

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№6 (50) 2017

**КАФЕДРА
ТАМОЖЕННОГО, ФИНАНСОВОГО
И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА**

**ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ**

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

**Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal**

№6 (50) 2017

Бас редактор – Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2017

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Бас прокуроры
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Галитов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а.ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұрмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Заринов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Камел М., з.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Конягин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедирлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰОУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұрмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., з.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рустемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., з.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Генеральный Прокурор РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Камел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Конягин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Қурманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, General Prosecutor RK
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediyuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova L.Ch., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Венгерского государственного университета
4. Библиотека университета Карлова в Чехии
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека Стамбульского университета
7. Библиотека Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАГС)
8. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
9. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
10. Библиотека Московской государственной юридической академии им. О.Е. Кутафина
11. Библиотека Московского университета МВД России
12. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
13. Библиотека Белорусского государственного университета
14. Библиотека Киевского государственного университета
15. Национальная научная библиотека Грузии
16. Библиотека Ереванского государственного университета
17. Национальная библиотека Азербайджана
18. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
19. Библиотека Туркменского государственного университета им. Магтымгулы
20. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
21. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
22. Библиотека Таджикского государственного университета
23. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
24. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
25. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
26. Библиотека ВНИИ МВД России
27. Библиотека Российской академии правосудия
28. Библиотека Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова
29. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
30. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
31. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
32. Библиотека Рязанской академии права и управления
33. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы (Ростов-на-Дону)
34. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
35. Библиотека Омской академии МВД РФ
36. Библиотека Томского государственного университета
37. Библиотека Саратовской государственной академии права
38. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
39. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
40. Библиотека Дальневосточного государственного университета
41. Библиотека Самарского государственного университета
42. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
43. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
44. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
45. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
46. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
51. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
52. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б.Бейсенова

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А..	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А..	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

e-mail: nauka-zan@mail.ru;

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ - ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА - LAW

НОВЫЙ ВЕКТОР ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ОДНОЙ КАФЕДРЫ.....	11
Байдельдинов Д.Л. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ КАК ИТОГ «ЭКСПО-17»	15
Жатқанбаева А.Е. ВЛИЯНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ НА СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	19
Қуаналиева Г.А., Жетібаев Н.С. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ҚОҒАМҒА ҚАУІПТІ ӨРЕКЕТ ЖӘНЕ ӨРЕКЕТСІЗДІКТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	26
Ускеленова А.Т, Айгаринова Г.Т. ТРАНСФОРМАЦИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ НОВОГО ТИПА – ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ	36
Жатқанбаева А.Е., Адилгазы С. ҚАРТ АЗАМАТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТЕТІГІ	45
Айгаринова Г.Т., Ақшатаева Ж.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ФИТОСАНИТАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ – АЗЫҚ ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ АЛҒЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ	50
Қуаналиева Г.А., Рашева Г.К. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	56
Aydarkhanova K.N. PROBLEMS OF APPLICATION OF THE LOGISTICS APPROACH IN THE CUSTOMS UNION OF THE EAEU	66
Туякбаева Н.С., Жангабулова А.К. АҚШ-ТА ЭНЕРГИЯНЫҢ БАЛАМАЛЫ ЖӘНЕ ЖАҢАРТЫЛАТЫН ТҮРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	72
Mukaldyeva G.B., Urisbayeva A.A. LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF JOINT-STOCK COMPANIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	77
Ақшатаева Ж.Б., Зиябекова Г.З. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ГЕННО ИНЖЕНЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	79
Ахатов У.А., Қуандықов Б.Ж. ТҮРКІСТАН АКСР-І: МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	84
Баимбетов Н.С ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО В ОБЛАСТИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	88
Орынтаев Ж.Қ., Есенбекова Ф.Т., Аталыкова Г.Ш. АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ТЕРІС ФАКТІЛЕРДІ ДӘЛІЛДЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	91
Ускеленова Ә.Т., Шадиев Қ.Х. УНИВЕРСИТЕТТЕРДЕ БІЛІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ	94

Имашев Б.Е., Жарылқапова Г.П. КӘСПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНА ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ҰЙЫМДЫҚ ШАРАЛАРЫ	102
Исмаилов А.А., Омарбаева Л.К. ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА	108
Kabanbaeva G.B. MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES	113
Қожабек Қ.М., Ширимбаева Н.П. ҚАЗАҚСТАН МЕН ФИНЛЯНДИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ АЗАМАТТАРДЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН САНАТТАРЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (егде жастағы адамдар мысалында)	117
Джангабулова А.К., Туякбаева Н.С. ЭНЕРГИЯНЫҢ ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЖӘНЕ БАЛАМАЛЫ ТҮРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ	122
Ускеленова А.Т. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ НАУЧНЫХ РАЗРАБОТОК В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	127
Айдарханова К.Н. К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ТРАНСПОРТНО-ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	135
Орынтаев Ж.Қ., Есенбекова Ф.Т., Блашева М.Т. АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ДӘЛІЛДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	140
Мейркулова Г.Д., Ордаева А.Ж. ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ АХУАЛЫ	143
Мамаева М.Н., Куздеуова Л.С. ШЕТЕЛ ЭЛЕМЕНТІМЕН КҮРДЕЛЕНДІРІЛГЕН НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	146
Муратова Г.Т., Дулатова Г.С. ӨМІР БОЙЫНА БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТЕЛ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	150
Жаксыбаева А.Е., Салыбек Н.М. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ГАРМОНИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	155
Шуланбекова Г.К., Ауғанбай А.Қ. МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ - ҰЛТ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ КЕПІЛІ	158
Шаншарбаева Б.С. АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ НОРМ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СИСТЕМЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИНУЖДЕНИЯ	165
Абдрасилова Б.К., Бердекова Р.М. ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛДАРЫ	170
Адилгазы С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАРТТАРҒА АРНАЛҒАН ИНТЕРНАТ-ҮЙЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	176
Ақшатаева Ж.Б., Ордаева А.Ж. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МАҢЫЗЫ	181

Байдельдинова Т.А.	
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (сравнительный анализ)	184
Болатбекова Л.А., Бихондиева А. Б.	
ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЦ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ИЗ УЧРЕЖДЕНИЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ	188
Тасбулатова А.А.	
К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ «ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВАХ РЕБЕНКА» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	192
Арын А.А, Айдарбаев С.Ж.	
НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ- КАК ГАРАНТИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ	197
Базилова А.А., Ауезханова А. А.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШЕТЕЛДІКТЕРДІҢ ЖЕРГЕ ҚҰҚЫҒЫ	202
Әбділда Д.Ә., Жайлау Ж.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІЛІГІ	205
Taukebayeva E.S., Zhailau Zh.	
THE CONCEPT OF “HUMAN RIGHTS” AND THE ISSUE OF ITS UNIVERSALITY	209
Шарипова А.Б.	
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ	214
Шопабаев Б.А.	
ПОНЯТИЕ ДОКУМЕНТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ КАК ОБЪЕКТА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	218
Базилова А.А., Ауезханова А. А.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨРНЕКІ АҚПАРАТ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАЛАРДЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ	222
Ережепқызы Р.	
ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВА ОБЩЕСТВЕННОСТИ И ГРАЖДАН В ДОСТУПЕ К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ	225
Шопабаев Б.А.	
СУДЕБНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТОВ: СПОСОБЫ ВЫПОЛНЕНИЯ РЕКВИЗИТОВ ДОКУМЕНТОВ	232

НОВЫЙ ВЕКТОР ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ОДНОЙ КАФЕДРЫ

Кафедра таможенного, финансового и экологического права КазНУ была образована путем слияния двух кафедр юридического факультета: кафедры природоресурсового и экологического права и кафедры инвестиционного и финансового права. Слияние произошло в сентябре 2010 года приказом Ректора КазНУ им. аль-Фараби Г.М. Мутанов.

У истоков формирования этой кафедры стояли такие известные ученые как профессора С.Б. Байсалов, С.Т. Культеев, Шайбеков К.А., Г.Г. Доспулов, Т.Т. Культеева, Худяков А.И., Байдельдинов Д.Л., Еркинбаева Л.К. и др.

Ключевой задачей определенной в современных условиях развития образовательного процесса для кафедры является подготовка высококвалифицированных, конкурентноспособных специалистов в области таможенного, финансового, налогового, инвестиционного, природоресурсового, аграрного и экологического права, а также ведение активной научно-исследовательской деятельности в перечисленных сферах.

Ежегодно обучение по кафедре проходят сотни бакалавров и магистрантов. Актуальность направления научных исследований кафедры постоянно привлека-

ет молодых ученых, которые обучаются и успешно защищают докторские PhD диссертации. Спецификой кафедры является то, что она осуществляет подготовку и выпуск специальности «Таможенное дело». Ежегодно, КазНУ им. аль-Фараби «забирает» все грантовые места по данному направлению подготовки, которая прошла международную аккредитацию (FIBAA) и в настоящее время проходит международную аккредитацию Всемирной Таможенной Организации (Брюссель). Это создает все условия для признания дипломов специальности «Таможенное дело» КазНУ им. аль-Фараби в 139 странах мира.

По программе обучения «Таможенное дело» кафедра является национальным координатором компонента БОМКА-9 международной программы по управлению границами в Центральной Азии, финансируемой Европейским Союзом и реализуется консорциумом партнеров во главе с Государственной Пограничной Службой Латвии.

Основная цель компонента - приведение учебных программ высших учебных заведений в соответствие с международными и европейскими стандартами. Кафедра была назначена координатором систематизации учебных планов по высшим

учебным заведениям республики. Учебные планы КазНУ по специальности «Таможенное дело» были признаны образцовыми и легли в основу образовательных документов по вузам страны.

Процессы глобализации учебного процесса существенно отразились на составлении учебных планов бакалавриата, магистратуры и докторантуры. При их составлении кафедра проводила анализ планов ведущих университетов мира, специализирующихся на финансовом и экологическом праве. Обязательным требованием КазНУ является введение результатов научных исследований ППС в учебный процесс, посредством корректировки учебных программ дисциплин, что актуализирует получаемую информацию.

Особое внимание уделяются внедрению в учебные планы дисциплин по заказам потребителей, например, такие как «Правовое регулирование государственной регистрации прав на землю» по заявке Комитета по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства Министерства по инвестициям и развитию РК, «ВТО и внешняя торговля РК» и «Таможенная политика РК» по заявке Департамента государственных доходов Министерства финансов РК, «Актуальные проблемы правового регулирования недропользования в РК» и «Правовое регулирование экологических рисков недропользования в РК» по заявке недродобывающих предприятий.

При преподавании дисциплин кафедры ставится задача формирования у студентов юридического факультета способности мыслить, понимать природу правовых явлений, выявлять особенности возникновения и развития современных правоотношений. В учебном процессе уделяется серьезное внимание выработке навыков направленных квалифицированного применения правовых норм, формирование умений правильно квалифицировать факты и обстоятельства, разрабатывать документы правового характера, давать квалифицированные юридические заключения

и консультации в области финансового, налогового, экологического, аграрного и других отраслей права. При преподавании дисциплин на магистратуре и докторантуре прививается комплекс научных знаний по выбранным обучающимися направлениям правовой науки.

Магистранты и докторанты приобщаются к научно-исследовательской деятельности, публикуют научные статьи в отечественных и зарубежных изданиях. При этом, университетом предъявляются высокие требования при выборе журналов, что обеспечивает серьезный отбор и высокое качество публикации.

В целях реализации программ международного сотрудничества и интеграции в сфере образования обучаются студенты и магистранты по двухдипломному образованию, на основании соглашений заключенных в ведущих ВУЗах Европы.

С целью развития дистанционного образования и привлечения обучающихся на портал КазНУ кафедрой разрабатываются массовые учебные он-лайн курсы по базовым дисциплинам кафедры на казахском, русском и английском языках. Преподаватели активно участвуют в проведении курсов повышения квалификации для учителей средних школ и вузов республики. Это позволяет профессорско-преподавательскому составу получать дополнительный заработок, что приветствуется и поощряется администрацией университета.

Международное сотрудничество является одним из важнейших направлений в учебной и научной работы кафедры.

Одним из давних партнеров кафедры является Фонд Фольксваген (Volkswagen, ФРГ) с которым подписан договор и долгосрочном сотрудничестве. С данным Фондом ведется работа в рамках проблем экологического права. Под эгидой данного Фонда проведен целый ряд международных конференции и изданы совместные монографии. Фонд является ежегодным спонсором научных стипендии магистрантов и студентов, показавших наиболее высокие показатели в учебе и участвующие в

научных проектах кафедры. В целях поддержки факультета Фонд оснастил кабинет Таможенного права аудио-визуальной техникой необходимой для проведения он-лайн мероприятий. Фонд Фольксваген ежегодно организует научные и учебные семинары для профессорско-преподавательского состава, магистрантов и докторантов кафедры в университетах Европы, что позволяет продвигать академическую мобильность на уровне профессорско-преподавательского и студенческого составов.

В качестве научных руководителей PhD докторантов привлекаются ученые из КНР, ФРГ, Нидерландов, США и других стран, с последующей стажировкой обучающихся в университетах этих стран.

В рамках международного научного сотрудничества за последние годы для проведения занятий на бакалавриате, магистратуре и докторантуре были привлечены ученые из Великобритании, Испании, Федеративной Республики Германия, Нидерландов, Белоруссии, Российской Федерации и других стран.

Научная жизнь кафедры определена актуальными направлениями развития права Казахстана. Все ППС кафедры являются руководителями или участниками государственных или международных научных грантов и проектов. В рамках реализации проектов профессорско-преподавательский состав проводит международные и республиканские конференции, круглые столы, в том числе и в онлайн режиме с привлечением иностранных специалистов в сфере экологии, природопользования, финансового и налогового права. Профессора кафедры постоянно приглашаются высшими государственными органами для проведения научных экспертиз по законопроектам и проектам подзаконных актов Верховного Суда РК, Правительства РК, Конституционного Совета, Национального Банка РК и центральных исполнительных органов страны.

Преподаватели кафедры таможенного, финансового и экологического права

КазНУ им аль-Фараби являются членами Диссертационных Советов страны и зарубежья, а также членами Экспертного Совета Комитета науки МОН РК.

Возрастающие требования к профессорско-преподавательскому составу университета направлены прежде всего на обеспечение международного признания научных достижений отечественных ученых. В этой связи, существенно возросло число зарубежных публикации ППС. География их публикации постоянно растет, к их числу можно отнести журналы и материалы конференции Германии, Великобритании, Италии, Испании, Соединенных Штатов Америки, Швеции, Словакии, Польши, Чехии, стран СНГ и других стран.

В рамках научно-исследовательской деятельности в 2011 году кафедрой был открыт научный Центр экологической безопасности и природопользования под руководством к.ю.н., доцента Джангабуловой А.К. Данный Центр осуществляет координацию всей научно-исследовательской деятельности преподавателей и обучающихся в сфере экологического и природоресурсового права, а также связь кафедры с производством и другими научными центрами и образовательными заведениями.

При кафедре созданы и успешно функционируют студенческие научные кружки и Start-up компания «Зеленая экономика», что позволяет выделять и привлекать к научно-исследовательской работе заинтересованных студентов. Так, ежегодно более 10 студентов, обучающихся на кафедре получают научные стипендии за участие в научных грантах в объеме не менее 1 млн. тенге. Часть стипендии покрывается за счет международных организаций – партнеров. В общей сложности

Коллектив кафедры таможенного, финансового и экологического права находится в постоянном научном поиске, что диктуется новыми требованиями, которым мы стараемся соответствовать.

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА LAW

Байдельдинов Даулет Лаикович

д.ю.н., профессор,
Академик Академии Высшей школы РК,
декан юридического факультета,
КазНУ имени аль-Фараби.
baideldinovd@gmail.com

**ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ЗЕЛЕНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ КАК ИТОГ «ЭКСПО-17»**

***Резюме.** В данной статье рассматриваются вопросы дальнейшего развития экологического законодательства по итогам деятельности международной выставки «ЭКСПО -2017». В работе аргументировано доказывается необходимость принятия нового проекта Закона «О возобновляемых источниках энергии».*

***Түйін.** Бұл мақалада «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесінің қорытындысы бойынша экологиялық заңнаманы одан әрі дамыту мәселелері қарастырылған. Жұмыста «Жаңартылатын энергия көздері туралы» жаңа Заң жобасын қабылдау қажеттілігі талданы отырып дәлелденді.*

***Summary.** This article is devoted to the issues of further development of environmental legislation based on the results of the international exhibition EXPO -2017. The paper proves the necessity of adopting a new draft law «On Renewable Energy Sources».*

Существующая экономика Республики Казахстан формировалась как экономика построенная на использовании природных ресурсов. При этом использование ресурсов осуществляется путём добычи и продажи за рубеж. Данная модель характерна в целом для всех государств постсоветского пространства, поскольку это связано с тем, что собственная производственная база по переработке природных ресурсов или недостаточна и маломощна, или не конкурентоспособна. За годы независимости Республики Казахстан на рынке нашей страны отработали свыше 600 горнорудных кампаний с

иностраным участием или совместным участием. Они широко были представлены в металлургической отрасли промышленности, урановой отрасли, нефтедобывающей и газовой отраслях.

Иностранные инвестиции в экономику Республики Казахстан достигли рекордных показателей к 2016 году – 1 трлн 200 млрд. долларов США.

В СМИ встречаются критические высказывания о построении модели ресурсноориентированной экономике в Казахстане. Но надо реально понимать, что такой подход был единственно правильный и позволил обеспечить социально-экономическую и политическую стабильность страны.

Наибольший объем в продаже природных ресурсов занимает нефтегазовый сектор, как сектор по продаже энергоносителей. Продажа энергоносителей будет оставаться актуальной всегда для экономики и нашего государства и любого другого. Нефть и газ, как носитель энергии, были востребованы и востребованы на данный момент как один из важных элементов обеспечения жизнедеятельности человека. Востребованы нефть и газ и для нашего государства как важный элемент обеспечения жизнедеятельности экономики государства. И любое государство будет стабильным и устойчивым, когда у него есть продукция для внутреннего и внешнего рынка.

На сегодняшний день достаточно устойчиво наблюдается тенденция снижения рентабельности добычи и использования газа и нефти. Да и в целом наблюдается процесс

истощения и сокращения запасов энергоносителей. Но энергия как товар была и остаётся актуальным продуктом. И это продукт, которым государства успешно торгуют сейчас и будут торговать завтра.

«ЭКСПО-17», как особое международное событие, показало, что многие актуальные научные изыскания направлены на производство одного продукта – энергии. К этому процессу привлекаются альтернативные источники. «ЭКСПО - 17», как основной приоритет из всего процесса производства энергии выделила те производства, где обеспечивается благоприятная и устойчивая окружающая человека природная среда.

Вместе с тем, несмотря на казалось бы очевидную пользу от альтернативных источников энергии, исследования ученых – экономистов показывают, что доля составляющих от «зелёных» видов производства энергии в Республики Казахстан, на сегодняшний момент, едва достигает 2 % от общего количества производимой энергии. И роль государственного регулирования, государственной поддержки – это стимулировать данный процесс.

Руководством государства был принят ряд программных документов, направленных на развитие альтернативных источников энергии. 1 февраля 2010 года Указом Президента Республики Казахстан № 922 был утверждён Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года, в котором были закреплены индикативные показатели по производству альтернативной «зелёной» энергии по состоянию на 2020 год [1].

30 мая 2013 года Указом Президента Республики Казахстан № 577 была утверждена Концепция по переходу Республики Казахстан к «зелёной экономике» [2].

Для того, чтобы данные концептуальные, методологические документы были реализованы необходимо применение правового механизма. То есть принятие законных и подзаконных актов. В практике государств СНГ имеется подобный законодательный опыт. Так, в Республике Украина в 2011 году был принят закон «Об альтернативных источниках энергии». Данный закон предус-

матривает применение административных санкций к предприятиям не использующих альтернативные источники энергии. Также вводились дотации и субсидии со стороны государства к предприятиям применяющих «зелёную энергетику».

В Российской Федерации так же были предприняты попытки разработать и принять проект закона «О государственной политике в сфере использования нетрадиционных возобновляемых источников энергии» [4]. Учитывая, что Россия является одной из мировых держав по добычи углеводородного сырья, производство альтернативных экологических чистых видов энергии для многих в России представляется спорным и менее рентабельным.

Учитывая, что для производства «зелёной» энергетики необходимы серьёзные затраты, в проекте закона была внесена норма о финансировании возобновляемых источников энергии за счет государства. Конкретно – не менее 3% государственных инвестиций в топливно-энергетическом комплексе России на альтернативную энергетику.

Следует отметить, что Президент Российской Федерации в 2003 году данный проект Закона отклонил и снял его с рассмотрения Государственной Думой в связи с его экономической неподготовленностью. В этом же 2003 году была принята «Энергетическая стратегия Российской Федерации на период до 2020 года». Таким образом, в России на сегодняшний день нет законодательного акта, регулирующего применение альтернативных возобновляемых источников энергии.

В Республике Казахстан также был принят Закон от 4 июля 2009 года «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» [3].

Во первых, в данном Законе даётся определение возобновляемых источников энергии. Согласно ст. 1, «возобновляемые источники энергии – это источники энергии, непрерывно возобновляемые за счет естественно протекающих природных процессов, включающие в себя следующие виды: энергия солнечного излучения, энергия ветра, гидродинамическая энергия

воды; геотермальная энергия: тепло грунта, подземных вод, рек, водоемов, а также антропогенные источники первичных энергоресурсов: биомасса, биогаз и иное топливо из органических отходов, используемые для производства электрической и (или) тепловой энергии».

В законе содержится глава 2 «Государственное регулирование в области поддержки использования возобновляемых источников энергии». Согласно закону данный вид государственного регулирования включает в себе:

1) утверждение и реализацию плана размещения объектов по использованию возобновляемых источников энергии с учетом целевых показателей развития сектора возобновляемых источников энергии;

1-1) установление фиксированных тарифов и предельных аукционных цен;

1-2) предоставление адресной помощи;

4) создание условий по подготовке и обучению казахстанских кадров и проведению научных исследований в области использования возобновляемых источников энергии;

5) техническое регулирование;

6) принятие нормативных правовых актов в области использования возобновляемых источников энергии.

Серьезный интерес представляет собой статья 9 «Поддержка при продаже электрической и (или) тепловой энергии, произведенной объектами по использованию возобновляемых источников энергии». В ней закреплены нормы стимулирующие экономические интересы производителей альтернативных видов энергии.

Так согласно пункту 5. данной статьи договоры купли-продажи тепловой энергии, производимой энергопроизводящими организациями, использующими возобновляемые источники энергии, заключаются на период не менее срока окупаемости проекта строительства объекта по использованию возобновляемых источников энергии, определенного в технико-экономическом обосновании проекта строительства объекта по использованию возобновляемых источников энергии.

Энергопередающие организации обязаны обеспечивать свободный доступ к передаче по сетям энергопроизводящим организациям, использующим возобновляемые источники энергии, в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

При этом энергопроизводящие организации, использующие возобновляемые источники энергии, при поставке электрической энергии освобождаются от оплаты услуг энергопередающих организаций на передачу электрической энергии.

Согласно закону, финансовое урегулирование дисбалансов электрической энергии от объектов по использованию возобновляемых источников энергии осуществляется расчетно-финансовым центром по тарифу на поддержку возобновляемых источников энергии в соответствии с правилами функционирования балансирующего рынка электрической энергии, утвержденными уполномоченным органом.

Вместе с тем, данный нормативный акт не вполне соответствует существующим практическим интересам. В нём всего 12 статей, и их содержание конечно необходимо расширить путем усиления правового механизма стимулирующего создание новых объектов альтернативных источников энергии.

Как основной итог «ЭКСПО -17» мы видим, что для того чтобы развивать «Зелёную» энергетику в Казахстане, для того чтобы внедрить в производство последние научные разработки необходимо принять новую редакцию Закона «О возобновляемых источниках энергии». В нём следует закрепить и административные меры, и меры экономического стимулирующего характера. Так, в проект закона следует включить нормы о льготном налогообложении предприятий «Зелёной энергетики», о применении государственного заказа с утвержденным тарифом на «альтернативную» энергетику, о введении стоимостного коэффициента при закупе «альтернативной» энергии, о льготном кредитовании банками предприятий «Зелёной» энергетики, о государственной и приоритетной поддержке предприятий «Зе-

лѐной» энергетики при решении земельных и иных вопросов.

Нормы, стимулирующие экономические интересы предприятий «Зелѐной» энергетики должны быть включены соответственно в Налоговый, Земельный, Гражданский кодексы, Закон «О банках и банковской деятельности», иные законные акты.

Думается, что развитие законодательства об альтернативных возобновляемых источниках энергии будет способствовать развитию «зелѐной» энергетики как один из основных итогов «ЭКСПО-2017-Астана».

Используемая литература:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «О

Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года» // <https://online.zakon.kz>.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»// <https://online.zakon.kz>.

3. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2009 года № 165-IV «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)// <https://online.zakon.kz>.

4. Проект федерального закона № 98033104-2 «О государственной политике в сфере использования нетрадиционных возобновляемых источников энергии»// Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru>.

Жатканбаева Айжан Ержановна

Доктор юридических наук,
заведующая кафедрой таможенного, финансового
и экологического права Казахского национального
университета имени аль-Фараби
E-mail: aizhan.zhatkanbaeva@kaznu.kz

**ВЛИЯНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ
НА СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЮВЕНАЛЬНОЙ
ЮСТИЦИИ В КАЗАХСТАНЕ**

Резюме: статья посвящена анализу роли общественных организации в процессе создания и совершенствования системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан. Проводится анализ роли наиболее крупных общественных организации в сфере улучшения работы ювенальных органов. Исследуется роль международных организации по обеспечению защиты прав и свобод детей и соблюдению взятых на себя международных обязательств Казахстаном.

Түйін: мақала Қазақстан Республикасындағы ювеналды әділет жүйесін құру мен қалыптастыруда қоғамдық ұйымдардың рөлін саралауға арналған. Ювеналды әділет жүйесінің жұмысын жақсартудағы ірі қоғамдық ұйымдардың алатын орны талданып саралануда. Балалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етудегі халықаралық ұйымдар мен Қазақстан Республикасында қабылдаған халықаралық міндеттемелердің рөлі зерттелуде.

Summary: the article is devoted to the analysis of the role of public organizations in the process of establishing and improving the juvenile justice system in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the role of the largest public organizations in the sphere of improvement of juvenile authorities. Examines the role of international organizations for the protection of the rights and freedoms of children and implementation of the undertaken international obligations by Republic of Kazakhstan.

Дети и подростки Казахстана составляют четверть населения республики (Доля детей в возрасте от 0 - 17 лет в структуре населения на начало 2015 года составляет 30,4% (2014 г. - 30%). На 1 января 2015 года количество детей в возрасте - 17 лет составляет 5 298 488, в 2014 году – 5 151 221. Прирост - 147 267 человек (2014 г. - 121 285). Мальчиков на 141 132 больше, чем девочек (2719810/ 2578678)). В начале 2016 года численность населения РК соста-

вила 17 753 200 человек, в том числе детей в возрасте 0-17 лет 5460 449 (30,7% от общей численности населения), из них мальчика – 2 804 265 (51,4%) и девочек – 2 656 184 (48,6%). Такой солидный удельный вес детского населения в демографической структуре страны приводит к необходимости постоянного совершенствования государственной политики в области защиты материнства и детства [1].

Казахстан занимая активную позицию по вопросам защиты прав детей, принял целый ряд нормативно-правовых актов и разработан ряд важных отраслевых программ в сфере соблюдения и защиты прав несовершеннолетних, реализация которых содействует развитию национальной политики в вопросах правовой охраны детства. В частности, можно выделить: Стратегию «Казахстан - 2050», реализация которой возложена на исполнение Плана нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ, Государственную программу развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы; Государственную программу развития здравоохранения Республики Казахстан "Денсаулық" на 2016 - 2019 годы; План действий страновой программы Правительства Республики Казахстан и ЮНИСЕФ на 2010 – 2015 годы и целого ряда иных программных документов.

Проводимые в Казахстане реформы сопровождаются серьезными изменениями в социальном секторе, которые проводятся под наблюдением и с активным привлечением различных общественных институтов. Главная задача взаимодействия государственных органов с институтами гражданского общества позволяет вовлечь как можно большее число людей в процесс принятия властных решений.

Это в свою очередь позволяет выяснить интересы различных социальных групп и сообща выработать наиболее удачные пути решения тех или иных социальных проблем. Диалог государства и социальных гражданских институтов позволяет также учитывать особенности национального и мирового опыта. Данные начала заложены в Концепции правовой политики Казахстана на 2010-2020 гг., которая четко указывает на то, что: «Последовательное и устойчивое развитие Казахстана как динамичного, современного государства с высокими стандартами качества жизни возможно только на основе активизации человеческого потенциала, роста предприимчивости граждан, укрепления институтов гражданского общества».

В своем Послании народу Казахстана Стратегия «Казахстан - 2050» Президент - Лидер нации Н. Назарбаев особо отмечает: «Дети - наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными. Как Лидер нации я буду требовать защиты прав каждого ребенка. Любого ребенок, который родился на нашей земле, - казахстанец. И государство должно заботиться о нем» [2]. Следует отметить, что это требование красной чертой проходит через все последующие обращения Главы государства и реализуется через правительственные программы, что подчеркивает его приоритетность.

Так уж получилось, что создание системы ювенальных судов сопровождалось кардинальным преобразованием во всей судебной системе страны, разработкой и внедрением новой уголовной политики, что выразилось в принятии новых кодексов (Уголовного Кодекса, УПП, УИП и др.), преобразованиями в пенитенциарной системе, реформами в системе государственного управления, а также серьезными преобразованиями в механизме защиты прав ребенка. Все эти изменения совершались при активном взаимодействии с общественными институтами. Многие инициативы выдвигались и продвигались благодаря международным общественным организациям. Все это в итоге привело к тому, что в настоящее время Казахстан «является лидером в регионе Центральной и Восточной Европы и СНГ в области юстиции для детей, и ювенальные суды набирают опыт, который по праву может служить примером для других стран - в республике действует более десятка законов и

утверждено свыше 20 постановлений Правительства, касающихся вопросов соблюдения прав несовершеннолетних» [3].

Органы ювенальной юстиции призваны стоять на страже интересов детей, их модернизация, с одной стороны является выполнением взятых на себя Казахстаном международных обязательств, с другой стороны желанием создания реального механизма закрепления, гарантирования, защиты и реализации всего спектра прав и законных интересов маленьких граждан Республики. Это возможно только при тесном взаимодействии всех заинтересованных лиц, в число которых входит и государственные и общественные институты.

Следует отметить, что многое из того позитивного, что достигнуто у нас в настоящее время в плане продвижения ювенальной юстиции, сделано усилиями некоммерческих неправительственных организаций (НПО).

Влияние общественных институтов на реформы проводимые в Казахстане сложно переоценить. Под их пристальным вниманием проводятся практически все важнейшие политические, экономические и социальные преобразования, например, конституционные реформы всегда сопровождалась экспертными оценками отечественных, зарубежных и международных организаций, то же самое можно сказать о любых социальные преобразованиях.

Особое место в решении проблем несовершеннолетних на международном уровне занимает ЮНИСЕФ (UNICEF) — это Детский фонд ООН. Деятельность ЮНИСЕФ основана на началах сотрудничества с государствами, общественными объединениями, неправительственными и иными международными фондами и организациями. ЮНИСЕФ оказывает содействие и помощь несовершеннолетним и женщинам, пострадавшим от военных конфликтов, гражданских беспорядков, катастроф и стихийных бедствий, поставляя продукты питания, лекарственные средства и питьевую воду в проблемные зоны. ЮНИСЕФ — это инициатор, организатор и пропаганда важной концепции «дети как зона мира», что позволяет обеспечивать эффективную охрану и защиту несовершеннолетних, создавать условия для оказания помощи детям, независимо от того, к какой стороне конфликта они принадлежат.

Как уже было отмечено выше, сама идея создания в Казахстане ювенальной юстиции была инициирована Фондом Сорос-Казахстан, который был основан в 1995 году Фондами Открытого Общества. Целью данной организации было оказание молодому, независимому Казахстану в преодолении трудностей политических и экономических реформ. По отчетам Фонда за 20 лет своего существования было выделено и использовано 70 млн. долларов на реализацию широкого спектра программ, одной из которых была программа продвижения идеи создания специализированной ювенальной системы в Казахстана. В своем юбилейном отчете за 20 лет работы «20 лет деятельности Фонда Сорос-Казахстан» отмечено: «В 2003 году Фонд инициировал проект по развитию ювенальной юстиции, в результате которого была создана функционирующая система правосудия для несовершеннолетних, гарантирующая им получение специализированной помощи. Исследование в Казахстане, профинансированное ФСК, выявило не только улучшение ситуации с предоставлением альтернативы тюремному заключению, но и улучшение отношения к несовершеннолетним правонарушителям со стороны полиции и судей. После того как в 2006 году завершился пилотный проект, поддержанный ФСК, в 2008 году правительство приступило к созданию национальной системы ювенального правосудия. Изменение политики государства в пользу ювенальной юстиции явилось прямым следствием инициатив Фонда Сорос-Казахстан, которые положили начало важным социальным изменениям и помогли привести отечественную практику Казахстана в соответствие с международными обязательствами. «Наличие этой системы является результатом деятельности ФСК. Фонд оказал непосредственный и существенный вклад в развитие правовой сферы Казахстана» [4].

В поддержку Концепция развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы, ФСК проводился целый ряд брифингов и круглых столов. На круглом столе «Ювенальная юстиция в Казахстане: проблемы развития и перспективы» директор Фонда А.Айдаркулова отмечала, что внедрение такой системы обусловлено необходимостью реагирования на рост преступности среди несовершеннолетних, а в первую очередь, заботой о соблюдении прав детей и решение создать си-

стему ювенальной юстиции в Казахстане – это показатель того, что права ребенка сегодня являются предметом беспокойства государственных органов Республики Казахстан. [5].

Тандем государственных органов и данной общественной организации привел к началу столь кардинальных преобразований в системе работы с детьми имеющие девиантные наклонности.

В поддержку данной инициативы подключились и другие общественные учреждения, которые и в настоящее время оказывают существенную помощь в развитии и продвижении данного института. Так, например, Фонд имени Фридриха Эберта в Центральной Азии, в своих отчетах отмечает: «Начиная с 2008 года и по настоящее время мы активно сотрудничаем с Верховным Судом РК в рамках проекта «Ювенальная юстиция в Казахстане». За это время оказана существенная поддержка судам и заинтересованным государственным органам в развитии ювенальной системы в Казахстане: в формате круглых столов, семинаров, информационных поездок проводится обобщение накопленного опыта путем анализа деятельности специализированных судов по делам несовершеннолетних, а также выработка рекомендаций для дальнейшего совершенствования работы ювенальных судов. Важным элементом работы является привлечение представителей различных государственных и негосударственных структур, немецких экспертов, обмен опытом и мнениями, с целью оптимального решения существующих в данной сфере проблем. Необходимо решение многих других важных задач, для того, чтобы система судебной защиты несовершеннолетних, попавших в сложную жизненную ситуацию, была действительно эффективной и прогрессивной, помогла оступившемуся несовершеннолетнему избежать дальнейшей криминализации, способствовала его реабилитации и ресоциализации. Эти вопросы, а так же вопросы, прежде всего специального Закона в отношении несовершеннолетних, создания либо определения одного координирующего органа для детей и несовершеннолетних, развитие системы социальных служб ювенальной юстиции (возможно и на примере Германии, Франции), вопросы подбора и профессионализации качественного кадрового состава сотрудников, работающих в сфере ювенальной юстиции – здесь речь идёт о ювенальной

полиции, прокуратуре, адвокатуре, активное привлечение соответствующих НПО, поддержка НПО со стороны государства остаются предметом обсуждения в рамках данного проекта» [6]. Кроме того, следует отметить деятельность ПНО по аналитическому исследованию проблем и перспектив развития ювенальной юстиции через призму взгляда НПО. Так, Центр поддержки гражданских инициатив в течение 2016 и 2017 годов осуществляет выдачу государственных и негосударственных грантов для НПО. Число таких грантов на сегодняшний день достигло 47, и они призваны совершенствовать механизм взаимодействия государства и НПО в Казахстане. В числе этих грантов находится и наш грант по теме конкурса: «Ребенок и правосудие. Оценка ситуации в сфере ювенальной юстиции».

В 2017 году по инициативе Уполномоченного по правам ребенка направлены в Министерство по делам религий и гражданского общества РК предложения в проект Тематического плана предоставления грантов по тематике «Организация деятельности информационной службы «Телефон доверия для детей с целью привлечения к данной службе потенциала НПО. Предложения были поддержаны профильным министерством. По инициативе Уполномоченного по правам ребенка на эту тему и в целом еще на 13 тематических площадок по вопросам защиты прав детей выделено грантов для НПО в сумме 180 млн. тенге в 2017 году.

Целый ряд проектов стал возможен благодаря деятельности Европейского союза в Казахстане, очередным таким проектом стал новый двухлетний проект «Улучшение функционирования системы отправления правосудия в отношении несовершеннолетних в РК и повышение уровня доступа уязвимых групп к квалифицированной правовой помощи», стоимостью 300 тысяч евро, планирует решение трех основных задач:

- Проведение мониторинга реализации Концепции «О ювенальной юстиции», общественной экспертизы Национального превентивного механизма на соответствие международно-правовым нормам в области прав человека и выработку соответствующих рекомендаций;

- Повышение уровня знаний в области ювенальной юстиции 450 казахстанских экспертов;

- Обеспечение доступа к консультациям по правовым и социальным вопросам досудебного решения для более 6000 несовершеннолетних посредством развития и поддержки 20 общественных приемных для детей и молодежи.

Реализаторами проекта выступают два крупных НПО – «Союз кризисных центров» и «Детский фонд Казахстана» в партнерстве с Комитетом по защите прав детей, Рабочей группы НПО по защите прав детей Казахстана, депутатами Парламента и Омбудсменом. Созданная в 2001 году Рабочая группа НПО уже дважды представляли в Комитет ООН по правам ребенка «теневые» доклады и два доклада в рамках Универсального периодического обзора (где также была охвачена тема ситуации с правами детей), показывающие реальные существующие проблемы в этой сфере.

«Детский фонд Казахстана» совместно с Казахстанским международным бюро по правам человека уже имел опыт оказания юридической поддержки подросткам, оказавшимся в трудной ситуации. Правда, на тот момент организационные возможности ограничились двумя общественными приемными в Алматы. Теперь, благодаря европейской поддержке, такие приемные смогут охватить все крупные города страны. Всего за прошлый год в две приемные поступило 274 обращения.

Определенный вклад сделан Центром исследования правовой политики, который объявил ряд проектов при финансовой поддержке дипломатических представительств аккредитованных в Республике Казахстан и международных и государственных организаций, зарубежных и казахстанских неправительственных общественных организаций и фондов, предоставляющих гранты согласно перечню утвержденному Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 марта 2009 года № 376., в том числе и по вопросу анализа недостатков законодательства Республики Казахстан по защите прав человека.

Большой вопрос связан с социальной адаптацией детей. К этой работе активно привлекаются НПО. В частности, сейчас заключено специальное соглашение с рядом общественных фондов. Среди них, центры «Право», «Шанс», «ЦСАД». В работе с несовершеннолетними они основной акцент делают на организацию досуга детей. Организовывается изучение иностранных языков, плавание, походы детей на природу, детей учат играть на разных

музыкальных инструментах: гитаре, домбре и так далее.

В целом, следует отметить, что в области защиты прав детей действуют 280 НПО. В разрезе регионов наиболее представленными являются г. Алматы - 57 НПО (20,3%), в Костанайской области - 35 НПО (12,5%), в ВКО - 27 НПО (9,6%), в Астане - 20 НПО (7,1%), в Алматинской области - 18 НПО (6,4%), в Павлодарской области - 17 НПО (6%). Государство со многими из них заключило меморандумы, договоры и соглашения о сотрудничестве.

С 2011 года при Комитете по охране прав детей МОН действует консультативно-совещательный совет НПО. В 2015 году проведены два совещания Совета НПО, на которых рассмотрены вопросы выполнения основных положений Конвенции о правах ребенка в Республике Казахстан, создания института Уполномоченного по правам ребенка в РК и др. Работа с НПО сопровождается поиском новых путей и механизмов установления эффективной модели социального партнерства, которая обуславливает не только системные действия, но и взаимопонимание и сотрудничество в интересах детей.

Прямо или косвенно, НПО являются инициаторами внесения существенных корректировок в настоящую систему ювенальной юстиции. Так, например, по результатам ряда грантовых исследований был сделан вывод о необходимости оказания психологической помощи детям как в местах лишения свободы, так и на этапе рассмотрения и судебного разбирательства, что повлекло к появлению должности квалифицированного инспектора - детского психолога при ювенальных судах Республики, хотя и тут имеются серьезные проблемы, анализ которых будет сделан далее. Кроме того, по требованию общественных организации в ювенальных судах Казахстана впервые в существовании ювенальных судов созданы комнаты психологической разгрузки, где ребенок, являясь участником судебного заседания, может поиграть, порисовать, посмотреть мультфильмы, послушать музыку.

Особо следует отметить роль ПМОО PenalReform International (Международная тюремная реформа в Центральной Азии). Международная тюремная реформа (PRI) является независимой неправительственной организацией, которая разрабатывает и пропагандирует справедливые, эффективные и

соразмерные предложения в целях решения проблем уголовного правосудия во всем мире. PRI продвигает альтернативы тюремному заключению, которые поддерживают реинтеграцию правонарушителей, а также содействуют праву задержанных на справедливое и гуманное обращение. PRI проводит кампанию по предупреждению пыток и отмене смертной казни, наша работа нацелена на обеспечение справедливого и гуманного обращения с детьми и женщинами в системе уголовного правосудия. PRI работает со сторонниками тюремной реформы, неправительственными организациями (НПО), и Правительством, а также с межправительственными организациями, такими как ООН. PRI имеет консультативный статус при ООН (ЭКОСОС), Совете Европы и статус наблюдателя при Африканской Комиссии по Правам Человека и Народов. PRI также зарегистрировано в организации гражданского общества с Организацией Американских Государств (ОАГ). PRI работает с гражданским обществом, которое занимает центральное место в наших программных мероприятиях, и мы активно поддерживаем заинтересованных участников гражданского общества в реформе системы уголовного правосудия.

В 2017 году данная организация начала программу по продвижению тюремной реформы для уязвимых групп заключенных, и в первую очередь несовершеннолетним, в рамках которой планируется создание специальных СИЗО.

В настоящее время, НПО поднимается вопрос о необходимости разработки и внедрения специальных ювенальных технологий, применяемых на различных этапах уголовного или административного процессов. Это вопрос остается пока открытым и находится на стадии разработки. Так, социологический опрос экспертов НПО показал, что большинство экспертов (83,3 %) выступают за внедрение ювенальных технологий в работу с молодежью группы риска.

Среди огромного спектра различных НПО, проблемами, в той или иной степени связанными с ювенальной юстицией, занимаются правозащитные, детские, молодежные, образовательные организации. Сферы интереса и функции НПО разнятся, но вместе с тем их деятельность взаимно переплетается, они дополняют друг друга. Все они способствуют

ют реализации разнообразных прав, свобод и законных интересов несовершеннолетних, разрабатывают и совершенствуют ювенальные технологии. НПО проводят исследования проблем ювенальной юстиции, участвуют в общественных советах при органах публичной власти, имеют возможность участвовать в гражданском контроле в отношении государственных и муниципальных органов и должностных лиц, работающих с детьми, в том числе и в местах лишения свободы. Негосударственные и немunicipальные образовательные организации, а также детские и молодежные организации занимаются организационной и воспитательной работой, осуществляют профилактику девиантного поведения, содействуют социализации и при определенных условиях ресоциализации несовершеннолетних. Правозащитные организации помогают несовершеннолетним, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, активно выдвигают гражданские инициативы по внедрению и развитию элементов ювенальной юстиции.

Значимость работы общественных организаций заключается и в том, что в работе с молодежью группы риска они ориентируются, прежде всего, на соблюдение принципов международного права, чтобы преодолеть имеющиеся негативные факторы, продвигают идеи развития в стране ювенальной юстиции. И здесь нельзя не согласиться с мнением российского исследователя И.Н. Гавриловой о том, что «некоторый оптимизм вызывает так называемый третий сектор, общественные неправительственные организации, стремящиеся бескорыстно решать многие наиболее социальные проблемы. Среди последних большую долю составляют проблемы, так или иначе связанные с детьми, потому что НКО занимаются, прежде всего, проблемами социально незащищенных слоев населения, а у нас дети относятся в большинстве своем как раз к данной категории» [7, с. 96-97].

Кроме того, следует согласиться и с мнением Автономова А.С., который констатирует, что «Роль НПО в развитии ювенальной юстиции видится и том, что они активно используют в своей деятельности новые передовые подходы и технологии, позволяя их опробовать, выявить в экспериментальном порядке их сильные и слабые стороны, тем самым, от-

тачивая ювенальные технологии для широкого применения [8, с. 186].

Это позволяет говорить о том, что государство получает существенную помощь от неправительственных организаций, в том числе и по вопросам дальнейшего совершенствования деятельности ювенальных судов.

Вместе с тем, следует отметить некоторую разрозненность деятельности неправительственных организаций в этой сфере, что конечно объясняется различием целей и задач самих НПО. Некоторые вопросы разработки НПО дублируются. Каждый из них самостоятельно приходит к тем или иным выводам и пытается внедрять их в свою или государственную практику. На наш взгляд, следует разработать и внедрить некий механизм координации деятельности НПО по вопросам дальнейшего развития ювенальной юстиции. Это вывод является актуальным еще и в свете того, что назревает серьезная необходимость разработки единой Концепции ювенальной политики Казахстана, в разработку которого неоценимый вклад могут внести НПО различных направленностей (союзы матерей, молодежные, детские, правозащитные и др. привлечь зарубежных экспертов и аналитиков, подключить отечественную научную мысль, а также зарубежных специалистов и пр. Как это было сделано при разработке Концепции развития системы Ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы, которая по оценке международных экспертов ЮНИСЕФ получила высокую оценку. Они отмечали, что практика внедрения в Казахстане ювенальных судов является одной из передовых в мире, она позволяет вывести в отдельное производство судебные дела, связанные с защитой прав и интересов несовершеннолетних, что в полной мере соответствует реализации приоритетов Конвенции ООН о правах ребенка [9].

Принятие Концепции ювенальной политики Казахстана как продолжение ранее действовавшей Концепции развития системы Ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы – это лишь дело времени. Многие проблемы так и не решены и их разрешение видится только в едином концептуальном подходе, вынесенным на общегосударственный уровень, в разработку и реализации которого будут вовлечены не только заинтересованные и уполномоченные государственные органы, но и общественные институты.

В этой связи, координация деятельности НПО в области продвижения ювенальной юстиции в Казахстане представляется важным шагом для достижения поставленных целей формирования в Казахстане целостной, охватывающей все необходимые стороны и аспекты системы поддержки детей и подростков, оказавшихся в трудной жизненной ситуации (и это не только в отношении подростков совершивших противоправные действия, но и оказавшихся в определенной среде способствующих появлению и развитию девиантных наклонностей).

Систематизация данных результатов исследований НПО (а их огромное множество, ряд из них так и не доходит до потребителя – государственных органов, что на наш взгляд, является расточительством финансовых и интеллектуальных средств) является важным условием реального взаимодействия государства и НПО, а также реальным механизмом воздействия НПО на совершенствование государственного механизма. В этой связи, считаем возможным инициировать создание в Казахстане Информационно-аналитического портала по ювенальной юстиции.

В стране существует серьезная практика работы такого рода порталов, которые как правило охватывают вопросы по торгово-экономическим, инвестиционным, политическим, СМИ, деятельности международных организации. Хотя такие порталы необходимы, например, в сфере образования, здравоохранения, юридической помощи (социально-уязвимым слоям населения) и прочим сферам жизнедеятельности общества. Кроме того, на базе этого портала могут оказывать свои услуги различные НПО, продвигая свои новаторские предложения, гранты и пр.

Это в свою очередь позволит решить ряд вопросов:

- обеспечить прозрачность деятельности уполномоченных государственных органов (достаточно сложно получить интересующую статистику, так как приходится обращаться в Комитет правовой статистики и специальным учетом Генеральной прокуратуры РК с официальным обращением и соблюдением всех процедур);

- упростить процедуры получения необходимой информации, тем более, что это информация общего доступа, которая не подлежит

засекречиванию (ст. 17 Закона РК «О государственных секретах Республики Казахстан» от 15 марта 1999 года). При этом создатели такого информационно-аналитического портала должны будут заключить соглашения с ювенальными государственными органами (через высшие звенья управления) и автоматически будут подчинены действию Закона РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК. Можно рассмотреть возможность создания такого портала на базе Уполномоченного по правам детей либо заинтересованного государственного органа;

- скоординировать работу НПО между собой;

- скоординировать работу НПО и уполномоченных государственных органов.

Список использованной литературы:

1. Доклад о положении детей 2016 год.
2. Послание народу Казахстана Стратегия «Казахстан - 2050»
3. А. Жукенов. Ювенальная юстиция: системный подход. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4549790-juvenalnaja-justicija-sistemnyjj.html>
4. 20 лет деятельности Фонда Сорос-Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.soros.kz/uploads/user_68/2015_01_10_04_04_17_226.pdf
5. Внедрение специализированной системы правосудия для несовершеннолетних обусловлено заботой о правах детей – Фонд Сорос Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inform.kz/ru/vnedrenie-specializirovannoy-sistemy-pravosudiya-dlya-nesovershennoletnih-obusloveno-zabotoy-o-pravah-detey-fond-soros-kazakhstan_a2214324
6. Развитие ювенальной юстиции в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fes-centralasia.org/ru/statja/razvitie-juvenalnoj-justicii-v-respublike-kazaxstan.html>
7. Гаврилова И.Н. Третий сектор и гражданское общество в России: проблемы становления и развития // Полития.ру, № 3, 2003
8. Автономов А.С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие. М.: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. — 186 с.. 2009
9. В Казахстане внедряется дружественное к детям правосудие. Сайт ЮНИСЕФ. 31.10.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unicef.kz/ru/news/item/653/?sid=0num94pvhi6n>

Қуаналиева Г.А.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Кеден, қаржы және экологиялық құқық"
кафедрасының профессоры м.а., з.ғ.д, Алматы қаласы,
E-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Жетібаев Н.С.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Халықаралық құқық" кафедрасының доценті,
з.ғ.к, Алматы қаласы, Қазақстан, E-mail: Zhetybaev-14@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ҚОҒАМҒА ҚАУІПТІ ӘРЕКЕТ ЖӘНЕ ӘРЕКЕТСІЗДІКТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме. Мақалада қылмыстық құқықтағы қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздіктің ұғымы мен жалпы сипаттамасы, белгілері зерделенген. Осы мәселеге байланысты заң әдебиеттерінде орын алған әртүрлі ғалымдардың пікірлеріне талдау жасалған. Сонымен қатар, авторлардың өз пікірлері келтіріледі.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы, әрекет, әрекетсіздік, қоғамға қауіптілік, құқыққа қайшылық, сана, ерік және т.б.

Резюме. В данной статье рассматривается понятие и общая характеристика, признаки действия и бездействия в уголовном праве. Проводится анализ различных взглядов ученых на данную проблему имеющих место в юридической литературе. Приводится собственное мнение авторов

Ключевые слова: объективная сторона уголовного правонарушения, действие, бездействие, общественная опасность, противоправность, сознание, воля и т.д.

Summary. In this article rassmatreny a concept and the general harateristika, signs of action and inaction of criminal law. The analysis of different views of scientists on this problem taking place in legal literature is carried out. Own opinion of authors is given

Keywords: objective party of criminal offense, action, inaction, public danger, illegality, consciousness, will, etc.

Қылмыстық жауаптылық және жаза мәселесін шешкен кезде адамның қоғамға қауіпті іс-әрекетін анықтау маңызды болып табылады. Қылмыстық құқық аясында қарастырылатын іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының қажетті, әрі міндетті белгісі

болып табылады. Бұл белгінің ұғымы мен мазмұны қылмыстық-құқық сипаттағы қасиеттер және белгілердің жиынтығымен анықталады. Қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қоғамға қауіпті, құқыққа қайшы, саналы және ерікті, сонымен қатар мазмұны жағынан күрделі және нақты болуы керек. Іс-әрекеттің (әрекет немесе әрекетсіздік) алғашқы екі белгісі яғни қоғамға қауіптілік және құқыққа қайшылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 10-бабының 2 бөлігіндегі қылмыс анықтамасында белгіленген: "...тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік)" [1].

Қоғамға қауіптілік құқық қорғайтын қоғамдық қатынастарға қиянатпен қол сұғу арқылы немесе қол сұғу қауіпін туғызу арқылы көрінеді. Белгілі бір іс – әрекетке қылмыстық жауатылықты белгілеу тек қана қоғамға қауіптілік болғанда ғана орынды. Егер де іс-әрекет қоғамға қауіпті болмаса ол қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды және қылмыстық жауаптылықты көздемейді. ҚРҚК-ң 10-бабының 4 бөлігіне сәйкес: "Осы Кодекстің Ерекше бөлігінде көзделген, формальды түрде, қандай да бір іс-әрекеттің белгілері бар, бірақ маңызды жағынан болмаша болғандықтан, қоғамға қауіп төндірмейтін әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды" [1].

Заң әдебиеттерінде, қылмыстық құқық бұзушылық әрекет үшін ең бастысы қоғамдық қауіптілік ретінде орын алатын әлеуметтік сипаттама маңызды деген тұжырымдар кездеседі. Мәселен, А.Н. Наумовтың айтуынша: "Дене қозғалысы жағынан әрекет адамның белсенді жүріс-тұрысы арқылы сипатталады. Әдетте ол бірнеше дене қозғалысын құрайды (мысалы, мылтықпен кісі өлтіру; әуелі

оқталып көздеу, сосын мылтықтың шүріппесін басу сияқты бірнеше дене қозғалысынан тұрады). Бірақ қылмыстық әрекет үшін ең бастысы, дене қозғалысы емес, қоғамға қауіптілік ретінде орын алатын әлеуметтік мазмұн [2, 160 б.]. Әрине қылмыстық құқық бұзушылықтың ең басты белгісі ол қоғамға қауіптілік: "Қоғамға қауіпті іс-әрекет бұл адамның құқықа қайшы, саналы, белсенді немесе енжар түрде қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін мінез-құлқының сыртқы көрнісі болып табылады" [3, 71 б.]. Қоғамға қауіптілік тек қана қылмыстық құқық бұзушылыққа ғана қатысты белгі емес. Мәселен, әкімшілік құқық бұзушылықта қоғамға қауіпті зиян тигізуі мүмкін. "Алайда олардың қоғамға қауіптілік дәрежесі (зиянкестігі) әлдеқайда төмен. Әдетте заң шығарушы қылмыстырды басқа құқық бұзушылықтан ажыратып ҚК-н Ерекше бөлімдегі баптардың диспозициясында қылмыстық іс – әрекетті сипаттайтын зардаптарды көрсетеді" [4, 27-28 бб.]. Қылмыстық заңда көрсетілген зардаптың мүлде орын алмауы немесе оның орнына аз мөлшердегі зардаптың туындауы тиісті шарттарға сәйкес әкімшілік тәртіппен жауаптылықты көздейді. Мысалы, ҚРҚК-н 345-бабының 1 бөлігі бойынша, "Автомобильді, троллейбусты, трамвайды не басқа да механикалық көлік құралын басқаратын адамның жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын абайсызда адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соққан бұзуы – белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан екі жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, үш жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жүз қырық сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не жетпіс бес тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады" [1]. Көрсетілген жағдайда кінәлі қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Ал егер де көлік құралын жүргізуші адам жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзу салдарынан жәбірленушінің денсаулығына жеңіл зиян келтіретін болса, онда Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 610-бабының 2 бөлігімен жауапқа тартылады. "Жәбірленушінің денсаулығына жеңіл зиян келтіруге әкеп соққан дәл сол әрекет - он бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл

салуға және бір жыл мерзімге көлік құралын басқару құқығынан айыруға әкеп соғады" [5].

"Соттар жаза тағайындаған кезде қателіктер жібереді. Оның себебі кінәлімен жасалған әрекеттің қоғамға қауіптілік дәрежесі мен сипатына соттың теріс баға беруі" болып табылады [6, 29 б.].

Іс-әрекеттің Қылмыстық кодекстегі көрсетілген екінші міндетті белгісі – құқыққа қайшылық. Құқыққа қайшылық, яғни іс-әрекеттің қылмыстық заңмен тыйым салынуы. Құқыққа қайшылық қылмыстық құқық бұзушылықтың формальды белгісі болып табылады. Заң шығарушы қоғамға қауіпті іс-әрекетке қылмыстық заңмен тыйым салады, ал қоғамға қауіптілік жойылғанда ол үшін қылмыстық құқықтық тыйым салу да жойылады. Демек, қылмыстық құқық бұзушылықтың формальды белгісі – құқыққа қайшылық және жоғарда аталып өткен қоғамға қауіптілік яғни қылмыстық құқық бұзушылықтың материалдық белгісі бір-бірімен тығыз байланысты. Аса көңіл бөлетін мән – жайлардың бірі, тыйым салу қылмыстық құқық аясында қарастырылуы үшін, ол тек қана қылмыстық заңмен тыйым салынуы қажет. Басқа нормативтік құқықтық актілермен тыйым салынған іс-әрекет (мәселен, әкімшілік құқықпен) себепті байланыс орын алатын бастапқы кезең болып табылмайды. Құқыққа қайшылық, А.Н.Ағыбаев дұрыс көрсеткендей: "Мұндай белгінің болуы азаматтардың заңсыз қылмыстық жауапқа тартуға жол бермеуінің кепілі болады және заңдылықтың қатаң сақтауын қамтамасыз етеді" [3, 71 б.].

Қоғамға қауіпті және құқыққа қайшы іс-әрекет саналы түрде жүзеге асырылғанда ғана қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының белгісі болып табылады. Сана дегеніміз не? Сана - объективті шындықты бейнелеудің адамға ғана тән жоғарғы нысаны, оның дүниеге және өзіне адамның қоғамдық-тарихи қызметінің жалпыға бірдей нысандарының жанама түрдегі қатынасының тәсілі. Сана объективті дүниені және өзінің жеке болмысын ой елегінен өткізуге белсене қатысатын адамның психикалық процестері бірлігін көрсетеді [7, 371 б.]. Нақтылы іс-әрекетті жасаушы адамның санасымен сол іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі сонымен қатар, қоғамға қауіптіліктің сипатымен мазмұны қамтылуы тиіс. Адам қандай қоғамдық қатынастарға өзінің қол сұғып отырғанын және

қандай зиян тигізу мүмкіндігін ұғынуы қажет. Егер де адам өзінің жасаған іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін ұғынбаса, ол іс-әрекет қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының белгісі болып табылмайды.

Мысалы, Алматы қаласының Алатау аудандық сотының 2017 жылғы 11 қыркүйектегі үкімімен А.О. Бозов Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 106-бабының 1 бөлігінде көрсетілген қылмысты жасағаны үшін кінәлі деп танылып, 3 жыл 6 айға бас бостандығынан шектеу жазасын алған. Сот үкімі бойынша А.О. Бозовтың ойына И.Умирхожаевтың денсаулығына қасақана ауыр зиян келтіру қылмыстық ойы туындап, өзінің қылмыстық ойын жүзеге асыру мақсатында, шалбарының қалтасынан сабы сары түсті "бәкі" пышақты оң қолына алып, өзінің қылмыстық ойын жалғастыру мақсатында И.Умирхожаевтың денсаулығына қасақана зиян келтіру арқылы, оң қолындағы сары түсті "бәкі" пышақты сол жақ қабырға тұсына бір рет сұғып алып, өмірі мен денсаулығына қарай ауыр зақым келтірілген. Сөйтіп А.О.Бозов өзінің қылмыстық ойының жүзеге асқанына көзі жеткен соң, оқиға болған жерден бой тасалап кеткен [8]. Бұл мысалда А.О. Бозов жәбірленуші И.Умирхожаевтың өмірлік маңызды органына пышақ сұғып, оның денсаулығына қол сұғып жатқанын ұғынып отыр. Өз әрекетінің қоғамға қауіптілік сипаты мен мазмұны, кінәлінің санасымен толықтай қамтылып отыр.

Адам санасын (саналы түрде ұғынуды) іс-әрекеттің белгісі ретінде анықтай отырып, ҚРҚК-сі былай деп негіздеуге мүмкіндік береді: Адам өз жасаған әрекетінің тек қана қоғамға қауіптілігін емес, сонымен қатар сол іс-әрекеттің құқыққа қайшылығын ұғыну қажет. Егер де адам өзінің жасаған іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін ұғына алмаса және істің мән-жайы бойынша ұғынуға мүмкіндігі болмаса, онда жасалған іс-әрекет кінәсіз деп танылады. Сол себептен адам қылмыстық жауаптылыққа да тартылмайды. Бұл жағдай ҚРҚК – нің 23-бабында кінәсіздікпен зиян келтіру деп анықталған. Осы баптың 2 бөлігіне сәйкес: "Егер іс-әрекет жасаған адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіптілігін ұғынбаған болса және істің мән-жайлары бойынша ұғына алмаған болса, не қоғамға қауіпті зардаптардың туындауы мүмкін екенін алдын ала болжап білмеген болса және істің

мән-жайлары бойынша оларды алдын ала болжап білуге тиіс болмаса немесе біле алмаған болса іс-әрекет кінәсіздікпен жасалған деп танылады" [1]. Осы орайда А.Н. Ағыбаевтың келесі көзқарасымен толықтай келісуге болады: "Іс-әрекет – адам мінез-құлқының сыртқа шыққан шынайы көрінісі болып табылады. Сондықтан да адамның ниеті, пікірі, ойы қаншалықты зиянды болғанымен, ол белгілі бір іс-әрекетпен ұштаспаса, ол қылмыстық жауапқа тартылмайды. Іс-әрекет – адамның саналы мінез-құлқының көрнісі. Сондықтан да адамның санасынан тысқары болған кез келген дене қозғалысы зиянды залал келтіргені не зиян келтіру қаупін төндіргеніне қарамастан, қылмыстық-құқылық тәртіпен жазаланатын іс-әрекетке жатпайды" [3, 71 б.].

Төртінші белгісі, "іс-әрекеттің қылмыстық-құқықтық сипаты болу үшін, ол міндетті түрде ерікті болуы қажет" [2, 160 б.]. Ерік деп саналы түрде алға тұтқан мақсатқа жету үшін жұмсалатын жан қуатының белсенділігін және адамның өзін меңгере алу қабілетін айтамыз. Ерік алға мақсат қоюдан басталады. Ал мақсат адамға айқын, ашық, саналы түрде түсінікті болуы қажет. Алға тұтқан мақсаттарын жүзеге асыру үшін, адам алдындағы ұшырайтын бөгеттерді, қиындықтарды жеңіп отыруы қажет. Ерік – саналы әрекеттен туындайды. Мысалы, адамда өзінен-өзі пайда болатын қимыл (жатқанда қозғалу, дене мүшелерінің қимылдауы т.б.) еріксіз қозғалысқа жатады. Мұндай қозғалыстардың ерік-жігерді көрсетуге қатысы жоқ. Адамның ерікті әрекеті жүзеге асу үшін мынадай шарттар қажет: бірінші, алға тұтқан мақсатты орындау қайткенде де соған жету; екіншісі, жолда ұшырайтын кедергі, бөгеттерді жеңу; үшіншісі, мақсатқа жету жолында қайраткерлік, ерлік, табандылық көрсету, қиыншылықтан жол табу, тәсілқой болу сонымен қатар, қиындықтарға қарсы тұрып, үрейленбеу, қорықпау. Осы шарттар орындалған уақытта ғана адамды ерік-жігері жеткілікті, қажыр-қайраты бар адам деп айтуға болады.

Ерік пайда болу үшін, ең алдымен оны тудыратын себеп, түрткілер болу керек. Бұлар адамның мұқтаждықтарынан туындайды. Адамның күн көруі, тіршілік ету үшін оған өзінің табиғи және рухани мұқтаждықтарын қанағаттандыру керек. Адам алдына бір мақсат қояды, ал мақсат адам мұқтаждықтарын өтеу үшін пайда болып отырады. Сондықтан

кейбір теориялардың пайымдайтын, адам еркі оның ішкі жан дүниесінен шығады, адамның еркінің шығу себебі ол сананың әрекеті ғана, өзінен пайда болатын психикалық әрекеттердің нәтижесі деп айту қате пікір. Адам өзі жасаған іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін ұғынбаса, іс-әрекет еш уақытта адамның еркін білдірмейді. Қоғамға қауіпті белсенді түрде жасалатын әрекет болсын, енжар нысанындағы әрекетсіздік болсын кінәлінің өз еркі арқылы туындайды. Адам өзінің ерікті мінез-құлқының алдында сол қажеттілікті ұғынады, өзінің іс-әрекетінің мақсатын анықтайды, оны жүзеге асыру үшін әртүрлі жолдарды белгілейді, оны бағалайды, содан кейін сол бағалаудың нәтижесіне сәйкес әрекет етеді. Осы жағдайларды бағалап өз ниетін саналы ой елегінен өткізіп, адам кейбір ниеттерді жасаудан бас тартып және өзінің іс-әрекетін басқа ниеттерге тәуелді етуі мүмкін. Ол өз ішінде белгілі бір ықыласын басып, алыс тұрса да және тікелей ырықсыз кимылмен (импульс) байланысы болмаса да басқаларын туындатуы мүмкін. Ерікті актіде субъект өзінің алдына қойған мақсатына сәйкес, іс-әрекетті саналы және жоспарлы түрде орындайды. Адамның ерікті іс-әрекеті, оның басқа әрекеттері секілді себепті қамтамасыз етілген, бірақ бұл себепті қамтамасыз етудің ерекше, өзіне тән сипаты бар, өйткені ол адам санасымен негізделген. Ерік актісінің негізгі мән-жайларының бірі, адам объективтік сыртқы ортадан өзін ажыратып, сыртқы ортаға өзін қарама-қарсы қояды. Болашақ жүріс-тұрысын әрекет жасамай тұрып ойластырып, қол сұғатын объектіні ойша өзгертеді. Субъект пен объективтік сыртқы ортаның арасындағы қарама-қайшылық, адамның ерікті жүріс-тұрысында әрекет мақсатымен объектінің арасындағы қарама-қайшылық ретінде көрініс тауып, іс-әрекет жасаған кезде жойылады.

Адамның ерікті әрекеті дегеніміз, қоршаған сыртқы ортаға, адамның саналы түрде мақсатқа бағытталып әсер етуін айтамыз. Көріп отырғанымыздай ерікті әрекетте екі жақ бар: біріншісі – объективті, екіншісі – субъективті. Әрекеттің объективті жағы деп, адамның объективті сыртқы көрінісі жолымен яғни әрекет немесе әрекетсіздік арқылы әсер етуін айтамыз. Субъективтік жақ әрекеттің анықталған мақсатты мен ниетін көздейді. И.Лекшастың айтуы бойынша, әрекеттің саналы және ерікті мақсаты, деп адамды сол әрекетке анықтаған,

соған сәйкес тиісті объективті қозғалысқа өткен және әрекеттің мазмұнына айналған оның ішкі нұсқауын айтамыз [9, 39 б.]. Демек, әрекет объективті және субъективті жақтардың бірлігі болып табылады. "Әрекет етуші субъект өзінің әрекетін ұғынғанда, ол жүріс-тұрысқа айналады. Жүріс-тұрыс – қоғамдық акт ретінде әрекет етуші субъектінің өзімен қабылданып және ұғынатын, тұлғаның басқа адамдарға қатынасын білдіретін әрекет болып табылады" [10, 543 б.].

Қылмыстық жауаптылық адамның ерікті жүріс-тұрысымен ғана байланысты болуы мүмкін. Адамның еркімен байланысы жоқ әрекеттер қылмыстық құқық аясымен қамтылуға жатпайды. Оған ең бастысы адамның саналық бақылауынан тыс жататын тікелей физиологиялық әсер етумен жүзеге асырылатын рефлекторлық қозғалыстары жатады. Сонымен қатар, тойтарылмайтын күш орын алып, адам сыртқы күштің қолындағы еріксіз құралға айналғанда, қылмыстық құқық мағынасындағы әрекет туралы айтуға негіз болмайды. Мысалы, адамның қолын ұстап тұрып, іс-құжатқа жалған мәліметтерді енгізуге мәжбүр ету. Бұл жағдайда әрекет етуші кінәлі тұлға, мәлімет енгізуші адам емес, сол мақсатта күш қолданушы болып табылады. Біздің ойымызша Г.Б. Баймурзиннің келтірген көзқарасы толығымен орынды. "Адамның әрекетіне оның рефлекторлық дене қозғалысын, сонымен қатар ауырып сандырақтаған кезіндегі дене қозғалысын жатқызуға болмайды, өйткені олар адам санасына бағынышты емес. Кейбір жағдайда адамның саналы жүріс – тұрысы тойтарылмайтын табиғи күштің әсерінен немесе тойтарылмайтын күштеп мәжбүр етудің әсер етумен жасалса, оның қылмыстық-құқықтық маңызы болмайды. Осы жағдайда жасалған әрекет немесе әрекетсіздік, адамның жүріс-тұрысы болып саналмайды, демек ол қылмыс емес, өйткені ол өзінің еркінен тыс әрекет (немесе әрекетсіздік) етеді. Мысалы, адам өзіне жүктелген міндетті әрекет етуге мүмкіндігі болмағандықтан (байлаулы жату, еркін әрекет ете алмау) орындай алмайды" [11, 76 б.].

Тойтарылмайтын күшке төтенше табиғи жағдайлар (су тасқыны, жер сілкінісі, қатты жел, табиғаттың күрт өзгеріп кетуі басқа да жағдайлар) немесе қоғамдық құбылыстар (әскери әрекеттер, азаматтық соғыс жағдайы және т.б.) жатады. Тойтарылмайтын күштің әсерінен жасаған адам әрекетінің қылмы-

стық-құқықтық маңызы болмайды. Мәселен, ормандағы өртті сөндіру мақсатымен орман ағашын кесу арқылы өрттің жолын бөгеу қылмыстық құқық бұзушылық болып саналмайды. Тойтарылмайтын күш қолдану нәтижесінде, адамның мүлдем өз еркінен тыс жағдайда іс-әрекетті істеуі қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды. Тойтарылмайтын күш немесе күш қолдану арқылы мәжбүр ету қылмыстық жауаптылықты жоятын жағдайлар деп есептеледі. ҚРҚК-де қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайтын мән-жайлар нақтылы аталып көрсетілген. Олар: қажетті қорғаныс (32-бап); қолсұғушылық жасаған адамды ұстап алу кезінде зиян келтіру (33-бап); аса қажеттілік (34-бап); жедел-ізвестіру іс-шараларын немесе жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асыру (35-бап); негізді тәуекел ету (36-бап); күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу (37-бап); бұйрықты немесе өкімді орындау (38-бап).

ҚРҚК-ң 37-бабының 1 бөлігіне сәйкес: "Егер күштеп немесе психикалық мәжбүрлеудің салдарынан адам өзінің әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) ие бола алмаса, мұндай мәжбүрлеудің нәтижесінде осы Кодекспен қорғалатын мүдделерге зиян келтіру қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды" [1].

Психикалық мәжбүр етуде әрекет жойылады ма деген сұрақ бірқатар дау тудырады. Кейбір заңгерлердің пікірінше психикалық мәжбүрт ету ерікті жүріс-тұрысты жоққа шығарады. Мәселен, А.Н. Трайниннің көзқарасы бойынша, "Адамның еркін басатын психикалық мәжбүр етуде жасалатын қозғалыстарда әрекеттің қылмыстық құқық сапасын жоққа шығару толықтай ақиқатты. Тікелей және нақты өлтіруге қорқытқасын әрекет еткен адам, кейбір жағдайда бөтен біреудің еркін орындаушы ретінде қарастырылуы мүмкін" [12, 135 б.].

Психикалық мәжбүр ету әрекеттің өзін жоққа шығармайды, ол әрекеттің пайдасына ниетті қалыптастырады. Адамның сол ниетке қарама-қарсы тұрып, әрекетті жасамауға мүмкіндігі бар. Психикалық мәжбүр етуде қылмыстық жауаптылықтан босату әрекеттің жоқтығынан емес, аса қажеттілік тәртібі бойынша орын алуы мүмкін. Күштеп және психикалық мәжбүр ету өзінің заңды табиғаты жағынан іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігін және құқыққа қайшылығын жоятын мән-жайларға жатады. Психикалық мәжбүр ету іс-әре-

кеттің бағасына әртүрлі әсер етеді. Қорқыту арқылы психикалық мәжбүр ету, тез арада жүзеге асырылуына нақтылы мүмкіндік туса, бұл жағдайда қорқытып психикалық мәжбүр ету бағытталған объектіні (адам өмірі), қорқытуды жою үшін зиян келтірген объектімен салыстыру қажет. Мысалы, кассир сейфтегі ақшаны өзіне тікелей мылтық көздеп тұрған қылмыскерге беруге мәжбүр болады. Бұл жерде адам өмірі ақшадан қымбат. Кассир аса қажеттілік жағдайында яғни нақты қорқыту салдарынан өз еркіне байланысты емес әрекетті істеуге мәжбүр болып отыр. Қылмыстық құқықтың қорғайтын объектілерінің ішінде ең басты орынды меншік емес, жеке тұлға, оның өмірі алады. Бұл мысалда кассирдің әрекеті қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды. Кейбір реттерде қорқыту арқылы мәжбүрлеу адамның еркін бірден тойтарып, жоққа шығармайды. Мұндай күйге ұшыраған адам өз қалауы, еркі бойынша әрекет істеу мүмкіндігіне біршама ие болады. Сондықтан да мұндай күйге душар болғандар шын мәнінде аса қажеттілік жағдайында болмаса, әдетте қылмыстық жауапқа тартылады. ҚРҚК-ң 37-бабының 2 бөлігіне сәйкес: "Күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу нәтижесінде осы Кодекспен қорғалатын мүдделерге зиян келтірілуінің салдарынан адам өзінің әрекеттеріне ие бола алу мүмкіндігін сақтаған болса, ол үшін қылмыстық жауаптылық туралы мәселе осы Кодекстің 34-бабының ережелері ескеріле отырып шешіледі" [1].

Нақтылы қоғамға қауіпті іс-әрекет гипноз арқылы да істелуі мүмкін. Гипноз, психикалық мәжбүр етудің ерекше түрі болып табылады. Ол қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаушы адамның еркін толығымен жояды. Сондықтан да мұндай адам еркінен тыс істелген іс-әрекеттің қылмыстық құқылық мәні болмайды.

Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің келесі белгілері, оның мазмұны жағынан күрделі және нақты болып бөлінуі. Кез келген іс-әрекет бірнеше дене қозғалысын құрайды. Мысалы, кінәлі С., 1998 жылы 27 тамызда кешкі мезгіл шамасында мас күйінде Алматы облысы Аққұдық ауылындағы бөлімше меңгерушісі А., және агроном Б-мен жанжалдасып қалады. Содан соң үйінен "ИЖ-16" калибрлі мылтық алып келіп А-ны қасақана атып өлтірген. Одан кейін Б-ны өлтіру ниетімен 3-5 метр қашықтықтан оған оқ атқан. Бірақ, астындағы аты үркіп, оқ Б-ға тимей кеткен. Осындай

ниетпен С., тағы да бірнеше рет мылтықтың шүріппесін басқан, мылтық атылмай қалған. 1999 жыл 10 ақпандағы Алматы облыстық сотының үкімімен кінәлі С., ҚРҚК-ң 96 бабының 2 бөлігінің “а” тармағымен, 24, 26 баптың 2 бөлігінің “а” тармағымен қылмыстық жауапқа тартылды [13, 4-5 бб.].

Көрсетілген мысалда сотталушы С-ң А-ға қатысты қасақана әрекетінің өзінде бірнеше дене қозғалысы бар. Атап айтқанда А-ны өлтірмекші болып мылтықпен көздеуі, дәлдеп алған соң мылтықпен атуы, ал Б-ға қатысты ең әуелі атпен оның жанына 3-5 метр жақындауы, мылтықпен дәлдеуі, сосын мылтық шүріппесін басуы. Көріп отырғаннымыздай С-ң әрекеті бірнеше күрделі дене қозғалысының жиынтығынан тұрады.

Адаммен жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекет нақты мазмұнға ие болуы қажет. Кінәлінің жасаған іс-әрекетін нақтылап алған жөн. Мысалы, кінәліні ҚР ҚК-ң жеке өмірге қол сұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы 147-бабы бойынша жауапқа тарта отырып, нақтылы іс-әрекеттің анықтамасымен яғни жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзумен шектелуге болмайды. Ол үшін, адамның жеке өмірі, оның отбасы туралы заңсыз түрде нақты қандай мәліметтер жиналғаны немесе тартылғаны, бұл құқық бұзушылықтың нақты неден көрініс тапқаны анықталуы қажет. Осы жағдайда ғана адамның қоғамға қауіпті іс-әрекетінің нақтылы мазмұны туралы айтуға болады.

Қылмыстық заңнама қоғамға қауіпті іс-әрекеттің екі түрлі нысанын көздейді. Оның біріншісі, белсенді нысан – әрекет, екіншісі енжар нысан – әрекетсіздік.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі әрекет нысанында жасалады. Жекеленген қылмыстық құқық бұзушылықтар белсенді әрекет немесе әрекетсіздік күйде де жасалауы мүмкін. Аздаған қылмыстық құқық бұзушылықтар ғана әрекетсіздік нысанында жүзеге асырылады. Қылмыстық-құқылық әрекет көп жағдайларда адамдарға, материалдық игіліктерге немесе жануарларға күш қолдану нысанымен әсер ету арқылы істелінеді. Мысалы, ҚРҚК-гі зорлау (120-бап), кәмелетке толмағандар саудасы (135-бап), ұрлық (188-бап), қарақшылық (192-бап), терроризм актісі (255-бап) және тағы басқа. Қылмыстық-құқылық әрекет сөз жүзінде, жазбаша түрде, тіпті өте

сирек жағдайда ым көрсету нысанында да жасалуы мүмкін. Мысалы, сөз жүзінде адамның абройы мен қадыр-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту (131-бап, 1бөлігі); басқыншылық соғысты тұтандыруға насихат жүргізу немесе жария түрде шақыру (161-бап, 1бөлігі). Жазбаша түрде, адамның беделін түсіретін көрнеу жалған мәліметтер тарату (130-бап, 1бөлігі); құқықтар беретін немесе міндеттерден босататын куәлікті немесе өзге де ресми құжатты қолдан жасау, дайындау немесе өткізу (385-бап). Ым арқылы 14 жасқа толмаған балаларға азғындық әрекеттер жасауды жатқызуға болады (124-бап).

Жан күйзелісі (аффект) жағдайында жасалған әрекет үшін жауаптылық мәселесі біршама қызығушылық тудырады. "Жан күйзеліс жағдайында жасалған әрекет саналы есеп біреудің аз дәрежесімен сипатталатын ырықсыз қимылдағы әрекет болып табылады" [14, 156 б.]. Жан күйзелісі (өздігінен қылмыстық) жауаптылықты жеңілдететін негіз болғанымен өздігінен қылмыстық жауаптылықты жоққа шығармайды. Мысалы, Шығыс Қазақстан облыстық сотының үкімімен Б., 1998 жылы 10 сәуірде өзінің әйелі С-ны қасақана өлтіруге оқталғандығы және содан кейін екінші жәбірленуші Б-ны қасақана өлтіргендігі үшін кінәлі деп танылған. Сот психиатриялық сараптама қорытындысына сәйкес, сотталған Б., қылмысты жасаған уақытта жан күйзелісімен ызаланып, шектен шығу (физиологиялық аффект) жағдайда болғаны анықталды.

Істің бұл жағдайында, сотталған Б-ң қылмыстық іс-әрекеттерін сот ҚРҚК-нің 24-бабының 3 бөлігі және 98-баптың 2 бөлігімен дәрежеленуге жатады деп табады. Себебі сотталушы қылмыстық оқиға болған жерге қандай да бір қылмыстық ниетпен келмеген. Сотталушының жәбірленушілерге пышақ салуына жәбірленушілердің өздері сотталушының ар-намысын қорлайтын мінез көрсетуі және оның ар-ожданына ауыр тиетін қасақана тіл тигізуі себеп болған. Бұл жағдайда сотталған Б., қылмысты табанда пайда болған жан күйзелісі салдарынан жасаған деп табу дұрыс. Сотталушыға жаза тағайындарда сот жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін, оның жеке басын, жағымды мінездемесін, бұрын сотты болмағандығын, жас балалары барлығын, шын ниетпен өкініп, қылмысын мойындап, заң орнына өз еркімен келгендігі - сотталушының жауаптылығы мен

жазасын жеңілдететін мән-жайлар деп санайды [6, 7-9 бб.].

Жалпы ереже бойынша, аффект жағдайы адамның саналық есеп беруін түгелімен жоққа шығармайды, оны азайтады. Психологтардың айтуынша, жан күйзелісі жағдайында адам өзінің не істегенін ұғына алмайды деп ойлау және соған байланысты ырықсыз қимылдағы әрекеттер саналықтан айырылған деп айту қате. Ырықсыз қимылдағы әрекеттерге тән ерекшелік, біріншіден әрекет мақсатының айқын саналығы болмайды және екіншіден, өз іс-әрекетіне саналық есеп беру қиындай түседі [14, 157 б.]. Жан күйзеліс әрекеттері кең мағынадағы ерікті әрекеттер аумағына жатады [10, 506 б.]. Аффект ең жоғарғы шегінде, адам өзіне өзі билік студі жоғалтып, өзін аффектіге тәуелді етеді, бірақ адам өзін аффектіге жеткізбестен, оның дамуына жол бермеуге шамасы бар.

Ерекше жағдайларда аффект үстінде адам барлық ойлау мүмкіндігінен және өзінің әрекеттерін қандай да болсын саналы есеп беруге тәуелді етуден айырылады. Ол адамды өзінің әрекетін басқару және есеп беру мүмкіндігінен айыратын, патологиялық аффект жағдайлары. Патологиялық аффект қылмыстық жауаптылықты жояды.

Әрекетсіздік адамның мінез-құлқының енжар нысаны болып табылады. Әрекетсіздік қоғамға қауіпті және құқыққа қайшы, саналы және ерікті болуы қажет. Шетел заң әдебиеттерінде ерікті акт ұғымына әрекетпен қатар әрекетсіздікті жатқызу мәселесі даулы болып табылады. Мысалы, Г. Радбрух: "Әрекет және әрекетсіздікті ерікті акт деп аталатын бір жоғарғы ұғымға тоғыстыруға болмайды. Әрекет және әрекетсіздік байланбастан екеуі бірге тұруы қажет. Әрекетсіздікте әрекетті сипаттайтын бірде бір белгі жоқ. Әрекетсіздікте ерік, дене қозғалысы және олардың арасындағы себепті байланыс болмайды" деп көрсетеді [15, 141-142 бб.]. Бұл көзқараспен толықтай келісуге болмайды. Әрекетсіздік үшін қылмыстық жауапқа тартудың негізгісі – ол қылмыстық-құқылық нормалармен белгіленген қандай міндеттерді, талаптарды орындауға тиіс болды және оны орындауға нақты мүмкіндігі болды ма, осы мәселені анықтау керек. Мысалы, ҚРҚК-ң 320-бабы науқасқа көмек көрсетпегені үшін қылмыстық жауаптылықты көздейді. Аталған баптың 1 бөлігі бойынша: "Қазақстан Республикасының

заңына сәйкес немесе арнайы қағида бойынша науқасқа көмек көрсетуге міндетті адамның дәлелсіз себептермен оны көрсетпеуі, егер бұл абайсызда науқастың денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соқса - белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан екі жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, үш жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жүз қырық сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не жетпіс бес тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады" деп белгіленген [1]. Кінәлі науқасқа көмек көрсетуге қатысты нақтылы қандай әрекет жасамағанын бекітіп алып, сондай көмек көрсетуге міндетті адамды анықтау қажет. Бұл міндет заңға немесе арнайы ережеге сәйкес нақтылы адамға жүктеледі. Осы жағдайлар анықталғасын, әрі қарай кінәлінің сол әрекеттерді істеуге нақты мүмкіндігі болғанын және оны себепсіз істегенін анықтау қажет.

Қылмыстық құқық теориясында аралас әрекетсіздік ұғымыда қолданылады. Күрделі сипаты бар қылмыстық-құқықтық әрекетсіздік әр уақытта толықтай мінез – құлықтың енжар нысанымен көрініс таппайды. Заң адамның өзіне жүктелген құқықтық міндеттерді жүзеге асыру барысында, оларды аяғына дейін немесе өз қажеттілігіндей атқармағаны үшін қылмыстық жауаптылық көздейді. "Бұл қылмыстың құрамы үшін, адамның әрекетсіздігі нәтижесінде зиянды зардаптардың пайда болуы қажет" деп көрсетеді Ғ.Ы.Баймурзин [16, 64 б.].

Аралас әрекетсіздікке мысал ретінде, әскери қызметшінің өзіне зақым келтіруі арқылы әскери қызмет міндеттерін атқарудан жалтаруын жатқызуға болады. Ол туралы 443-баптың 1 бөлігінде былай делінген: "Әскери қызметшінің аурумын деп жалған сылтаурату немесе өзіне қандай да бір болмасын зақым келтіру (дене мүшесін зақымдау) не денсаулығына өзге де зиян келтіру немесе жалған құжат жасау немесе өзгеше алдау жолымен әскери қызмет міндеттерін орындаудан жалтаруы, сол сияқты әскери қызметті атқарудан бас тартуы - бес жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не тоқсан тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады [1]. Адам өзіне жүктелген міндетті, әрекет

нысанындағы нақты тәсілдердің көмегімен орындамайды. Бұл жағдайда, тәсіл қоғамға қауіпті іс-әрекеттің жалпы ұғымына кіреді, ал іс-әрекеттің өзі әрекетсіздік нысанында болады.

Қылмыстық құқықтағы әрекетсіздік туралы айтқанда оны абсолютті әрекетсіздік деп түсінбеу қажет, адам өзіне жүктелген, өзінен талап етілетінді орындамайды. Әрекетсіздік кезінде адам өзінен талап етілетін жүріс-тұрысты орындаудан ерікті түрде бас тартады. Ол тек қана адамның ерікті шешімі емес, белгілі бір жағдайларда ол адамның әрекеті секілді объективтік сыртқы ортаға әсер етеді, зардаптың пайда болуына жағдай жасайды. Ерікті жүріс-тұрыстың объективтік жағы, әрекет немесе әрекетсіздік арқылы көрініс тауып, өзінің алдына қойған мақсатын жүзеге асыру үшін объективтік сыртқы ортадағы бір затқа әсер етуге бағытталады. Объективтік сыртқы ортадағы затқа әсер ету белгілі бір құралдарды қолдану жолымен жүреді. Ол құралдар табиғаттың өзінен алынған. Адам сол құралдарды өзінің мақсатына жету үшін икемге келтіреді. Мысалы, кінәлі біреуді қасақана өлтіру мақсатымен жердегі тасты алып, онымен жәбірленушіні ұрып өлтіреді; немесе жәбірленушіге ауыр дене жарақатын салу мақсатымен ағашты қолдану. Бұл мысалдағы тас, ағаш табиғаттан алынған заттар, олар өздігінен қылмыстық құқық бұзушылық құралдары болып табылмайды. Сонымен қатар, адам алдына қойған мақсатын жүзеге асыру үшін, арнайы құралдарды өзі жасап қолдануы мүмкін. Ол құралдар адамның еңбек қызметінің нәтижесі болып табылады. Адам қоршаған сыртқы ортадағы болатын өзгеріске тікелей өзі қатыспас үшін қылмыстық құқық бұзушылық құралдарын соған икемдеп жасайды. Мысалы, кінәлімен жасалған у немесе жарылғыш зат.

Жоғарда көрсетіп өткендей ерікті жүріс-тұрыс ұғымы қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын құрғанда маңызды болып табылады. Өйткені ерікті жүріс-тұрыс әрі қарай оған қоғамға қауіптілік, құқыққа қайшылық және кінә келіп тоғысатын логикалық орталық болып табылады. Бірақ осыдан кейін аталған белгілер ерікті жүріс-тұрыс ұғымының өзіне келіп қосылады деген тұжырым жасауға болмайды. Өйткені олай деп ойлау, өзінің жалпы психологиялық түсінігінен бөлек, өз ішіне құқықтық баға кезеңін қосатын жүріс-тұрыстың арнайы қылмыстық-құқық ұғымын

құруды білдіреді. Ал жүріс-тұрыстың психологиялық ұғымы өз ішіне құқықтық баға кезеңін қоспайды, жүріс-тұрыс психологиялық мағынасы бойынша, заңға қатысты құқықтық және құқыққа жат немесе кінәлі және кінәлі емес деп бөлінеді. Сондықтан да психологиялық жүріс-тұрыс ұғымына кінә ұғымының маңызды жағын құрайтын адам көзқарасының мазмұны мен сипаты кірмейді.

Адамның жүріс-тұрысынан болған нәтиже көлемі, адамның мақсатын құрайтын нәтижеден анағұрлым кең. Адам мақсатқа бағытталған жүріс – тұрысты жасай отырып, сыртқы ортадағы объектіге белгілі бір өзгерістер әкелуге тырысады. Объектіге келтірілген белгілі бір өзгеріс, адамның ерікті іс-әрекетінің мақсаты болып табылады. Алайда бұл іс-әрекет, адамның алдына қойған мақсатымен қамтылмаған, көп жағдайда әрекет етушіге қажеті жоқ, қосымша зардаптарды тудыруы мүмкін. Сонымен қатар, адамның жүріс-тұрысы әрекет етуші субъектінің көзқарасымен мүлде қамтылмаған қосымша зардаптарды да тудыруы мүмкін. Ерікті жүріс-тұрыстың кейбір қажетсіз нәтижелері адамның санасымен қамтылмайды, демек осы қосымша зардаптарға қатысты адам ұғынбай әрекет етеді. Бірақ бұл мән-жай жүріс-тұрысты толығымен ерік сипатынан айырмайды.

Адамның ерікті жүріс-тұрысын анықтауда, қандай да бір еріктің көрініс табуы жеткілікті. Оның өзі ерікті жүріс-тұрыстың тек қана қасақана қылмыстық құқық бұзушылықтарда ғана емес, абайсызда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарда да орын алуын көрсетеді. Жеке алғанда ерікті жүріс-тұрыс немқұрайдылықпен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарда болады. Оған қоса ерікті жүріс-тұрыс кінәсіз зиян келтіруде де болуы мүмкін. Ол туралы Н.Д. Дурманов былай деп көрсетеді: "Адамның жүріс-тұрысының саналы ерікті актісінің өзін қылмыс деп тану кінә және кінәнің нысандары туралы сұрақты шеше алмайды. Іс-әрекетті адамның жүріс-тұрысы ретінде анықтау үшін, жүріс – тұрыс ерікпен бағытталуы қажет, ал адамның зардапқа деген субъективтік қатынасы маңызды болып табылмайды" [17, 39 б.].

Шетелдің қылмыстық құқында әрекет туралы "табиғи" немесе "себептілік" ілім орын алды. Бұл ілімді қылмыстық құқында Ф.Лист, М.Е.Майер тағы басқа ғалымдар қолдады. Бұл теорияның өкілдері адам еркі мен дене қозға-

лысын бір бірімен байланыстырмай, оларды себеп және салдардың бір жақты қатынасында тұратын процестер деп көрсетті. Олардың пікірінше, ерікті акт психикалық процесс ретінде, адамның ішкі қызметімен реттеледі, ал дене қозғалысы еріктің нәтижесі ретінде пайда болып, сыртқы ортаға өзгерістер әкелетін себепке айналады. Байқап қарасақ, әрекет туралы "табиғи ілім" ерік актісін сыртқы себептілік заңдылығына толықтай тәуелді етіп көрсетеді. Бұл ілім әрекет ұғымынан ішкі, психологиялық процестерді мүлде алып тастап, және оны бос зиян тигізу бастамасы ретінде көрсетеді.

Ерік актісі туралы мұндай түсінік бір жақты болып табылады және оның ақиқатты мәнін көрсетпейді. Егер де ерікті тек қана дене қозғалысының себебі деп түсінсек, онда еріктің заты нақтылы болған дене қозғалысы деп түсінуге тура келеді. Бірақ, оған дене қозғалысында көрініс таппаған, ішкі ерік процестерінің болуы қарама-қайшы келеді. Бұл жағдай алдына қойған мақсатты қанағаттандыру дене қозғалысында емес, ішкі процестерде орын алғанда болады. Мысалы, адамның дене қозғалысында орын таппаған ішкі ерік актісіне, адамның бір нәрсені еске алуын жатқызуға болады.

Сонымен қатар, әрекет туралы "табиғи ілім", әрекетсіздік кезінде дене қозғалысы болмағандықтан, адамның ерікті жүріс-тұрысы да орын алмайды деп көрсетеді. Жоғарда айтып өткендей, бұл тұжырыммен келісуге болмайды. Әрекет туралы "табиғи ілімге" "нормативтік ілімнің" өкілдері қарсы шығады. Олардың ойынша, қылмыстық құқық, психология және басқа ғылымдардан бөлек өзінің әрекет ұғымын құру қажет. Бұл ілімді жақтаушылар, әрекет ұғымына, құқыққа қайшылық және кінә ұғымдарын жатқызды. Осы көзқарасқа сәйкес қылмыстық құқық мағынасындағы әрекет дегеніміз, кінәлі құқыққа қайшы әрекет болып табылады.

Бірақ әрекетті тек қана нормативтік тұрғыдан түсіну, империализм кезеңіндегі қылмыстық құқықтың ерекшелігіне тән нәрсе және нормативтік ілімге сәйкес, әрекет объективті ортада өтетін нақтылы процесс емес, ерік арқылы келтірілген зиян үшін қылмыстық жауаптылық белгілеуге қажетті бағалау түсінігі болып табылады. Нормативтік ілім бойынша, ерікті жүріс-тұрыс ұғымы объективті түсініктен айырылған, әр кезде соттың өз қалауы

бойынша белгіленетін субъективтік ұғымға айналып кетеді.

Әрекетті субъективтік тұрғыдан түсіндірген неміс қылмыстық құқық әдебиетінде орын алған "әрекет туралы ақтық (финалды) ілім" болды. Бұл теорияның негізінде философ Николай Гартманның болмыс туралы онтологиялық ілімі жатыр. Бұл теорияның өкілдері Г.Вельцель, Р.Маурахтың пікірінше: "Әрекет ұғымы барлық нысандағы қылмыстар үшін яғни әрекет және әрекетсіздік, қасақана және абайсыз қылмыстар үшін жалпы болуы қажет" [18, 130 б.].

Сонымен қатар, әрекеттің негізгі жақтарының бірі, себептілік сипат емес, оның субъективтік мазмұны, мақсатқа бағытталуы болып табылады. Бұл теорияның өкілдері "ақтық" және "себептіліктің" арасында нақтылы шекара жасауға тырысады. "Ақтық іс-әрекет мақсатқа саналы түрде бағытталған әрекет, ал себепті құбылыс белгілі мақсатқа бағытталмаған, ол қандай да болсын себепті белгілердің кездейсоқ нәтижесі. Ақтық – "көзі көргіш", ал себептілік – "соқыр" [19, 3 б.]. "Ақтық теориясының" негізге алатыны, ол әрекеттің құрамдас бөліктеріне қасақаналық және абайсыздық ұғымдарын жатқыза отырып, екеуін кінә ұғымынан ажыратады.

Әрекет туралы "ақтық теорияның" негізгі ережелері қарсылық тудырады. Біріншіден, бұл теория абайсыз қылмыстық әрекеттер ұғымымен сыйыспайды. Теорияның өкілдері, қоғамға қауіпті зардапты адамның алдына қойған мақсаты немесе ерікті ақтық басқарудың қосымша зардаптары тудырады, қалған ерікті ақтық жүзеге асырумен қамтылмаған басқа қосымша зардаптар себепті зиян тигізу болып табылады деп көрсетеді [19, 4-5 бб.].

Олай болса, абайсыз қылмыстық құқық бұзушылықтардан туындаған зардаптар адамның мақсаты болып табылмайды, олар "ерікті ақтық жүзеге асырумен" қамтылмаған қосымша зардаптар болып табылады. Аталған теорияның "әрекет ұғымы барлық қылмыс нысандары үшін бірдей" деген тұжырымы, жоғарда көрсетілген мақсаттар үшін жарамсыз.

Екіншіден, кінә ұғымына қатысты "ақтық теорияның" ақаулықтары бар. Кінә туралы нормативтік ілімінің өкілдері ұсынған ережені, ақтық теория өкілдері әрі қарай дамытып, оның логикалық қорындысын жасайды. Нормативтік ілімнің өкілдері, кінәні бағалау санаты ретінде қарастыра отырып, қасақана-

лық пен абайсыздықты кінә түрлері ретінде ажыратпайды.

Қасақаналық пен абайсыздықты кінәдан босатуға алғашқы қадам жасаған неміс заңгері А.Дона болды. Ол қылмыстық құқық бұзушылықтың бағалау жағын, бағалау затына қарама-қарсы қойды. Құқыққа қайшылық және кінә бағалау ұғымдары ретінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамына қарама-қарсы қойылды [20, 31 б.].

Субъективтік сипаттағы "әрекет туралы актық теориясы" кінә түрлерін яғни қасақаналық пен абайсыздықты кінә ұғымынан мүлде ажыратып, оларға дұрыс түсінік бере алмады.

Қылмыстық құқықтағы әрекет және әрекетсіздік сот-тергеу тәжірибесіндегі өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау кезінде қоғамға қауіпті және құқыққа қайшы әрекет және әрекетсіздікті дұрыс анықтаудың кінәлінің қылмыстық жауаптылық және жаза тағайындау сұрақтарын шешуде ерекше маңызы бар.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ //adilet.zan.kz, 2017

2. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекции.- М.: Изд-во БЕК, 1996.- 560 с.

3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. —Алматы: Қазақ университеті, 2016. — 276 б.

4. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. //Под ред. И.И.Рогова, С.М.Рахметова. - Алматы: Баспа, 1999. - 808 с.

5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ //adilet.zan.kz, 2017

6. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бюллетені.- Астана, 1999. –Қазан.- 29 б; 7-9 б7

7. Философиялық сөздік.- //Ред., колл.: Р.Н.Нұрғалиев, Ф.Ф.Ақмамбетов, Ж.М. Әбділдин ж.б. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996.- 525 б.

8. Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты //sud.gov.kz/rus

9. Lekschas J. Die Lehre von der Handlung unter besonderer Berücksichtigung strafrechtlicher Probleme.- Berlin, 1953. - 350 p.

10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. //Комм., и послесл.: А.В.Брушлинский, К.А.Абдулханова-Словская.- М.: Спб, 1999. - 720 с.

11. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть.- //Отв., ред. И.И. Рогов, Г.И. Баймурзин. - Алматы: Жеті жарғы, 1998. - 288 с.

12. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления.- М.: Госюриздат, 1957. - 363 с.

13. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бюллетені. - Астана, 1999.-Маусым. - 4-5 б.

14. Теплов Б.М. Психология. - М.: Госюриздат, 1949. - 453 с.

15. Radbruch G. Der Handlungs begriff in seiner Bedeutung fur das Strafrechtssystem.- Berlin, 1904. - 222 p.

16. Уголовное право (право казахстанское, право международное) Учебное пособие. // Отв., ред. И.И.Рогов, М.А.Сарсембаев.- Алматы: Ғалым, 1998.-304 с.

17. Дурманов Н.Д. Понятие преступления, М.-Л., изд., и 2-я тип. Изд-во Академии Наук СССР в Мск., 1948. - 311, (5) с.

18. Maurach R. Deutsches Strafrecht, allgemeiner Teil.- Karlsruhe, 1954. - 321 p.

19. Wehzel H. Das new Bild des strfrechtssystems.- Göttingen, 1957. - 355 p.

20. Dohna A. Der Aufbau der Verbrechenstheorie. - Bonn, 1936. - 423 p.

Ускеленова Асель Талаповна

доктор экономических наук, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г.Астана, assol_74_leo@mail.ru

Айгаринова Гульнар Тулеухадировна

кандидат юридических наук, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
г.Алматы, gulnar_80@mail.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ НОВОГО ТИПА – ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Трансфер научных и технологических знаний из университетов в бизнес является безусловным фактором экономического развития страны. Университеты являются генераторами и проводниками знаний, осуществляя вклад в экономическое и социальное развитие через триаду миссий – образование, исследования и предпринимательская деятельность.

Для трансформации исследовательского университета в предпринимательский и достижения высоких показателей необходимо развитие в университете академического предпринимательства. Существуют три источника инновационного предпринимательства: предпринимательство работника (производственные знания), академическое предпринимательство (научные знания), предпринимательство потребителя (потребительские знания). Общим для всех этих источников является то, что все они фокусируются на контексте знаний, в котором каждый из них развивает свое информационное преимущество, служащее основой для создания новой фирмы [1].

Развитие академического предпринимательства является самым проблемным и требующим комплексного подхода, т.к. потенциальные академические предприниматели «обременены» исследовательской работой, образовательной деятельностью. Академическое предпринимательство отягощено отсутствием бизнес компетенций, отдаленностью бизнес среды.

Фундаментальным недостатком системы науки и образования постсоветских стран является то, что исторически наука и высшее образование слабо интегрированы. Этот недостаток во многом является наследием прошлого. В 80 – 90-е годы XX века в СССР реализовывалось до 20 % самых приоритетных мировых исследований. Проводились они

главным образом в академических и отраслевых научных структурах. Определенную роль, безусловно, играли и университеты. Однако формирование университетской системы в России досоветского периода предстает перед исследователями как «скрещивание» университета Гумбольдта с французской моделью. Последняя характеризуется тем, что исследования изымались из университета и передавались в академии [2].

Естественно, что вследствие исторических традиций и разрушительного для науки развала СССР, казахстанские вузы еще не стали источником знаний, ценных для экономического роста. Вузы не имеют достаточной инфраструктуры, квалифицированных менеджеров по трансферу технологий, достаточной автономии, знаний в области коммерциализации научных разработок, ориентированности мышления на создание экономической ценности и т.д. И самое главное многие вузы не осознают миссию обеспечения инноваций для развития экономики. В большинстве случаев, вузы РК вовлечены только в образовательную деятельность, в исследования и разработки вовлечены большей частью государственные вузы.

Согласно национальной статистике, только 27 % всех научных организаций, ведущих научные исследования и разработки - это вузы. Университеты покрывают только 19% научно-исследовательского персонала Казахстана и 16% всех валовых затрат на научные исследования и разработки (в Турции, например, 47.4%). Только 12% всех научных проектов научных организаций реализуются в сотрудничестве с вузами.

Система высшего образования претерпевает реформы уже около 20 лет. Прямое заимствование западных стандартов и усиление регулирующих функций государства приводит

к тому, что у профессорско-преподавательского состава (ППС) вузов возрастает количество отчетных документов в ущерб исследовательской деятельности [3]. В результате, вузы Казахстана до сих пор большей частью ориентированы на образовательные задачи.

Казахстанские ученые считают, что система высшего образования должна и может выполнить функции системного координатора по инновационному развитию регионов и играть ведущую роль в эффективном обеспечении перехода к экономике знаний [4, 5].

В 2012 г. Европейская экономическая комиссия ООН отметила развитие потенциала исследовательских институтов и образовательных учреждений Казахстана в качестве одной из важнейших рекомендаций по усилению инновационного развития Казахстана [6].

Так, в Посланиях Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана были обозначены следующие направления развития университетов: обеспечить новый уровень развития университетского образования и науки; развитие «Назарбаев-универ-

ситет» как образца для всех казахстанских вузов; увеличение до 5 % доли вузов, осуществляющих инновационную деятельность и внедряющих результаты научных исследований в производство [7]; формирование вокруг Назарбаев-университета инновационно - интеллектуального кластера, способствующего трансферу и созданию новых технологий. Это университеты, которым согласно Закону РК «О науке» присвоен статус исследовательского университета, которые реализуют утвержденную Правительством Республики Казахстан программу развития университета и участвующим в организации и проведении фундаментальных и прикладных научных исследований и иных научно-технических, опытно-конструкторских работ.

Низкий уровень вузовско-промышленной кооперации может быть объяснен тем, что «всегда существует несоответствие между потребностями бизнеса и мотивами профессоров» [8].

Выявленные проблемы университетско-промышленной кооперации связаны более всего с внутренними факторами, которые администрация вуза способна самостоятельно развить при условии полного понимания предпринимательской или исследовательской миссии университета (рисунок 1).

Рисунок 1 - Результаты интервьюирования технических вузов. г. Алматы

Так, помимо проблемы закрытости предприятий для внедрения отечественных научных разработок, все выявленные проблемы могут быть устранены руководством университета при развитии соответствующих эндогенных факторов

К эндогенным отнесены факторы, зависящие от внутренних регулирующих механизмов самого вуза, к экзогенным – факторы внешней среды, к смешанным – факторы как внутренней, так и внешней среды (таблица 1).

Таблица 1 – Факторы развития исследовательского и предпринимательского университета

Эндогенные факторы	Экзогенные факторы	Смешанные факторы
Информационная открытость	Автономия вуза	Развитие научного потенциала
Автономия исследователя	Репутация партнера	Финансирование исследований
Неформальные внутренние и внешние сети	Географическая близость к университету промышленных кластеров	Качество человеческого капитала
Наличие инфраструктуры: отделы трансфера технологий университета, бизнес-инкубаторы		Большее количество ППС и исследователей
Программы междисциплинарных исследований		
Доступ к оборудованию и сооружениям		Мотивационные схемы
Предпринимательский климат		

Рассмотрим факторы развития исследовательского и предпринимательского университета

1) Развитие научного потенциала в первую очередь присуще для вузов, реализующих только образовательную миссию. Предпринимательский университет - это результат развития внутреннего фактора – расширения деятельности университета от образовательной до исследовательской. Исследовательский университет состоит из исследовательских групп, которые имеют свойства, схожие со стартап фирмами уже до вовлечения в предпринимательскую деятельность [9].

2) Финансирование в целом важно для всего инновационного процесса. Выявлена существенная позитивная связь между затратами на исследования и разработки университета и деятельностью по созданию спин-оф компаний [10]. В частности, государственное финансирование является катализатором создания портфеля технологий для коммерциализации [11, 12].

Обеспеченность инновационного проекта финансовыми ресурсами на всех стадиях жизненного цикла способствует снижению риска отторжения инновации рынком и увеличивает ее эффективность [13].

3) Качество человеческого капитала является одним из ключевых факторов успеха в коммерциализации технологий [14, 15, 16]. Некоторые исследования оспаривают роль ученых в коммерциализации научных исследований [17], выделяя «рыночную» и «экспертную» ориентацию ученых [18, 19]. В то же время ученые США признают и принима-

ют роль предпринимателя, но на первое место ставят роль исследователя [20]. Ученые Великобритании утверждают, что невозможно превратить большинство ученых в предпринимателей и оспаривают утверждение, что к этому необходимо стремиться [21]. Изучено, что индивидуальные характеристики исследователей имеют более сильное влияние на успешность коммерциализации технологий, нежели характеристики их факультетов и университетов [22]:

- ученые, имеющие высокий уровень предпринимательских способностей и предпринимательского опыта больше вовлекаются в предпринимательские инициативы, созданные другими учеными, либо в создание своих предпринимательских венчуров, по сравнению с учеными, не имеющих таковые [23];

- исследовательские визиты за рубеж активизируют ученых заниматься трансфером знаний и технологий, чем чаще визиты ученых за рубеж, тем выше вероятность того, что они будут вовлечены в трансфер знаний и технологий в своей стране [24];

- научная продуктивность ученых положительно коррелирует с предпринимательской эффективностью: исследования и трансфер технологий дополняют и усиливают друг друга [25, 26];

- коммерческая активность ученых больше связана с карьерными и внутренними мотивациями, нежели материальными [27]. Внутренняя мотивация сотрудников важна, но обусловлена окружающей рабочей средой. Присутствие рядом опытных людей положительно влияет на приверженность к нормам

коммерциализации [28]. Более того, университетские ученые мотивированы к получению роялти, лицензионных платежей, и спонсорских исследовательских соглашений для сохранения финансирования для магистрантов и докторантов, исследователей на постдокторских программах, лабораторного оборудования и технической базы [29];

- в большинстве случаев, исследователи сами выбирают предмет исследования, основываясь на личностных ценностях и отношении, если есть на то свобода выбора;

- штатный профессорско-преподавательский состав более склонен к кооперации, нежели внештатный [30]. В зарубежной практике, исследователи, которые достигли штатного статуса, наработали значительный социальный капитал и большие профессиональные связи, чем внештатные исследователи [31]. Отметим, что штатный ППС является более продуктивным, чем внештатный.

4) Большее количество ППС и исследователей дает возможность генерирования большего количества «звездных» ученых, которые ускоряют академический трансфер технологий. [30] Исследователи зависят от интеллектуального стимулирования и обратной связи, которую обеспечивают коллеги для повышения качества исследования [32]. Большие факультеты, с большим количеством исследовательского потенциала сотрудников обеспечивают доступ к более широким профессиональным сетям и связям [33]. Большие, хорошо финансируемые и хорошо управляемые исследовательские группы больше публикуются и больше цитируются, а также пользуются большим экспертным признанием, чем менее финансируемые, маленькие исследовательские группы [34]. Проблемой факультета является «мультипрофильность» преподавателей – фактор и показатель снижения кадрового потенциала вуза. Выявлено, что профессура, ведущая тематически разбросанные дисциплины, препятствует реализации третьей миссии университета - миссии развития предпринимательства [35]. Большие факультеты стремятся иметь несколько членов факультета со схожими исследовательскими интересами [36].

5) Необходимо применение правильных мотивационных схем, таких как достаточная доля изобретателя в роялти или в капитале компании. Исследования свидетельствуют о

важности правильных поощрений ученых за сотрудничество в лицензировании технологий [37]. Исследования подтвердили, что режим роялти, выбранный университетом, положительно влияет на количество создаваемых спин-оф компаний [38].

6) Многочисленные эмпирические исследования, нацеленные на изучение вклада университета в региональное экономическое развитие, выявили, что вклад университетских исследований географически концентрирован [39]. Промышленные кластеры, окружающие университеты, генерируют обратную связь через повышение спроса на трансфер университетских технологий. Способность университета генерировать доходы от лицензий и роялти может также зависеть от доступа к юристам, венчурным капиталистам, консультантам, предпринимателям и промышленным исследователям [38]. Их географическая близость к университету является значимым фактором для оценки и коммерциализации технологий.

7) Наличие инкубатора в университете является эффективной мерой ускорения создания и развития спин-оф компаний (Mian, 1996). Smilor и Gill (1986) отмечают, что стартап компании, размещенные в университетском инкубаторе, могут иметь доступ к библиотеке и современной материально-технической базе, и получать выгоды от творческой среды и обученной студенческой рабочей силы.

8) Важным условием коммерциализации технологий вуза является обеспечение его информационной открытости [39]. С этой целью необходимо создание системы раскрытия информации о результатах научной, научно-технической деятельности. Достаточное раскрытие изобретений является ключом к созданию портфеля ИС для трансфера университетских технологий или лицензирования [40]. Важна также организация каналов информирования о результатах научной, научно-технической деятельности, подлежащих коммерциализации. В большинстве случаев отсутствуют важные компоненты системы коммерциализации результатов научной, научно-технической деятельности [41]: базы результатов научной, научно-технической деятельности, базы публикаций, системы продаж, в которых выставились бы для реализации РНТД.

Результаты авторского исследования веб-ресурсов 75 вузов Казахстана показали, что только 12,6 % вузов отражают базу на-

учных разработок вуза на своих веб-сайтах. При этом оказалось, что наиболее высокую приверженность к развитию инновационной деятельности имеют все-таки национальные вузы (16,7 %), затем идут другие государственные университеты (13,8 %). И только 7,5 % частных вузов информируют сообщество о своих научных разработках. [51]

9) Отдел трансфера технологий университета (ОТТУ) играет важную роль в фасилитации коммерциализации технологии. ОТТУ должны создавать сети между учеными, венчурными капиталистами, консультантами и менеджерами, которые совместно обеспечивают запуск стартап фирмы человеческими и финансовыми ресурсами.

10) Программы междисциплинарных исследований – один из важнейших институциональных факторов, которые сформировали предпринимательскую культуру MIT [7]. MIT имеет длительную историю обеспечения финансирования для междисциплинарных исследований. Многие междисциплинарные исследовательские центры MIT инкубируют крайне успешные спин-оф фирмы, такие как Momenta и Alnylam, созданные Broad Institute, который был основан MIT совместно с Harvard University и является ведущей лабораторией в Консорциуме «Проектирование человеческого генома - the Human Genome Project consortium. Междисциплинарные исследовательские коллективы могут генерировать множественные перспективы и опыт для реализации исследовательских целей более эффективно и таким образом усилить трансфер университетских технологий [42].

11) Неформальные внутренние и внешние сети университетов с правительством и индустрией способствуют доступу к исследовательскому финансированию и предпринимательским знаниям и могут служить другим катализатором успешного трансфера технологий [43].

12) Доступ к оборудованию и сооружениям – одна из причин установления промышленным сектором научного партнерства с университетами и лабораториями. Многие исследователи нуждаются в специальном оборудовании или физических ресурсах. К физическим ресурсам относятся сооружения, оборудование, компьютеры, библиотечные фонды, доступные исследователю. Физические ресурсы позволяют исследователям за-

вершить эмпирические исследования, поиск и доступ к публикациям о предыдущих исследованиях, стимулируют к работе в этой среде.

13) Автономия исследователя предоставляет возможность вузам способность эффективно налаживать промышленные связи и коммерциализировать научные знания [44]. Довольно затруднительно вовлечь научных сотрудников, особенно штатных, в исследования, в которых они не заинтересованы. Сотрудничество с промышленностью связано с желанием проводить исследования, востребованные внешней организацией. Так как промышленные нужды отличаются от научных, вовлечение в работу с промышленностью требует нахождения компромиссов и гибкости. Государственные научно-исследовательские гранты традиционно являются менее ограничивающими и дают исследователям большую интеллектуальную автономию и свободу. Зачастую исследователи не ограничены даже требованиями к публикациям. Напротив, им позволено производить научные открытия без заботы о применимости результатов в производстве или в обществе в целом. Негосударственное финансирование зачастую более ограничивающее. Гранты частного сектора обычно фокусированы на краткосрочную применимость в промышленных нуждах. Даже муниципальные гранты часто имеют требования к наличию соответствующего финансирования от частного сектора [1].

14) Автономия вуза. Централизованный контроль правительства над университетами приводит к тому, что университеты не стремятся и не способны перейти сегодня к актуальной исследовательской и предпринимательской миссии. Жесткое и централизованное государственное регулирование университетов, сильная государственная финансовая поддержка дестимулировали предпринимательское поведение университетов. Как следствие, например, у корейских университетов вплоть до недавнего времени доминировала образовательная миссия, несмотря на мировые тенденции усиления исследовательской и предпринимательской миссии. Нагрузка ППС была обременена преподавательской и внеаудиторной составляющей, так что профессора не имели ни времени, ни мотивации на исследования, не говоря о коммерциализации технологий.

В свою очередь, фирмы считали, что университетские профессора больше заинтересованы в публикации их исследований, чем в производстве знаний, применимых в производстве [47]. Тому причиной является то, что организационная подведомственность и зависимость университетов Кореи от центрального правительства не стимулировала предпринимательское поведение. В сравнении, университеты США, Великобритании, Китая, которые активно вовлечены в развитие инновационной экономики, имеют значительную автономию от централизованного государственного регулирования.

16) Репутация партнера. Результаты исследования показывают, что в странах с развивающимся научно-производственным сотрудничеством, включая Корею и другие новые индустриальные страны Азии, несмотря на передовые университеты и глобально конкурентоспособные фирмы, репутация партнера и лидерское поведение очень важно для формирования доверия между университетами и промышленностью, вследствие относительно короткой истории исследовательского сотрудничества между двумя типами организаций.

17) Предпринимательский климат. Коммерциализация и трансфер технологий могут зависеть от различных институциональных факторов, которые создают атмосферу, благоприятную для предпринимательской активности в университете. Такая атмосфера базируется на истории университета, формирует уникальную культуру и традиции, которые служат ценным ресурсом в ускорении трансфера технологий или создании спин-оф фирм.

В результате исследования пяти успешных европейских университетов выявлено, что предпринимательская культура является ключевым элементом для трансфера университетских технологий в промышленный сектор [47]. MIT реализует различные инженерные учебные планы с формальными и экспериментальными программами обучения предпринимательству, которые формируют другой столп установления предпринимательской культуры в MIT. Предпринимательское обучение должно служить фактором ускорения университетской предпринимательской деятельности [44].

Национальный Университет Сингапура имеет в своей структуре Entrepreneurship Center, созданный NUS Enterprise Национального университета Сингапура (НУС), реали-

зует образовательные, исследовательские и другие функции по развитию предпринимательства. Также, NUS Enterprise имеет два подразделения: (i) Поддержки венчурной деятельности (Venture Support unit) для осуществления сфокусированного содействия ППС, студентам и выпускникам в реализации венчурных инициатив; и (ii) Программа зарубежного образования (Overseas College Program) для запуска новых экспериментальных программ в международном предпринимательском образовании.

Среди ключевых инициатив NUS Enterprise - реорганизация и усиление офиса лицензирования технологий. Через Venture Support unit было запущено большое количество новых программ для содействия профессорам и студентам в коммерциализации изобретений и знаний. Это содействие включает обеспечение инкубационными услугами в кампусе и в Силиконовой долине, и обеспечение посевного финансирования для спин-оф компаний НУС.

В отношении образовательных программ Entrepreneurship Center, созданный внутри NUS Enterprise имеет миссию расширения обучения предпринимательству студентов кампуса, особенно студентов инженерных, вычислительных и естественных наук. На уровне бакалавриата внедрен курс по техно-предпринимательству. На уровне поствузовских программ внедрены элективные курсы по созданию новых венчурных фирм, для коммерциализации изобретений студентов магистратуры и докторантуры. Перед Центром также поставлена задача повышения интереса и приверженности к предпринимательству среди студентов и ППС, через реализацию пропагандистских инициатив, таких как организация ежегодных национальных и международных конкурсов, содействие развитию студенческих предпринимательских сообществ, проведение регулярных “техно-венчурных форумов”, в которых участвуют знаменитые предприниматели и венчурные профессионалы.

По Overseas College program (NOC), которая была создана в 2001, НУС посылает своих лучших студентов в пять предпринимательских центров мира в качестве стажеров в высокотехнологичные стар-ап компании на один год, в течение которого они могут обучаться на курсах предпринимательства в партнерских университетах в разных регионах. Эта программа, по сути представляет собой

эксперимент по обучению предпринимательству путем «погружения» студента в качестве «ученика» в высокотехнологичный стартап или растущую компанию за рубежом, чтобы они познали скрытые аспекты предпринимательской практики и зарубежной бизнес культуры. Программа не имеет целью начать свой бизнес сразу после окончания, а развить у студентов предпринимательское мышление, которое в будущем сориентирует их исследования в направлении коммерциализации инноваций и повлияет на их предпринимательские и инновационные стереотипы.

Центр также организовал интенсивную летнюю школу по коммерциализации технологий для университетов-членов U21 Consortium, который объединяет 16 университетов Азии, Австралии и Новой Зеландии, Европы и Северной Америки для сотрудничества в образовательных инициативах. В дополнение, программа запустила курсы по коммерциализации технологий для профессоров из основных университетов Таиланда [46].

Так, в результате за 1998-2002гг. НУС при численности научных сотрудников и ППС в области естественных и технических наук в 1636 чел., имел 351 изобретение (21,45% сотрудников), на базе которых было создано 28 стартапов, 22 спин-офа, 61 договор лицензий. На 351 изобретение было подано 464 заявки на международные патенты и 195 – на местные, в итоге получено 99 международных патентов и 81 патент Патентного ведомства Сингапура [47].

Большинство вузов Казахстана находятся на начальном этапе развития предпринимательской инфраструктуры или как называют зарубежные ученые – предпринимательской экосистемы. Так, собственные технопарки и бизнес-инкубаторы имеют КазНУ им Аль-Фараби, Назарбаев Университет, При НЭУ им Т. Рыскулова (НЭУ) функционирует бизнес-инкубатор «MOST».

В частности, ставится задача развития «Назарбаев-университета» как образца для всех казахстанских вузов [7], формирование вокруг Назарбаев-университета инновационно - интеллектуального кластера, способствующего трансферу и созданию новых технологий [48].

В составе интеллектуально-инновационного кластера Назарбаев-университета уже сегодня работают научные центры и школы Назарбаев-университета, Национальный медицинский холдинг, бизнес-инкубатор, офис

коммерциализации, технопарк и опытно-промышленные цеха. В 2014 году на территории университета начато строительство первого в Центральной Азии Научного парка мирового уровня – Astana Business Campus. Основная цель Astana Business Campus – развитие научно-исследовательских, инжиниринговых и опытно-производственных центров, работа которых будет подчинена решению насущных задач реальной экономики и созданию основ высокотехнологичной, свободной от сырьевой зависимости «экономики будущего».

Первый этап развития Astana Business Campus подразумевает создание трех следующих отраслевых кластеров: Геологический кластер; Кластер информационно-коммуникационных технологий; Кластер инжиниринга (возобновляемая энергетика, космические технологии, машиностроение и иные отрасли). Биотехнологический кластер будет создан на втором этапе проекта. Ведется активная работа по созданию геологического и информационно-коммуникационного кластеров. В рамках геологического кластера достигнута договоренность с Colorado School of Mines о создании Школы Горного дела и Института наук о земле. Подписано соглашение с АО «Национальная геологоразведочная компания «Казгеология» о создании Национального Центра Геологических исследований.

Стратегическим партнером проекта стал научный парк High Tech Campus Eindhoven (Нидерланды). В рамках развития Astana Business Campus Назарбаев-университет уже подписал меморандумы о сотрудничестве с мировыми технологическими лидерами, компаниями Philips, Microsoft, Intel, Hewlett-Packard, Samsung Electronics, General Electric. Ведутся переговоры о привлечении на территорию Business Campus таких авторитетных компаний, как Cisco, Siemens, Huawei.

Национальная политика в области развития университетов должна быть направлена на стимулирование сотрудничества между университетами и предприятиями. Очевидно, что организации, которые обеспечивают ученых необходимыми дополнительными ресурсами в форме пропредпринимательских структур, соответствующей политики и культуры (направление внимания ученых к коммерциализации и предпринимательской роли) характеризуются более высоким уровнем предпринимательства [49].

Список литературы

1. David Roessner, Jennifer Bond, Sumiye Okubo, Mark Planting, *The economic impact of licensed commercialized inventions originating in university research* // *Research Policy*, Available online. – 2012. – 25 May. – ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2012.04.015. (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733312001242>)
2. Б. Мамраев Исследовательский университет в инновационном развитии Казахстана. – доступ: <http://kze.docdat.com/docs/66/index-497162.html>
3. Сухарев О. Мировой финансовый кризис и способность экономики к развитию // *Вопросы экономики*. – 2008. – №4. – С. 16-22.
4. Смородинская Н.В. 17. Тройная спираль как новая матрица экономических систем // *Инновации*. – 2011. – Т. 150, № 4. – С. 66–7.
5. Харрингтон, Дж. Совершенство управления знаниями: искусство совершенствования управления знаниями: пер. с англ. / Дж. Харрингтон, Ф. Воул. – М.: Стандарты и качество, 2008.
6. Обзор инновационного развития Казахстана. Европейская экономическая комиссия ООН. – 2012.
7. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 28 января 2011 г. «ПОСТРОИМ БУДУЩЕЕ ВМЕСТЕ!»
8. *Models for National Technology and Innovation Capacity Development in Turkey and Innovation Capacity Development in Turkey* // *Knowledge Sharing Program*. – 2009. MINISTRY OF STRATEGY AND FINANCE Korea Development Institute.
9. Henry Etzkowitz, *Research groups as 'quasi-firms': the invention of the entrepreneurial university* // *Research Policy*. – 2003. – Vol. 32, Is. 1. – P. 109-121, ISSN 0048-7333, 10.1016/S0048-7333(02)00009-4.
10. N.D. Stepanov, A.V. Kuznetsov, G.A. Salishchev, G.I. Raab, R.Z. Valiev. *Effect of cold rolling on microstructure and mechanical properties of copper subjected to ECAP with various numbers of passes*. *Mater. Sci. Eng. A*, 2012, v. 554, pp. 105-115. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921509312008477> (IF=2.647)
11. Powers J., McDougall P. *University start-up formation and technology licensing with firms that go public: a resource based view of academic entrepreneurship* // *J. Bus. Ventur.* – 2005. – Vol. 20 (3). – P. 291–311.
12. S. Lach, M. Schankerman. *Royalty sharing and technology licensing in universities* // *J. Eur. Econ. Assoc.* – 2004. – Vol. 2 (2/3). – P. 252–264.
13. O'Shea R., Allen T., Chevalier A. *Entrepreneurial orientation, technology transfer, and spin-off performance of US universities* // *Res. Policy*. – 2005. – Vol. 34 (7). – P. 994–1009.
14. Hsu, D.W.L. et al., *Toward successful commercialization of university technology: Performance drivers of university technology transfer in Taiwan* // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2015. – Vol. 92. – P. 25–39. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162514003059> [Accessed December 11, 2014].
15. Thursby J.G., Kemp S. *Growth and productive efficiency of university intellectual property licensing* // *Res. Policy*. – 2002. – Vol. 31 (1). – P. 109–124.
16. Friedman J., Silberman J. *University technology transfer: do incentives, management, and location matter?* // *J. Technol. Transf.* – 2003. – Vol. 28 (1). – P. 17–30.
17. R.P. O'Shea, T.J. Allen, K.P. Mores, C. O'Gorman, F. Roche. *Delineating the anatomy of an entrepreneurial university: the Massachusetts Institute of Technology experience* // *R D Manag.* – 2007. – Vol. 37 (1). – P. 1–16.
18. Irwin Feller, *Universities as engines of R&D-based economic growth: They think they can* // *Research Policy*. – 1990. – Vol. 19, Is. 4. – P. 335-348, ISSN 0048-7333, 10.1016/0048-7333(90)90017-Z.
19. Leland L. Glenna, Rick Welsh, David Ervin, William B. Lacy, Dina Biscotti, *Commercial science, scientists' values, and university biotechnology research agendas* // *Research Policy*. – 2011. – Vol. 40, Is. 7. – P. 957-968, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2011.05.002.
20. Matthew S. Wood, *A process model of academic entrepreneurship* // *Business Horizons*. – 2011, Vol. 54, Is.2, – P.153-161, ISSN 0007-6813, 10.1016/j.bushor.2010.11.004.
21. Sanjay Jain, Gerard George, Mark Maltarich, *Academics or entrepreneurs? Investigating role identity modification of university scientists involved in commercialization activity* // *Research Policy*. – 2009. – Vol. 38, Is.6. – P. 922-935, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2009.02.007.
22. Tomes UK government science policy: the 'enterprise deficit' fallacy // *Technovation*, – 2003. – Vol. 23, Is. 10. – P 785-792, ISSN 0166-4972, 10.1016/S0166-4972(03)00014-2.
23. P. D'Este, P. Patel, *University-industry linkages in the UK: What are the factors underlying the variety of interactions with industry?* // *Research Policy*. – 2007. – Vol.36, Is 9. – P. 1295-1313, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2007.05.002.
24. B. Clarysse, V. Tartari, A. Salter. *The impact of entrepreneurial capacity, experience and organizational support on academic entrepreneurship* // *Res. Policy*. – 2011. – Vol. 40 (8). P. 1084–1093.
25. Jakob Edler, Heide Fier, Christoph Grimpe, *International scientist mobility and the locus of knowledge and technology transfer* // *Research Policy*. – 2011. – Vol. 40. – Is. 6, – P. 791-805, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2011.03.003.
26. Bart Van Looy, Paolo Landoni, Julie Callaert, Bruno van Pottelsberghe, Eleftherios Sapsalis, Koenraad Debackere, *Entrepreneurial effectiveness*

- of European universities: An empirical assessment of antecedents and trade-offs // *Research Policy*, 2011. – Vol. 40, Is. 4. – P. 553-564, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2011.02.001.
27. Daniel W. Elfenbein, Publications, patents, and the market for university inventions // *Journal of Economic Behavior & Organization*. – 2007. – Vol. 63, Is. 4. – P. 688-715, ISSN 0167-2681, 10.1016/j.jebo.2006.05.010.
28. Alice Lam, What motivates academic scientists to engage in research commercialization: 'Gold', 'ribbon' or 'puzzle'? // *Research Policy*, 2011. – Vol. 40, Is. 10, December Pages 1354-1368, ISSN 0048-7333, 10.1016/j.respol.2011.09.002.
29. Academic Entrepreneurs: Organizational Change at the Individual Level. Janet Bercovitz and Maryann Feldman // *Organization Science* – 2007.
30. Kyvik S. Productivity in Academia: Scientific Publishing at Norwegian Universities // Norwegian University Press. – Oslo, Norway, 1991.
31. M.J. Piette, K.L. Ross. An analysis of the determinants of co-authorship in economics // *Journal of Economic Education*. // 1992. – Vol. 23. – P. 277–283.
32. Allison P.D., Long J.S.. Departmental effects on scientific productivity // *American Sociological Review* // 1990. – Vol. 55. – P. 469–478.
33. Johnston R. Effects of resource concentration on research performance // *Higher Education*. – 1994. – Vol. 28. – P. 25–37.
34. Kevin Philpott, Lawrence Dooley, Caroline O'Reilly, Gary Lupton, The entrepreneurial university: Examining the underlying academic tensions // *Technovation* – 2011. – Vol. 31, Is. 4. – P. 161-170, ISSN 0166-4972, 10.1016/j.technovation.2010.12.003.
35. Siegel D.S., Veugelers R., Wright M. Technology transfer offices and commercialization of university intellectual property: performance and policy implications // *Oxf. Rev. Econ. Policy*. – 2007. – Vol. 23 (4). – P. 640–660.
36. Mathews J.A., Hu M.C. Enhancing the role of universities in building national innovative capacity in Asia: the case of Taiwan // *World Dev.* – 2007. – Vol. 35 (6). – P. 1005–1020.
37. Ильин А.Б. Коммерциализация интеллект продукта высшей школы как фактор развития инновационного потенциала региона: дисс. ... канд. экон. наук. – Москва: Московский Государственный Университет экономики, статистики и информатики (МЭСИ), 2013. – 81 с.
38. Link A.N., Siegel D.S. Generating science-based growth: an econometric analysis of the impact of organizational incentives on university–industry technology transfer // *Eur. J. Financ.* – 2005. – № 11 (3). – P. 169–182.
39. Alibekova G., Medeni T. Linking university and industry: experience of Turkey and challenges in Kazakhstan // 6th International conference for entrepreneurship, innovation and regional development “Regional economic resilience through innovation and enterprise”. – Turkey, Istanbul, 2013. – June 20-21.
40. Rasmussen E., Sørheim R. How governments seek to bridge the financing gap for university spin-offs: proof-of-concept, pre-seed, and seed funding // *Technol. Anal. Strateg. Manag.* – 2012. – Vol. 24 (7). – P. 663–678.
41. Jensen R., Thursby M. Proofs and prototypes for sale: the licensing of university inventions // *Am. Econ. Rev.* – 2001. – № 91 (1). – P. 240–259.
42. Zieminski J., Warda J. Paths to Commercialization: University Collaborative Research // The Conference Board of Canada. – Ottawa, CA, 1999.
43. Cultivating Research Universities and Industrial Linkages in China // The Case of Shanghai. Weiping Wu. *World Development*. – 2007. – Vol. 35, No. 6. – P.1075–1093.
44. Clarke B.R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation Emerald. – Bingley, 1998.
45. Брижань А.В. Национальная инновационная система как ключевой элемент развития экономики России: дисс. ... канд. экон. наук. – Краснодар, 2006. – 195 с.
46. Poh-Kam Wong, Yuen-Ping Ho, Annette Singh, Towards an “Entrepreneurial University” Model to Support Knowledge-Based Economic Development // The Case of the National University of Singapore, *World Development*. – 2007. – Vol. 35, Is. 6. – P. 941-958, ISSN 0305-750X, 10.1016/j.worlddev.2006.05.007.
47. Jonathan Levie The university is the classroom: teaching and learning technology commercialization at a technological university // *Journal of Technology Transfer*. – 2014. – Vol 39. – P.793–808.
48. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана (от 11 ноября 2014 г.) «НҰРЛЫ ЖОЛ – ПУТЬ В БУДУЩЕЕ»
49. Merle Jacob, Mats Lundqvist, Hans Hellsmark, Entrepreneurial transformations in the Swedish University system: the case of Chalmers University of Technology // *Research Policy*. – 2003. – Vol. 32, Is. 9. – P. 1555-1568, ISSN 0048-7333, 10.1016/S0048-7333(03)00024

Жатқанбаева А.Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының меңгерушісі

Адилгазы С.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университеті

«Құқықтану» мамандығының докторанты, E-mail: serikhan@mail.ru

ҚАРТ АЗАМАТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТЕТІГІ

Түйін. Бұл мақалада әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған топтар ретінде қарт азаматтардың құқықтарын қорғаудың және реттеудің негізін қарастырады. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл органдар жөніндегі мекемелері арқылы ұлттық деңгейде осы санаттағы тұлғалардың құқықтарын қамтамасыз етудегі негізгі мәселелерді анықтайды. Мемлекеттердің қоғамдық өмірдің барлық салаларында кемсітушілікке қарсы күреске бағытталған, соның ішінде жас ерекшеліктеріне қатысты кешенді заңдарды қабылдау қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Резюме. В статье рассматриваются основы регулирования защиты прав пожилых людей как уязвимой группы населения, выделяются основные проблемы в области обеспечения прав данной категории лиц на национальном уровне сквозь призму деятельности Комитета по экономическим, социальным и культурным правам. Делается вывод о необходимости принятия государствами всеобъемлющих законов, направленных на борьбу с дискриминацией во всех областях общественной жизни по всем признакам, включая возраст.

Summary. The article analyses international legal basis of protection of human rights of older persons as a vulnerable group, determines the main problems in the area of ensuring their rights at the national level through the activities of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights. The article concludes that there is a necessity of the adoption of comprehensive antidiscrimination laws by States aimed at fighting discrimination in all spheres of life on all grounds including age.

Қарт азаматтарға әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы қызмет адамның және азаматтың құқықтарын сақтау; әлеуметтік қызмет көрсету саласында мемлекеттік кепілдіктерді ұсыну; әлеуметтік қызмет көрсетуді алуға тең мүмкіндіктерді және мүгедек қарттар үшін олардың қол жетімділігін қамтамасыз ету; мүгедек қарттардың жеке қажеттіліктері үшін әлеуметтік қызмет көрсетуге бағыт сілтеу; мүгедек қарттардың әлеуметтік бейімделу шараларының басымдығы; билік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен мекемелерінің, сондай-ақ лауазымды адамдардың әлеуметтік қызмет көрсету саласында мүгедек қарттардың құқықтарын қамтамасыз етудегі жауапкершілігі қағидаттарына негізделді.

Сонымен бірге, өмірдің өз шындығы бар. Әрбір әлеуметтік көмек объектіге немесе қарт азаматтарға жете бермейді. Синхронды дыбыс дабылдары бар арнайы бағдарламалар, жол белгілері мен нұсқағыштар негізінен орталық көшелерге орнатылған. Бүгінде қабылданып жатқан шаралар мәнісі бойынша жартыкеш. Қала көшелерінде бөгде адамның көмегінсіз жүре алмайтын мүгедектерді кездестіре алмайсыз. Өйткені олар қоғамдық көлік қызметтерін пайдалана алмайды, биік тротуардан өзі түсіп немесе бағдарламалары дыбыс дабылдарымен жабдықталмаған көшені кесіп өте алмайды.

Қарт адам қоғам қазынасы. Еліміздің құқық саласында адамдардың құқықтық мәртебесі жас ерекшелігіне байланысты емес, дегенменде қоғамның еңбек жағынан төмен қамтамасыз етілген қарт азаматтардың құқықтарын қорғау құқықтық мемлекет құрудың негізі болып табылады. Азаматтардың құқықтық мәртебе құқық жүйесінің ажырамас бір бөлігі ретінде әлеуметтік қарым-қатынастарды салыстырмалы түрде тәуелсіз реттеп отырады, негізі

мемлекет жалпы қоғамдағы объективті және субъективті факторлармен қатар әлеуметтік қоғамдық өмірді ескере отырып құқықтан бір нәтиже шығару мақсатында әрекет етеді.

Қазақстан Республикасы конституциясының 28 бабына сәйкес қарт адамдарды ең төменгі жалақы мен зейнетақының ең төменгі мөлшерінде әлеуметтік жағынан қамсыздандыруға кепілдік берген [1,5]. Өкінішке орай қолданыстағы заң нормаларында қарттардың нақты құқықтық мәртебесі айқындалмаған. Дегенменде соғыс кезінде және мемлекеттің мүдесі үшін басқада соғыс операциясы кезінде Отан қорғауға қатысқан, соғыс кезінде аса ауыр жағдайларда немесе төтенше жағдайларда еңбек еткен немесе еңбегі үшін марапатталған қарт азаматтардың мәртебесі айқындалған. Бұл қолданыстағы заң нормалары қоғамдағы барлық қарт азаматтардың құқықтық мәртебесін бере алмайды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде Қазақстан Республикасы осы ТМД аумағыннан көшіп келген сондай-ақ осы мемлекеттердің кез келгенінің аумағында жүрген азаматтардың еңбек өтілін есепке ала отырып және ТМД ішкі істер органдарында жұмыс жасаған қарт азаматтарды зейнетақымен қамтамасыз ету міндетін алды.

Сонымен қатар, қарт адамдардың құқықтарын қорғаудың әлемдік стандарттарын дайындаумен БҰҰ-ның халықаралық қауымдастықтары таяу 50 жылдықта ғана айналыса бастады, осының негізінде қарт адамдарды әлеуметтік қорғау проблемалары 1948 жылдан бастап БҰҰ-да бірнеше рет қаралуда, онда «қарт адамдардың құқықтары туралы декларация» дайындалды. Кейінірек: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ бас Ассамблеясының 217 А (III) қарары), еуропалық әлеуметтік хартия (еуропа Кеңесі 1961 жылы 18 қазанда туринда қабылдаған). Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті тәрізді халықаралық құжаттар қабылданған болатын. Алайда Жалпыға бірдей декларация және Халықаралық Пакт қарт адамдарға ерекше мәртебе бөлмеді және сонымен бірге арнайы құқықтарды көздемеген. Бас Ассамблея 1980 жылғы 11 желтоқсандағы өзінің 35/129 қарарында Дүниежүзілік Ассамблея «халық қартаюының әлеуметтік-экономикалық салдарларын және егде жастағы адамдардың нақты қажеттілігін

неғұрлым толық түрде ескеретін қоғам құруға ықпал етуіне тілек білдірді. 1982 жылы қартаю проблемалары жөніндегі Дүниежүзілік Ассамблея қартаю проблемалары жөніндегі іс-әрекеттердің Вена халықаралық жоспарын (бұдан әрі – Вена Жоспары) қабылдады. Бұл маңызды құжатты Бас Ассамблея мақұлдады және Адам құқықтары жөніндегі Халықаралық пакт бекітілген құқықтармен байланыста егде адамдар құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында қатысушы-мемлекеттер қабылдауы тиіс шараларға қатысты өте пайдалы басшылықты білдіреді. Ол 62 ұсынымды қамтиды, олардың көбі экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті ережелерімен тікелей байланысты.[5, б.75]

Қазіргі уақытта әлемнің қай мемлекетін алсақта әлеуметтік мәселе алғашқы орындарға шығып отыр. Соңғы 70 жылда бүкіл әлемде халықтың өмір сүру ұзақтығы 25 жылға және 70 жасқа жақындады. Соңғы 30 жылда әлемде туу көрсеткіші төмендеп кетті. Жоғарыда айтылған екі жағдай әлемде қарт адамдардың абсолютты саны және дүние жүзіндегі жалпы халық санының үлесінде қарт адамдардың үлесі ұлғайып келеді. Осыған қарап жер шары халқының ғаламдық қартаю процесі құқық саласында тағы бір әлеуметтік топтың құқықтық жаңа проблемаларды тудырып отыр. Бірікен ұлттар ұйымы бас ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсандағы №217 А (111) қабылдаған декларациясының 22 бабына сәйкес «әрбір адам қоғам мүшесі ретінде ұлттық күштер мен халықаралық ынтымақтастық арқылы және әрбір мемлекеттің құрлымы мен ресурстарына сәйкес экономикалық, әлеуметтік және мәдениет саласында жеке тұлғаның еркін дамыту үшін және оның ар-намысын қолдау үшін қажеттіліктерді қамтамасыз етуге және әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығы бар». [3,15]

Қоғамдық өмірде жағымсыз және регрессивті жағдайлар орын алғанда, құқықтың басты міндеттерінің бірі қоғамдық өмірдің жақсы жаққа қарай өзгеруін қамтамасыз етеді. Құқықтың дәрежесі өзінің өзгерместігіменен қоғамның дамуын қалыптастыра отырып, қоғамда болып жатқан құқық бұзушылықтарды болдырмау амалын іздестіреді. Мемлекеттің қиын кезеңіне қарамастан, адамдардың құқықтары мен бостандықтары мемлекет қамтамасыз етуі тиіс.

Қазақстан тәуелсіздік алып өзі дербес мем-

лекет ретінде әлеуметтік салада қызмет ету жүйесін құра бастады, осы 90 жылдардың басында экономикалық күйзеліс салдарынан халықтың оның ішінде қарт адамдардың өмір сүру деңгейі төмендеп кетті. Осыған байланысты Қазақстан үкіметі әлеуметтік жағынан төмен топтағы азаматтардың өмір сүру деңгейін көтеру мақсатында құқықтық жағынан қолдайтын нормалар қабылдай бастады. Қазақстан Республикасының конституциясына сәйкес адамдардың зейнетақылары мен жалақылары заң бойынша көрсетілген күнкөріс деңгейінен төмен болмауы тиіс деген тұжырымдамасы бойынша «ең төменгі күнкөріс деңгейінің» мазмұнын анықтап және қарап зейнетақы және жәрдемақының ең төменгі күнкөріс деңгейінен ең жоғарғы күнкөріс деңгейіне қол жеткізу үшін, қажетті жолдарын іздестіру амалдарын мемлекет жүргізді.

Қазіргі заманғы қоғамның әлеуметтік-демографиялық құрылымы бойынша, әлеуметтік көмек және қолдау объектілерді бірнеше топқа бөліп қарастыруымыз керек, солардың ішінде басты мәселелердің қатарына қарт адамдар жатқызылуы міндетті. Үлкен ірі әлеуметтік орталық ретінде, әлеуметтік-демографиялық топтардың да өзінің ішкі стратификациондық белгілері болып жас мөлшері қарастырылады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) жіктеуіне байланысты қарт адамдар бірнеше санаттарға бөлінеді: жас аралығы 60-тан 70 – қарт адамдар; жас аралығы 75-тен 89-кәрі адамдар; 90 жастан жоғары жастағы адамдар ұзақ өмір сүрушілер ретінде жіктелген. [4, б.17]

Қазақстан Республикасындағы тұрғындары бойынша барлық қарт адамдардың саны қазіргі уақытта 20-30 % шамасында.[6, б.14] Бүкіл әлем сарапшыларының есептеуі бойынша БҰҰ ДДҰ, 60 жастан асқан адамдардың саны 2025 жылға қарай 1,2 млрд жетеді деп көрсеткен және 80 жастан асқан қарт адамдардың саны радикалды түрде өсуі ықтимал. Бұл деректер бойынша қорытынды шығаратын болсақ демографиялық даму үрдісі бойынша халықтың қартаюы белсенді түрде жүріп жатқанын көрсетеді. Оны қалыптасуы мен болуы мынадай себептермен түсіндіріледі: біріншіден демографиялық мінез –құлықтың өзгерілуі (неғұрлым кеш некеге тұруы, бала туудың төмен деңгейі т.б). Екіншіден, халықтың өмір сүру ұзақтығына байланысты, яғни медициналық технологиялардың жетілуі

және медициналық көмектің дамуына қатысты. Үшіншіден, қоғамда егде жастағы адамдарға үнемі әлеуметтік қолдау көрсету. Бұл қоғамда адамдардың ұзақ және қолайлы өмір сүруіне жағдай жасайды. Батыс мемлекеттерде қарт жастағы адамдар аз қорғалатын тұрғындардың санатына жатқызылатын арнайы құқық нормаларымен реттеген. Қарт адамдардың осы санаттағы адамдардың қатарына жатқызылуының ең басты себебі жасы болып табылады. Әлемнің көптеген мемлекеттерінде қарт адамдардың жасы 60 және оданда жоғары жас аралығы құрайды.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын белгілейтін және қорғауын іске асыратын мемлекет болып табылады. Қоғамдағы адамның ұстанымын қалыптастыру мақсаты бойынша мемлекеттің қосатын үлесі өте жоғары, ал тікелей тарихқа жүгінетін болсақ мемлекет шешуші іс-әрекеттерді жүргізетін бірден бір орган болып табылады.

Қазақстанда қарт адамдардың құқығы, мәртебесі мен жағдайын бекітетін нормативті-құқықтық база жалпы және арнайы заңнамамен айқындалған. Қарт адамдардың әлеуметтік құқықтық жүйесін бекітетін заңнаманың даму негіздері Қазақстан Республикасының Конституциясына көрініс тапқан болатын.

Қарт адамдардың әлеуметтік құқықтық жүйесіндегі құқық нормаларын екі үлкен топқа бөліп қарастырсақ болады:

Біріншіден жас ерекшеліктеріне қарай барлық зейнеткерлердің құқықтарын бекітетін жалпы құқық нормалар жиндығы.

Екіншіден қарт адамдардың ішінде арнаулы топтардың (ұлы отан соғысы ардагерлері, тылда еңбек еткен қарт адамдар, ауған соғысының ардагерлері, мүгедек қарт адамдар т.б.) құқықтарына қатысты арнайы құқық нормаларының жиндығы деп екі топқа бөліп қарастырсақ болады.

Қарттарға қатысты мемлекеттік саясаттың негізгі ережелері Қазақстан Республикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы», «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы», ҚР Еңбек кодесінде, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша және жасына

байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы», «Халықты жұмыспен қамту туралы», «Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектеріне және соларға теңестірілген адамдарға берілетін жеңілдіктер мен оларды әлеуметтік қорғау туралы», «Қоғамдық бірлестіктер туралы» және т.б. заңдарында негізделеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабына сәйкес өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады және мемлекеттің ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандығы деп бекіткен. Бұл мемлекеттік саясат халыққа жағдай жасауға бағытталған және адамның еркін дамуы мен жақсы өмір сүруін қамтамасыз етеді [1,286]

Конституция бойынша, қарт адамдардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары Қазақстанның басқада азаматтарымен бір деңгейде болуына кепілдік береді. Ол – қарт адамдардың әлеуметтік құқықтар жүйесіне кіретін жалпы нормалар.

ҚР Конституциясына сәйкес, әрбір азаматқа жас мөлшеріне сай әлеуметтік көмекпен қамтамасыз ету, сырқат жағдайы, мүгедектік, асыраушысынан айырылу жағдайы, балаларды тәрбиелеу және басқа әлеуметтік топтағы азаматтардың құқықтары айқындалған. [3.296]

ҚР Конституциясының 28 бабына сәйкес, егде жастағы адамдар, барлық азаматтар сияқты мемлекеттік муниципалды мекемелерден тегін медициналық көмек пен денсаулық күзетіне құқықтары бар.

ҚР конституциясының 14 бабына сәйкес Жынысына, нәсіліне, ұлтына, дініне қарамастан мемлекеттік және муниципалды білім беру орындарында тегін білім алуына және қолжетімділігіне кепілдік береді.

ҚР Конституциясына сәйкес қарт азаматтарға маңызды құқық берілген, ол әркім мәдени өмірге қатысу құқына ие, және мәдени орындарды қолдануға құқығы бар, мәдени құндылықтарға қол жетімді болуы. Сонымен бірге кәсіби құқықтық көмек қол жетімді.

ҚР конституциясының 28 бабына сәйкес әлеуметтік құқық, қарт адамдардың жеке өзі өтініш беру құқығы, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару

органдарына жеке және топтық өтініштер. Өздерінің ұсыныстарымен, ескертулерімен, жеткілісіздік сындарымен, жеке басы мәселелерімен өтініш бере отырып, қарт адамдар өздерін мемлекеттік істерде басқаруда белсенді мүшесі екенін сезіне алады.

ҚР Азаматтық кодексі егде жастағы тұлғалардың қатысуы жүзеге асатын қатынастарды реттеуге бағытталған арнайы нормаларды қамтымайды. Тек мұрагерлік қатынастар сияқты нормалар кездеседі.

ҚР Еңбек кодексі ардагерлерінің демалысына құқығын бекітетін әлеуметтік заңдардың ішіндігіе ең маңыздысы болып табылады. Осы заңға сәйкес, ардагерлер демалысы, оның ішінде көбісі қарт адамдар, ардагерлердің экономикалық және моральдық әл-ауқатына жағдай жасауға бағытталған іс-шаралар жүйесін іске асыруға қадағалайды, оларға қосымша жеңілдіктер мен құқықтар береді.

ҚР-ның азаматтарды зейнетақымен қамтамасыз етумен байланысты заңнамасы қарт адамдар арасында үлкен орынды алады. Ол 2013 жылы 21 маусымдағы «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету туралы» № 105-V Заңы.

Атап кететін жағдай, бұрынғы зейнетақы заңнамасына қарағанда, жаңа заң жұмысын жалғастырған зейнеткерлер зейнетақыны толықтай мөлшерде алады. Бірақ Зейнетақы мөлшерін есептеуді реттейтін нормалар шынайы өмірден мүлдем алыс болып келеді. Қазіргі таңдағы зейнетақы қарт адамдардың ең керекті қажеттіліктерін қанағаттандыратын шығындарды толық көлемде қамтамасыз етпейді.

Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы N 193-IV Кодексі егде жастағы азаматтардың құқықтарын бекітетін құқықтарды қамтиды. Ол бапта, ҚР заңнамасында көзделген қарт азаматтар, үй жағдайында медико-әлеуметтік көмек алуға құқықтары бар, мемлекеттік немесе муниципалды жүйедегі денсаулықсақтау орындарында, сондай-ақ қоғамдық демалыс жүйесі орындарында, және курорттық емдеу санаторияларында ақылы немесе тегін жағдайда оңалту.

Қарт азаматтарды әлеуметтік қолдауға бағытталған тағы бір заң «міндетті әлеуметтік сақтандыру » туралы Қазақстан Республикасының заңын ерекше атап өту керек, себебі, қарт адамдардың көбісі төмен жағдайды аза-

маттар санатына жатады, және олар осы заңның негізінде мемлекеттік әлеуметтік көмек алушылар қатарына жатады.

Адамдардың әлеуметтік құқықтарын реттейтін құжаттар қатарына «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы», «Халықты жұмыспен қамту туралы», «Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектеріне және соларға теңестірілген адамдарға берілетін жеңілдіктер мен оларды әлеуметтік қорғау туралы», Бұл заңдар мемлекеттік биліктегі федералды өңірлік орган өкілеттігін, құқықтары іске асырылуына кепілдік беруді, азаматтарға әлеуметтік қызмет көрсетудің негізіндерін, олардың құқықтарын бекітеді.

Сонымен қатар, «нұрлы жол» бағдарламасын атап өтуге болады. Бұл бағдарламаны жасауға 10 нан астам министрліктер мен ведомстволар, бірқатар академиялық және салалық ғылыми ұйымдар, көптеген огандар қатысады. Онда көптеген сұрақтар, әсіресе қарт адамдарға қатысты мәселелерді кешенді шешудің жолдары қарастырылған. Бұл – денсаулық сақтауды, қарт адамдардың өмірге қабілеттілігі мен белсенділігін, материалдық қамтасыз етуді көтеруді, жас ерекшелігі мен денсаулық жағдайларын есепке ала отырып көмек көрсетуді қолдау мен жетілдіру, сонымен қатар егде жаста интеллектуалды, мәдени және тұлғалық әлеуетті іске асыруға қолайлы жағдайлар туғызу.

«Нұрлы жол» бағдарламасы егде жастағы тұрғындардың мынадай категорияларының осал жерлеріне басымдылық көрсетеді: жалғызбасты қарт адамдар мен қартайған ерлі-зайыптыларға, өзін-өзі күту мүмкіндігінен толықтай немесе жартылай айырылғандар, ауыр сырқаттағы соғыс ардагерлері, алыс-шалғай ауылды жерлерде немесе шеткей солтүстікте тұратын қарт адамдар, мәжбүрмен көшірілген егде жастағы адамдар, маргиналдық топтағы егде адамдар.

Адамның құқықтық жағдайын және нормативтік талаптарға сай мемлекет заң шығарушы және құқықтық басқаруды жүзеге асырады.

Заңның тиімді және іске асатындай болуы үшін қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының заңдылығына және қоғамға қолайлы нақты деректерге сүйене отырып шығарылуы керек. Қарт азаматтардың жасы ұлғайған сайын тәжірибенің молайтындығын ескеру және аға буын өкілдері мен кейінгі буын өкілдері арасында ынтымақтастықты орнату қажет сол себепті қарт азаматтардың арнайы кәсіптік білімдерін толық пайдалануымыз қажет. Осыған орай елімізде қарт адамдарды қоғам өміріне және даму процесінде қатысуын сонымен бірге қоғам проблемаларын бірлесе шешу үшін міндетті түрде экономикалық, саяси және ғылыми еңбектерін барлық деңгейде пайдалана отырып, жұмыс істегісі келетін қарт азаматтардың барлығын жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерін қарастыратын заң нормаларын қолданысқа енгізу қажет деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер мен нормативтік актілер:

1. ҚР-ның Конституциясы, 30.08.1995.
2. Фокин В.А. Социальная работа с пожилыми - жертвами насилия // Социальная и медицинская помощь населению после катастрофы. Тула, 2003.
3. Пучков П.В. Вы чье, старичье? Опыт анализа геронтологического насилия // Социологические исследования. 2005. № 10. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сайты.
4. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл органының ресми сайты. <http://www.ombudsman.kz/kz/about/>
5. Мүгедектерге немесе егде жастағы адамдарға сырттай немесе стационардан тыс қызмет көрсету нысандары арқылы кітапхана қорларына қол жеткізу қағидасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің 2007 жылғы 25 мамырдағы N 153 бұйрығы
6. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30008935
7. Венский международный план действий по проблемам старения 1982 года // http://lawrussia.ru/texts/legal_901/doc901a314x867.htm
8. Информационный портал Today.kz, «Казахстан по продолжительности жизни обогнал соседней по ЕАЭС» // <http://today.kz/news/life/2014-05-05/kazakhstan-po-prodolzhitelnosti-zhizni-obognal-sosedej-po-eaes/>

Айгаринова Г.Т.

Заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ң
Кеден қаржы және, экологиялық құқық кафедрасының профессоры м.а., Gulnar._80@mail.ru

Ақшатаева Ж.Б.

Заң ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов атындағы ОҚТУ-ң доценті

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ФИТОСАНИТАРЛЫҚ
ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ – АЗЫҚ ТҮЛІК
ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ АЛҒЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ**

Резюме. Важной проблемой пищевой безопасности республики на сегодняшний день остается качество продовольствия. В нашу страну нередко завозятся невостребованные в самих государствах-экспортерах некачественные и даже вредные для здоровья человека продукты питания. Развитие агропромышленного комплекса республики также во многом зависит от ввозимых продовольственных товаров (мяса и мясопродуктов, молока и молокопродуктов, рыбы и рыбопродуктов, овощей, зелени).

Безопасность пищевых продуктов в настоящее время выходит за рамки только лишь сферы гигиены питания и токсикологии, она оказывает влияние на такие области жизни страны как пищевая промышленность, сельское хозяйство, торговля и логистика, домашнее питание. Контроль безопасности пищевой продукции связан и с экономическими (производство и торговля), и с политическими (продовольственная безопасность страны) аспектами.

Түйін. Бүгінгі күні республиканың тағам қауіпсіздігінің маңызды мәселесі болып, азық-түлік сапасы танылады. Біздің елімізге экспорттаушылардың өзінде талап етілмейтін және адам денсаулығы үшін қауіпті азық-түлік өнімдері әкелінеді. Агроөндірістік кешеннің дамуы сондай-ақ көп жағынан кіргізілетін ауыл шаруашылық өнімдеріне тәуелді болып табылады (ет және ет өнімдерінен, сүт пен сүт өнімдерінен, балық пен балық өнімдерінен, көкөністерден).

Азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігі бүгінгі уақытта шегінен тек қоректенудің гигиенасы мен токсикология саласында ғана шығады, ол ел өмірінің азықтық өндіріс, ауыл шаруашылығы, сауда мен логистика, үй қоректенуі секілді салаларына әсерін тигізеді. Тағам

өнімінің қауіпсіздігін бақылау экономикалық (өндіріс және сауда) және саяси (елдің азық-түлік қауіпсіздігі) аспектілермен де байланысты болып табылады.

Әлемдік қауымдастықта қазіргі уақытта қауіпсіздік бағалауында артықшылықтарды нақтылау болып жатыр. Егер бұдан бұрын қауіпсіздікпен байланысты қатерлер тек азықтың контаминациясы тұрғысынан ғана бағаланатын болса, қазіргі кезде бүкіл әлемдегі ғалымдар тек азық өнімдерінің лаптауын ғана емес, сонымен қатар тұрғын халықтың қоректену құрылымында бағалау қажет деп есептейді (рациондағы азықтың заттардың жетіспеушілігі, артықшылығы және дисбалансы).

Summary. Nowadays the quality of food remains an important food security problem in the republic. In our country are imported unclaimed in the exporting countries substandard and even harmful to human health food. The development of the republic's agro-industrial complex also largely depends on imported food products (meat and meat products, milk and dairy products, fish and fish products, vegetables, herbs).

Food safety now extends beyond just the field of food hygiene and toxicology, it affects such areas of the country's life as the food industry, agriculture, trade and logistics, home-based food. Control of food safety is connected with economic (production and trade), and with political (food security) aspects.

In the world community, the priorities for assessing security are clarified. If earlier the safety risks were assessed only in terms of contamination of food, now scientists around the world have come to the conclusion that it is necessary to evaluate not only the level of food contamination, but also the structure of the population's nutrition (lack, excess or imbalance of nutrients in diet).

2017 жылдың 31 қаңтарындағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» жолдауы аясында атап өткен «Аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің болашағы зор. Көптеген позициялар бойынша біз әлемде ірі аграрлық экспорттық өнім өндірушілердің бірі бола аламыз. Бұл, әсіресе, экологиялық таза тағамдарға қатысты» [1] - деген Елбасымен белгіленген мемлекет міндеттері жобаны әзірлеуге алғышарт болды. Бұл мақсатқа жету үшін біз республиканың фитосанитариялық қауіпсіздігінің деңгейін көтеруіміз керек. 2017-2020 жылдарына арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік дамыту бағдарламасына сәйкес республикада фитосанитарлық қауіпсіздік қанағаттанарлық деңгейде. Зиянкестермен күресте биологиялық әдістерді қолдану даму үстінде. Сонымен қатар, соңғы жылдары ошақтары жергілікті көбейген карантинді объектілердің жаңа түрлері ашылды. Карантинді объектілер мен аса қауіпті зиянкестердің таралу аймағы 2016 жылға сәкес 5 085,4 мың га жерді құрайды. Сонымен бірге, Қазақстанның ДСҰ-ға қосылуы дүниежүзілік сауданың одан әрі ұлғаюына, карантинді өнімнің жеткізілу географиясының кеңеюіне алып келді, оның ішінде, фитосанитарлық жағдайы карантинді фитосанитарлық қатынаста әлі де жеткілікті зерттелмеген елдер де бар.

Тағам және азық-түлік қауіпсіздігі мәселері жаңдан пайда болған жоқ және де әскери, әлеуметтік-демографиялық, территориялық, жалпыэкономикалық қауіпсіздік және елдің ұлттық қауіпсіздігінің басқа да құрамдас бөліктерімен қатар барынша өзекті және агроөндірістік кешен өнімдерін тұтыну мен өндіру саласындағы мемлекеттік саясат деңгейіне дейін шығарылған.

Мамандар азық-түлік қауіпсіздігін елдің экономикасының жағдайы, соның ішінде оның агроөндірістік кешенінің жағдайы ретінде сипаттайды, ол ішкі және сыртқы шарттардан тәуелсіз және мемлекеттік азық-түліктік резервінің азаюсыз-ақ халықтың салауатты қоректенуінің рационалды нормаларына сәйкес, яғни белсенді және сау өмір үшін жет-

кілікті, азық-түліктік тұрғысынан қанағаттандырылады.

Азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіруші болып:

жекелеген экспорттық тауарларға әлемдік бағалардың сыртқы және ішкі конъюктурасының нашарлауы және ауыл шаруашылығының мемлекеттік инвестициялардан тәуелділігін күшейтетін, ауыл халқының шын пайдасының түсуіне әкеліп соғатын, импорт тауарларына бағалардың өсуі;

ауыл шаруашылығын жүргізудің интенсивтілігінің құлдырауы жағдайында оның инвестициялық жағымдылығын төмендететін табиғаттық-климаттық қатерлер;

ауыл жерінің әлеуметтік тартымсыздығымен және ауыл мен қаладағы өмір деңгейінің айрықшалығымен айқындалатын әлеуметтік сипаттағы қатерлер;

шетелден ауылшаруашылық тауар өндірушілер үшін техника жеткізілімдеріне тәуелділік;

ауылшаруашылық өнімі мен ауылшаруашылық жерлері нарығын бақылау шетелдік ұйымдардың қолына көшуі қауіпі;

елдің ДСҰ құрамына кіруі нәтижесінде бақталастықтың елеулі өсуімен байланысты сауда-саяси халықаралық қатерлер;

агроөндірістік кешенді реттеу саласындағы заңнамалық базаның жетіспеушілігімен және жерге меншік құқықтарын рәсімдеуді жүзеге асыру күрделілігімен байланысты қауіп-қатер.

Бүгінгі күні республиканың тағам қауіпсіздігінің маңызды мәселесі болып, азық-түлік сапасы танылады. Біздің елімізге экспорттаушылардың өзінде талап етілмейтін және адам денсаулығы үшін қауіпті азық-түлік өнімдері әкелінеді. Былтырғы жылы шетелден әкелінген балық пен балық өнімдерінің 15%-н, консерві өнімдерінің 12%, жарманың 58%, маргарин өнімдерінің 45% жарамсыз деп танылған және сорттылы төмендетілген болатын. Агроөндірістік кешеннің дамуы сондай-ақ көп жағынан кіргізілетін ауыл шаруашылық өнімдеріне тәуелді болып табылады (ет және ет өнімдерінен, сүт пен сүт өнімдерінен, балық пен балық өнімдерінен, көкөністерден).

Осыған байланысты өнімнің сапасын барлық технологиялық тізілім бойынша бақылау жүйесін ұйымдастыру керек болып табылады. Бұл ретте ерекше назарды гендік модификацияланған қайнар көздерді қолданумен

жасалған шикізат пен тағам өнімдерінің айналымы талап етеді; өндірістің экологиялық таза жоғары сапалы өніммен сертификациялау мен ынталандыру бойынша шаралар енгізу қажет. Мемлекет азық-түлік пен тағам қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты мәселені тиімді шешу үшін жеткілікті қорға ие деп санаймыз.

Сонымен байланысты ауылшаруашылық өнімінің тиімді тұрақтылығына және әсіресе экологиялық таза өнім өндіруге жету үшін маңызды орынға фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ие болады.

Азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігі бүгінгі уақытта шегінен тек қоректенудің гигиенасы мен токсикология саласында ғана шығады, ол ел өмірінің азықтық өндіріс, ауыл шаруашылығы, сауда мен логистика, үй қоректенуі секілді салаларына әсерін тигізеді. Тағам өнімінің қауіпсіздігін бақылау экономикалық (өндіріс және сауда) және саяси (елдің азық-түлік қауіпсіздігі) аспектілермен де байланысты болып табылады.

Әлемдік қауымдастықта қазіргі уақытта қауіпсіздік бағалауында артықшылықтарды нақтылау болып жатыр. Егер бұдан бұрын қауіпсіздікпен байланысты қатерлер тек азықтың контаминациясы тұрғысынан ғана бағаланатын болса, қазіргі кезде бүкіл әлемдегі ғалымдар тек азық өнімдерінің ластауын ғана емес, сонымен қатар тұрғын халықтың қоректену құрылымында бағалау қажет деп есептейді (рациондағы азықтық заттардың жетіспеушілігі, артықшылығы және дисбалансы).

Азықтың контаминанттарына қазіргі уақытта жеткілікті түрдегі химиялық (токсинді заттар, пестицидтер, нитрозоаминдер, полихлорланған бифенилдер және т.б.), биологиялық (зең микроскопиялық грибтары және микотоксиндер, бактериялар мен бактериалдық токсиндер, дрожь, теңіз өнімдерінің токсиндері және т.б.) және физикалық табиғат, бұл ретте бірінші орындардың біріне микробиологиялық қатерлер шығады.

Сонымен қатар, азық өнімінің қауіпсіздігі оның барлық өмірлік циклы бойынша қамтамасыз етілуі тиіс: өндірістік шикізатты өсіру, өндіру, тасымалдау, сақтау мен жүзеге асыру.

Заманауи нарықтық жағдайларда, ақырғы өнімнің ластануының потенциалды қатерлерді анықтаумен бірге, азықтық өнімнің өндірушісімен жасалатын, қатаң өндірістік

қадағалау ретінде жүзеге асырылуы тиіс, сондай-ақ оның қауіпсіздігі үшін мемлекеттік қадағалау, соның ішінде талдаудың заманауи жоғары сезімталдық әдістерін пайдаланумен қадағалау, ол тек контаминанттарды ғана емес, сондай-ақ мүмкін болатын фальсификациясын анықтайды.

Қазақстанның Кеден Одағына енуіне байланысты, ал одан әрі ДСҰ құрамына енуімен бүкіл әлемдік заңдармен гармонизациялау мақсатымен, сондай-ақ оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы жаңа ғылыми деректердің есебімен азық өнімінің қауіпсіздігі мен сапасын реттеу саласындағы заңнамалық базасын көлемді модернизациялау басталды. Негізінен қазіргі уақытта Кеден Одағының «Санитарлық-эпидемиологиялық бақылауға (қадағалау) жататын тауарларға біртұтас санитарлық-эпидемиологиялық және гигиеналық талаптар» жасалып және әрекетке енгізілді, ол азық-түлік өнімінің қауіпсіздігі саласындағы Кеден Одағының жасалып жатқан техникалық регламенттерінің, және одан әрі ЕврАзЭС техникалық регламенттерінің тарауларының бірі болып табылады. Барлығы Кеден Одағы шегінде азық-түлік өнімдерінің әртүрлі өнімдері үшін Техникалық регламенттердің көп мөлшерін жасау және енгізу жоспарланған. Бұл ретте көптеген тәжірибеде сыналған ағымдағы нормативтік базаның ережелері қайтадан жасалған құжаттардың негізіне жатты.

Соңғы онжылдықтар шегінде әлемде азық өнімінің сапасы мен қауіпсіздігін анықтаудың, ең аз концентрациялардағы контаминанттарды анықтауға мүмкіндік беретін соңғы ғылыми жетістіктерді қолдануға негізделген, заманауи жоғары тиімділіктегі және прецизионды аналитикалық әдістер жасалды.

Азық технологиясының, химияның, микробиология мен биотехнологияның дамуымен едәуір мөлшердегі жаңа азық қоспалары пайда болды, сондай-ақ азық өнімдерінің қауіпсіздігіне талаптарды қатаңдатқан, халықаралық азық заңнамасын жасауға қажеттілікті туындатқан қоршаған ортаның ластануы да өсе бастады.

Ауыл шаруашылық өнімдерін және азықтық шикізатты заманауи өңдеу кезінде жиі химиялық реактивтерді қолдануға жүгінеді:

- пестицидтер мен гербицидтер (арам шөптермен және зиянкес-жәндіктермен күрес үшін);

- антибиотиктер (жануарларды инфекциядан қорғау үшін);
- гормондар (өсімдіктердің өсуін жылдамдату үшін);
- бояғыштар (азық өнімінің тауарлық түрінің тартымдылығы мен жақсаруы үшін);
- әртүрлі жасанды иістендіршітер мн жоғары ароматты қоспалар;
- консерванттар мен антиоксиданттар (сақтау мерзімін ұзарту үшін).

Аталған химикаттарды қосу өндірістің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, алайда егер олардың енгізілетін мөлшері бекітілген нормалардан жоғар болатын болса, бұндай қоспалар адам денсаулығы үшін қауіпті болуы мүмкін. Сондықтан да бұндай нормативтік талаптардың орындалуына мұқият бақылау жасау қажет болады. Олардың сәйкестігін анықтау үшін қолда бар азық өнімдеріндегі немесе шикізаттың өзіндегі ластаушы-заттарды анықтайтын аналитикалық әдістерді жасау және жетілдіру қажет болады.

Азық өнімдерінің қауіпсіздігі ретінде, оларды тұтыну кезінде адам денсаулығы үшін қауіптің болмауы түсіндіріледі, яғни терең негативті әсер ету тұрғысынан (азықтық улану мен азықтық инфекциялар), сондай-ақ алыстағы салдардың қауіптері (канцерогенді, мутагенді және тератогенді әрекеттер) тұрғысынан да қауіптің жоқтығын түсіну қажет. Басқаша айтқанда, қауіпсіздік деп адам денсаулығына және болашақ ұрпаққа зиянды, қолайсыз жағынан әсер етпейтін азық түлік өнімдерін айтуға болады.

Азық-түліктермен бірге адам организміне оның денсаулығы үшін қауіпті заттардың едәуір мөлшері түсуі мүмкін. Сондықтанда азық өнімдері сапасын қадағалаудың, олардың тұтынушылардың денсаулығы үшін қауіпсіздігіне кепілдік беретін, объективтілігі мен тиімділігіне жауаптылықтың артуымен байланысты мәселелер тұр.

Азық өнімдері мен ауылшаруашылық шикізаттарға көптеген химиялық қоспалардың болуына және тағам өнімдеріне, жем, өсімдіктерге (тыңайтқыштар, пестицидтер, антибиотиктер, гормондар, бояғыштар, консерванттар, дәрумендер, иістендіршітер мн жоғары ароматты қоспалар) түсетін ластайтын заттардың сандық қалдықтарына талдау жасау бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

2) мақсаттық бағдарламаның іс-шараларына зерттеудің сәйкестігі, ғылыми және техникалық қажеттіліктерге (қажетті жағдайда әлеуметтік сұраныс пен (немесе) экономикалық және индустриялық қызығушылықты қосу) тиісті білім саласындағы жаңа жетістіктерді қоса отырып шолу жасау оның ұлттық және халықаралық деңгейдегі маңыздылығы.

Экономиканың нарыққа деген жаңа бағдары, Республиканың саяси және экономикалық дербестігі, халықаралық қатынастардың дамуы, ДСҰ-ға кіру, ЕАЭО-н құрылуы фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің орны, рөлі мен сипатын жаңаша түсінуге алып келді. Қазақстанның ЕАЭО мен ДСҰ-ға кіруіне орай бізде жоқ қауіпті ағзалардың өтуінен ҚР-ң аумағын қорғау мәселесі пайда болды. ҚР-ң аумағына карантинді объектілердің енуі мен олардың таралу ықтималдығы зор. Ауыл шаруашылығы министрлігі мәліметтері бойынша жыл сайын республикаға 100-ден астам елден едәуір көп карантинді өнім түрлері алып келінеді. Кіргізілетін өнім мөшері жыл сайын ұлғаюда. Карантинді объектілер шетелдік тұқым, отырғызылатын гүлді-декоративті және орман өнімдерімен келуі мүмкін. Қазақстанмен көршілес ТМД елдерінде карантинді объектілердің 25-35 астам таралымы бар, ал Қытайда олардың саны 100-ден астам құрайды. Көптеген әлем мемлекеттерінде соңғы жылдары өздерімен күресте едәуір қаржылық шығынды талап ететін карантинді объектілердің пайда болып, таралуынан фитосанитарлық жағдай кенеттен шиеленісіп кетті. Мысалы, Ресейде капр қоңызының әкелу салдарын жоюға 2014 жылы 1,4 млрд рубль жұмсалды [3]., ал АҚШ-та осы карантинді объектімен күресте жыл сайын миллион доллардан астам жұмсалады [4]. Қазақстанда бюджет сұрауына сәйкес, ауыл шаруашылығы дақылдарының аталған аса қауіпті ағзалармен күрес жүргізуге республикалық бюджетті бағдарлама 215 «Фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» бойынша 6 155,52 млн. теңге бөлінді. Біздің мемлекетте таралған карантинді объектілер өнімдерің экспортына қауіпін төндіреді. Карантинді объектілердің бар болуы салдарынан ЕАЭО мүшелері ғана емес, сонымен бірге өзге де серіктес импорттаушы елдер біздің ауыл шаруашылық өнімдеріне тыйым салуы мүмкін, одан республика миллиардтаған шығын көреді [5].

Осының барлығы фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ауыл шаруашылығында жетілдіруі мен дамуы және оның тиісті құқықтық қамсыздандырылуы, аталған қатынастарға тиімді құқықтық әдістердің табылуы, фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге заңнаманың дамуына ұсыныстар мен нұсқаулар әзірлеу мәселелерін өзекті қылады.

Өсімдіктерді карантинді объектілерден, қауіпті ағзалардан және ҚР аумағын басқа мемлекеттердің карантинді объектілерінің кіргізілуінен немесе өзіндік енуінен қорғаудың құқықтық қамтамасыз ету мәселесі көптеген ұйымдастырушылық және құқықтық мәселелердің шешілуін талап етеді және өте маңызды болып табылады. Аталған ой түйінділері зерттеу тақырыбын Қазақстан Республикасының фитосанитарлық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету мәселелері етіп таңдауымызға себепші болды.

Осы зерттеу ұқсас шетелдік және отандық зерттеулерден фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы бар мәселелерге құқықтық талдау жасау және Елбасы белгілеген міндеттерді орындау аясындағы осы саладағы заңнаманың реттелуі мен бақылау келешегі орын алатындығымен тиімді ажыратылады.

3) Зерттеу қандай технологиялық міндеттерді, мәселені шешуіне нұсқалған, алынған нәтижелердің ғылым мен технологияның дамуына және күтілетін қоғамдық және экономикалық әсері.

Осылайша, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегиясының жалпы жоспары келесі негізгі бағыттарды іске асырады:

- тағам өнімдерін өндіру, сақтау, тасымалдау, сату кезіндегі тиісті өндірістік тәжірибе (технология, санитарлық режим, өндірістік бақылау);

- тағам өнімдеріне қойылатын гигиеналық нормалар мен санитарлы-эпидемиялық талаптар;

- өндірістік шикізатқа ветеринарлы – санитарлық талаптар мен сараптама жасау;

- тағам өнімдерінің айналымына мемлекеттік қадағалауды (бақылау) жасау;

- талдау әдістерін дайындау, бірыңғайландыру, стандартизациялау және лабораториялық бақылаудың адекватты метрологиялық көрсеткіштерін қамтамасыз ету;

- тағамнан ауруға ұшырағандарға қадағалау жасау.

Осы тұрғыдан бағдарламаны жүзеге асыруды бағдарламалы-мақсаттық әдіспен шешуді тиімді деп санаймыз.

Бұл бағдарламаның серпінді нәтижесі болып, экологиялық таза ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруді қамтамасыз ету және өсімдіктерді карантиндік объектілерден, зиянды организмдерден қорғау және еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ҚР-да фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жүйені жетілдіру бойынша тұжырымдама жобасын дайындау және нақты ұсыныстар жасау болып табылады.

Алынған зерттеу нәтижелері заманауи аграрлы-құқықтық ғылымын тереңдетеді және теориясын дамытады, сондай-ақ болашақтағы ғылыми зерттеулер үшін негіз бола алады, сонымен қатар, алынған нұсқаулар, нәтижелер және ұсыныстар төмендегі тұстарда пайдаланылуы мүмкін:

- агроөндірістік кешенді тұрақты дамытуды қамтамасыз ету және ҚР ауыл шаруашылық өнімдерінің қауіпсіздігі саласындағы әрекет етуші заңнаманы жетілдіру мақсатында заң шығармашылық қызметінде;

- орталық және жергілікті атқарушы органдар, Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық министрлігі, Қазақстан Республикасындағы өсімдіктердің карантині бойынша мемлекеттік инспекторлардың шешімдер қабылдау кезіндегі тәжірибелік қызметінде;

- ауыл шаруашылық ұйымдары мен ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің тәжірибелік қызметінде;

- жоғары оқу орындары мен колледждерде құқықтық бағыттағы пәндерді дайындау мен берудің оқу процесінде.

Алынған нәтижелердің ғылым мен техниканың дамуына әсері және күтілетін әлеуметтік және экономикалық көріністері.

- Қазақстан кәсіпорындарының азық өнімдері қауіпсіздігінің әрекет етуші менеджмент жүйесі негізіндегі сандық жағынан өсуі және инвестициялық жағымдылығының жоғарлауы;

- азықтық қауіпсіздік саласындағы қазақстандық экспорт потенциалының күшеюі;

- азық арқылы берілетін аурулардың санының азаюы;

- жергілікті және шетел нарығында серіктес-компаниялар сатылым деңгейінің жоғарлауы;

- реттеу және бақылау жүйесін жетілдіру негізінде әкімшілік ұстанымдардың төмендеуі.

Қазақстанда, заманауи лабораториялық құралдардың аздығына байланысты, тағамдардың қауіпсіздік мәселесіне қатты көңіл бөлінеді. Ұсынылып отырған бағдарлама қазақстан нарығындағы ет, балық және сүт өнімдерінде гармондар, антибиотиктер, микроорганизмдер, афлатоксин, пестицид, меломин, генетикалық модификацияланған организмдер, радиоактивті нуклидтер және ауыр металдар қалдықтарын анықтау үшін әртүрлі әдістерге баға беруге бағытталған. Үлгілерді үлкен супермаркеттегі, жергілікті базарлардағы өнімдерден алып мемлекеттік стандарттық методология бойынша (иммунологиялық, биодатчиктер, жоғары сапалы хроматография сұйықтығы және полимераздық-тізілім реакциясы) зерттейді. Алынған нәтижелер тез және жан-жақты (CHARM) тест жүргізетін және дәстүрлі әдісті қолдану арқылы бағаланады. Нәтижесі уәкілеті үкімет мекемелеріне хабарланады. Олар бұл әдістерді Қазақстан нарығында ет және балық өнімдерін тексеру кезінде пайдаланады.

Жиналған мәліметтер әртүрлі тамақтанатын халық тобына тәуекелді салыстырмалы талдау жасағанда қолданылады. Бұл қауіп деңгейін төмендету бойынша жергілікті және трансшекаралық стратегиялар үшін мәліметтер базасын қамтамасыз етеді.

Жергілікті тағам өнімдерінің ластық деңгейін анықтаған мәліметтерді адам денсаулығына қауіп келтіретін жағдайларды талдағанда және тағам өнімдерінің қауіпсіздігін басқаруда пайдаланылуы мүмкін. Мүдделі жақтар зерттеу нәтижесімен хабардар болады. Аграрлы-құқық ғылымы саласындағы отандық ғалымдардың қосқан қомақты ғылыми

еңбектерін айта отырып, бүгінгі күнге дейін нарықтың қалыптасуы мен даму шартындағы сондай-ақ, еліміздің ДСҰ мен ЕАЭО кіру жағдайындағы фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық мәселесіне арналған кешенді жұмыстың жоқ екендігін айтып өту қажет. Заманауи аграрлы-құқықтық ғалымының көптеген тұжырымдамалық мәселелері жеткілікті дәрежеде негізделмеген және тәжірибелік шешімін таппаған. Осыған байланысты теориялық тұрғыдан және тәжірибелік қолдану қажеттілігі негізінен осы зерттеу жүргізудің өзектілігі күмән тудырмайды.

Қолданылған деректер тізімі

1. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2017 жылғы 31 қаңтар "Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік" // www.akorda.kz, 2017

2. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы // www.akorda.kz, 2017

3. Захаренко В.А., академик Российской академии сельскохозяйственных наук, доктор сельскохозяйственных наук, профессор Обеспечение фитосанитарной безопасности страны в рамках Таможенного союза в условиях вступления в ВТО // Аналитический вестник совет Федерации Федерального собрания Российской Федерации 8(451). - 63-80 сс

4. Liquido, N.J., K.W. Vick, and R.L. Griffin. 1996. Quarantine Security for Commodities. In: Plant Quarantine Statistics, a Review. (P.W.Bartlett, G.R.Chaplin, and R.J. van Velsen Ed.). Horticultural Research and Development Oct.

5. 2015 жылдардағы өсімдіктерді қорғау бойынша мәліметтер // mgov.kz/ru/

Куаналиева Г.А.

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, юридический факультет
д.ю.н., профессор кафедры таможенного, финансового и экологического права

Рашева Г.К.

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Докторант 1-курса юридического факультета, e-mail: gulnur1989@mail.ru

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Развитие казахстанского общества требуют функционирования сильной системы государственного управления. В решении этих вопросов возрастает роль государственного финансового контроля как неотъемлемой части государственного управления. Однако действующая в стране система государственного финансового контроля является «однобокой» и нацелена лишь на выявление случаев неэффективного использования бюджетных средств и финансовых нарушений. Поэтому внедрение такого института, как государственный аудит даст оценку существующей системе управления и определит направления по ее дальнейшему эффективному развитию.

Ключевые слова: государственный аудит, финансовый контроль, Лимская декларация, государственное управление, правовое регулирование.

Түйін. Қазақстандық қоғамның дамуы мықты мемлекеттік басқару жүйесін құруды талап етеді. Бұл мәселенің шешілуінде мемлекеттік қаржылық бақылау мемлекеттік басқарудың біртұтас бөлігі ретінде рөлі артуда. Еліміздегі әрекет етуші мемлекеттік қаржылық бақылау «біржақты» және бюджет құралдарын тиімсіз пайдалану мен қаржылық құқықбұзушылықтардың артуына септігін тигізіп отыр. Сондықтан да, мемлекеттік аудит институтын енгізу, сәйкес басқару жүйесіне баға беріп және де оның ары қарай даму бағытын анықтайды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік аудит, қаржылық бақылау, Лим декларациясы, мемлекеттік басқару, құқықтық реттеу.

Summary. The development of Kazakhstan society requires the functioning of a strong system of public administration. In addressing these issues, the role of state financial control as an integral part of public administration increases. However, the system of state financial control in the country is "one-sided" and is aimed only at identifying cases of inefficient use of budgetary funds and financial irregularities. Therefore, the introduction of such an institution as a state audit will assess the existing management system and determine the direction for its further effective development.

Key words: state audit, financial control, Lima Declaration, public administration, legal regulation.

Актуальной проблемой на сегодняшний день является реформирования действующей системы государственного финансового контроля и концептуальных подходов к внедрению государственного аудита.

Эффективность управления государственными средствами является залогом стабильности экономики, обеспечения необходимых темпов экономического роста и уровня общественного благосостояния, а также соблюдения интересов национальной безопасности государства. Все это, безусловно, является объективной основой для перехода отечественного государственного сектора экономики на систему бюджетирования, ориентированного на результат, осуществить который невозможно без адекватных изменений в системе государственного контроля, а именно внедрения государственного аудита, позволяющего всесторонне оценивать результативность управления государственными средствами. Результативность управления государственными средствами и адекватная система контроля во многом будут определять тот эффект, и то качество экономического роста [1, с.6].

В условиях мирового кризиса необходимы пересмотр всей системы государственных доходов и расходов, расширение доходной части бюджета, повышение прозрачности налоговой сферы, оптимизация расходов, исключение неэффективного использования бюджетных средств. Особая роль отводится органам государственного финансового контроля, призванным обеспечивать финансовую дисциплину бюджетополучателей.

В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», указана: «Нам нужно создать комплексную систему государственного аудита на основе самого передового мирового опыта» [2].

В соответствии с этим посланием была разработана и утверждена Постановлением Правительства РК от 18 июня 2013 года № 609 была утверждена «Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан разработана». Концепция определяет видение и основные подходы к поэтапному реформированию государственного финансового контроля и внедрению государственного аудита с дальнейшим расширением его функциональных направлений.

Внедрение государственного аудита в Республике Казахстан согласно вышеуказанной концепции будет осуществляться поэтапно.

Первый этап: 2013 - 2014 годы - создание законодательной и методологической базы государственного аудита, соответствующей руководящим принципам Лимской декларации и международным стандартам государственного аудита; определение полномочий органов государственного аудита и финансового контроля.

Второй этап: 2015 - 2017 годы - становление системы государственного аудита. В данный период планируются: создание Уполномоченного органа по внутреннему аудиту; интегрирование единой информационной системы органов государственного аудита с системой «электронного правительства» и информационными базами других государственных органов; внедрение системы сертификации государственных аудиторов. С 2018 года все органы государственного аудита будут функционировать в соответствии со стандартами государственного аудита. Государственный аудит должен стать полноценным и действенным институтом государства и общественности [3].

Концепция совершенствования системы государственного планирования, ориентированной на результат. Целью концепции является создание сбалансированной системы стратегического и бюджетного планирования, повышение эффективности реализации стратегических и программных документов и деятельности государственных органов.

Концепция новой бюджетной политики ставит целью обеспечение стабильности государственных финансов, повышение результативности бюджетных расходов, повышение эффективности работы местных исполнительных органов и создание благоприятных условий для устойчивого экономического роста.

Создание законодательной и методологической базы государственного аудита, соответствующей руководящим принципам Лимской декларации понимается, что опыт применения Лимской декларации с тех пор превзошел даже самые смелые ожидания и показал ее несомненное влияние на развитие государственного аудита в рамках каждой отдельной страны. Лимская декларация одинаково существенна для всех высших органов финансового контроля, объединенных в INTOSAI, независимо от их региональной принадлежности, уровня развития, положения в системе государственного управления или организационной структуры. Успех Лимской декларации, прежде всего, заключается в том, что она содержит полный перечень всех задач и аспектов, связанных с государственным аудитом, при этом оставаясь в высшей степени существенной и лаконичной, что делает ее простой в использовании, а ее ясный язык изложения гарантирует, что внимание не будет смещено с главных вопросов. [4].

12 ноября 2015 года был принят закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле». В законе указан, что целью государственного аудита является повышение эффективности управления и использования бюджетных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора [5].

А так же, в законодательстве дано понятие государственного аудита, в соответствии с Законом «О государственном аудите и финансовом контроле» государственный аудит – это анализ, оценка и проверка эффективности управления и использования бюджетных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора, связанных грантов, государственных и гарантированных государством займов, а также займов, привлекаемых под поручительство государства, в том числе другой, связанной с исполнением бюджета деятельности, основанные на системе управления рисками.

В соответствии с Законом «О государственном аудите и финансовом контроле» государственный аудит будет подразделяться на аудит эффективности, аудит финансовой отчетности и аудит соответствия, при этом под аудитом эффективности, на который будут смещаться акценты при проведении государственного аудита, понимается оценка и анализ

деятельности объекта государственного аудита на предмет эффективности, экономичности, продуктивности и результативности [5].

В зависимости от субъекта государственный аудит подразделяется на внешний и внутренний аудит. Основной задачей внешнего аудита выступает оценка эффективного использования национальных ресурсов (финансовых, природных, производственных, кадровых, информационных) для обеспечения динамичного роста качества жизненных условий населения и национальной безопасности страны [6].

В целом, государственный аудит для Казахстана видится как целостная и независимая оценка эффективности деятельности объектов аудита, охватывающая не только финансовые вопросы, но и все направления их деятельности с представлением действенных рекомендаций на основе выявленных недостатков и предложений по управлению рисками.

Эффективная система государственного аудита и финансового контроля должна обеспечивать Главу государства, Парламент, Правительство Республики Казахстан и общественность объективной и достоверной информацией об использовании выделенных бюджетных средств и активов государства в соответствии с принципами законности, экономичности и эффективности, а также эффективности деятельности государственных органов. В развитых странах, большинство органов государственного финансового контроля широко использует аудит эффективности как один из важнейших методов проведения государственного бюджетного контроля, в то время как в Казахстане ожидается применение всех трех типов. Аудит эффективности является весьма перспективным направлением государственного финансового контроля в нашей стране, вместе с тем, следует отметить, что форсированное внедрение его в практику деятельности органов государственного финансового контроля не позволит обеспечить результативного решения тех задач, которые стоят в настоящее время в области повышения эффективности управления государственными средствами.

Аудит эффективности как направление государственного финансового контроля представляет собой комплекс мероприятий, осуществляемых государственными органами финансового контроля, целью которых

является проверка органов государственной власти и управления, а также иных хозяйствующих субъектов по вопросу эффективности, экономности и рентабельности управленческой деятельности, связанной с управлением государственными средствами, а также оценка воздействия указанной деятельности на различные общественные отношения и окружающую среду и формирование в результате осуществления указанных процедур соответствующих рекомендаций по повышению результативности функционирования системы государственного управления в целом и на отдельных ее участках.

Государственный аудит состоит из следующих взаимосвязанных этапов:

- 1) формирования перечня объектов государственного аудита на соответствующий год, предусматривающего организацию государственного аудита на основании системы управления рисками, если иное не установлено настоящим Законом;

- 2) планирования отдельного государственного аудита и его проведения;

- 3) принятия решения и составления документов по результатам государственного аудита.

Срок проведения государственного аудита устанавливается руководителем органа государственного аудита и финансового контроля в зависимости от типа государственного аудита, объемов предстоящих работ, объемов средств, охватываемых государственным аудитом, количества объектов государственного аудита, в рамках, предусмотренных соответствующими правилами проведения государственного аудита и финансового контроля.

Срок проведения государственного аудита может быть продлен не позже чем за один рабочий день до его окончания руководителем органа государственного аудита и финансового контроля по письменному ходатайству государственного аудитора с внесением соответствующих изменений в перечень объектов государственного аудита на соответствующий год.

В рамках государственного аудита проводятся следующие проверки:

- 1) встречающая проверка - проверка третьих лиц, которая проводится исключительно по вопросам взаимоотношений с основным объектом государственного аудита в рамках проверяемого вопроса. В качестве третьих лиц

могут быть физические и юридические лица, участвующие в формировании поступлений в бюджет и (или) использующие бюджетные средства, активы государства и субъектов квазигосударственного сектора, государственные и гарантированные государством займы, связанные гранты, займы, привлекаемые под поручительство государства, а также осуществляющие управление и использование государственного имущества;

2) совместная проверка - проверка, проводимая совместно с органами государственного аудита и финансового контроля и (или) государственными органами, в том числе с высшими органами государственного аудита других стран, в согласованные сроки, в рамках единой программы и группы государственного аудита, по результатам которой принимается единый итоговый документ;

3) параллельная проверка - проверка, проводимая с другими государственными органами, в том числе с высшими органами государственного аудита других стран, самостоятельно по согласованным вопросам и срокам проведения с последующим обменом результатами проверок [5].

При организации и проведении аудита эффективности должностные лица, участвующие в этом процессе, должны исходить из того, что каждое контрольное мероприятие должно вытекать в конкретные результаты, создающие предпосылки для:

- повышения ответственности, прозрачности и подотчетности в работе органов государственной власти и получателей бюджетных средств;
- решения наиболее значимых вопросов и проблем, которые соответствуют интересам общества;
- повышения эффективности работы органов государственной власти и получателей бюджетных средств, в том числе, внедрению в их деятельность современных методов работы;
- повышения эффективности использования и управления государственными средствами.

С нашей точки зрения, на современном этапе, осуществление аудита эффективности в системе государственного финансового контроля необходимо сосредоточить на следующих направлениях:

1. Аудит эффективности управления государственными предприятиями и предприятиями, акции которых находятся в государственной собственности;

2. Аудит эффективности государственных органов, включающий в себя:

- аудит эффективности организационно-правовых и финансово-хозяйственных аспектов функционирования государственных органов;
- аудит эффективности функциональной деятельности государственных органов;
- аудит эффективности управленческой деятельности в сфере приватизации.

Важным аспектом, требующим особого внимания при аудите эффективности, является разработка четкой и объективной методики его проведения, так как именно это должно позволить значительно нивелировать возможные риски субъективных оценок при формировании результатов контрольных мероприятий по аудиту эффективности. Указанная методика должна определять вектор проведения контрольного мероприятия, основные области контроля по каждому конкретному направлению аудита эффективности [1, с. 7].

В соответствии со статьей 4 Закона Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» в зависимости от типа государственного аудита учитываются следующие показатели:

1) эффективность - соотношение полученных результатов к запланированным с учетом использованных для их достижения ресурсов;

2) экономичность - минимизация стоимости ресурсов, выделенных для достижения оцениваемых результатов деятельности с сохранением соответствующего качества этих результатов;

3) продуктивность - получение максимально полезного результата для экономики или отдельной сферы управления с использованием выделенных ресурсов с учетом количества, качества и сроков;

4) результативность - степень реализации намеченных по каждой деятельности задач и соотношение плановых (прямых, конечных) и фактических результатов соответствующей деятельности;

5) существенность - отклонение при совершении объектом государственного аудита финансовых и хозяйственных операций от

требований норм законодательства Республики Казахстан, актов субъектов квазигосударственного сектора, принятых для их реализации, а также иные ошибки, оказывающие влияние на принимаемые решения, максимально допустимый размер которых определяется в соответствии с законодательством Республики Казахстан о государственном аудите и финансовом контроле в зависимости от специфики деятельности объекта государственного аудита и категории показателей;

б) перспективность - соответствие произведенных расходов целям и задачам, поставленным на обозначенный ожидаемый период [5].

Система государственного финансового контроля будет направлена на выявление нарушений и принятие мер реагирования, а государственный аудит будет введен в качестве оценки управления, направленной на совершенствование и повышение эффективности деятельности объекта аудита.

Государственный аудит должен не просто констатировать те или иные несоответствия, а выявлять резервы и потенциал использования, управления государственными финансовыми ресурсами с большей отдачей, эффективностью. Государственный аудит позволит также оценить качество деятельности государственных органов и организаций по управлению финансовыми ресурсами.

Таким образом, резюмируя процесс реформирования государственного финансового контроля необходимо отметить, что в результате вышеуказанных правовых мероприятий внедрение государственного аудита должно означать не искоренение действующей системы государственного финансового контроля, а ее гармоничное вхождение во внедряемую систему государственного аудита [7].

Проводимое в настоящее время реформирование системы государственного финансового контроля, переход на государственный аудит в соответствии с передовой международной практикой позволят ей в большей степени соответствовать глобальным установкам по обеспечению качественного управления финансовыми ресурсами государства. Действенный финансовый контроль – необходимое условие дальнейшего развития страны и улучшения благосостояния народа. Трансформация этой важнейшей функции – конкретный

шаг к повышению эффективности государственного сектора [8].

Государственный финансовый контроль определен как меры реагирования при выявлении нарушений законодательства. Нарушения разделены на финансовые и процедурные. Другими словами – повлекшие, или не повлекшие необоснованное расходование бюджетных средств. В зависимости от субъекта государственный аудит подразделяется на внешний и внутренний аудит.

Систему органов внешнего государственного аудита и финансового контроля представляют Счетный комитет и счетные комиссии (переименованные ревизионные комиссии). В систему органов внутреннего государственного аудита и финансового контроля входят уполномоченный Правительством орган по внутреннему аудиту и службы внутреннего аудита центральных государственных органов и их ведомств, а также акиматов.

Основная задача внешнего аудита:

- оценка, проверка эффективного и законного использования национальных ресурсов для обеспечения динамичного роста качества жизненных условий населения и национальной безопасности страны. Внутренний аудит в качестве независимой и объективной оценки предполагает проверку и анализ:

- достижения государственным органом прямых и конечных результатов,

- достоверности финансовой и управленческой информации, - эффективности деятельности,

- соблюдения требований бюджетного и иного законодательства Республики Казахстан [5].

Послание Главы государства Н. Назарбаева, посвященное новой экономической политике Казахстана, открывает важную веху для дальнейшего экономического развития страны в условиях сложившейся непростой ситуации в мире. В преддверии очередной волны глобального экономического кризиса Послание является заблаговременным ответом на вызовы и потенциальные риски развития общества в обозримом будущем.

Новая экономическая политика направлена не только на преодоление воздействия негативных тенденций мировой экономики, но и комплексное развитие нашей страны с учетом возникающих угроз на ближайшее десятилетие.

Глава государства подчеркнул, что успешно реализовать все намеченные задачи без дополнительных финансовых ресурсов достаточно сложно. Именно поэтому было принято решение о дополнительном выделении средств из Национального фонда страны, поскольку в нынешних условиях назрела необходимость использовать эти средства на благо всех казахстанцев. В те годы, когда ситуация на внешних рынках была благоприятной, а цены на нефть и экспортную продукцию – высокими, Казахстан откладывал в Национальный фонд доходы от добычи и продажи своего сырья. Благодаря этому сегодня наша страна обладает прочной финансовой «подушкой безопасности» и имеет возможность реализовывать за счет накопленных средств проекты, которые, несомненно, дадут импульс для дальнейшего устойчивого развития страны. Значительные объемы средств планируется направить на создание новых предприятий, строительство дорог, социального арендного жилья, решение проблем аварийных школ и трехсменного обучения, дальнейшую реализацию программ развития здравоохранения, образования, сельского хозяйства и другие цели. Все эти задачи – залог благополучия наших граждан и проявление заботы о них со стороны государства. В связи с этим Президент страны Н. Назарбаев ставит перед бюджетополучателями две основные задачи – повышение отдачи от вложенных бюджетных средств и обеспечение всех социальных обязательств перед населением. При этом Глава государства делает акцент на необходимости жесткого контроля за эффективным расходованием средств. В этих условиях повышается роль органов государственного финансового контроля, а также ответственность за реализацию задач по обеспечению прозрачности расходования бюджетных средств, результативности их использования и укрепления в этой связи в стране финансовой дисциплины. В то же время это требует переориентации функции контроля по выявлению совершенных финансовых нарушений на их предупреждение и профилактику. Функции органов государственного аудита и финансового контроля должны быть направлены на применение системы управления рисками, усиление аналитической составляющей и предупреждение нарушений.

И главная задача государственного аудита предупреждение нарушений и принятие мер

реагирования. Переход системы государственного финансового контроля на государственный аудит позволит Счетному комитету по контролю за исполнением республиканского бюджета более эффективно и качественно осуществлять свою деятельность в соответствии с требованиями международно признанных стандартов со смещением акцентов на аналитическую составляющую в своей деятельности.

Полностью поддерживая инициативы Нурсултана Абишевича Назарбаева, Счетный комитет как высший орган финансового контроля направит все усилия на претворение в жизнь нового Послания, эффективную реализацию глобальных и амбициозных замыслов Лидера нации [9].

Базовые принципы государственного аудита и финансового контроля:

1) независимость - недопущение вмешательства, посягающего на независимость органов государственного аудита и финансового контроля при проведении государственного аудита и финансового контроля;

2) объективность - проведение государственного аудита и финансового контроля в соответствии с законодательством Республики Казахстан, стандартами государственного аудита и финансового контроля, применение органами государственного аудита и финансового контроля объективного подхода и исключение конфликта интересов при проведении государственного аудита и финансового контроля;

3) профессиональная компетентность - наличие у государственных аудиторов необходимого объема знаний и навыков, позволяющих обеспечивать проведение квалифицированного и качественного государственного аудита и финансового контроля, соблюдение стандартов государственного аудита и финансового контроля, правил профессиональной этики, а также выполнение профессионального долга;

4) конфиденциальность - обязательство органов государственного аудита и финансового контроля по сохранности документов, получаемых или составляемых ими в ходе государственного аудита и финансового контроля, без права передачи их третьим лицам либо устного разглашения содержащихся в них сведений, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Казахстан;

5) достоверность - подтверждение результатов государственного аудита аудиторскими доказательствами;

6) прозрачность - ясность изложения результатов государственного аудита и финансового контроля;

7) гласность - публикация в средствах массовой информации результатов государственного аудита и финансового контроля с учетом обеспечения режима секретности, служебной, коммерческой или иной охраняемой законом тайны;

8) взаимное признание результатов государственного аудита - признание органами государственного аудита и финансового контроля результатов государственного аудита данных органов при условии соблюдения стандартов государственного аудита и финансового контроля [5].

Систему органов государственного аудита и финансового контроля составляют:

1) Счетный комитет, являющийся высшим органом государственного аудита и финансового контроля;

2) ревизионные комиссии областей, городов республиканского значения, столицы;

3) уполномоченный орган по внутреннему государственному аудиту;

4) службы внутреннего аудита центральных государственных органов, за исключением службы внутреннего аудита Национального Банка Республики Казахстан, местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы;

5) службы внутреннего аудита ведомств центральных государственных органов, создаваемые по усмотрению первого руководителя в рамках предусмотренной штатной численности.

Государственный аудит и финансовый контроль в специальных государственных органах Республики Казахстан осуществляется в порядках, определяемых первыми руководителями данных органов по согласованию со Счетным комитетом по контролю за исполнением республиканского бюджета и уполномоченным органом по внутреннему государственному аудиту.

Счетный комитет:

- обеспечивает в пределах своей компетенции принятие мер по противодействию коррупции;

- заслушивает соответствующую информацию должностных лиц объектов государственного аудита по вопросам, связанным с проведением внешнего государственного аудита;

- принимает меры по устранению выявленных (выявляемых) в ходе государственного аудита и экспертно-аналитических мероприятий нарушений и недостатков;

- запрашивает и анализирует аудиторские отчеты органов государственного аудита и финансового контроля с учетом соблюдения режима секретности, служебной, коммерческой или иной охраняемой законом тайны и дает рекомендации по повышению качества государственного аудита;

- осуществляет контроль результатов аудита, проводимого в соответствии с законодательством Республики Казахстан об аудиторской деятельности и настоящим Законом, по вопросам использования бюджетных средств, кредитов, связанных грантов, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора, государственных и гарантированных государством займов, а также займов, привлекаемых под поручительство государства;

- проводит анализ и исследования, осуществляет методологическое руководство в сфере государственного аудита и финансового контроля, реализует программы обучения в области государственного аудита;

- организует переподготовку и повышение квалификации работников органов государственного аудита и финансового контроля;

- организует деятельность по подтверждению знаний кандидатов в государственные аудиторы, которые будут осуществлять внешний государственный аудит, в соответствии с правилами сертификации лиц, претендующих на присвоение квалификации государственного аудитора;

- разрабатывает и утверждает правила проведения внешнего государственного аудита и финансового контроля, включающие, в том числе, формы документов, принимаемых по итогам государственного аудита, логотипы Счетного комитета и ревизионных комиссий, используемые в соответствующих документах;

- разрабатывает и утверждает правила проведения оценки документов Системы государственного планирования Республики Казахстан, стратегий развития и планов раз-

вития национальных управляющих холдингов, национальных холдингов, национальных компаний, акционером которых является государство;

- разрабатывает и утверждает типовую систему управления рисками, которая применяется при формировании перечня объектов государственного аудита на соответствующий год и проведении внешнего государственного аудита;

- разрабатывает и утверждает типовое положение о ревизионных комиссиях;

- по согласованию с уполномоченным органом по делам государственной службы разрабатывает и утверждает типовые квалификационные требования к категориям должностей государственных аудиторов уполномоченных органов внешнего государственного аудита и финансового контроля, являющихся административными государственными служащими корпуса «Б»;

- разрабатывает и вносит на утверждение Президенту Республики Казахстан положение о Счетном комитете;

- координирует систему управления рисками уполномоченного органа по внутреннему государственному аудиту, служб внутреннего аудита, входящих в систему органов государственного аудита и финансового контроля;

- обеспечивает развитие, функционирование единой базы данных по государственному аудиту и финансовому контролю в целях обмена информацией с органами государственного контроля и надзора, иными государственными органами, объектами государственного аудита, а также проведения электронного государственного аудита и утверждает правила формирования и ведения единой базы данных государственного аудита и финансового контроля и пользования ее данными;

- вносит рекомендации по совершенствованию бюджетного и иного законодательства Республики Казахстан, в том числе в области обеспечения национальной безопасности, разрабатывает и согласовывает нормативные правовые акты Республики Казахстан по вопросам государственного аудита и финансового контроля;

- принимает правовые акты для координации работы уполномоченных органов внешнего государственного аудита и финансового контроля, в том числе по взаимодействию с

другими государственными органами или организациями;

- размещает информацию о своей деятельности в средствах массовой информации с учетом обеспечения режима секретности, служебной, коммерческой или иной охраняемой законом тайны;

- оказывает методическую помощь ревизионным комиссиям;

- представляет от имени ревизионных комиссий их интересы во взаимодействии с центральными государственными органами;

- по согласованию с Администрацией Президента Республики Казахстан вносит маслихатам областей, городов республиканского значения, столицы представление на назначение председателя ревизионной комиссии;

- издает периодические сборники принятых им актов, бюллетени, журналы и другие издания;

- осуществляет оценку деятельности органов государственного аудита и финансового контроля;

- осуществляет иные полномочия в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле», иными законами Республики Казахстан и актами Президента Республики Казахстан [5].

Реформирование системы финансового контроля в систему государственного аудита, по мнению А.Кари, необходимо начать с создания системы повышения квалификации и переподготовки кадров органов финансового контроля. Принципиально не сложно принять соответствующую нормативную базу, адаптировать стандарты и разработать методологию государственного аудита. Основная сложность заключается в том, что эффективность реализации этих мер будет зависеть от человеческого фактора и степени подготовленности специалистов. Данный аспект усугубляется переходом системы учета на международные стандарты общественного сектора и закономерным, последующим переходом на международные стандарты государственного аудита [10].

На сегодняшний день в Казахстане формируется целостная система подготовки кадров для органов государственного аудита и финансового контроля, особую роль играет обучение и привлечение квалифицированных кадров с высоким уровнем теоретической и

практической профессиональной подготовки, а также переподготовка и повышение квалификации кадров.

Так, Счетным комитетом совместно с Министерством образования и науки решен вопрос о введении с нового 2016-2017 учебного года специальности «Государственный аудит».

С 1 января 2016 года в Классификатор специальностей высшего и послевузовского образования Республики Казахстан вводится специальность «Государственный аудит» магистратура (6M052100) и докторантура (6D052100), с 1 марта 2016 года - бакалавриат (5B052100).

При Евразийском Национальном университете им. Л. Гумилева создано учебно-методическое объединение «Государственный аудит», в состав которого вошли представители Счетного комитета и академической общественности. А так же планируется обучения работников высших органов финансового контроля (ВОФК) Великобритании, Польши, России, Турции, Японии, КНР, Молдова, США, Украины, Германии, Франции и Швеции, в этих странах большое внимание уделяется повышению квалификации и переподготовки государственных аудиторов с отрывом от производства и последующей их сертификацией, проводимая институтами, функционирующими при ВОФК. В целом обучение и сертификация проходит по таким дисциплинам как аудит, экономика, финансы, бухгалтерский учет, налоги и налогообложение, юриспруденция.

Одним из распространённых видов обучения работников ВОФК является повышение квалификации по программам обучения Международной организации высших органов аудита (INTOSAI), а для внутренних государственных аудиторов - Сертифицированный профессионал в сфере государственного аудита (CGAP). Кроме того, зарубежный опыт показывает о наличии высоких требований, предъявляемых к работе аудиторов. Например, в Японии для назначения на должность инспектора нужно иметь 7-летний стаж работы в качестве помощника инспектора. В других странах требования по стажу варьируются от 2 до 3 лет в сферах соответствующих функциональным обязанностям государственных аудиторов.

В Австралии, Германии, Канаде, США и Японии процесс сертификации частных ауди-

торов схож по основным аспектам и включает в себя требования к образованию, опыту работы кандидатов.

Кандидаты должны подтвердить знания по результатам тестирования. В случае неудачи, пересдача возможна через 90 дней, количество пересдач не ограничивается. Что касается обучающих организаций, данную функцию выполняют различные институты. К примеру, в Великобритании систему подготовки аудиторских кадров осуществляет Комитет дипломированных бухгалтеров и аудиторов, в Испании Институт бухгалтерского учета и аудита и Реестр аудиторов (ROAC). В США функционируют Институты дипломированных аудиторов и внутренних аудиторов. На основе опыта зарубежных стран и профессиональных организаций, Счетный комитет разработал систему сертификации, которая в зависимости от функций органа государственного аудита предполагает сертификацию на квалификацию «государственный аудитор» III, II, I и высшей категории.

С 1 января 2017 года государственный аудит и финансовый контроль должны проводить аудиторы, имеющие соответствующий сертификат государственного аудитора. Суть сертификации – поэтапное повышение профессионализма и подтверждения знаний. Сертификат государственного аудитора будет выдаваться после положительного заключения, выдаваемого по результатам подтверждения знаний и прохождения собеседования в Национальной комиссии по сертификации государственных аудиторов [11].

В итоге внедрении государственного аудита ожидается повышение эффективности работы государственных органов, прозрачности использования бюджетных средств и управления государственными активами, а также противодействия теневой экономике. А так же, успешное внедрение государственных аудитов будет способствовать дальнейшему повышению качества и развитию системы финансового контроля в Республике Казахстан.

Список литературы:

1. Кулажин О. Конституционно-правовое регулирование государственного финансового контроля в Российской Федерации – Москва – 2006.-24 с.

2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14.12.2012 // <http://www.akorda.kz>

3. Постановление Правительства Республики Казахстан «Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан» от 18.06.2013г. № 609 // <http://online.zakon.kz/>

4. Лимская декларация руководящих принципов аудита // www.Issai.org

5. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37724730

6. Мухаметкарим А., Государственный аудит в Казахстане: начало положено «Казахстанская правда», 18 марта 2016г

7. Аменова А.Ж. Государственный финансовый контроль в Республике Казахстан:

вопросы правового обеспечения. http://www.rusnauka.com/15_NNM_2014/Pravo/2_170615.doc.htm

8. Джанбурчин К. Государственный аудит на страже бюджета <http://www.kazpravda.kz/articles/view/gosudarstvennii-audit-na-strazhe-budzheta/>

9. Махашова М.М. Государственный аудит в казахстане: новый вызов современной экономики <http://group-global.org/ru/publication/39035-gosudarstvennyy-audit-v-kazahstane-novyy-vyzov-sovremennoy-ekonomiki>

10. Кари А. Проблемы и перспективы реализации принципов государственного аудита и финансового контроля <http://group-global.org/ru/content/problemy-i-perspektivy-realizacii-principov-gosudarstvennogo-audita-i-finansovogo-kontrolya>

11. Нугербеков С.Н. Становление новой системы подготовки кадров для органов государственного аудита и финансового контроля в Казахстане <http://group-global.org/ru/node/34958>

Aydarkhanova Kulyash Nursainovna
Candidate of Law, Professor of the Department of Customs,
Financial and Environmental Law of KazNU named after Al-Farabi,
e-mail: aidarkhanova_k@mail.ru

PROBLEMS OF APPLICATION OF THE LOGISTICS APPROACH IN THE CUSTOMS UNION OF THE EAEU

Түйін: Мақалада ЕАЭО-ның Кедендік одағындағы экспорт-импорттық операцияларын кедендік-тарифтік және тарифтік емес басқарудың логистикалық тәсілдерінің мәселелері қарастырылып, олардың қауіпсіздіктің халықаралық стандарттарына және әлемдік сауданы жеңілдетуге негізделуі қажеттілігі зерделенеді; Кеден саласын жетілдірудің логистикалық тәсілі мынадай іс-шараларды кешенді түрде шешуді талап етеді: қазіргі заманғы кедендік-логистикалық орталықтар құру; кеден логистикасы және кеденге жанасатын логистикалық инфрақұрылым салаларындағы заңнаманы жетілдіру мен жүйелеуді; кеден органдары қызметін қамтамасыз етудің заманауи ақпараттық-техникалық құралдарын енгізу.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы применения логистического подхода к таможенно-тарифному и нетарифному управлению экспортно-импортных операций в Таможенном союзе ЕАЭС, которое должно основываться на международных стандартах безопасности и упрощения мировой торговли. Логистический подход к совершенствованию таможенной сферы требует системной реализации таких мероприятий, как: создание современных таможенно-логистических центров; совершенствование и систематизация законодательства в области таможенной логистики и околотаможенной логистической инфраструктуры; внедрение новейших информационно-технических средств обеспечения деятельности таможенных органов.

Summary: The article deals with the application of the logistics approach to the customs-tariff and non-tariff management of export-import transactions in the Customs Union of the EAEU, which should be based on international standards of security and simplification of world trade. A logistical approach to improving the customs sphere requires a systematic implementation of such measures as: the creation of modern

customs and logistics centers; improvement and systematization of legislation in the field of customs logistics and near-customs logistics infrastructure; introduction of the latest information and technical means to support the activities of customs authorities.

The relations between the former Soviet Union countries at political and economic level are becoming more stable and longstanding. One example of such economic integration was the establishment of the Customs Union. The purpose of the union was not only to maintain and strengthen the economic space between countries and to ensure the free movement of goods, but also to enable members to carry out coordinated trade policy with other countries and to protect domestic market through unification of the customs legislations and procedures. The creation of the Eurasian Economic Union (EAEU) on January 1, 2015 was the next stage of deeper economic integration between the countries.

In the operations of the Customs Union, the functionality of the logistics is directly related to the states' regulations on foreign trade activities, the structure of systems for transporting goods and vehicles across the customs, and the creation of cost-effective transit ways. In the context of increasing trade flow between the member countries of the union and the third-party countries, it is necessary to develop a system of logistics in the management of foreign trade flow processes. This system must be organized in a way that would minimize the time and financial costs on trade flows through customs of neighboring countries and would align interests of all participants of foreign trade.

A treaty for the establishment of the Eurasian Economic Union (EAEU) was ratified by Russia, Kazakhstan and Belarus on May 29, 2014 in Astana. The treaty requires the implementation of mechanisms in many areas of the economic segments of member countries, including joint projects. Recommendations on the enactment of

transport policy will be carried out considering the obligations taken by each member state upon joining the World Trade Organization, as well as in the framework of other international treaties [1].

The EAEU should take World Customs Organization's (WCO) "Standards to Secure and Facilitate Global Trade" as a basis for the logistics of tariff and non-tariff management of exports and imports. The main objectives and principals of the "Standards to Secure and Facilitate Global Trade" include the following:

- setting standards to assure increased safety and to facilitate the international supply chain of goods at the global level to achieve greater certainty and predictability;
- implementing an integrated management system for international supply chains of goods for all kinds of transports;
- strengthening the functions and capabilities of customs service in the framework of challenges and opportunities of the twenty first century;
- strengthening the cooperation between customs services to improve their capabilities to detect high-risk consignments;
- strengthening the cooperation between customs authorities and the business community (businesses);
- assisting the continuous movement of goods across the secure international trade supply chain.

This document was adopted by the World Customs Organization (WCO) in June 2005, and in hand with the Kyoto Convention (International Convention on the simplification and harmonization of customs procedures, concluded in Kyoto on May 18, 1973; latest revision came into force on February 3, 2006), became the basis for the transition to the new principles of international trade, a new round of development of cooperation between customs administrations and businesses.

Currently the countries of the EAEU are implementing projects on the development of customs and logistics sectors. For instance, the Russian Federation has adopted the conception on the customs clearance and control of importing goods in places adjacent to the state borders of the Russian Federation (approved by the decision of board of the Federal Customs Service of Russia on August 29, 2008 and the by State Border Commission on July 9, 2009) [2]. The main goal of the conception was to transfer the customs declaration to the places close to state border, and

consequently to relieve large cities from inflow of vast cargos, which will lead to decrease in traffic load. The conception clarifies that it is advisable to declare customs either at newly established customs-logistics terminals (CLTs) or at the modernized preexisting CLTs.

On August 29, 2008, the Council of Ministers of the Republic of Belarus approved a program intended to improve the logistics system in the country for the period up to 2015. In contrast to many European countries, in the Republic of Belarus, there is a need for improvement in the field of logistics and this program aims to correct it. High quality customs service, efficient use of innovative technologies of customs clearance and control are the most important characteristics of customs activity. That is why it is important to study the experience of the European Union in using logistics methods in the organization of systems for customs clearance and control, as the EU sets a standard of the highly-developed union of geographically close countries. In the condition of formation and development of the logistics system in Belarus, it can be noted that the country is implementing only fragments of logistical approaches in the foreign trade operations. At the current stage of development, the implementation of logistics methods in managing imports and exports of trade flow has become an urgency for the economy of Kazakhstan. The state's intensification and expansion of foreign economic relations and the dynamic expansion of horizontal relationships between leaders of partner countries have opened many opportunities for Kazakhstan. These opportunities include enhancement of economic independence, initiation of intermediary and transport organizations, and improvement of contractual relations and mutual economic incentives.

At the plenary session of the Council of Foreign Investors, the President of the country Nursultan Nazarbayev presented the "New Silk Road" project, which aims to increase the volume of transit traffic through the territory of Kazakhstan twice by 2020. If in 2010 the transit of goods through the territory of Kazakhstan amounted to 15 million tons, in 2011 - 16.5 million tons, in the nearest future it is planned to increase to at least 50 million tons. [4] President Nazarbayev announcing the beginning of the project has stated: "Kazakhstan must revive its historical role and become the largest business and transit hub of the Central - Asian region, a

bridge between Europe and Asia ... The first - it's advantageous geographical position; the second - a constant traffic growth; third - direct access to the markets of the Customs Union and the fourth - a favorable investment climate ... competitive advantage of the "New Silk Road", which will be based on the implementation of the "principle of 5C - speed, service, value, safety and stability. As a result of their territorial and functional linkages there must be a synergistic effect "[5].

The essence of the project is that a single network of hubs on international level will be established in Kazakhstan which will include trade and logistics, finance and business, innovation and technology, and tourism. The purpose of the construction of these hubs is to provide the basic principles of logistics on the territory of Kazakhstan: speed, service, value, safety and stability. Kazakhstan has already started to implement the project of revival of the Great Silk Road with the support of the People's Republic of China. According to the Kazakhstan's project "New Silk Road," its key element is the hub of transport and logistics which is in the process of creation by the national carrier "Kazakhstan Temir Zholy". In the west of Kazakhstan, it is planned to expand the seaport of Aktau and to construct a logistics center in Aktobe, which gives access to the Caspian region, Russia and Europe. Currently the construction of the highway connecting Western Europe and Western China has almost been completed, and work on expansion of the country's railway network is underway.

In regards to the railway system in Kazakhstan, it should be noted that the length of railways in Kazakhstan exceeds 15 thousand km., and 16 fouling points (11 with Russia, 2 with Uzbekistan, 1 with Kyrgyzstan and 2 with China) connect the railway system of Kazakhstan with neighboring states. Railway systems in Russia and Kazakhstan are extremely interdependent. Kazakhstan Railways provide 68% of overall turnover and over 57% of passenger traffic of the country. Currently, there are 2742 companies engaged in cargo transportation in Kazakhstan. As part of the strategy of development of transport, Kazakhstan is planning to build nearly 1,400 km of new railway stations and to electrify 2,700 km of existing railway stations by 2017 [6].

In addition to the rail mode of transport, goods are transported by road, air, sea (river) and pipeline transport modes. For example, the port of Aktau is the only strategic trade output in Kazakhstan

over the sea. Caspian Sea which has the sea port is practically the only natural possibility to transport cargo to neighboring countries. The seaport of Aktau provides trucking into bays of Iran and Baku. Moreover, under modern conditions, this port represents a strategic interest as part of the Silk Road. Since the beginning of 2016, Aktau international sea trading port processed over 4 million 149 thousand tons of dry and oil cargo, which is 96.4% of the plan. The total transshipment of crude oil and petroleum products accounted for 1 million 723 thousand tons, dry cargo - 2 million 425 thousand tons, including transshipment of metal products - 1,070 thousand tons, other cargoes - 229 thousand tons, grain - 407 thousand tons, and the volume of ferry traffic was 719 thousand tons [7].

However, currently there is only one port that operates on the Caspian Sea, which is no longer sufficient for carriers. To solve these problems, the Government of Kazakhstan has developed projects to construct a new port Kuryk, which is planned to be built with the support of the Government of Azerbaijan. Furthermore, another port construction is planned, which will not have such a narrow specialization, and would be built to provide a versatile cargo. This trend provides a good opportunity for the development of partnership between the government and private entities. It should be noted that Kazakhstan has adopted the Law "About government and private entities partnership" [8], which allows to attract private capital in the management of state assets, which in turn reduces the load on the state budget, helping to attract private investment and allowing participation of the quasi-public sector in projects.

In general, per program's documents large logistics centers in major network-wide nodes and ports, such as Almaty, Astana transportation hubs, Aktau seaport are planned to be created in Kazakhstan. In total, the formation of thirty-four large logistics centers is planned in Kazakhstan. They include four international, twelve regional and eighteen medium capacity (in terms of cargo capacity) logistic centers.

The members of the EAEU are in active cooperation with the Shanghai Cooperation Organization (SCO), of which they are members too. Since the establishment of the SCO, a new large system of regional cooperation has been created which aims to create assurance in political stability and security, to expand economic cooperation, common prosperity and

development of the people of the member states of the SCO. Because of its operations, the SCO has gained credibility in the world arena and has become one of the most influential members of all modern systems of international relations. The operations of the SCO are based on solid legal framework and on the successful functioning of multilateral cooperation mechanisms, which is evidenced by the establishment of partnerships with states, international organizations and institutions that share the principles and values of the SCO.

One of directions of the SCO is to use the advantages of geographical proximity and complementarity of economies, and to stimulate further cooperation. For example, in conditions of overcoming the negative consequences of the global financial and economic crisis in 2009, the members of the SCO developed a mutual initiative to strengthen multilateral economic cooperation. At the level of the Ministerial meetings, the Programs of multilateral trade and economic cooperation among the member states are conducted. In the past for many years the members of the SCO's were tied by economic and cultural routes of the Silk Road, and it is symbolic that in the modern world, these ties have not lost their relevance and even are acquiring new important roles for all member states.

Moreover, in 2013 during his visit to the Central Asian countries, Chinese President Xi Jinping has taken the initiative for the cooperated construction of Economic Belt of the Silk Road. This concept aroused great interest among all countries in the world and has been recognized in Central and West Asia, as well as in Central and Eastern Europe.

Currently, the countries of Central Asia are at the peak of economic transformation. Each country produces its medium- and long-term programs of economic development. One commonality of these programs is the countries' aspiration to actively participate in the process of multilateral regional economic cooperation. The program of creation of the Economic Belt of the Silk Road offers the countries advanced opportunities for economic development.

Experts conclude that logistics contribute to 10-12% of the GDP of member states of the EAEU. In the EU, this figure is 20-25%. The prime goal of logistics is to reduce the logistics costs in the final cost of the product. Nowadays, the share of logistics costs in the final cost of

the product in the member states of EAEU are consistently high on average at 20-25%, but can go up to 35%. However, the world's average is 11%, in China – 14%, in the EU countries – 11%, while in the US and Canada – 10% [9].

It is important to note that the People's Republic of China has become the main partner of Kazakhstan in the field of transport and logistics infrastructure development. It is no coincidence that in the context of cooperation in the transport sphere, an agreement to establish a joint transport and logistics company between Kazakhstan and China was signed. Thus, in 2015 during the visit of Askar Mamin, (Chairman of the Board of JSC "Kazakhstan National Company Temir Zholy") to China, the necessity of a joint project was noted, the purpose of which is to provide transport services on the territory of Eurasia. The prospects of the creation of a joint logistics company is to provide transportation, to implement complex export-import operations, including customs clearance services of goods in Europe, the CIS, and Ukraine. In context of the purpose of the agreement, the port of Lianyungang is planned to be used as the main consolidating cargo area to send goods to the countries of the Persian Gulf, Asia, Europe and the CIS. With this purpose, the agreements about the establishment of a special SCO area with the involvement of investors from China were reached. [10]

Moreover, in the summer of 2016 in Tashkent at the meeting of the heads of SCO countries, Kazakhstan's President Nursultan Nazarbayev and Chairman of China Xi Jinping, discussed the issues of further bilateral cooperation in trade-economic sphere. In November of 2016, Kazakhstan and China discussed the joint implementation of a special economic zone (SEZ) "Khorgos - Eastern Gate". It should be noted that in the territory of SEZ all conditions for successful work of investors have been created: tax relief, ready infrastructure, as well as project support services. At the same time, the discussions about improvement of the efficiency of the Lianyungang port by applying a flexible tariff policy on transit cargo is still ongoing. For example, in 2016 a joint terminal is planned to transport more than 200 thousand containers in TEU, and by 2020 to handle up to 550,000 containers in TEU [11].

In Kazakhstan, one of the most important conditions of an active state customs policy is to have a single regulatory framework of foreign economic activity. Today Kazakhstan's customs

policy, in fact, is regulated by the Customs Code of the Customs Union. One of the features of the formation of an active customs policy in Kazakhstan is the necessity to eliminate excessive administrative barriers in the customs field which may cause damage to Kazakhstan's economy and to improve the new customs technology which alleviates the conditions for legal trade and ensures the appropriate level of monitoring of goods across borders [10].

The legislation regulating the relations in the field of customs logistic and customs infrastructure consists of many normative legal acts. For example, Kazakhstan's legislation in the field of logistics is represented by the following normative acts: the law of the Republic of Kazakhstan dated from December 8, 2001 № 266-I "About Railway transport" (with alterations and amendments on September 4, 2016); the law of the Republic of Kazakhstan "About Automobile Transport"; the law of the Republic of Kazakhstan "About Merchant Shipping"; the Agreement about International Goods Transport by Rail (AIGR) (with alterations and amendments on July 1, 2016); Agreement on amendments and additions to the agreement between the railway administrations of the Commonwealth of Independent States, Georgia, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Estonia about the peculiarities of application on certain provisions of the Agreement on International Freight Traffic (AIGR); Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated from July 18, 2011, № 826 "About the rules approval of carriage of goods by road" (with amendments and supplements on December 4, 2013); the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated from June 21, 2011, № 682, "About transportation of goods by rail"; Terms and planning technology of the implementation of the transportation processes, operations related to the carriage of goods, drafting documents and drawing up acts, the production of special studies and reviews; Rules of forwarding activities in rail transport; Rules of car operation services (containers); Terms of transportation of

dangerous goods Volume I Volume II Volume III (Annex 2 to AIGR); Rules of transportation of liquid cargo in bulk in tank cars and hopper which is in wagons type for transportation of oil bitumen; Rules of transportation of passengers, baggage and cargo by air transport; Rules of cargo transportation by sea of the Republic of Kazakhstan; Tariff Guide KZH: ETT, MTT, TA CIS and etc.

It should be noted that this is not an exhaustive list of legal acts, regulating the relations in the field of logistics. Therefore, in terms of market development of logistics services and Kazakhstan's entry into world's transport-transit space, it is necessary to systematize the legislation in the field of logistics.

Hence, the logistical approach to the improvement of the customs area of the EAEU requires systematic implementation of the following measures:

- establishment of the modern customs and logistics centers;
- improvement and systematization of legislation in the field of customs logistics and customs logistics infrastructure;
- introduction of the latest information technology tools to ensure the activities of the customs authorities;
- creation of a single interagency automated system for collecting, storing and processing information for the implementation of all kinds of state control over the movement of goods across the customs border.

In summary, Kazakhstan's transport and transit sphere is developing as far as world trade and commercial relations are developing. In other words, everything that is used in the world trade is used in Kazakhstan. However, there is no reason for satisfaction. Due to geographical location of Kazakhstan, it has a huge potential for logistics and certain advantages. Historically, Kazakhstan is the bridge for transport of good, cultural and scientific exchange. Therefore, the development of transport and transit potential, as well as other areas of logistics and infrastructure will make Kazakhstan one of the leading countries of the world.

Literature

1. Sergeev V.I. *Management in business logistics*. - M.: Filin, 1997. - 216 p.
2. *The concept of customs clearance and customs control of imported goods in the places close to the state border of the Russian Federation (approved by the decision of board of Russian Federal Customs Service, dated August 29, 2008, the State Border Commission (as of July 9, 2009))* <http://www.customs.ru>
3. *Programma development of the logistics system of the Republic of Belarus for the period until 2015, approved by the Council of Ministers on August 29, 2008 №1249* <http://online.zakon.kz>
4. *Nazarbayev offered foreign investors the project "New Silk Road"* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news
5. *The President of the Republic of Kazakhstan - Nazarbayev 25th session of the Foreign Investors Council, 22.05.2012 year* <http://online.zakon.kz>
6. *Transport Strategy of the Republic of Kazakhstan till 2020* <http://adilet.zan.kz>
7. *Statistical data: [Elektron.resurs]. - 2016. - //* <http://kazlogistics.kz>.
8. *Law of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 № 379-V «On Public Private Partnership»* <http://online.zakon.kz>
9. *Urkimbaev A. Experts from 01.15.2014 city* [// \[Elektron.resurs\]: kapital.kz/expert](http://Elektron.resurs:kapital.kz/expert)
10. *China and Kazakhstan cooperation in the transport sector reached a new level* <http://alternativa.in> 02.07.2015
11. *Kazakhstan and China - cooperation in the sphere of transport engineering* <http://portnews.ru/digest> November 30, 2016

Туякбаева Н.С.

PhD докторы, Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, n.tuyakbaeva@gmail.com

Джангабулова А.К.

з.ғ.к., Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, arailym2205@gmail.com

АҚШ-ТА ЭНЕРГИЯНЫҢ БАЛАМАЛЫ ЖӘНЕ ЖАҢАРТЫЛАТЫН ТҮРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Түйін. Мақалада Америка Құрама Штаттары мысалында баламалы энергия көздерін пайдалану құқықтық реттеу сұрақтары қарастырылған. АҚШ тәжірибесін зерттеу елдің энергетикалық саясатының негізінде жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуға жан-жақты көмек көрсету қағидасының тұрғандығы туралы қорытынды жасасуға мүмкіндік берді. Америка Құрама Штаттарында баламалы және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану қағидасын жүзеге асыратын заң жүйесіне толық талдау жүргізіледі.

Салыстырмалы талдау энергетикалық секторды қолдауда айтарлықтай тәжірибе жинақтаған АҚШ тәжірибесі негізінде энергияның баламалы түрлерін дамыту үшін ұлттық мәселелерді шешуге бағытталған шараларды ұсынуға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: құқықтық реттеу, баламалы энергия көздері, салыстырмалы талдау, АҚШ.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы правового регулирования использования альтернативных источников энергии на примере Соединенных Штатов Америки. Исследование опыта США позволило авторам сделать вывод о том, что в основу энергетической политики этой страны лег принцип оказания всестороннего содействия развитию и освоению возобновляемых источников энергии. Проводится подробный анализ системы законодательства реально претворяющего принцип использования возобновляемых и альтернативных видов энергетики в США.

Такой сравнительный анализ позволил сделать вывод о том, что на примере опыта США, который накопил серьезный опыт по поддержке энергетического комплекса, могут быть предложены меры в решении национальных задач по развитию использования альтернативных видов энергии.

Ключевые слова: правовое регулирование, альтернативные источники энергии, сравнительный анализ, США.

Summary. The article examines the legal regulation of the use of alternative energy sources in the example of the United States of America. A study of US experience allowed the authors to conclude that

the principle of providing comprehensive assistance to the development and development of renewable energy sources was the basis of the energy policy of this country. A detailed analysis of the system of legislation that realizes the principle of the use of renewable and alternative energy in the United States is being conducted.

Such a comparative analysis made it possible to conclude that, based on the experience of the United States, which has accumulated serious experience in supporting the energy complex, measures can be proposed to solve national tasks to develop the use of alternative types of energy.

Keywords: legal regulation, alternative energy sources, comparative analysis, USA.

Соңғы жылдары әлемде баламалы энергетиканы дамыту кеңінен жалғасын тапты. Электр және жылу өндіру үшін баламалы энергия көздерін пайдалану технологияларын енгізу және пайдалануды нақты жүзеге асыруды қолға алып жатқан елдердің саны өсіп келе жатыр. Қазіргі күнде әлемнің энергетикалық балансында баламалы энергия көздері шамамен 3% алады, сонымен қатар жыл сайын осы үлесті тұрақты арттыру үрдісі бар. Халықаралық энергетикалық агенттіктің (ХЭА) мәліметтері бойынша Экономикалық ынтымақтастық ұйымына (ЭЫДҰ) кіретін елдерде жаңартылатын энергия көздері арқылы (су энергиясын қоспағанда) электр энергиясын өндіру үлесі 2016 жылы отын (29,7%), табиғи газдан (26,0%) кейін үшінші орынды иеленді (23,0%) [1]. Агенствоның болжамы бойынша 2021 жылға (СЭС қоса алғанда) жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 28% -ға дейін ұлғаяды.

Экономикалық ынтымақтастық ұйымына мүше емес елдер, шамамен 3/4 энергияның балама көздерін тұтынады, ол үй шаруашылықтарының қатты биомасса (мысалы, ағаш) пайдалану арқылы қамтамасыз етіледі.

Демек, Африканы үлгі ретінде алар болсақ, ол жақта барлық энергияның жартысы жаңартылатын болып табылады.

1990 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңде ЭЫДҰ елдерінде, жаңартылатын энергия көздерінен жалпы энергиямен жабдықтау 271 ден 510 млн дейін өсті. Салыстыру үшін, жаңартылмайтын энергия көздерін (көмір, мұнай, газ және ядролық отын қоса алғанда) пайдалану өсімі 0,4% -ды құрады [1].

ЭЫДҰ елдері мен Қытай есебінен қамтамасыз етілген күн энергиясы мен жел энергиясының (тиісінше 44,1% және 22,1%) өсуі ерекшеленеді.

ХЭА баяндамасында, 2010 жылдан бастап 2015 жылға дейінгі кезеңде электр энергиясын өндірудің орташа мөлшері шамамен құрлықта орналасқан жел станцияларында 30% -ға, ірі күн станцияларында шамамен үштен екіге азайды. Агенттік болжамына сәйкес, орын алған жағдай алдағы бес жылда сақталады, жел энергиясы 15%, күн энергиясы 25% -ға арзандайды.

Сондықтан, ХЭА «жасыл» энергия қуаттары 2015 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі кезеңде 13% -ға тезірек өседі деп бір жыл бұрын күтілген болжамды қайта қарастырады. Бұл негізінен, осы секторға АҚШ, Қытай, Үндістан және Мексика сияқты елдердің қолдауына байланысты.

АҚШ-та жаңартылатын энергия көздерін дамытуды реттеу федералдық деңгейде және жеке штаттар деңгейде жүзеге асырылады. Мысалы, кейбір штаттарда жаңартылатын энергия технологияларына инвестициялардың өсімін қолдау мақсатында бірқатар құжаттар қабылданды:

- Жаңартылатын портфолио стандарттары (Renewable Portfolio Standards), оларға сәйкес электр энергиясының бөлшектеп жеткізушілер жаңартылатын көздерден алынған электр энергиясының белгілі бір мөлшерін жеткізулері тиіс;

- Жаңартылатын энергия көздерін дамыту қоғамдық қорлары (Public Betefits Funds for Clean Energy), таза электр энергиясын өндіру және жеткізу жобаларды инвестициялауға пайдаланатын ресурстарды біріктіру. Мұндай қорлар әдетте электр энергиясына тұтыну тарифтеріне аз мөлшерлі сомаларды қайта бөлу арқылы құрылады (яғни жеңілдікті тарифтер);

- атмосфераға ластағыш заттарды орналастырудың шекті мөлшерін белгілейтін өн-

дірістің соңғы нәтижесіне негізделген (Output-based Environmental Regulations) Қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік ережелер;

- Өзара қосылу стандарттары (Interconnection Standards), олар қолданыстағы электр желілеріне жаңартылатын энергияны өндіруші кәсіпорындардың қосылу тәртібін, рәсімі мен техникалық талаптар түрінде болады [2].

АҚШ-тың жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамыту саласындағы қолданыстағы нормативті актілердің қатарына мыналар жатады:

- 1) Құрылықтық шельфтің сыртқы бөлігіндегі қуатты баламалы пайдалану және жаңартылатын энергияны пайдалану туралы Қорытынды ереже (The Final Rule on Renewable Energy and Alternate Uses of Existing Facilities on the Outer Continental Shelf). Аталған Ереже жаңартылатын энергия өндіру үшін негізгі жағдайларды белгілейді. Сонымен қатар, Ереже жаңартылатын энергия технологияларын пайдалану саласындағы қауіпсіз және экологиялық таза қызмет түрлерін жүзеге асыратын тұлғаларға жер учаскелері мен сервитуттарды бөліп беру бағдарламасын белгілейді, мысалы ішкі құрылықтық шельф аумағында теңіз жел парктер құрылысы. Ережеде жағалау штамдармен көршілес ішкі құрылықтық шельфте жүзеге асырылатын жаңартылатын энергия жобаларынан алынатын кірісті бөлу әдістері белгіленеді [3].

- 2) «Қоршаған ортаны қорғау, энергетика және экономика саласындағы федералды органдардың жетекші рөлі туралы» АҚШ президентінің № 13514 жарлығы (Executive Order 13514) [4]. Аталған Жарлыққа сәйкес, барлық федералдық органдарға өз юрисдикциясы аясында есеп жүргізу, есеп беру және парниктік газдардың шығындарын азайту жүктеледі.

- 3) «Ұлттық қорғаныс туралы» 2009 жылғы Дункан Хантер Заңы (The Duncan Hunter National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2009). Заңда энергия тиімділігін арттыруға, жаңартылатын энергия көздері технологияларын пайдалану, сондай-ақ АҚШ әуе күштерінде баламалы энергия көздерін пайдалануды жақсартуға бағытталған бірқатар ережелер бар. Аталған заң Қорғаныс министрлігінен қорғаныс жерлеріне отын жеткізу қажеттіліктерін азайту мақсатында экспедиция күштерін қамтамасыз ету үшін жел және күн

энергиясын пайдалану мүмкіндігін қарастыруды талап етеді [5, 224 б.].

4) «Энергетикалық тәуелсіздік пен қауіпсіздіктің туралы» 2007 жылғы Заң. Заңның негізгі ережелеріне мыналар жатады:

- Отынының жаңартылатын түрлері үшін міндетті стандарттарды (Renewable Fuel Standard) қабылдау арқылы отынның баламалы көздерін ұлғайту;

- АҚШ мұнайға сұранысының төмендеуіне байланысты, сондай-ақ 2020 жылға қарай 35 галлон миль нормасын белгілейтін отынды үнемдеудің ұлттық стандартын қабылдау есебінен. Заң, сонымен қатар, Көлік министрлігіне «сапа стандарттарын» енгізу құқығын береді («attribute-based standards»);

- Электр жарығының энергия тиімділігін арттыру туралы ереже;

- Электр құрылғыларының энергия тиімділігін арттыру туралы ереже;

- Ғимараттардың энергия тиімділігін арттыру туралы ереже;

- Көлікте энергия тиімділігін арттыру туралы ереже;

- Көміртек алу және сақтау саласында ғылыми-зерттеу жұмыстарын (ҒЗЖ) қаржыландыру туралы ереже;

- Сутегі технологиялар саласындағы ғылыми-зерттеу қаржыландыру туралы ережелер [5].

5) «Энергия саясаты туралы» 1992 жылғы Заңмен (1992 EРАct) жаңартылатын энергия ресурстарын дамытуды ынталандырудың 3 түрі көрсетілген:

- инвестициялық несие беру саласын тұрақты кеңейту (бөлім 1916), күн және геотермалдық энергия пайдалануға негізделген технологиялар көпшілігі үшін 10% инвестициялық несие беру;

- 10 жыл мерзіміне, 1 шілде 1999 жылға дейін пайдалануға берілген, инвесторлар-меншік иелеріне берілген коммуналдық және жеке электр станциялары үшін, тұйық циклда жел және биомасса энергиясын пайдаланушы өндірушілер үшін, 0,015 долл./кВт (инфляцияға байланысты түзетулермен) өндірушілер үшін (салықтық есеп) жеңілдетілген салық салу. Кейіннен бағдарлама мерзімі 2008 жылға дейін үш рет ұзартылды;

- федералдық табыс салығын төлеушілер болмағандықтан салық жеңілдіктерін ала алмаған федералдық және муниципалдық кәсіпорындарға 0,015/кВт мөлшерінде ынта-

ландыру төлемдер жүйесін қолдану (жаңартылатын энергияны өндіруді ынталандыру бағдарламасының 1212 бөлімі) [6]. Бұндай ынталандыру төлемдері күн және жел энергиясы, биомасса энергиясы (қатты тұрмыстық қалдықтардан басқа) және геотермалды энергиясына (ыстық будан басқа) қатысты қолданылады. Бағдарлама әсері 2005 жылғы Энергетикалық саясат туралы заңның 202-бөлімі есебінен кеңейтілді.

6) 29шілде 2005 жылғы АҚШ Конгресінде бекітілген және 2005 жылғы 8 тамызда күшіне енген «Энергетикалық саясаты туралы» Заң (109-58 Жария заңы). Заң энергияның әртүрін өндіру саласында салықтық жеңілдіктер мен несие беруді қарастырады, жаңартылатын энергия көздері және энергия тиімділігінің басымдығын белгілейді.

«АҚШ-тың тұрақты энергетикасы тұжырымдамасында» федералдық энергетикалық саясатының стратегиялық бағыттарының бірі жаңартылатын энергия көздерін игеру мен дамытуды қолдау, АҚШ және одан тыс жерлерде энергия қайнар көздеріне негізделген технологияларды құру және тарату. Мемлекеттік энергетикалық саясат шеңберінде осы мәселені шешу американдық технология нарығын кеңейтуге мүмкіндік береді және ел іші мен бүкіл әлем бойынша жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды кеңейту ықпал ету болып табылады. Бұл өз кезегінде, экономикалық пайда табуды қамтамасыз етеді және нәтижесінде жаһандық энергия қауіпсіздік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Тұжырымдама авторлары АҚШ Энергетика министрлігінің ұлттық ғылыми-зерттеу зертханаларының белсенді іс-шаралар арқасында соңғы 15 жылда жаңартылатын энергия көздерінде жұмыс істейтін құрылғылардың тиімділігі мен сенімділігін арттыруға қол жеткізілді, сондай-ақ оларды дайындауға кететін шығындарды айтарлықтай төмендету. Қазіргі уақытта Тұжырымдама авторларының айтуынша, АҚШ бірқатар аймақтарында жел энергетика құрылғыларында өндірілетін электроэнергия дәстүрлі отын түрлерінен өндірілген электроэнергиясына қарағанда экономикалық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға жақын.

Сондай-ақ, баламалы энергетиканы енгізуді белсенді жүзеге асыратын мемлекеттердің тәжірибесін зерттеу, жаңартылатын энергия көздерін дамыту келесі маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- энергиямен жабдықтау сенімділігін арттыру және органикалық отынды үнемдеу;

- жергілікті энергиямен жабдықтау мәселелерін шешу;

- жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін және жұмыспен қамтылуын арттыру;

- шалғай аудандардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету;

- қоршаған ортаны қорғау бойынша халықаралық келісімдерді орындау бойынша елдердің міндеттемелерін жүзеге асыру.

Сарапшылар жаңартылатын энергия көздерінің ауқымын кеңейту үшін төрт негізгі шарттар қажет деп есептейді:

- мақсатты белгілеу (жаңартылатын энергия көздері саласындағы мемлекеттік тұжырымдаманы дайындау);

- нарық құрылымы мен жұмыс ережелерін белгілеу (нормативтік-құқықтық базаны құру);

- дәстүрлі энергия саласынан ашық және адал бәсекелестікті қамтамасыз ету;

- инвестицияды ынталандыру.

Баламалы энергия көздерін пайдалану бойынша Еуропа елдерінің тәжірибесін зерттеу, Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінде жалпы энергия тұтынудың жаңартылатын энергия көздерінің жалпы үлесі 24% құрайтынын көрсетті. Осы саладағы көшбасшы Швеция болып табылады, ол жалпы энергия тұтынудың жартысына жуығын (52,6%) жаңартылатын энергия көздерінің көмегімен қанағаттандырады. Одан кейін Латвия мен Финляндия (38,7%-ға), Австрия (33,1%) және Дания (29,2%) орналасты. 2015 жылы «жасыл» емес еуропалықтар Люксембург (4,5%), Мальта (4,7%), Нидерланды (5,5%) және Ұлыбритания (7,0%) болды.

Бұл секторға энергияның жаңартылатын көздерінен электр энергиясы өндірісін қарастырады, ол күн, жел және гидроэнергетика, сонымен қатар геотермалдық энергетика және биологиялық қалдықтарды және биоотын кіретін биомассаны қолданудың жиынтығы. Жоспарға сәйкес, 2020 жылға қарай, олардың жалпы үлесі ЕО елдеріндегі энергия тұтынуының 20% құрауы тиіс.

Баламалы энергетиканың еуропалық көшбасшысы болып ЕО кірмеген Норвегия табылады. 2004 жылдың өзінде жаңартылатын энергия көздерінен энергия тұтынудың үлесі 58,1% -ды құрады. 2015 жылға қарай 64,5% -ға дейін өсті [7].

Соңғы он жыл ішінде ЕО жаңартылатын энергия көздерінің қарқынды дамуы бірқатар аспектілермен байланысты, соның ішінде: жаңа жаңартылатын энергия көздерінің технологияларын дамыту және энергетикалық ресурстар импортына тәуелділікті азайту; экологиялық ортаны жақсартуға байланысты жаңартылатын энергия көздерін пайдаланудың оң экономикалық әсері.

Еуропалық Одақта жаңартылатын энергия көздерін реттеу кешенді сипатта және мынадай құжаттар арқылы жүзеге асырылады:

- ережелер (толығымен міндетті болып табылады және барлық мүше мемлекеттерде қолданылады);

- директивалар (қол жеткізілуге тиіс нәтижелер бөлігінде ғана мүше мемлекеттер үшін міндетті болып табылады және ұлттық құқықтық базада көрініс табуы тиіс);

- шешімдер (шешім қатысты мемлекеттер үшін міндетті);

- ұсыныстар мен қорытындылар (міндетті емес және ұсыныс сипатында болады);

- стандарттар (ерікті негізде қолданылады, бірақ ЕО оларды қолдануды ынталандырады).

Еуроодақта әлемдегі жаңартылатын энергия көздері бойынша ең озық нормативтік-құқықтық базасы бар екеніні айта кеткен жөн, ол өз кезегінде жаңартылатын энергия көздерін дамытуға ықпал етеді. 1996 жылы жаңартылатын энергия көздері бойынша ЕО Жасыл кітабы қабылданды. Бұл еңбектің заңи күші жоқ еді, бірақ Еуропа елдерін баламалы энергия көздерінің мүмкіндіктері туралы ойларға алып келді.

Баламалы энергия көздерін пайдаланудың басым жақтарына мыналар жатқызылды:

- баламалы энергия көздерін пайдалану тұрақты дамудың жалпы стратегиясына сәйкес келеді;

- ЕО энергия тасымалдаушылар импортына тәуелділігін азайтуға көмектеседі, осылайша жеткізілім қауіпсіздігін қамтамасыз етеді;

- еуропалық өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектеседі;

- ол өңірлік даму мен жұмыспен қамтуға оң әсер етеді;

- жұртшылықтың қолдауына ие.

Іс-шаралар жоспарының негізгі мақсаты болып – қажетсіз қаржылық шығынсыз жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергия үшін тең нарықтық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету табылды.

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану саласындағы ынтымақтастық және олардың дамуы үшін негізгі шарттарының бірі нормативтік базаның болуы болып табылады. Алайда, жаңартылатын энергия көздерін дамыту және ынталандыруға арналған нормативтік база тиімді және жаңартылатын энергия көздері нарығына қатысушыларға түсінікті болуы тиіс. Сондықтан, осы саладағы ең тиімді нормативтік-құқықтық базаны АҚШ пен ЕО иеленеді, олар жаңартылатын энергия көздерінің кең таралған түрлері мен аз зерттелген түрлерін дамыту және энергия тұтытуда жаңартылатын энергия көздерінің мөлшерін арттыруға көмектеседі (мысалы, жел энергиясы және күн энергиясы). ЕАЭО-тың елдерінде жаңартылатын энергия көздерін дамытуға бағытталған бір қатар құжаттар бар, бірақ олар іс жүзінде ұсыныс сипатында болады және осы жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуда кең қолданылмайды. Дегенмен, олар ұлттық және халықаралық деңгейде жаңартылатын энергия көздерін стандарттау саласын дамытуға жеткілікті назар аудармау салдарынан осы салдағы ресурстарды дамыту үрдісін назардан тыс қалдырады.

Пайдаланылған қайнар көздер тізімі:

1 *Renewable Information 2016. International Energy Agency.* // <http://www.iea.org>.

2 *State local climate: renewable energy* // <http://www.epa.gov/statelocalclimate/state/topics>

3 *Renewable Energy Alternate Uses of Existing Facilities on the Outer Continental Shelf-Acquire a Lease Non-competitively; Correction, 1019-1020 [2012-50]* // <http://regulations.justia.com>.

4 *Federal leadership in environmental, energy and economic performance* // https://www.whitehouse.gov/assets/documents/2009fedleader_eo_rel.pdf

5 *Дакалов М.В. Нормативно-правовое регулирование использования возобновляемых источников энергии в США: основные документы* // *Бизнес в законе.* – 2014. - № 1. – С. 224-229.

6 *Energy Policy Act of 1992* // <https://www.ferc.gov/legal/maj-ord-reg/epa.pdf>

7 *Возобновляемые источники энергии обогнали уголь. [Электронный ресурс].* // URL: <http://agmpportal.kz>.

Mukaldyeva G.B.

C.I.s. assistant professor of the civil law, civil process, labor law department, al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Urisbayeva A.A.

senior teacher of the civil law, civil process, labor law department, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, urisbaevaainur_7@mail.ru

LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF JOINT-STOCK COMPANIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Түйін. Ғылыми мақала ҚР Акционерлік қоғамның құқықтық мәртебесіне қатысты құқықтық мәселелер. Акционерлік қоғамның заңды тұлға ретінде түсінігі мен ерекшеліктері қарастырылған. Мемлекет акционерлік қоғамдық құқықтық мәртебесінің ерекшелігі мен белгілері анықталады.

Түйін сөздер: акционерлік қоғам, заңды тұлға, кәсіпкер.

Резюме. Проблемы, относящиеся вопроса правового положения акционерного коммерческого общества как юридического лица.

Рассмотрены особенности статуса акционерного общества как юридического лица. Особенности правового положения государственных акционерных обществ

Ключевые слова: акционерное общество, юридическое лицо, предприниматель.

Түйін. Problems relating to the issue of the legal status of a joint stock company as a legal entity.

The peculiarities of the status of a joint-stock company as a legal entity are considered. Features of the legal status of state joint-stock companies

Key words: joint stock company, legal entity, entrepreneur.

The Civil Code of the Republic of Kazakhstan is the first joint-stock company is recognized as a form of legal entity. Thus, the personal law of the companies approved by the personality itself, according to the Article 34 of the Civil Code, the company that is compatible with the law of the legal definition of property and personal non-property rights on its own behalf, and to perform tasks related to the implementation of the court the ability to act as a plaintiff and approved. Such legal subject to the effective implementation of the activities of the joint-stock company will be deemed to belong to the ownership of the property is the foundation of society.

The company's third feature of the Civil Code and "Law" that the provisions of limited liability for the debts of the company and its shareholders and their property on the basis of isolation responsibility of the property restrictions. In addition, Article 44 of the Civil Code, the Law on Joint Stock Companies"and" in accordance with Article 85, the participants of the joint-stock company own the property separate from the property, which it owns all its obligations; is responsible for the property and shall not be liable for the obligations of its founders and shareholders, and in turn, the overall position of the joint-stock company can not be responsible for the obligations of its shareholders and the extent of the value of their shares by the company bears the risk of losses associated with the activities.

The fourth and fifth of the above-mentioned symptoms, joint-stock company is not a legal definition, but they are not the property of a person, created as a result of the merger are important to any commercial organization. The company created by the shareholders for the purpose of determining the legal and regulatory; the latter in the law to limit the status of (the company) in the provision of legal and moral autonomy. However, the company created by the shareholders and the existence of significant shareholders, as well as being interested in the success of its business, and the proper management of the property and its fruit is not difficult to understand that is also interested in the position.

According to the article 6 of the law on joint-stock society or its organization in accordance with the existing legal entity (or an existing legal entity) may be formed by means of the reorganization. In other words, that the decision on the establishment of a joint-stock company law and the law is defined as the founders of the joint stock and (or) legal entities can be formed. In particular, the law and the decision on the establishment of joint-stock

company is defined as the founders of the joint stock and (or) legal entities that form.

The first constituent meeting of the decision on the establishment of a joint stock company, the founders: the company signed a contract to agree to the establishment of the foundation, the selection of the company's registrar, receives its charter, announced the decision on state registration of the shares, the company's joint venture in accordance with the law and establishing a procedure for the establishment of the founders the introduction of the payment of the share capital of the company to identify persons carrying out the assessment of the property, as well as its state registration on behalf of the company to choose the persons authorized to sign the documents to be adopted at the meeting.

All the decisions of the Constituent Assembly are formalized by protocol. The content of the foundation agreement difference of commercial secrets of the constituent parties of the minutes of the meetings of the same nature of the public or to a certain extent (the foundation agreement difference again) provisioning and other authorized bodies, counter parties to conclude an agreement on the terms (for example, the registrar, valuers and the judicial authorities, the Financial Market and Financial Institutions Supervisory Agency) to confirm the decisions made by the founders of the society is or can be.

According to the Kazakhstan laws we are going to say about the two cases relating to the status of a joint-stock company.

As it has been said the joint-stock company is dedicated for the large business groups and the conflicts in the former (between the authorities and the shareholders of the company, shareholders and other risks) will be guessed the governing by the regulations according to the aims. The law does not prohibit the using this form in the large and small business sphere, but capitalization, accounting. However, no one of these forms does not take into the property interests of a non-profit

organization of the founders, and at that time the economic value of the shares (through its ownership of key competence) is that the subject will buy the account the dividends on the shares of the entity. Therefore, non-profit organizations in the form of joint-stock company first of all theoretically, unjustified and, secondly, for the economic system of any significant economic or social benefits.

It is effective to denial of the possibility of the establishment of joint-stock company in the form of non-profit organizations. As though as it is shown in the literature that there were opinions about corporations are non-profit organizations, the development of corporate legal is unreasonable. So, we should acknowledge that legal entities that were established in the form of joint-stock companies, corporate companies and corporations must be considered as the commercial organizations[4].

An important symbol of joint stock company is the issue of shares and its formation the arrangement of them between the shareholders [5]. As it's shown in the law on joint-stock company the issue of shares and the extent of their respective allocation will be given the key to the settlement of the legal status of the company: the founding act of the agreement is terminated by the state registration of the shares, after the company's shares, and the others will be created.

References:

1. *The Republic of Kazakhstan "On Joint-Stock Companies Law"*
2. *The Civil Code of the Republic of Kazakhstan*
3. *The Anatomy of Corporate law; civil truth of the subject. / Ed. F. Sharipova.*
4. *Karagusova F.S "The foundations of corporate law and corporate law of the Republic of Kazakhstan"*
5. *The Republic of Kazakhstan "On the Securities Market Law"*

Акшатаева Жанна Байбековна,
кандидат юридических наук доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, г. Шымкент

Зиябекова Гульнур Зиябековна,
старший преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный университет им. М.Ауэзова, г. Шымкент, e-mail: Akshataeva_J@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ГЕННО ИНЖЕНЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме: В данной статье рассматриваются сельскохозяйственные природопользователи которые посредством маркировки должны информировать покупателя их урожая, что он приобретает генетически модифицированный продукт, и вести реестр покупателей, которым они поставляют свою продукцию. Государственные органы распространяют существующие положения о маркировке на все генетически модифицированные пищевые продукты и корма. Маркировке подлежат все пищевые продукты и корма, содержащие или состоящие, или полученные из генетически модифицированных организмов. Целью маркировки является информирование потребителей о фактических свойствах продукта или корма.

Summary. This article examines the agricultural natural resources through the labeling should inform the buyer of their crop, that he acquires genetically modified product, and maintain a register of buyers to whom they supply their products. The public authorities shall extend existing provisions on marking to all genetically modified food and feed products. Labeling required for all food and feed products containing or consisting of, or produced from genetically modified organisms. The purpose of marking is informing consumers about the actual characteristics of product or feed.

Түйін. Бұл мақалада ауыл шаруашылық табиғат пайдаланушылардың құқықтық жағдайы қарастырылады, олар таңбалау арқылы өз өнімдерін сатып алушыларды өздері генетикалық түрлендірілген өнім алып жатқандығы туралы ақпараттандыруы және өнімдерін жеткізіп беретін сатып алушылар тізімін жүргізуі керек. Мемлекеттік органдар барлық генетикалық түрлендірілген өнімдер мен азық-түліктерді таң-

балау туралы негізгі ережелерді таратады. Таңбалауға генетикалық түрлендірілген организмдерден тұратын, құралатын немесе алынған барлық азық-түлік өнімдері жатады. Таңбалаудың мақсаты тұтынушыларды өнімнің нақты құрамы туралы ақпараттандыру.

Во многих странах мира сейчас производят генно-модифицированные продукты питания. Кроме того, сейчас принимается долгосрочная стратегия развития экономики Казахстана до 2020 года, где раздел о здравоохранении предусматривает как раз-таки вопросы безопасного питания. Речь идет о тех препаратах, которые имеют соответствующие добавки, БАДы и так далее. Они будут подвержены тщательному аналитическому, биохимическому и другим лабораторным исследованиям. Безопасность питания будет ставиться во главу угла. «Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан следующее. В целом, в основе регулирования ГМО в Европейском Союзе лежит «принцип предосторожности», в соответствии с которым ГМО не должны быть размещены на рынке до тех пор, пока не будет доказано, что они не оказывают неблагоприятного воздействия на здоровье человека и окружающую среду.

Принцип предосторожности, который характеризует подход ЕС к экологической политике, основан на представлении о том, что регулирование должно предотвращать ущерб от определенного действия, а не применяться тогда, когда ущерб уже нанесен. Данный принцип будет применяться и в Республике Казахстан. В Республике Казахстан оборот ГМО регулируется законодательством и нормативными правовыми актами. Так статьи 8, 9, 12, 13 и 17 Закона РК «О безопасности

пищевой продукции» регламентируют государственный контроль безопасности пищевой продукции, маркировки и регистрации ГМО. В целях осуществления государственного контроля безопасности пищевой продукции государство обеспечивает организацию деятельности государственных лабораторий ветеринарно-санитарной и санитарно-эпидемиологической экспертизы, включая лаборатории для определения качественного и количественного составов содержания ГМО и уровня радиационного облучения, в соответствии с международными требованиями, предъявляемыми к их материально-технической базе и персоналу.

В Республике Казахстан производство (изготовление), ввоз (импорт) и реализация кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешаются только после их государственной регистрации, за исключением случаев производства (изготовления), ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний. Государственной регистрации подлежат впервые производимые (изготавливаемые) и впервые ввозимые (импортируемые) на территорию Республики Казахстан корма и кормовые добавки, продукты детского питания, пищевые и биологически активные добавки к пище, ГМО, красители, материалы и изделия, контактирующие с водой и продуктами питания, химические вещества, отдельные виды продукции и веществ, оказывающие вредное воздействие на здоровье человека.

Государственная регистрация включает в себя: 1) экспертизу документов, представляемых субъектом и подтверждающих соответствие пищевой продукции требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, условиям поставок; 2) экспертизу результатов проводимых научных и лабораторных исследований;

3) внесение в государственные реестры кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, ма-

териалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешенных к производству (изготовлению), ввозу (импорту), применению и реализации на территории Республики Казахстан[1]. .

Пищевая продукция, подлежащая государственной регистрации, внесенная в государственные реестры кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешается к применению в сроки, установленные уполномоченными органами. Перерегистрация и отзыв решения о государственной регистрации продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, осуществляются в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Оборот ГМО и биологически активных добавок к пище допускается только после научно обоснованного подтверждения их безопасности, проведение которого осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, и проведения их государственной регистрации. Статья 13 регламентирует требования к безопасности пищевой продукции специального назначения.

К пищевой продукции специального назначения относятся: продукты детского питания, продукты диетического питания, продукты лечебно-профилактического питания.

Пищевая продукция специального назначения должна:

1) отвечать требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, предъявляемым к пищевой продукции специального назначения;

2) удовлетворять физиологические потребности соответствующих групп покупателей (потребителей);

3) соответствовать по пищевой, биологической и энергетической ценности информации, указанной на таре (упаковке).

Запрещается при производстве (изготовлении) продуктов специального назначения использовать искусственные пищевые добавки и продовольственное сырье, изготовленное с использованием кормов и кормовых добавок, стимуляторов роста животных (в том числе гормональных препаратов), отдельных видов лекарственных средств, пестицидов, агрохимикатов, ГМО, биологически активных добавок к пище. Глава 40. Экологического Кодекса Республики Казахстан регламентирует экологические требования при производстве и использовании потенциально опасных химических и биологических веществ, генетически модифицированных продуктов и организмов.

Экологические требования при производстве и использовании потенциально опасных химических веществ. В ходе операций по производству и использованию потенциально опасных химических веществ должны обеспечиваться: 1) выполнение установленных нормативов предельно допустимого воздействия на окружающую среду в процессе производства, хранения, транспортировки и использования; 2) выполнение мер по предупреждению вредных последствий их применения для здоровья населения и окружающей среды. Охрана окружающей среды от вредного и неконтролируемого биологического воздействия. В ходе операций по производству и использованию потенциально опасных биологических веществ, в том числе генетически модифицированных организмов и продуктов, должны обеспечиваться: 1) выполнение установленных нормативов предельно допустимого воздействия на окружающую среду в процессе производства, хранения, транспортировки и использования; 2) выполнение мер по предупреждению вредных последствий их применения для здоровья человека и окружающей среды; 3) использование генетически модифицированных продуктов только в рамках перечня, разрешенного к использованию уполномоченным органом в области охраны окружающей среды и государственным органом в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения.

В ходе операций по производству и использованию генетически модифицированных продуктов и организмов должны соблюдаться

следующие требования: 1) природопользователи должны обладать системами и процедурами определения, откуда и куда поступают генетически модифицированные продукты; 2) для генетически модифицированных организмов, предназначенных к намеренному выпуску в окружающую среду, природопользователи должны передать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган санитарно-эпидемиологической службы подробную информацию об их особенностях; 3) для генетически модифицированных организмов, предназначенных в пищу, корм или переработку, природопользователи должны передавать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды декларацию о том, что продукт должен использоваться только как пища, корм или для переработки с описанием особенностей генетически модифицированных организмов, которые продукт может содержать; 4) в отношении пищевых продуктов и кормов, получаемых из генетически модифицированных организмов, природопользователи должны информировать покупателей, что продукт получен из генетически модифицированных организмов; 5) природопользователи должны сохранять информацию о производстве и использовании генетически модифицированных продуктов и организмов в течение пяти лет и предоставлять ее в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения по их требованиям. Сельскохозяйственные природопользователи должны посредством маркировки информировать покупателя их урожая, что он приобретает генетически модифицированный продукт, и вести реестр покупателей, которым они поставляют свою продукцию [2].

Государственные органы распространяют существующие положения о маркировке на все генетически модифицированные пищевые продукты и корма. Маркировке подлежат все пищевые продукты и корма, содержащие или состоящие, или полученные из генетически модифицированных организмов. Целью маркировки является информирование потребителей о фактических свойствах продукта или корма. Система маркировки генетически модифицированных продуктов основана на возможности обнаружить генетически модифицированные дезоксирибонуклеиды или белки

в конечном пищевом продукте. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 16 апреля 2008 года № 346 утверждены Правила проведения работ по научно обоснованному подтверждению безопасности ГМО. Научно обоснованное подтверждение безопасности проводится субъектом с использованием оценки риска. Оценка риска ГМО осуществляется как комплексная оценка рисков в ходе лабораторного исследования и включает в себя следующее: оценка ГМО в отношении выраженных веществ (не нуклеиновые кислотные вещества) композиционного анализа ключевых компонентов, определения метаболитов, результатов технологии производства пищевых продуктов, пищевого изменения; оценка и при необходимости определение физико-химических свойств белков, входящих в состав ГМО (рН, растворимость, реологические свойства водных дисперсий, водоудерживающая и жирудерживающая способность, критическая концентрация гелеобразования, эмульсионная стабильность); оценка и при необходимости определение физико-химических свойств ГМО, ее пищевой и биологической ценности, а также гигиенических показателей безопасности пищевой продукции в соответствии с требованиями санитарных правил и норм, утвержденных уполномоченным органом в области здравоохранения; оценка и при необходимости определение медико-биологического воздействия ГМО на макроорганизм. Определение медико-биологического воздействия ГМО осуществляется на основании результатов опытов, проведенных на животных, которые предусматривают оценку токсичности, эмбриотоксического, гонадотропного, тератогенного, мутагенного эффектов, иммуномодулирующих, аллергенных свойств, влияния на микробиоценоз различных биотопов макроорганизма, проведение гематологических и биохимических исследований [3].

Для ГМО, предназначенных в пищевых целях, полученных из рекомбинантной дезоксирибонуклеиновой кислоты микроорганизмов (бактерия, дрожжи или волокнистые грибки), должна проводиться оценка безопасности возможной токсичности и других особенностей, связанных с патогенетикой выраженных веществ, иммунологических эффектов, жизнедеятельности и наличия микроорганизмов в желудочно-кишечном тракте человека, антибиотикорезистентности и пересаживания

ген. Выведение генетически модифицированных организмов в Республике Казахстан осуществляются при наличии положительных заключений государственных экологической и санитарно-эпидемиологической экспертиз. Использование указанных организмов и веществ, при отсутствии таких заключений запрещается. При производстве и использовании генетически модифицированных продуктов и организмов должны соблюдаться требования Экологического кодекса Республики Казахстан.

Оценка риска влияния ГМО на здоровье человека и окружающую среду в Республике Казахстан должна осуществляться в соответствии с международными стандартами и рекомендациями, другими методическими рекомендациями, в лабораториях и клинических базах, аккредитованных или аттестованных в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Результаты научно обоснованного подтверждения безопасности ГМО представляются субъектом в уполномоченный орган для регистрации ГМО в порядке, предусмотренном законодательством в области безопасности пищевой продукции [4]. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 июня 2008 года № 630 утверждены Правила оборота генетически модифицированных объектов: Оборот генетически модифицированных объектов допускается только после научно обоснованного подтверждения их безопасности, которое осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, и проведения их государственной регистрации.

При обороте генетически модифицированных объектов должны соблюдаться требования, установленные законодательством Республики Казахстан в области безопасности пищевых продуктов и Экологическим кодексом Республики Казахстан. Ввоз (импорт) и реализация на территории Республики Казахстан ГМО разрешаются только после их государственной регистрации, за исключением случаев ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний. Документ о государственной регистрации ГМО, выдаваемый в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, при ввозе (импорте) предъявляется должностным лицам, осуществляющим государственный санитарно-эпидемиологический

надзор в пунктах пропуска через Государственную границу Республики Казахстан. Способы расфасовки и упаковки, а также упаковочные материалы, используемые при обороте ГМО должны обеспечивать их безопасность, в соответствии с требованиями, установленными законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции.

Транспортные средства, используемые при обороте ГМО, должны иметь санитарный паспорт, оформленный в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. На документах, памятках (листах-вкладышах), этикетках, контрэтикетках, кольеретках, ярлыках, наклейках (стикерах), кроме информации, определенной законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, на государственном и русском языках указываются сведения о наличии и количестве ГМО в пищевом продукте. Реализация ГМО осуществляется через объекты внутренней торговли, соответствующие требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции [5]. На двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ постановлением № 27-9 от 16 ноября 2006 года принят модельный Закон «О безопасности деятельности, связанной с генетически модифицированными организмами», который регламентирует виды деятельности, связанные с получением, испытанием, производством, использованием и реализацией организмов, генетически модифицированных с применением методов современной биотехнологии».

Перспективность генно-инженерной деятельности, гуманное стремление с ее помощью преобразить национальную продовольственную политику, накормить голодное население стран «третьего мира», улучшить физическое и репродуктивное здоровье человека с целью увеличения его долголетия не

всегда дают возможность задуматься о негативных последствиях ее применения для будущих поколений, моральном и физическом здоровье населения, гармоничном развитии окружающей среды с ее биологическим разнообразием.

Список литературы

1. Экологический кодекс от 09.01.2007 года
2. Закон «О семеноводстве» от 08.02.2003 года.
3. Закон «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» от 08.07.2005 года
4. Закон Республики Казахстан от 17 июня 2008 года N 43-IV «О ратифицировании Картахенский протокол по биобезопасности к Конвенции о биологическом разнообразии, подписанный в Монреале 29 января 2000 года»
5. Лякишева Ю.А. Некоторые аспекты технического регулирования в области генно-инженерной деятельности // Актуальные проблемы российского права. - 2008. - № 3(8). - С. 206 - 212.
6. Лякишева Ю.А. Проблемы лицензирования отдельных видов генно-инженерной деятельности // Актуальные проблемы российского права. - 2007. - №2(5). - С. 81 - 87.
7. Elikbai M.A., AkshataevaZh.B., Sarkulov K.R., Aigarinova G. T «Legal regulation of GMO introduction: problems and ways of their solution», №CE56A4AF25CBD4FA. В феврале 2015 года избранные труды конференции заявлены для включения в базу «Scopus».
8. Акишатаева Ж.Б. «Некоторые проблемы правового регулирования страхования сельскохозяйственной деятельности в Республике Казахстан». Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының хабарлары №3 2015 Серия общественных и гуманитарных наук

Ахатов У.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы,
конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессор м.а.,
заң ғылымдарының кандидаты, Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz

Қуандықов Б.Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы,
конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті м.а.,
заң ғылымдарының кандидаты

ТҮРКІСТАН АКСР-І: МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Түйін. Мақалада 1918-1924 жж. аралығындағы Түркістан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының қалыптасуы мен оның мемлекеттік басқаруы мен құқықтық жүйесінің ерекшеліктері қарастырылады. 1917 жылғы қазан революциясының нәтижесінде Түркістан өлкесінде өз билігін орнатқан Кеңестер үкіметі өлкеде басқару, құқықтық жүйе мен қоғамдық қатынастарды кеңестік идеологияға сәйкес күрделі өзгертті. Республиканың мемлекеттік басқару жүйесі мен құқықтық жүйесі Кеңестік басқаруға негізделді.

Резюме. В статье рассматриваются становление в 1918-1924 гг. Туркестанской Автономной Советской Социалистической Республики и его государственное управление и особенности правовой системы. В результате Октябрьской революции 1917 года в Туркестанском крае, Советская власть значительно поменяла управленческую, правовую системы и общественные отношения в соответствии с советской идеологией. Государственная система управления и правовая система Республики основывалась на Советском управлении.

Summary. Formation in 1918-1924 of Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic and its state administration and features of legal system are considered in the article. Established, as a result of the October revolution of 1917 in the Turkestan region, the Soviet government considerably changed administrative, legal systems and the public relations according to the Soviet ideology. The state control system and legal system of the Republic was based on Soviet management.

Еліміз тәуелсіздік жолында қаншама тарих толқынынан өтті. Түрлі зобаландар мен тарихи жеңістерге жетіп отырды. Осындай сындарлы кезеңдердің бірі – XX ғасырдың бас кезіндегі саяси және экономикалық-әлеуметтік өзгерістерді айтуға болады. Бұл кезеңде Патшалық Ресейдің империялық саясатының сыр беріп, ұлттар мен ұлыстардың жаңғыруы басталды. Бұл үрдіс бірнеше ұлттар мен ұлыстардан тұратын Түркістан өлкесінде ерекше байқала бастады. Сол кездегі Түркістан өлкесіне қазіргі таңдағы бірнеше тәуелсіз мемлекеттер, оның ішінде Қазақстанның оңтүстік және батыс облыстары, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан республикалары кіргенін ескерсек, аталған бағыттағы зерттеулер мен ізденістердің өзектілігі сөзсіз екенін байқаймыз.

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев өткен тарихымыздың қазіргі таңда мемлекеттілігімізді сақтап қалуда және рухани жаңғырудағы рөлі ерекше екенін ескеріп түрлі бағдарламалар қабылдап, оны іс жүзіне асырып отырғанын бағалауымыз қажет.

XX ғасырдың бас кезіндегі әлемдік саяси жағдайдың өзгеруі мен Ресей империясындағы экономикалық және әлеуметтік тоқырау 1917 жылы орын алған қос революцияның орын алуына алып келеді. Ресей патшалығының өз қарамағындағы ұлттар мен ұлыстарға қатысты жүргізген саясатынан шаршаған халық сол кездегі жаңа бағытты қолдап, 1917 жылғы қазан революциясының нәтижесі – Кеңестер билігін қолдайды. Кеңес үкіметі бұрынғы Ресей патшалығының аумағындағы ұлттар мен ұлыстарға өз басқару жүйесі мен әлеуметтік-экономикалық саясатын жүргізе бастайды.

1918 жылғы 30 сәуірде бұрынғы Түркістан өлкесінің аумағында кеңестік жүйеге негіздел-

ген Түркістан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы құрылады. Түркістан Республикасы туралы ереже сол күні, яғни 1918 жылдың 30 сәуірде жарияланады, ал 1 мамыр күні V-ші Түркістан Кеңестерінің Съезді Ресей Кеңестік Социалистік Федерациясының құрамында Сыр-Дария, Жетісу, Ферғана, Самарқанд және Каспий облыстарының аумағында Түркістан Автономиялық Республикасын ресми түрде жариялайды.

Түркістан АКСР-нің қалыптасуы мен оның әрі қарай дамуында Республиканың жоғары өкілді органы – Түркістан Кеңестері Съездінің ролі жоғары болды.

«В состав Туркескеспублики входил весь Туркестан в его географических границах за исключением Хивы и Бухары. Высшим законодательным органом республики объявлялся съезд советов рабочих, солдатских, крестьянских и мусульмано-декханских депутатов, высшим постоянным законодательным органом – Центральный Исполнительный Комитет; исполнительные функции и управление краем сосредотачивались в Совете Народных Комиссаров. Властью на местах являлись советы и их исполнительные комитеты. Учитывая многонациональный состав населения Туркестана, V краевой съезд советов образовал в составе правительства Комиссариат по национальным делам, вслед за этим были созданы его отделы на местах, которым вменялась организаторская и политическая работа среди отдельных национальностей и отстаивание их интересов в органах власти.» [1].

Кеңес үкіметі Түркістанда өз билігін ресми түрде рәсімдеу үшін негізгі заң – өз Конституциясының қажеттілігін түсініп, 1918 жылы 15 қазанда VI-шы Түркістан Кеңестерінің Съездінде қабылданған Түркістан Республикасының Конституциясын қабылдады.

Түркістан АКСР-інің қалыптасуы мен оның одан әрі қарай дамуында Республиканың жоғары өкілді органы – Түркістан Кеңестерінің Съездінің ролі жоғары болды.

Түркістан Кеңестерінің Съезді өзінің құқықтық негізін бастапқыда жоғарыда аталған Ресей Социалистік Федеративтік Республикасының 1918 жылғы Конституциясын негізге алса, ал 1918 жылы 15 қазанда VI-шы Түркістан Кеңестерінің Съездінде қабылданған Түркістан Республикасының Конституциясын негізге алады. Аталған Конститу-

цияда Түркістан Кеңестері Съездінің қызметі нақты анықталмаған, тек жалпы сипатта көрсетілген. Конституцияның 5-ші бабына сәйкес Түркістан Кеңестері Съездінің қарауына келесідей өкілеттіктер берілген: «Вся власть в Туркестанской Республике в пределах, установленных настоящей Конституцией, принадлежит:

а) в пределах городов, деревень, сел, станиц, местечек, аулов, кишлаков – Советам Рабочих, Солдатских, Крестьянских (декханских, казачьих) депутатов этих мест, а где возможно – общему собранию избирателей непосредственно;

б) в пределах волости – волостному Съезду Советов;

в) в пределах уезда – уездному Съезду Советов;

г) в пределах области-округа – областному Съезду Советов;

д) на пространстве Туркестанской Республики – Туркестанскому Съезду означенных Советов». [2].

Түркістан Кеңестерінің Съезді Республика аумағында жоғары билікке ие болды және Конституцияға сәйкес Түркістан АКСР-інің аумағында кез-келген мәселелерді қарастыруға өкілетті болды. «На Всетуркестанских съездах Советов обсуждались и решались важнейшие вопросы: о национально-государственном строительстве в Туркестане, о внутреннем и внешнеполитическом положении республики, о деятельности республиканских и местных органов и т.д.» [3].

Сонымен қатар Түркістан Кеңестерінің Съезді тиісті әкімшілік аумақтарда өздерінің өкілеттіктерінің шегінде Атқарушы Комитеттерді сайлайды. Елді мекендерде (ауылдарда) 5 адамға дейін, қалаларда 7 адамнан 15 адамға дейін (Ташкент қаласы – 40 адамға дейін), облыстарда – 10 дейін, уездерде – 20, облыс-округтерде – 25, және Республикада – 75 адамға дейін сайланды. Түркістан Кеңестерінің Съездімен сайланған Атқарушы Комитет – Түркістан Кеңестерінің Орталық Атқарушы Комитеті деп аталды. [4].

Түркістан Кеңестерінің Орталық Атқарушы Комитеті Республика аумағында Түркістан Кеңестерінің Съездінен кейінгі билік тармағын құрады және Конституцияға сәйкес республикада маңызды қоғамдық мәселелерді шешуге өкілетті беделді орган болды.

Ал, 1920 жылғы 24 қыркүйек күні Түркістан Кеңестерінің IX-шы Съездінде қабылданған Түркістан Республикасының Конституциясында Түркістан Кеңестері Съездінің құқықтық жағдайы мен өкілеттіктері нақтыланып белгілі бір жүйеге келеді. Арнайы бөлімде қарастырылады: «Ст. 28. Туркестанский Съезд Советов в пределах настоящей Конституции, является Высшей властью Туркестанской Социалистической Советской Республики.

Ст. 29. Туркестанский Съезд Советов составляется из представителей городских Советов и уездных Съездов (по расчету 1 депутат на 25.000 жителей).

Примечание: В случае, если Областной Съезд Советов непосредственно предшествует Туркестанскому Съезду Советов, то делегаты на последний могут быть посланы Обл. Съездом Советов.

Ст. 30. Туркестанский Съезд Советов созывается Туркестанским Центральным Исполнительным Комитетом не реже 2-х раз в год.

Ст. 31. Чрезвычайный Туркестанский Съезд Советов созывается Туркестанским Исполнительным Комитетом Советов по собственному или требованию Советов местностей, насчитывающих не менее $\frac{1}{2}$ всего населения Туркестанской Республики.

Ст. 32. Туркестанский Съезд Советов набирает Туркестанский Центральный Исполнительный Комитетом Советов в числе не свыше 75 членов.

Ст. 33. В период между общереспубликанскими Съездами Советов Туркестанский Центральный Исполнительный Комитет Советов, в пределах настоящей Конституции, является высшей властью Туркестанской Республики.

Ст. 34. Туркестанский Центральный Исполнительный Комитет Советов всецело ответствен перед Туркестанским Съездом Советов». [5].

Ал, Конституцияның XI-ші бөлімінде Түркістан Кеңестерінің Съезді мен Түркістан Кеңестерінің Орталық Атқарушы Комитетінің өкілеттіктері тізбектеледі: «Ст. 46. Ведению Туркестанского Съезда Советов и Туркестанского Центрального Исполнительного Комитета Советов подлежат все вопросы общегосударственного значения, как-то:

а) утверждение, дополнение и изменение Конституции Туркестанской Социалистической Советской Республики,

б) законодательство в пределах, устанавливаемых настоящей Конституции,

в) право установления правовых норм и оснований судостроительства и судопроизводства применительно к правосознанию трудящегося населения Республики,

г) установление и изменение границ территорий и пределов компетенции областных и национальных объединений, входящих в состав Туркестанской Социалистической Советской Республики и разрешение споров между ними,

д) установление административного деления территории Туркестанской Социалистической Республики,

е) право установления налогов и повинностей независимо от таковых установленных Федеральной властью,

ж) право помилования и право амнистия общей и частичной в пределах Туркестанской Республики,

з) утверждение росписи доходов и расходов Туркестанской Республики.

Ст. 47. Сверх перечисленных вопросов ведению Съезда Советов и Туркестанского Центрального Исполнительного Комитета Советов подлежат вопросы, которые они, согласно раздела третьяго настоящей Конституции, признают подлежащими разрешению.

Ст. 48. Ведению Туркестанского Съезда Советов подлежит установление, дополнение и изменение основных начал Конституции Р. С. С. Р.

Ст. 49. Разрешение вопросов, указанных в п. а) ст. 46 предоставляется Туркестанскому Центральному Исполнительному Комитету Советов лишь при невозможности созыва Туркестанского Съезда Советов». [6].

Түркістан Кеңестерінің Съезді өзінің қызметін пленарлық және секциялық отырыстар негізінде жүзеге асырды. Секцияларда қоғамдық өмірдің түрлі саласындағы мәселелерді, атап айтқанда, әкімшілік, қаржылық, сот, тамақ өнеркәсібі, әскери және т.б. қарастырып, тиісті шешімдер шығарып отырды.

Түркістан Кеңестерінің Съезді Түркістан Кеңестерінің Орталық Атқарушы Комитетімен өте тығыз байланыста қызмет жасады. Себебі, Түркістан Кеңестерінің Съезді жылына екі ретке дейін ғана шақырылып отырды, ал қалған кезеңде республикадағы жоғарғы билік Түркістан Кеңестерінің Орталық Атқарушы Комитетінің қарауында болды.

Пайдаланылган адабиёттер тізімі:

1. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости // Коллектив авт.: Р.М. Абдуллаев, С.С. Агзамходжаев, И.А. Алимов и др. / – Т.: Шарк, 2000. – С. 115-116.

2. Конституция Туркестанской Республики Российской Социалистической Советской Федерации, принятая VI-м Туркестанским Съездом Советов от 15 октября 1918 года. – Ташкент, 1918. – С. 7.

3. Уразаев Ш.У. Туркестанская АССР – первое социалистическое государства в Сред-

ней Азии. – М.: Юридическая Литература, 1961. – С. 121.

4. Конституция Туркестанской Республики Российской Социалистической Советской Федерации, принятая VI-м Туркестанским Съездом Советов от 15 октября 1918 года. – Ташкент, 1918. – С. 8.

5. Конституция Туркестанской Республики Российской Социалистической Советской Федерации, принятая IX-м Туркестанским Съездом Советов от 24 сентября 1920 года. – Ташкент, 1920. – С. 6.

6. Бўл да сонда. – С. 9.

Баимбетов Н.С

к.ю.н., доцент кафедры таможенного, финансового и экологического права
Казахского Национального университета имени Аль-Фараби, г. Алматы,
e-mail: baimbetovn@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО В ОБЛАСТИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Резюме. В данной статье рассматриваются возможные пути решения актуальной на данном этапе роста добычи углеводородов в Республике Казахстан, проблемы негативных воздействий на окружающую природную среду в области недропользования и допустимые методы решений сданной проблемы с перспективой их дальнейшего изучения. Также затронуты аспекты государственного регулирования в сфере охраны окружающей среды и охраны недр в современных условиях.

Түйін. Бұл мақалада автор жер қойнауын пайдалану барысында болатын қоршаған табиғи ортаға жағымсыз әсерлердің және экологиялық қауіп - қатер мәселесін шешудің ықтимал жолдарын құқықтық ғылым жағынан терең зерттеулер жүргізу қажеттілігін қарастырады. Сондай-ақ мақалада қазіргі кезең барысында жүзеге асырылып жатқан жер қойнауын пайдалану саласындағы және жер қойнауын қорғау саласындағы, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мәселесінің мемлекеттік реттеу аспектілерін зерттейді.

Summary. In this article, the author writes about the possible ways of decision of on this stage issue of the day of the negative affecting are examined natural environment in area of use the bowels of earth and possible methods of decisions of the handed over problem with the prospect of their further study.

Экологическое право, как производное системы права является главным инструментом правового регулирования в решении проблем сектора недропользования, так как вероятность причинения вреда здоровью человека и окружающей среде в результате деятельности субъектов в области недропользования весьма велика, и обуславливает определенные неблагоприятные изменения состояния окружающей среды.[1]

На сегодняшний день в целях обеспечения устойчивого развития нормативное регули-

рование основных вопросов в законодательстве должно быть направлено на охрану, восстановление и рациональное использование недр, актуальная во все времена проблема антропогенного воздействия на недра, одна из глобальных проблем человечества, в связи с этим решение данной проблемы находится в прямой зависимости с экологической благополучием страны.

Роль государства в обеспечении баланса экономической, социальной и экологической составляющих является весьма актуальной в области недропользования. На данном этапе законодательная регламентация обязанностей субъектов правовых отношений в сфере недропользования базируется на разграничении отрасли права по специфическим признакам и методу правового регулирования.

Как показывает практика Государство в лице государственных органов, наделенных определенными полномочиями и функционирующими на различных уровнях должно обеспечить безопасность, и недопущение неблагоприятных событий. Действующие на сегодняшний день совокупность норм регулирующих организационные, экологические меры по стабилизации экологического состояния при разработке недр представлены в ряде нормативных актах. Анализ законодательства в области экологии и недропользования, определяя государство, единственным собственником, накладывает на государство обязанности в обеспечении гарантии охраны и оптимального использования природных ресурсов, следовательно правонарушения в отношении природных ресурсов и недр можно поделить как, правонарушение в отношении объекта окружающей среды, правонарушение в отношении объекта недропользования и правонарушение в отношении объекта права собственности.

Совершенствование законодательства и изменения некоторых норм тесно связаны с вредными техногенными воздействиями на

окружающую среду, и их последствиями, также такие факторы как аварии вследствие морального износа оборудования или неустойчивость применяемых технологий требует более тщательного изучения необходимых для устранения несоответствий и противоречий в действующем законодательстве в области недропользования.

Реализация принципа рационального использования и воспроизводства природных ресурсов является основополагающим фактором в развитии социально-экономической составляющей государства.

В контексте развития экологических правоотношений особое внимание необходимо уделить разработке механизма предусматривающего правовое регулирование в области частной собственности на природные ресурсы и недр.

В этой связи основной целью государственного регулирования в области экологических правоотношений является – обеспечение выполнения нормативно-правовых принципов в области Экологического права:

- Рациональное и комплексное использование природных ресурсов и недр;
- Предотвращение необратимых техногенных процессов;
- Безопасная утилизация отходов.

Соблюдение данных принципов обеспечит нам установить комплекс мер правового регулирования деятельности в области недропользования, направленных на обеспечение охраны, защиты природных ресурсов и экологическую безопасность. Изучение мирового опыта в области безопасного недропользования, а также проведение и анализ научных изысканий, дает предпосылку на создание наиболее эффективной системы правового регулирования в области недропользования.

Расширение экологической направленности отрасли недропользования, обуславливает внедрение новых технологий обеспечивающих минимальный размер вреда наносимого окружающей природной среде. Технологическая модернизация еще один вектор в сфере недропользования, который является ключевым в решении экологических проблем. Косвенно решить проблему за счет платежей за загрязнение окружающей среды предлагают некоторые эксперты, однако учитывая преобладание у участников отношений по недропользованию экономических интересов над

экологическими требованиями, экологические платежи не могут быть выступать гарантом и играют лишь стимулирующую, компенсационную, контрольную роль.

Изучение международного опыта и исследование существующих на сегодняшний день экологических проблем в стране приводят к следующим выводам:

1. разработать методы, исключаящие и минимизирующие негативное воздействие на состояние и воспроизводство природных ресурсов;
2. внедрить инновационные технологии, направленные не только на безопасное но и на безотходное использование недр, что требует расширение использования и переработку вторичного сырья
3. разработать новые формы страхования в сфере недропользования;
4. прививать экологическое мышление и эколого – правовую культуру в разрабатываемом регионе.

Возможно ли решение экологических проблем без изменений законодательной базы, если на данном этапе разработка и реализация программы: по охране, защите и воспроизводству природных ресурсов, в большинстве реализуются с учетом экономических интересов недропользователей, и введение соответствующих корректировок в законодательство законодательно закрепляет за недропользователем обязанность по снижению и ликвидации негативных воздействий на окружающую природную среду в процессе своей деятельности.

Мониторинг субъектов в ходе реализации ГПИИР, представляет нам следующее: Горнодобывающий сектор обеспечивает более 2,9 % занятости и 18 % валовой добавленной стоимости (далее - ВДС) в экономике. Инвестиции в основной капитал в добывающей промышленности сегодня составляют более 30 % от общего объема, а в обрабатывающей промышленности всего 12 %. Несмотря на значительный масштаб предпринятых в последние годы мер по поддержке инновационной активности ключевыми проблемами по-прежнему остаются:

- 1) недостаточное стимулирование трансферта передовых технологий;
- 2) неэффективность механизмов для решения и поиска приоритетных технологических задач предприятий и бизнеса;

3) низкий уровень восприимчивости бизнеса к инновациям технологического характера;

4) нехватка технологических и управленческих компетенций;

5) неразвитость инновационных технологий в системе образования;

6) несовершенство системы контроля за реализацией инновационных проектов.[2]

В контексте анализа сильных, слабых сторон, возможностей и угроз в сфере промышленного развития (SWOT-анализ): низкая ресурсоэффективность и высокая энергоемкость промышленности; неразвитая система технического регулирования.

Исходя из вышесказанного необходимо отметить, что в современной Казахской отрасли недропользования существует потребность в создании новой модели развития правоотношений для обеспечения благоприятной экологической обстановки и формирования конкурентоспособной, перспективной среды для осуществления социально-экономического развития. Необходимо учитывать, что Государственная Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан, должна реализовываться параллельно с решением экологических проблем и созданием эколого-правовых институтов направленных на эффективное правовое регулирование отношений в области инноваций и реформ в сфере недропользования.

Литература

1. *Экологический кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2016 г.)*

2. *Государственная Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы*

3. *Национальный план действий по охране окружающей среды для устойчивого развития Республики Казахстан.* – Астана: МПРО-ОС, 1999.- 128.

4. *Эколого-технологические проблемы добычи, обогащения и использования угля* Б.С. Панов, Э.В. Янковская, Ю.Б. Панов, В.И. Федоров.

5. *Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2011 года № 1741- О внесении изменения в постановление Правительства Республики Казахстан от 8 февраля 2011 года № 98 "О Стратегическом плане Министерства охраны окружающей среды Республики Казахстан на 2011 - 2015 годы"*

6. *Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями на 2016 г.)*

Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет, Шымкент қаласы

Есенбекова Фатима Тәңірбергеновна,

Құқықтану магистрі, аға оқытушы М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік университеті

Аталыкова Гүлжазира Шурахановна

Құқықтану магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік университет, Шымкент қаласы, ratima_@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ТЕРІС ФАКТІЛЕРДІ ДӘЛЕЛДЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Бұл мақалада азаматтық процестің теориясы мен практикасында дәлелдеуге жататын фактілердің барлығын атап көрсеткен. Соттағы дәлелдеудің теориясы негізінен оң фактілерді анықтау болып табылады. Шын мәнінде болмаған мән-жайларды анықтау. Бұл соттық тәжірибеде негативті салдар туғызады - соттар көбіне теріс фактілердің дәлелденбегенін байқамауды ұйғарады.

Резюме: В данной статье указаны все факты доказывания теории и практики гражданского процесса. Теория доказывания в суде в основном является определением положительных фактов. А это в свою очередь порождает негативные последствия в судебной практике – суды во многом, предпочитают не обращать внимания доказываний отрицательных фактов.

Summary. This article states all the facts proving the theory and practice of civil procedure. The theory of proof in court is basically the definition of positive findings. And this in turn leads to negative consequences in the jurisprudence – the courts largely prefer to ignore to prove negative facts.

Азаматтық істер бойынша сот әділдігі өзіне келіп түскен талап арыздардың заңды әрі негізді шешілуіне маңызы бар барлық мән-жайларды анықтауды қосады. Азаматтық процестің теориясы мен практикасында дәлелдеуге жататын фактілердің барлығын оларды кім көрсеткеніне (талапкер, жаупкер, прокурор т.б.), сонымен қатар, тікелей немесе жанама дәлелдемелер қабылдаумен ненің дәлелденіп жатқанын, немесе сот өзі, болмаса сарапшылар мен мамандардың көмегімен

нені анықтауға қауқарлы екеніне байланысты классификациялау қалыптасқан.

Шын мәніндегі мәселеге қатысты дәлелденетін фактілер оң және теріс болып бөлінеді.

Біріншісі, қандай да бір фактілік мән-жайдың барлығын, белгілі бір адаммен белгілі бір әрекеттердің жасалуынан көрініс табады. Бұл сотпен зерттелетін құқық қатынастарда болған немесе әлі де бар нәрсе. Мысалы, шарт жасасу, залал келтіру, құқықбұзушылықты анықтау, абайсызда болған жағдай, мұраны табу т.б. Азаматтық істердің көбінде соттық дәлелдеу, ең алдымен, оң фактілерді анықтауға бағытталған.

«Теріс фактілер- бұл белгілі бір дүниенің жоқтығы, қандай да бір актілердің жасалмауы, мән-жайлардың орындалмауы»-дейді Л.В. Туманова [1]. Олар шынайы өмірде болмаған немесе жоқ дүниелерді көрсетеді, мысалы, тауар бағасының төленбеуі, оның жеткізілмеуі, міндеттерді уақытылы орындамау, мүлікті жалға беру туралы сатушыны хабардар етпеу, сот отырысына келмеу т.б.

Теріс фактілерге азаматтық, отбасы, тұрғын үй және азаматтық процестік т.б. кодекстің көптеген нормалары арналған. Тұлғаның міндеттерін орындамауы, оны жауапкершілікке тартуға негіз бола алады; істің соттың қарауына жатпайтындығы немесе талапкердің әрекет қабілеттілігінің болмауы, соттың арызды қабылдаудан бас тартуына әкеліп соғады. Теріс фактілер-дегеніміз көбіне әрекетсіздік. Олар қалыпты құқыққатынасының дамуына аз кедергі келтірмейді. Логикаға сүйенсек, бәсекеге толы сот өндірісінде оң фактілер қанша болса, терісі де сонша болу керек. Дауда пікірлер міндетті түрде қарсы пікірмен ауысып отыратыны секілді. Алғашқылары оң мән-жай-

ды, соңғысы теріс мән-жайды негізге алады. Теріс мән-жайлар туралы мәлімет тараптардың, куәлардың, үшінші тұлғалардың түсініктемелерінде, сарапшылар қорытындысында көрініс табады, және осы фактілерде ерекше өндіріс категориясындағы көптеген істерде шешуші маңызы болуы мүмкін. Соттың азаматты хабар-ошарсыз кетті деп немесе қайтыс болды деп тануы, оның ұзақ уақыт бойы хабарсыз болуы фактісіне негізделеді. Мұндай істерде азаматтың тұрақты мекен жайы бойынша орнықтауы, оның өлім презумпциясына негіз болады.

Азаматты әрекет қабілетсіз деп тану туралы өтініш, тұлғаның өз әрекеттерінің мәнін түсінбейтінін немесе оны игере алмайтынына куәлік ететін теріс фактілердің бар екендігін дәлелдейтін болса, қанағаттандырылады. Мүлік иесінің болмауы және оны анықтаудың мүмкін болмауы, соттың мүлікті иесіз деп тануына негіз болады. Теріс фактілер болып, наториалдық әрекеттерді жасаудан бас тарту, сонымен қатар, өндірістегі істің талапкеріне бағалы құжаттардың жоғалуы табылады.

Талап бойынша істе теріс фактілер аналогтік мағына алады. Әр түрлі категориядағы талаптың қалай шешілуі, жауапкердің міндеттерін орындамауы негізіндегі теріс фактілерді анықтауға тікелей байланысты. Көптеген дәлелдеу презумпциялары теріс фактілерді дәлелдеумен жоққа шығарылады. Осылай, өз міндеттерін орындамаған борышкердің кінәлілік презумпциясы, мүдделі тұлғаның кінәнің болғанын дәлелдеуімен даулануы мүмкін. Бұл әдіспен әкелік презумпциясы әрекеті тоқтатылады (баланың анасының күйеуі, оның әкесі болып саналады (ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексі 48-бабы).

Ұзақ уақыт бойы, теріс фактілер дәлелдеуге жатпайды деген пікір болған. Алғаш рет оларды дәлелдеу мүмкіндігін негіздеген француз заңгері Бонье. Оның айтуы бойынша, теріс фактілерді дәлелдеу мүмкінсіздігі оның теріс сипатына емес, тараптардың оны анықталмаған факт ретінде көрсететіндігінен. Егер тарап теріс фактіні анығырақ жеткізсе, оны дәлелдеу қиындық туғызбайды. Азаматтық істе бәсекелестік бастамасының күшеюі, сот өндірісіндегі сот пен тараптардың функционалдық ролінің өзгеруі, дәлелдеу процесіндегі теріс фактілердің орны мен ролі туралы сұрақты қайта өзектендіреді.

Соттағы бәсекелестіктің тиімділігінің ай-

нымас шарты, заңмен қорғалатын мүдделері мен субъективті құқықтарын қорғауға теңдей мүмкіндік беруді қорытатын, тараптардың процестік теңдігі. Ол тараптардың құқықтық мүмкіндіктерінің толық координациясын болжайды. Бәсекелестік қағидасын өмірге әкелу салдары тек процестік тең құқықтылықты орнату шартымен ғана мүмкін болады.

Бәсекелестік қағидасының процестік теңдікте көрініс табуының бір белгісі ретінде дәлелдеу бойынша міндеттерді бөліп жіктеуді келтіруге болады. ҚР АПК-ң 72-бабында көрсетілгендей әр тарап өзінің талабы мен қарсылығын негіздейтін мән-жайларды дәлелдеуі керек. Демек, фактіні ұсыну секілді оған қарсылық білдіру де дәлелдеуге жатады. Алайда, тәжірибені анализдеу өзгеше көрсетеді. Азаматтық сот өндірісінде қаралатын істердің тек 20% теріс фактілерге сілтеме көрсетеді [2]. Бұл жағдай біріншіден, тараптардың бәсекелестік бастаманы толық жүзеге асырмауымен, екіншіден, теріс фактілерді дәлелдеудің қиындығымен, үшіншіден, көбіне олардың анықталмаған сипатымен түсіндіріледі.

Соттағы дәлелдеудің теориясы негізінен оң фактілерді анықтауға бағытталады. Шын мәнінде болмаған мән-жайларды анықтау туралы ұсыныстар жоқтың қасы. Бұл соттық тәжірибеде негативті салдар туғызады- соттар көбіне теріс фактілердің дәлелденбегенін байқамауды ұйғарады. Мысалы, осы уақытқа дейін, олар некеде тұрған ата-аналардың кәмілетке толмаған балаларын асырау үшін алимент өндіру туралы көптеген талаптарды қарап, шешкен. Бұл істер бойынша олардың некеде болғанын дәлелдеу қиын емес, баланың туылғандығы және талапкердің асырауында екендігі туралы факт. Жауапкердің (көп жағдайда әкенің) баланы асырайтыны туралы факт ешқандай дәлелмен расталмаған. Әдетте талапкер, жауапкердің отбасынан кеткенін немесе материалдық көмек көрсетпейтінін т.б. хабарлайды. Сот мұндай мәліметті дәлелсіз қабылдаған.

Заң әдебиеттерінде мұндай соттық практика ата-анамен баланы асырамау туралы теріс фактіні дәлелдеу міндеті баланың құқықтары мен мүдделерін қорғауды айтарлықтай қиындататынымен, кей жағдайда тиімділігін жоғалтатынымен түсіндіріледі. Қазіргі уақытта, сырттай шешім шығаруда және сот бұйрығын беруде, жауапкер немесе талапкердің соттың хабарлауын алмағандығы туралы фактіні

анықтау сұрағы өзекті болып тұр (ҚР АПК-ң 129,256 баптары). Бәрімізге белгілі, азаматтық сот өндірісінің жұмысын жеңілдету мен жылдамдату үшін сот бұйрығы мен сырттай шешім институттары құрылған. Екі жағдайда да мүдделі тұлға істің қаралу уақыты мен орны туралы соттың хабарлауын алмағандығы туралы және себепті жағдайлармен кредитордың талабына уақытылы қарсылық білдіре алмағандығы туралы теріс фактіге сілтеме көрсете алады. Мұндай мән-жайды анықтағанда сот өзінің қаулысының күшін жоюға міндетті. Сот практикасында аталған институттар азаматтар мен ұйымдардың бұзылған немесе дауланатын құқықтарын қорғауды жылдамдатуға ғана қоймай, созып жібереді. Жауапкер шақыртуларға қарамастан сотқа келмейді де, сот бұйрығының немесе сырттай шығарылған шешімнің көшірмесін алған бойда, соттың шақыртуын алмағандығы және сол себепті талапқа қарсы қорғануға мүмкіндігі болмағандығын көрсетіп арыз береді. Олардың ешқандай дәлелдеме көрсетпегендігіне қарамастан соттар сөзсіз сырттай шешімнің немесе сот бұйрығының күшін жояды. Мәселенің өзектілігі мұндай жолмен азаматтық істердің көп бөлігі шешілетінімен анықталады (кей деректермен талап арыздардың тең жартысы). Талапкердің теріс фактіні дәлелдеуінсіз соттың қаулысын бұзуы заңсыз болып табылады. ҚР АПК-ң 72-бабына сәйкес өзі көрсетіп отырған фактіні тиісті түрде дәлелдеуі керек. Теріс фактілер үшін заң ешқандай өзгешеліктер көрсетпейді. Осылайша, теріс фактілерді дәлелдеу соттың емес, сырттай шешім немесе сот бұйрығының күшін жою туралы арыз берген мүдделі тұлғаның міндеті. Бұдан бөлік, тарап талапқа қарсы келіспеушілігіне дәлелдеме ұсынуға міндетті. Егер мүдделі тұлға өзінің іске келмеуінің дәлелді себептерін көрсете алмаса және шығарылған сырттай шешімнің (сот бұйрығының) мазмұнына әсер ететін мән-жайларды негіздей алмаса, шешім өзгеріссіз қалып, арыз қанағаттадырылмайды.

Теріс фактілерді дәлелдеудің ерекшеліктері неде? Ең алдымен мән-жайдың салалық тиесілілігі маңызды. Азаматтық процестік сипаттағы мұндай фактілер сотпен іс материалдары бойынша елеулі қиындықсыз ашылады (ең алдымен сот отырысы хаттамасымен).

Апелляция мен кассация сатыларының соттары қаралған азаматтық істің материал-

дарын зерттеп нақты іс бойынша асқан қиындықсыз сот өндірісімен байланысты іске қатысушы тұлғаның іске шақыртылмауы, тұрған жерде қарауды жүргізбеу, қандай да бір заттай немесе жазбаша дәлелдемені сұратпау және т.б. теріс фактілерді анықтайды. Сарапшы іс үшін маңызы бар теріс мән-жайларды анықтай алады, және оның қорытындысының дәлелдемелік мәні болады.

Материалдық-құқықтық сипаттағы теріс фактілердің көпшілігі олармен байланысқан оң фактілерді ашумен анықталады.

Мұндай жағдайларда, жанама дәлелдемелер көмегімен дәлелдеу сияқты, талап фактісінің болуы сәйкес оң фактілердің болуымен расталады.

Мысалы, азаматтың білгілі бір уақытта белгілі бір жерде болмауы (алиби) оның сол уақытта басқа жерде болуымен дәлелденеді. Сатылған тауардың талапқа сай еместігі, оның дұрыс тауармен айырбасталып сатылған тауардың кемшіліктерін анықтауға кеткен шығындар негізінде сатып алу бағасын сәйкес кеміту фактісімен анықталады.

Мысалдар санын көбейте беруге болады, бірақ барлық жағдайда соттың теріс логикалық жолмен өзге анықталған фактілерден алынған фактілерді білуі ой қорытындыларын жасауда шешуші болады. Теріс фактілердің бар жоқтығы туралы тұжырым негіздері соттың шешімі немесе ұйғарымында көрсетілуі керек.

Әдебиеттер

1. Туманова Л.В. *Гражданское процессуальное право* / Л.В. Туманова. - М., 2009. - 446 с.
2. Стольникова М.В. *Практика подготовки и ведения гражданских дел* / М.В. Стольникова. - М., 2009. - 530 с.
3. Баймолдина З.Х. *Гражданское процессуальное право Республики Казахстан\ научно-практическое пособие* З.Х. Баймолдина. - Алматы: Жеті жарғы 2001.-96с.-ISBN 5-7667-5121-4
4. Абдулина З.К. *Производство гражданских дел в суде первой инстанции. Учебное пособие*. Алматы: Казак университеті, 1998.
5. Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. *Гражданский процесс: учебное пособие* / Н.М. Коршунов, Ю.Л. Мареев. - М.: МПСИ, 2011. 568 с.

Ускеленова Әсел Талапқызы

экономика ғылымдарының докторы,

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ., assol_74_leo@mail.ru

Шадиев Қайратбек Хамзаханұлы

экономика ғылымдарының кандидаты,

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., shadiev@mail.ru

УНИВЕРСИТЕТТЕРДЕ БІЛІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Резюме. Данная статья посвящена осмыслению вопросов перехода к новому этапу формирования общества – построению экономики, основой которой является генерация, распространение и использование знаний. Показано, что управление знаниями становится сегодня решающим фактором социально-экономического развития. Грамотное применение знаний совершенствует все бизнес-процессы и делает необходимым изучение и анализ методов, принципов и подходов к управлению знаниями как на микро-, так и на мезо- и макроуровнях.

Түйін. Бұл мақала қоғамның қалыптасуының жаңа кезеңі – негізгі білім генерациясы, оны тарату және қолдану болып табылатын экономиканы құруға көшу мәселелерін ойластыруға арналады. Білімді басқару бүгінде әлеуметтік-экономикалық дамудың шешуші факторы болып табылатыны көрсетілген. Білімді сауатты қолдану барлық бизнес-үрдістерді жетілдіреді және микро-, мезо- және макродеңгейлерде білімді басқарудың әдістерін, ұстанымдары мен тәсілдерін зерттеп, талдауды қажет етеді.

Summary. This article is devoted to judgment of questions of transition to a new stage of formation of society – to creation of economy which such fundamentals as generation, distribution and use of knowledge. It is shown that management of knowledge becomes a decisive factor of social and economic development today. Competent use of knowledge improves all business processes and makes necessary studying and the analysis of methods, the principles and approaches to management of knowledge as on micro, as well as on meso - and macrolevels.

Қазіргі әлемнің дамуы қоғамның қалыптасуының жаңа кезеңі – негізгі білім тудыру, оны тарату және қолдану болып табылатын экономиканы құруға көшумен сипатталады. Білім және зияткерлік қорлар соңғы жылдары қоғам-

ның әлемдік-экономикалық дамуында ерекше мәнге ие болып келе жатыр. Білімге негізделген инновациялық экономикаға тауарлар мен қызметтердің ғылым сыйымдылығының қарқынды өсуі, олардың өмірлік кезеңінің қысқаруы, еңбек өнімділігінің еселеп артуын қамтамасыз ететін қолданыстағы технологиялардың зияткерленуі, зияткерлік өнімдер мен қызметтер (патенттер, лицензиялар, транзакциялар, консалтинг) нарығының ірі саласының пайда болуы, білімнің жаңаруының жылдам қарқынды және оларды тұрақты толықтыру қажеттілігі тән. Фирмалар білімді пайдаланып қоймай, оларды сатады да. Басқарушылық қызметтің жаңа түрі – білімді, заманауи компаниялардың ірі және өспелі активін басқару пайда болды. Білімді қолданудың тиімділігін арттыру мақсатында нысаналы топтардың, матрицалық, виртуалдық және желілік құрылымдардың жағына қарай ұйымдастырушылық тетіктер мен құрылымдардың белгілі бір түрленуі орын алып отыр. Бұл ретте айта кететін жайт, мәселенің өзектілігіне қарамастан, білімді басқару теориясы әлі бастапқы сатыда тұр, ал компаниялардың материалдық емес активтерінің артушы үлесі реттеледі және әзірше әлсіз әрі жүйесіз басқарылады.

Университеттер жаңа білімге негізделген экономиканы қалыптастырудың негізгі құралдары болып табылады. Соған байланысты университеттер жаңа білімді тудыру мен таратудың, оларды академиялық емес салаға енгізу мен коммерцияландырудың орталықтарына айналып отыр. Сонымен қатар университеттер бизнес-қауымдастықты тиісті құзыреттерге ие түлектермен байыта отырып, оның дамуына ықпалын тигізеді. ХХІ ғасырда ғылыми ұйымдар, соның ішінде университеттер өздерінің негізгі функцияларын орындаумен қатар, білімді басқару жүйелерін дамытудағы бизнестің белсенді серіктестеріне айналууда.

Білімді басқару жүйелері (ББЖ) – бұл «әртекті білім көздерінің бірігуін және олардың іскери үрдістерде ұжымды түрде қолданылуын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық тәртіптердің, ұйымдастырушылық бөлімшелер мен компьютерлік технологиялардың жиынтығы» [1].

Әлемнің дамыған елдерінің көбінде өнеркәсіптік кәсіпорындарда және қызмет көрсету саласының ұйымдарында, соның ішінде білім беру саласында ББЖ тиімді қолданылуының үлкен тәжірибесі жинақталған. Көптеген елдерде білімді мемлекеттік басқару жүйесіндегі білімді басқарумен байланысты түрлі жобалар жүзеге асырылуда. Бірқатар елдерде білімді басқару бойынша құрылымдық бөлімшелер құрылған. Білім беру мекемелерінде білімді басқару адамдардың, үрдістер мен технологиялардың өзара байланысы үшін құрылымдардың жиынтығын қамтамасыз етіп, сонымен қатар, адамдарға біліммен алмасуға және оны басқаруға көмектесетін саясатты және тәжірибені қолдауы тиіс. Осылайша, университеттер білім ұшбұрышында басты тарап болып табылады – білімді тудыруға (зерттеу), таратуға (білім беру) және қолдануға (инновациялар) қатысады [2].

Бүгінгі күні университеттер жаңа білімді тудыру және оны мүдделі тараптарға тапсырумен байланысты үрдістерді саналы түрде басқаруы тиіс. Университеттің ББЖ үш іргетасқа – инфрақұрылымға, инфо-құрылымға және инфо-мәдениетке негізделеді. Аталған негіздердің әрқайсысы ББ қалыптастыру бойынша жобаның сәттілігіне немесе сәтсіздігіне әсер ете алады, сонымен қатар, университеттің өз функцияларын орындаудағы өнімділік факторы болып табылады. Университет ББЖ сәтті қалыптастыру үшін қызметкерлер, зерттеушілер, студенттер мен басқа қатысушылар арасындағы оқуға және біліммен алмасуға септігін тигізетін ұйымдастырушылық білім негізі қажет. Осылайша, ББ негізі ЖОО атқарымдығының сәттілігіне ықпал ететін бірнеше аталған факторлардың арасындағы қатынастарды қамтиды. Сәйкесінше, ББЖ инфрақұрылымы озық біріктірілген ақпараттық жүйелердің платформасы түрінде болуы тиіс.

ББЖ XX ғасырдың 90-шы жылдарының ортасында ірі корпорацияларда белсенді түрде енгізіле бастады, олар үшін ақпаратты өңдеу мәселелері сыни сипатта болды. Осы ретте,

компания мамандары жинақтаған біліммен жұмыс жасау ең әлсіз буын екені белгілі болды. Ірі компаниялар ББЖ құруға қаражат жұмсай бастады. Кейбір компанияларда «Білім орталықтары» құрылып, олардың әрқайсысы атқарушы директор бастаған зиялы кәсіпқойлардың белгілі бір тобынан тұратын. Атап айтқанда, білімді басқару бойынша директор лауазымына тағайындалған қызметкерлері бар танымал ұйымдардың қатарына Hewlett-Packard, Coca-Cola, PricewaterhouseCoopers, Cap Gemini Ernst & Young сияқты ірі корпорациялар жатады. Бұған қоса, IBM және CGEY штаттық кестесіне білімді басқару бойынша бас маман лауазымы енгізілген. Білімді басқару жүйесін енгізуді Ernst & Young, British Petroleum, Hitachi Ltd., Dow Chemicals, Texas Instrument сияқты ұйымдар жүзеге асыруда. Білім беру ұйымдары компанияларға ілесіп ББЖ қалыптастыру және енгізу мүмкіндіктерін зерттей бастады. 1990-шы жылдардың ортасынан бастап Harvard Business School, Fraunhofer IPK, University of California және тағы басқа шетелдік жоғары оқу орындарының бағдарламасында «Білімді басқару бойынша маман» мамандығы пайда болды [3].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде ұйымдарда білімді басқару мәселелеріне біршама көп көңіл бөлінеді, алайда басылымдарды талдау көрсеткендей, жиі жағдайда білімді ұйымдастырудың теориялық аспектілері зерттеу нысаны болып табылады. Университет ББЖ қалыптастыру және енгізу тәжірибесі туралы сөз қозғалмайды, бұл көптеген ЖОО өз тәжірибесімен бөліскісі келмейтініне байланысты болуы мүмкін.

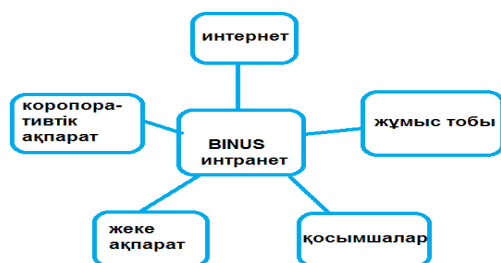
Соңғы онжылдықта әлемнің көптеген университеттерінде ББЖ белсенді түрде енгізу басталды, олардың көбісі озық веб-технологиялардың негізінде жасалған. ЖОО-да ББЖ енгізудің кейбір мысалдарын қарастырайық. Binus университеті (Universitas Bina Nusantara, Индонезия). Индонезияның Джакарта қаласында орналасқан жеке меншік зерттеу университеті болып табылады. Университет 1974 жылдың 21 қазанында «Заманауи Компьютерлік курстар» ретінде құрылып, бакалавриат, магистратура мен аспирантура бағдарламалары бар кең ауқымды университетке айналды. BINUS Индонезиядағы жетекші университет болып табылады, соған байланысты студенттер саны жыл сайын артуда. Бизнес-үрдістер

барған сайын күрделенуде. Келесі мәселелерді шешу үшін, BINUS жоғары басшылығы ББЖ енгізуге бел бұды:

- Кадрлардың жиі тұрақтамауының салдарынан зияткерлік капиталды жоғалту;
- Жаңа қызметкерлер үшін жоғары оқу төлем-мақысы;
- Шешім қабылдаудың нақты уақыт тәртіп-темесінде өзекті ақпаратты іздестіру қажеттілігі;
- Күштерді қосарлау;
- Қателіктерді қайталау.

Университетте білімді басқару жүйесін жүзеге асыру үшін қажетті базалық инфрақұрылымды құру үшін әлемдік жетекші жүйе құрастырушылардың бірі болып табылатын «Lotus Development Corporation Notes & Domino» компаниясы шақырылды [4]. Бүгінгі күні Университетте жүйелі бағдарламалардың бірнеше нұсқасы бар, оларға Team Room бағдарламасы арқылы жоба тобын басқару және үйлестіру, Domino.Doc құжаттарды басқару жүйесі, Sametime сервер алмасу қосымшасы және Learning Space электрондық оқыту жатады.

Университеттің интранеті ББЖ платформа-сы болып табылады (1-сурет).

1-сурет. BINUS интранет құрылымы

BINUS интранеті келесі негізгі элементтерден тұрады:

1. Корпоративтік ақпарат – есептік, жоспарлы, анықтамалық, жиынтық, талдампаздық ақпарат, сонымен қатар профессорлық-оқытушылық құрамның (ПОҚ) және студенттердің мәліметтері.
2. Жеке ақпарат – ПОҚ және қызметкерлердің жеке ақпараты, бұнда пошталарға, жеке жоспарлар мен байланыс ақпаратына дербес қол жеткізу ұсынылады.
3. Жұмыс тобы – құжаттамаға және еске салу жүйесіне қол жеткізе отырып, пікірталастарды өткізу алаңы.

4. Интернет – ауа райы, валюта және құнды қағаздар бағамы туралы, сонымен қатар әлем жаңалықтары сияқты ақпараттан тұратын парақша.

5. Жұмысқа қажетті қосымшалар, соның ішінде EIS және PA.

Осы университетте ББЖ қалыптастырудың негізгі кезеңдері:

1. Іске қосылған үрдістерді бақылау.
2. Тиісті штабтармен олардың қажеттіліктерін анықтау үшін әңгімелесу.
3. Жасалуға тиісті басым модульдердің тізімін құрастыру.
4. Жүйе құрылысы.
5. Модульдер құрылысы.
6. Модульдерді біріктіру.
7. Жүйені тестілеу [5].

YТИТ (Yung Ta Institute of Technology and Commerce) Тайвань. 1967 жылы құрылып, Тайваньнің оңтүстік бөлігінде орналасқан, 8300 студенті және шамамен 300 әкімшілік қызметкері мен профессорлық-оқытушы құрамының мүшелері бар жеке меншік кәсіби мекеме [6]. YТИТ әкімшілігіндегі вице-президент білімді басқару мәселелері бойынша менеджер рөлін атқарады. Университеттерде білімнің ұйымдастырушылық базасына жеке білімді тапсыру үшін алмасу мәдениетін құру мақсаты көзделген. Жоба ББЖ басшыларынан және қызметкерлерден тұрады. Шаруашылық субъектісінің білім базасын жекелеген қабілеттердің, құзыреттердің, ойлар мен идеялардың, инновациялардың әлеуетімен үйлестіре отырып толық пайдалану кәсіпорынға салада тиімді бәсекелесуге мүмкіндік береді.

Негізгі топ әр топ үшін ББЖ арналған орталық, соның ішінде, білім ұсыныстарының бастапқы бағалауы үшін маршрутизатор, жіктеу үшін құрылымды тексеру үшін рецензент, техникалық қызмет көрсету үшін санаттарды рәсімдейтін редактор, білімді тапсыру және онымен алмасу үшін коммуникатор ретінде құрылады. Әр топта білім алу және алмасуға арналған білімді басқару бойынша нақты іс-шаралар белгіленген. Техникалық және ұйымдастырушылық инфрақұрылым Gweb аутсорсингіне негізделген. Бағдарламалық қамтамасыз ету Lotus Domino жүйелеріне негізделген [7].

Санкт-Петербург мемлекеттік ақпараттық технологиялар, механика және оптика университеті (СПбГУ ИТМО, Ресей). Құрамында 20 астам институттар мен факультеттері бар Ре-

сейдің ұлттық зерттеу университеті. Университет іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерді дамытады. Білімді тиімді жинақтау және тарату үшін OntolingaWiki кешеніне негізделген ББЖ енгізілді.

«Ontolinga Wiki» бағдарлама кешені формалды БЖ әдістері мен құралдарын және ақпаратты құрылымдаудың формалды емес тәсілдерін біріктіру үшін ұйымдардың білімін жинақтаудың біріктірілген ортасының моделін құру мақсатында жасалған [8]. Бұл жобаның аясында құралдар жиынтығының прототипі жасалды. Құралдар жиынтығы автоматты түрде әрбір онтология концептісі үшін Wiki-парақты құрастырады, оған сарапшылар сипатталатын ұғым жайлы ақпаратты енгізеді. Соңғы пайдаланушылар кескін түрінде келтірілген онтологияны көре алады және оның ұғымдары бойынша навигация жасап, таңдалған ұғымға сәйкес келетін Wiki-парақтардың құрамын көре алады. OntolingaWiki негізгі кемшілігі – оның көмегімен құрылған Wiki-жүйенің түбінде жатқан онтология сол Wiki-жүйенің құралдарымен өзгертіле немесе толықтырыла алмайды. Бұл жүйенің функциялары мынадай: контентті енгізу және білім базасын толықтыру, соның ішінде кең тараған форматтардағы файлдардан импорттау арқылы; портал құрылымы ретінде онтологиялар импорты; тақырыптық мақалаларды (портал контентін) құру, редакциялау және сақтау; контентті басқару; білім құрылымын ұсыну.

Білімді визуалдау құралдары:

- онтология концепттері арасындағы мұрагерлік қатынастар және класс-индивид қатынастарының ағашы түрінде келтірілген білім құрылымын визуалдау;

- «тегтер бұлты» (түйін сөздер жиынтығы) түрінде концепттер арасындағы қатынастар жиынтығын визуалдау;

- Белгілі бір тақырыптық мақалаға жақын концепттердің жиынтығын қатынастар кескіні түрінде визуалдау.

Өңделетін мәліметтер үш санатқа бөлінеді: онтология түріндегі формалды білім моделі; портал контенті; мақалалар арасындағы бағытталған қатынастар кескіні түріндегі порталдың онтологиялық құрылымы.

Бұл порталдың контенті гиперсілтемелерден және қосымша мультимедиялық материалдардан тұратын форматталған мәтін болып табылады. Пәндік облыстың сақталатын онтологиясының негізінде портал құрылымы таңдалған

контекстте пайдаланылмайтын ұғымдарды алып тастау арқылы құрылады. Онтологияға қойылатын талаптар мазмұндық және формалды деп бөлінеді. Мазмұндық – пәндік облысқа, ал формалды – онтологияны пайдалану әдістемесіне қатысты [9].

Мәскеу мемлекеттік экономика, статистика және информатика университеті (МЭСИ). 1932 жылдан бастап жоғары білікті мамандарды дайындау дәстүріне және орасан зор тәжірибеге бай Ресейдің жетекші университеттерінің бірі. МЭСИ университетіндегі білімді басқару жүйесін құру тәжірибесін қарастыра отырып, келесі енгізу кезеңдерін бөліп көрсетуге болады:

- Қойылған мақсаттар мен міндеттердің негізінде стратегияны анықтау;

- Жүзеге асыру әдістерін, тәсілдерін және мерзімдерін анықтау;

- Барлық қорларды каталогтау (мәліметтер базасын жасау);

- Электрондық құжат айналымын құру;

- «Формалды емес білімді» формалдау әдістерін анықтау;

- Кафедра, институт, университеттің «білім картасын» құру;

- Персоналды оқыту;

- Ынталандыру жүйесіне өзгерістер енгізу;

- Электрондық оқыту технологияларын білімді басқару міндеті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін негіз ретінде енгізу;

- Сапа менеджменті жүйесін енгізу;

- Өздігінен оқитын ұйым ұстанымдарын енгізу;

- Тепе-теңдестірілген көрсеткіштер жүйесін енгізу;

- Білімді басқару үрдістерін автоматтандыруды жүзеге асыратын сервистер мен технологияларды анықтау;

- Бірыңғай ақпараттық-білім беру кеңістігін құру;

- Сервистер мен технологияларды біріктіру.

- Бірыңғай ақпараттық білім беру кеңістігінің аясында жұмысты ұйымдастыру.

«МЭСИ өздігінен оқитын ұйым» жобасын жүзеге асыру аясында университетке заманауи және тиімді оқыту жүйесін жақсартуға және әрбір бөлімшенің, соның ішінде кафедраның білім кеңістігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Барлық кафедраларға ашық білім беру қорларын, Интернет қорларын пайдалану, үздік тәжірибелерді қолдану мүмкіндігі берілген. Осы қызметтің нәтижесінде ғылыми қызмет-

тің жаңа нәтижелері қалыптасады, оқу үрдісі жетілдіріледі.

Кафедралардың білім кеңістіктерінің негізінде университеттің ірі құрылымдық бірлігінің – оқу институтының немесе факультеттің білім кеңістігі, содан кейін бүкіл ЖОО білім кеңістігі құрылады. Барлық мұғалімдер мен қызметкерлер білім кеңістігін құруға, оның пайдалануға қатысады. Сонымен қатар, университетте сапа менеджменті жүйесі енгізіліп, жыл сайын жақсартылады. Күн сайын ПОҚ және қызметкерлер қайсыбір облыс бойынша білімді «жинақтайды» және жүйелейді. Нәтижелерді кез келген адам қажетінше пайдалана алады, соның ішінде, жұмысқа оқуына университет өз уақытын жұмсайтын жаңа қызметкерді немесе оқытушыны қабылдағанда, себебі барлық құжаттар, нұсқаулықтар, ережелер оларға енгізілген электрондық құжат айналымының арқасында қолжетімді болады.

Университет қызметіндегі ерекше бағыт институттар мен кафедралардың жанында «Зерттеу орталықтарын» ашу болып табылады. Олар ББЖ құрамдас бөлігіне айналып, білім берудің мемлекеттік құрылымдар мен бизнеспен байланысты қамтамасыз етеді. Университетте ББЖ енгізу электрондық құжат айналымы және MS Exchange (Outlook) корпоративтік потшта жүйесі, MS Share Point порталдық технологиясы, Docvision құжат айналымы, Электрондық кампус, Click to Meet онлайн коммуникациясы, MS Project жобалармен жұмыс жасау жүйесі, ББ КАЖ оқуды ұйымдастыруды автоматтандыру, РИСК аумақтық құжат айналымы, ICQ, CRM сияқты ақпараттық технологиялардың көмегімен мүмкін болды. Бұл қорларды бір бүтін ақпараттық кеңістікке біріктіруге университеттің білім кеңістігін елестету мүмкін емес. Барлық қорларды біріктіру инновациялық университеттің дамуының стратегиялық міндеті болып табылады.

Тафтс университеті (Tufts University, АҚШ). АҚШ жеке меншік зерттеу университеті, құрамына 9 мектеп және 1 колледж кіреді. 1852 жылы Татс діни колледжі ретінде негізі қаланған. ББЖ құру аясында 2003 жылы Visual Understanding Environment (VUE) жобасы жасалды, ол пәндік облыстардың онтологияларын құрудың визуалдық құралдарын, мәтіндік, аудиовизуалдық ақпараттың және құрылымдалған мәліметтердің шоғырлануын біріктіреді.

VUE жобасы аясында үйрету, оқыту және зерттеу қызметінің үрдістерін қолдау мақса-

тында білім мен ақпараттың сандық қорларын (digital resources) басқару және пайдалану үшін ыңғайлы бағдарламалық құралдар жиынтығы құрылған. Бұл бағдарламалық қосымша сандық ақпаратты құрылымдауға, ұсынуға және біріге отырып пайдалануға (sharing) мүмкіндік береді. Бағдарлама Education Commons лицензиясымен таралады. VUE жобасы ашық кодты жоба болып табылады, бұл тақырыптық карталарды жасауға (Mind Maps) және мүмкіндік береді және оқыту және ғылыми зерттеулер үрдісін қолдау мақсатында сандыққорларды басқару және біріктіруге көңіл бөледі [10].

VUE ортасы пайдаланушыға сандық ақпаратты құрылымдауға, ұсынуға және таратуға арналған икемді визуалдық кеңістікті береді, ондай ақпаратқа төмендегілер жатады: сандық суреттер, аудио-видео контент, мәтіндік ақпарат, құрылымдалған мәліметтер.

Құрылымдалған мәліметтерді пайдалану графикалық интерфейс көмегімен мәліметтер жиынтығын сондай біріктіру нәтижелерін визуалдаумен біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл ретте бұндай операцияларды жүзеге асыру үшін SQL тілін немесе басқа сұрау тілдерін қолдану қажет болмайды – барлығы да тышқан манипуляторының көмегімен жасалады. Өзінің функционалдық арнауы бойынша VUE концепт-маппинг құралы болып табылады. Қосымша оқу мекемелерінің қажеттіліктерін қамтамасыз ету мақсатында жасалғанына қарамастан, VUE қолдану аясы кеңінен таралған: инженерия, графикалық дизайн, шығармашылық үрдісті қолдау, құрылыс жасау, жазбаша жұмыс жоспарларын жасау және т.б. [11].

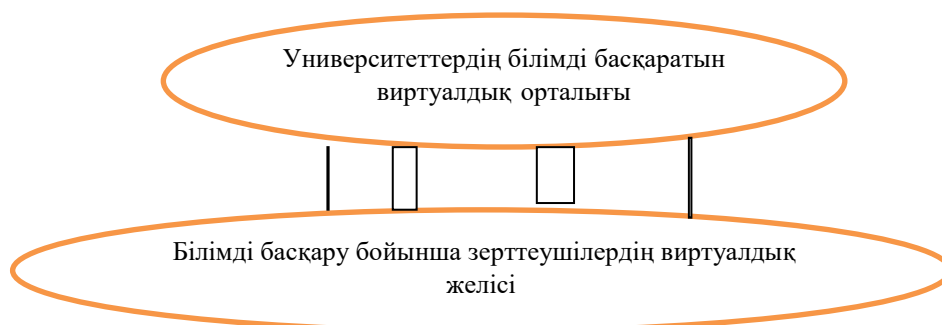
Басктер Елінің университеті (University of the Basque Country). Испания солтүстігіндегі автономдық қауымдастық Басктер Еліндегі жалғыз университет. Университет испан ЖОО арасында 11-інші, ал Еуропа бойынша 96-ншы орынға ие [12]. Университеттің ғылыми-зерттеу білімінің желісін дамытудағы тәжірибесі қызығушылық тудырады. Виртуалдық ғылыми-зерттеу орталықтарын ұйымдастыру идеясы ақпараттық технологиялардың дамуындағы негізгі жетістіктердің арқасында шындыққа бір қадам жақындады. Бұндай орталықтар әлеуметтік-экономикалық ортадағы ғылыми-зерттеу жұмыстарын үйлестіру мүмкіндігін береді. Зерттеулер үшін білімнің виртуалдық желісі тұжырымдамасы қазіргі замандағы зерттеулерді ұйымдастырудан түбегейлі түрде ерекшеленеді. Ең алдымен, өзгеріс шектелген

жағдайда болмай, керісінше іргелес ғылымдарды дамытуға тиісті зерттеулердің бағытына қатысты. Бұған қоса, бұл желілер түрлі ғылыми бағыттардағы, мемлекеттік құрылымдардағы пайдаланушыларды, компанияларды және т.б. біріктіре алады, бұл зерттеулерді тиісті әлеуметтік-экономикалық ортаның қажеттіліктеріне бағыттауды жеңілдетеді. Ғылыми-зерттеу жобалары үшін консорциумдарды қалыптастыру әлеуеті шексіз, алуан түрлі зерттеушілер әрбір қарастырылатын мәселеге немесе зерттеу тақырыбына көпбейінді көзқарасты қамтамасыз етеді. UNIKNOW университеттерінің виртуалдық желісінің пайдаланылатын моделі пәнаралық сипаттағы білімді тудырудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

«Қоғамдық университеттегі білімді басқару: зерттеу үрдісі, ғылыми-техникалық білімді әзірлеу және тарату» атты жоба ғылыми және техникалық білімді университеттен кәсіпорын-

дар мен мекемелерге тапсырумен іргелі зерттеулерден басталатын барлық үрдісті қамти алатын білімді басқару моделін қалыптастыру мақсатында 2000 жылы Басктер Елінің Университетінде басталған. Бірінші кезеңде, ынтымақтастық үшін желіні құру туралы идеялардың диффузиясы ББ мәселелері мен бизнесті басқарумен байланысты түрлі ғылыми конференциялар қатысушыларының арасында ұсынылған. Желіні құрастыру бойынша жұмыс тобы басқа университеттер де тәжірибемен және ғылыми зерттеулермен алмасуға мүдделі деп санаған. Осылайша, 2001 жылдың сәуірінде білім желісі құрылып, 2003 жылдың ортасына қарай UNIKNOW 11 университет қатысты.

UNIKNOW желісінде екі түрлі деңгей орнатылған: «Университеттердің білімді басқаратын виртуалдық орталығы» және «Білімді басқару бойынша зерттеушілердің виртуалдық желісі» (2-сурет).

2-сурет. ЖОО білімін басқаруға арналған UNIKNOW білім желісінің модулі

Бірінші деңгей – білімді басқару бойынша зерттеулерді жүргізуді және жобаларды жүзеге асыруды қолдайтын университеттерден ғана тұрады. Олардың негізгі мақсаты – ақпаратпен, біліммен және тәжірибемен алмасу. Бұнда олар форумдар, конференциялар өткізіп, біріктірілген жобаларды жүзеге асыра алады. Екінші деңгей – білімді басқару саласына, әсіресе университеттер арасында мүдделі зерттеушілерді біріктіреді. Осылайша, бұл желі негізінен біріккен зерттеулерді дамыту және жобаларды басқару мүмкіндігін беретін форум, пікірталас және ақпаратпен, идеялар мен біліммен алмасу түрінде көрсетілген.

Зерттеулердің мақсаттары әртүрлі және білімді басқару мен университеттерден компаниялар мен қоғамға тасымалдаумен байланысты әртүрлі салаларда жүргізілу мүмкін. Бұған қоса, желіде зерттеулерімен бөлісетін зерттеушілер және университеттер тобының ауқымдары мен алуан түрлілігі ынтымақта-

стыққа және инновациялық идеялардың пайда болуына бірнеше мүмкіндік тудыратын мәселелерге көпжақты көзқарасты қамтамасыз етеді. Жоғарыда аталғанға байланысты, виртуалдық желі өз алдына келесі бірінші қатарлы мақсаттарды қою керек:

- Зерттеулерге қажетті қорларды барынша төмен бағамен және барынша үлкен жылдамдықта ұйымдастыру;

- Танымал зерттеушілерді шақыру, оларға кең ынтымақтастық жиынтығын, ашықтық саясатпен қатар ұйымдастырушылық мәдениеттің икемділігі мен жаңа тұжырымдамаларын ұсыну.

- Топтық рух және дербес шығармашылық ұстанымын жылжыту, бәсекеге қабілеттілікті арттыру және технологиялық дамуды елеулі түрде нығайту үшін жағдай жасау.

Ұсынылған модель түрлі білім үлгілерінің сипаттамаларынан тұрады. Түрлі қатысу деңгейлері бар, алайда деңгейлердегі айы-

рмашылықтар міндеттерді шешуге қатысу дәрежесіне тәуелсіз, олар қатысушылардың ниеттестігіне және орындалатын міндеттердің үлгісіне тәуелді.

Модельде ҒЗТКЖ үшін білім желісі аясындағы төрт маңызды инновациялық элемент келтірілген. Бірінші элемент өзара сенімді құру және қатысушылардың қызметін бейімдеу мен өзара толықтыратын пәнаралық зерттеулерге жәрдемдесу болып табылады. Екінші элемент бұл университеттер арасында және университеттің жекелеген зерттеушілерінің арасындағы жұмыстың виртуалды және интерактивті әдістері бар ақпараттық желіні дамыту. Үшінші элемент – біліммен алмасу тетігін, білімді басқару саласында озық тәжірибені әзірлеу, зерттеу және тасымалдау. Төртінші элемент білім желісінің ішінде жүретін білімді басқаруды біріктіру болып табылады.

Градец-Кралове Университеті (Univerzita Hradec Králové, Чехия). Градец-Кралове чех қаласындағы мемлекеттік жоғары оқу орны шығыс-чех аймақтың жетекші білім беру және зерттеу институттарына жатады. Бүгінгі күні университетте 9 мыңнан астам студент оқиды. Университетте 40 астам бағдарламалар мен шамамен 100 мамандық бойынша оқу жүргізіледі [13].

Университет ББЖ қалыптастырудың басы өткен ғасырдың 90-шы жылдарының ортасына тұспа-тұс келеді. Жүйені реформалау бойынша бастамалар менеджмент және ақпарат факультетінде басталған. Бұл бастамалар келесі міндеттерден тұрады:

- Жоспарлаушыны сатып алу және интернетке қол жеткізумен баспалық графиктердің кең ауқымды мүмкіндіктерімен оны пайдалану тәжірибесіне енгізу;

- Барлық маңызды құжаттарды электрондық форматқа түрлендіру және интранет арқылы қолжетімді болатын үлкен құжаттар қоймасына оларды жинақтауды дамыту;

- Интранет жүйесін біртіндеп әзірлеу және студенттер, оқытушылар, пәндер, оқу бағдарламалары және т.б. туралы қажетті ақпаратпен толықтыру;

- Виртуалдық оқу ортасын әзірлеу;

- Университеттің корпоративтік мәдениетіне сараптамалық білімі бар барлық тұлғалардың біліммен алмасуына қатысты өзгерістерді әзірлеу және біртіндеп енгізу.

1999 жылдың ортасынан бастап университетте баспалық графиктердің және басқа тиісті функцияларының кең мүмкіндіктеріне ие жоспарлаушы пайдаланыла бастаған. Scientia ООО фирмасының өнімі SyllabusPlus® ЖОО-на үш пайдаланушылар тобының өзара әрекеттесуінен бастауға мүмкіндік берді, яғни университет басшылығы, оқытушы құрам және студенттер. Жүйе Интранетке негізделген факультеттің ақпараттық жүйесімен де біріктірілген. SyllabusPlus жүйесі факультеттің әдістемелік жұмысын және оқытушылық қызметін жоспарлаудағы рөлімен қоса, факультет пен университеттің білім қорларын қамтитын білімді басқару жүйесі ретінде де қолданылады. Бұл университетті басқару үрдісін қолдауға және басшылықты заманауи әрі нақты ақпаратпен және қажетті біліммен қамтамасыз ете отырып, тиімді шешімдерді қабылдауға мүмкіндік береді [14].

Осылайша, көптеген университеттердің ұйымдастырушылық құрылымы пәнаралық тәсілді пайдалануға мүмкіндік бермейді. Алайда, қазіргі заманда, біз білгендей, ғылыми жаңалықтар түрлі ғылым шекарасында пайда болады. Сонымен қатар, жаңа білімді тудыру үшін халықаралық байланыстарды дамыту керек. Университеттер өздерін дербес мекемелер ретінде есептеуді доғару тиіс. Бұл қарым-қатынас барған сайын маңызды болатын институционалдық ынтымақтастыққа кедергі келтіреді.

Университеттің әрбір қызметкері өз біліміне ие. Алайда заманауи ақпараттық технологияларын қолданусыз және тиісті корпоративтік мәдениетсіз бұл білім мен тәжірибе әрбір жеке адамның білім кеңістігінде қалып қоюы мүмкін. Шетелдік университеттердің тәжірибесі көрсеткендей, әрбір ЖОО қатысушыларға тәжірибемен және зерттеулермен алмасуға, білімді жинақтап, жаңа білім тудыруға мүмкіндік беретін ББЖ құруға талпыну тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Харрингтон Дж. *Совершенство управления знаниями: искусство совершенствования управления знаниями: пер. с англ. / Дж. Харрингтон Ф. Воул. – М.: Стандарты и качество, 2008. – 269 б.*

2. А.Л. Пастухов *Управление знаниями в образовании: международный опыт // Вестник*

Челябинского государственного университета. Политические науки. Востоковедение. - 2012. - № 12 (266). - 56–59 б.

3. Соболева, Н.В. «Новая экономика» и управление знаниями // Вестник БГЭУ. – 2006. – № 3. – 26 – 31 б.

4. Anbulagan U. Kuswara. *An Experience in Knowledge Management System Implementation at Indonesian Leading IT School* // ISMICK. - 2001 – P.45-53.

5. Prabowo H. *The Concept and Strategy of ICT Integration in Teaching and Learning Process at Bina Nusantara University – Jakarta* // *Innovations in E-learning, Instruction Technology, Assessment, and Engineering Education*. - 2007 - P.127-131.

6. Данные об университете Yung Ta Institute of Technology and Commerce // <http://www6.ytit.edu.tw/english/mp5178.html>

7. Yaying Mary Chou Yeh, *The Implementation Of Knowledge Management System In Taiwan's Higher Education* // *Journal of College Teaching & Learning*. – 2005. - Vol. 2, №9. - 35-42 б.

8. Пертая М.В. Роль университетов в инновационном развитии российской экономики

// *Universum: Вестник Герценовского университета*. - 2014. - №2. – 104-115 б.

9. Тихомирова Н.В., Исаев С.Н. Создание системы управления знаниями в университете // *Открытое образование*. - 2007. - №4. – 44-49 б.

10. Bennett E. *Virtual HRD: The Intersection of Knowledge Management, Culture, and Intranets* // *Advances in Developing Human Resources*. – 2009. <http://adh.sagepub.com/content/11/3/362.short>

11. Kumar, N. Schwertner. *Visual Understanding Environment* // *Third International Conference on Open Repositories*. - Southampton, United Kingdom, 2008, 1-4 April // <http://pubs.or08.ecs.soton.ac.uk/79/>

12. University of the Basque Country сайты-ның материалдары // <http://www.ehu.eus/en/en-home>

13. Градец-Кралоуе Университетінің материалдары // <https://www.uhk.cz/cs-CZ/UHK/O-univerzite>

14. Mikulecka J., Mikulecký P. *University Knowledge Management - Issues and Prospects* // chirouble.univ-lyon2.fr/~pkdd2000/Download/WS5_12.pdf

Имашев Ботабек Есенбекович
заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Жарылқапова Гүлзагира Пәрменбайқызы
PhD докторант, аға оқытушы,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, zagira_09.80@mail.ru

КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНА ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ҰЙЫМДЫҚ ШАРАЛАРЫ

Түйін: Бұл мақалада соңғы жылдары мемлекет кәсіпкерлікті дамытуда бірқатар жұмыстар атқарды, нәтижесінде сауда-саттық, халыққа тұрмыстық қызмет көрсету, қоғамдық тамақтандыру, құрылыс, материалдық-техникалық қамсыздандыру, дайындау және өткізу, жылжымайтын мүліктермен операция салаларында жеке меншік формасындағы кәсіпорындар көптеп пайда болды. Олардың көпшілігі коммерциялық ұйымдар мен жеке кәсіпорындар. Кәсіпкерлік қызмет құқықтық ықпалдың объектісіне айналды, оның қалыпты жұмыс істеуіне жағдай туды. Бірақ, мұндай дұрыс жақтары бола тұра, мемлекеттің меншіктен бас тартуға және оны жеке адамдардың жекешелендіруіне бағытталған соңғы жылдардағы саясаты нарықтық экономикадан біз күткен нәтижені бермей отыр.

Резюме: В данной статье рассматривается проблемы противостояния уголовным правонарушениям в сфере предпринимательства. Государством в развитии предпринимательства за последние годы проведен ряд работ, в результате торговли, бытового обслуживания населения, общественного питания, строительства, материально-технического обеспечения. В отраслях появилось много предприятий с частной формой собственности и коммерческих организаций. Объектом правового воздействия и предпринимательской деятельности стала ситуация возникшая в его нормальном функционировании.

Summary: In this article examined problems of opposition criminal by a crime in the field of enterprise. At the present stage the government has taken steps to entrepreneurship development, which resulted in numerous businesses in the form of private property in the trade, providing household services, catering, construction, real

estate, logistics. Most of them are commercial organizations and enterprises. Entrepreneurship has become the object of the legal field and contributed to its development efficiency.

However, if there are clear benefits, denationalization of property, privatization and market economy policies have not led to the expected results. Without analyzing the nuances, we can not pay attention to some criminal manifestations, preventing dynamic development of society.

Қоғамдық қатынастарға және қоғамды басқару жөніндегі өз қызметінің негізгі бағыттарын қамтитын процестерге ықпал ету арқылы мемлекет өзінің басты және әлеуметтік маңыздылығы бар функцияларын іске асырады. Осы функциялардың ішінен ішкі бағыттағы, мысалы, кәсіпкерлік саладағы мемлекеттік саясаттың іске асырылуын қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, заңдылық пен құқықтық тәртіптің сақталуына кепілдік беру сияқты функциялардың осы зерттеу тақырыбына қатысы бар. Мемлекет және құқық теориясында мемлекет қызметінің ғаламдық, стратегиялық және басқадай түрлерін бөліп алып, одан кейін оларды белгілі бір түрлерге бөлу тәсілі бар. Оны белгіленген тәртіпте жүзеге асыру үшін жалпы және арнайы сипаты бар ұйымдық шаралар керек. Мұндай тәсіл кәсіпкерлердің құқыққа қайшы іс-қылықтарына қарсы тұруда да қажет [1,390-6].

Жалпы сипаттағы ұйымдық шаралар. Олар мемлекет пен азаматтық қоғамның, қызметі кәсіпкерлердің құқыққа қайшы іс-қылығымен тікелей күресуге бағытталмаған, бірақ бұл процесске елеулі ықпал ете алатын айрықша институттар құрумен байланысты. Мемлекеттің ұйымдық құрылымында қызметі толықтай экономика саласындағы проблемалық мәсе-

лелерді шешуге бағдар алған мамандандырылған автономды мемлекеттік комитеттің болғанын қолдайды.

Себебі нарық экономиканы дамытуға бағытталған қазіргі реформаны шағын және орта кәсіпкерліксіз жүзеге асыру мүмкін емес. Сондықтан да кәсіпкерлік қызметті қолдаудың кешенді бағдарламасын жасап, оны қаржылай толықтай қамтамасыз ету керек.

Бұл мәселені зерделеу Қазақстанның кейбір аймақтарында ғана (Алматы, Астана қалаларында, Шығыс Қазақстан, Ақмола, Қарағанды және Қостанай облыстарында) жеке бизнес пен кәсіпкерлікті жоспарлы негізде жергілікті мемлекеттік органдар тарапынан ықпал болмаса кәсіпкерлер заңға сай іс-қылық шегінде қала алмайды, күн көрістің балама вариантын іздестіруге мәжбүр болады.

Сондықтан да азаматтық қоғам институттарын құрудың маңызы зор, олар әртүрлі проблемаларды шешуде төрелік жасап, кәсіпкерлер мүддесін қорғаған болар еді. Әрине кәсіпкерлер үшін іс-қылық стандарттарын белгілеу, олардың сақталуын бақылау, құқық бұзушыларға мемлекеттік мәжбүрлеу жоспарын қолдану мемлекет еншісінде болады. Сонымен қатар, кәсіпкерлер мүддесін қорғайтын қоғамдық (мемлекеттік емес, коммерциялық емес) бірлестіктердің болуы, қалай да, мемлекет пен азаматтық қоғам арасында өзара жаңа қатынастар тудырады, өзара жауапкершілікті, мүдделердің тепе-теңдігін қамтамасыз етеді [2,350-6].

Азаматтық қоғамның Сауда-өнеркәсіп палатасы және аймақтық бөлімшелері түріндегі мамандандырылған институтының болуы кәсіпкерлер игілігі үшін іске асырылатын қызметтің көптеген бағыттарын құрылымдық қамтамасыз ете алады.

Олардың ішінен мыналарды айрықша бөліп аламыз:

- Кәсіпкерлер арасындағы дау-дамайларды төрелік негізде қарау жұмысы;
- Кәсіпкерлік қызметтің экономикалық қауіпсіздігін және кәсіпкерлікті құқыққа қайшы озбырлықтардан қорғауды қамтамасыз ету қызметі;
- Кәсіпкерлерге ақпараттық қызмет көрсету, оның ішінде оларға бейімдеп әртүрлі бағылымдар шығару.

Сауда-өнеркәсіп палатасымен және оның аймақтық құрылымдарымен қатар билік ор-

гандары жанындағы қоғамдық кеңестер, кәсіпкерлердің бірлестіктері мен қауымдастықтары сияқты құрылымдар да жұмыс істейді, оларды экономикалық мүдде біріктіреді. Олардың әлеуеттері мен мүмкіндіктері де әртүрлі, бірақ олар кәсіпкерлерге ықпал етіп, олардың құқыққа қайшы іс-қылықтарына қарсы тұруға тиіс.

Ұйымдық тұрғыдан алғанда, автордың пікірінше, мамандар даярлауға бағытталған шаралардың маңызы зор, олар әртүрлі оқу орындарын бітіргеннен кейін коммерциялық ұйымдар құрып, олардың кәсіпкерлік заңнама нормаларына сай жұмыс істеуін қамтамасыз еткен болар еді. Бұл ретте «кәсіпкер» термині жай ұғым ғана болып қалады, себебі заңды тұлғаның штат кестесінде әртүрлі деңгейдегі және бағыттағы менеджерлер қызметі көрсетіледі. Олар өздерінің даярлығы жағынан тиісті қызметкерге қойылатын талаптарға сай келуге тиіс. Бұл мән-жай да антикриминогендік роль атқарады.

Арнайы ұйымдық шаралар. Мемлекеттік қызметтің айрықша бір түрі – құқық қорғау қызметі. Оны арнайы уәкілеттік алған органдар заңдық шараларды қолдана отырып қатаң заңға сәйкес және белгіленген тәртіпті мүлтіксіз сақтап жүзеге асырады.

Жоғарыда көрсетілген анықтамада аса маңызды тұс бар, ол – құқыққа қайшы іс-қылықтарға қарсы тұрудың арнайы шараларын жүзеге асыруы үшін мемлекеттік құрылымдық ұйымына құқық қорғау деп аталатын арнайы органдарды кіргізу. Олардың құрамында анықтама, алдын ала тергеу және жедел іздестіру органдары құрылады. Құқық қорғау органдарының қызметін осылай ұйымдастырудың арқасында қылмыстық көріністерге, оның ішінде субъектісі кәсіпкер қылмыстарға тойтарыс беріледі.

Криминологияда бұл проблемаға біршама басқаша қарайды. Мұнда соңғы жылдары «қылмыстылықты әлеуметтік бақылау» сөз тіркесі пайдалануда, оны ұнамсыз нәрселерді жою немесе азайту мақсатында қоғамның оған ықпал ету құралы мен әдісі деп ұғыну керек.

Әлеуметтік бақылаудың құрылымдық компоненттері деп, біріншіден, адамдардың іс-қылықтарын нормативтік реттеуді, яғни қабылданған норманы бұзатын адамдар үшін жауапкершілік белгілеуді айтамыз.

Екіншіден, міндеттеулерді (нормаларды) жүзеге асыру жөніндегі, оның ішінде теріс

санкциялар сияқты әлеуметтік бақылау әдісін қолдану мақсатындағы әрекет танылады [3,267-6].

Жоғарыда аталған «құқық қорғау қызметі» және «қылмыстылыққа әлеуметтік бақылау» ұғымдарын салыстыра отырып, соңғының өз мазмұны жағынан біршама кең екендігін көреміз. Себебі ол қылмыстық әділет функциясын ғана емес, оған қосымша әлеуметтік пайдалы қызметтің басқа түрлерін де қамтиды. Құқық қорғау қызметінің де, әлеуметтік бақылаудың да ортақ белгісі олардың формальдық сипатында, себебі қылмыстылыққа ықпал етудің көрсетілген түрлерін құзырлы органдар, ұйымдар, мекемелер және олардың өкілдері лауазымдық өкілеттік негізінде және қатаң белгіленген тәртіпте құрылым жағынан қамтамасыз етеді. Бұл жағдайда қоғамның нормативтік тәртіпті белгілеу және қолдау, құқық бұзушылықты жою (азайту) арқылы өзін-өзі сақтап қалуына мүмкіндік туады.

Сонымен кәсіпкерлердің құқыққа қайшы, оның ішінде қылмыстық іс-әрекеттеріне қарсы тұру үшін оңтайлы ұйымдық модель таңдалуға тиіс, ал мемлекеттік органдар бақылау-тексеру функцияларын да, қылмыстық әділет функцияларын да құрылымдық жағынан қамтамасыз етуге тиіс.

Мұндай ұйымдық модель кез келген мемлекетте бар, бірақ қандай да бір әлеуметтік-саяси, экономикалық және өзге факторлардың ықпалынан ол өзгеріске ұшырайды, жетілдіріледі.

Бұл өзгерістер бізде 80-жылдардың екінші жартысынан басталды. Кәсіпкерлік қызметте заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз етуге, сондай-ақ жалпы экономикалық қылмыскерлікпен күресуге тиісті бұрынғы құрылымдар қайта құрылып, жаңалары пайда болды.

Осы процесті автор мынадай уақыттық кезеңдерге бөледі:

Бірінші кезең (1985-1991жж). Бұл кезеңде саяси-әлеуметтік және экономикалық реформа басталды, экономикалық қызмет саласында қылмыскерлік етек алды. Мамандардың ойынша, отандық экономиканың себебі кооперативтік қозғалысты әртүрлі «заңдағы ұрылар» мен авантюристер болып қалды, олар оңай олжаға кенеліп қана қалған жоқ, бұрынғы «ұрлағандарын» заңдастырып та алды. Бұл КСРО-да нарықтық экономиканың бой көтере бастаған, алғашқы капиталдың

жинақтала бастаған кезі еді. Бұл кезеңде экономикалық қылмыстарға КСРО-ның ОБХСС қызметі мен Қаржы министрлігінің құрылымындағы ведомстволық емес қаржы бақылау органдары қарсы күрес жүргізді. Кейін мамандандырылған жедел-іздістіру бөлімі таратылған соң, бұл оперативтік бөлімшелердің күші азайды, экономикалық қылмыстармен күрес босаңсыды.

Оның орнын толтыру мақсатында қылмыскерлікпен күреске МҚК (КГБ) жұмылдырылды, оның қызметкерлері ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес, қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, бетін ашу және оларды тергеу функцияларын өз мойнына алды.

Сонымен қатар Ішкі істер органдарының құрамында да ұйымдасқан қылмыстылықпен күресетін мамандандырылған оперативтік бөлімшелер құрылды.

Оған себеп – ОБХСС органдары әлсірегеннен соң, 70-жылдардан бастап мемлекетті де, халықты да ұйымдасып «тонау» етек алып кетті. Ал милиция қылмысты ашуда көрсеткішті қуып, лауазымы жоғары адамдардың ұрлығын көре тұра шара қолдана алмады. Бірақ ПМ мен МҚК-нің оперативтік бөлімшелері экономикалық қылмыстарға қарсы тұруды құрылымдық жағынан күшейткенмен, іс жүзінде ойдағыдай нәтиже бермеді.

Сонымен қатар бірінші кезеңде экономикалық қызмет саласындағы, оның ішінде кәсіпкерлікпен байланысты күрестің ұйымдық моделі жасалды[4,288-6].

Екінші кезең (1992–1993 жж.) Бұл кезеңде Қазақ КСР-і ПМ-нің құрамындағы социалистік меншікті ұрлаумен күрес (БХСС) қызметі ҚР ПМ-нің құрамындағы экономикалық қылмыстармен күрес (БЭП) қызметі болып қайта құрылды.

Экономикалық қылмыстармен күресуді, бұрынғыдай, ұйымдасқан қылмыстармен күресу басқармасы ба (УБОП) жалғастырды. Сонымен қатар бұл іске арнайы қызметтер де қамтылды (ҰҚК-нің 4-департаменті). Осы кезеңде салық органдары құрылып, оның құрамында салық тергеу қызметі (кейінгі салық полициясы) ұйымдастырылды. ҚР ПМ-і республика үшін мүлде жаңа бұл құрылымдармен тығыз байланысты болып, экономика саласындағы қылмыстармен бірге күресуі керек болды. Бұл халықаралық стандартқа сай келетін, себебі нарықтық экономикадағы елдерде ұйымдық модельдің элементі болып сана-

лады. Бұл кезеңде құрылымдық қамтамасыз ету жөнінен жаңа ұйымдық шаралар жүзеге асырылды, қудалауға да, ескертіп-сақтандыруға да мүмкіндігі бар мемлекеттік органдардың ауқымы кеңейді, олар:

- заңсыз кәсіпкерліктің таралуына;
- жалған кәсіпкерлікке;
- жалған банкроттыққа;
- тауар белгілерін заңсыз пайдаланумен, сапасыз және денсаулық үшін зиянды тауарларды алып келумен, сатумен және отандық жағдайда өндірумен байланысты қылмыстарға қарсы тұруға міндетті болды.

Осы кезеңде көлеңкелі, оның ішінде криминалды кәсіпкерлік етек алды, ол:

- заңды экономикалық едәуір қаражатын бақыланбайтын салаларға аударуға;
- соның нәтижесінде инвестициялар мен айналымдағы қаражаттың көлемінің азаюына, өндірістің тоқтауына, салық және бюджетке түсетін басқа төлемдердің азаюына немесе толықтай тоқтауына алып келді.

Үшінші кезең (1993–2000 жж.)

Бұл кезеңде мемлекеттік салық қызметі органдарының жүйесі реформаға ұшырады, салық тергеу бөлімшелерінің негізінде барынша мамандандырылған автономды құқық қорғау органы – Салық полициясының Бас басқармасы (ГУНП) құрылды.

Экономикалық қылмыстылыққа да қарсы тұратын бұл ұйымдық модельді қайта құрудағы мақсат – көлеңкелі экономикамен ашық күрескеннен нәтиже шықпаған соң биліктің оның қаражатының бір бөлігін салық санкциясы арқылы алуға талпынысы болатын.

Ұйымдастырылу жағынан да, құрылымдық тұрғыдан да салық полициясы бірегей құқық қорғау органы болды, ол анықтама, алдын ала тергеу, жедел іздестіру функцияларымен қатар, салық-тексеру жұмыстарын іске асыру мүмкіндігін алды. Сондықтан да салық органдары салық төлейтін кәсіпкерлерді бақылайтын бірден бір құрылым болмады.

Бұл модель, бір жағынан, мемлекеттің экономикалық қылмыстылықпен күресін күшейткендей болды, ал екінші жағынан, Ішкі істер министрлігі, Мемлекеттік тергеу комитеті оперативтік қызметтері мен Салық полициясы арасындағы байланысты жаңа сапаға көтеру керек екендігін көрсетті, себебі олар бір кеңістікте бір жұмысты қайталауға тиіс емес еді. Мұндай проблема салық-тергеу жұмысы саласында салық полициясы мен салық орган-

дары арасында туындады. Оның үстіне Салық полициясының органдары өз жұмыстарын экономикалық қылмыстармен күресу жөніндегі аппарат жұмысымен үйлестіре алмады, елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жұмысына кедергі келтірді.

Төртінші кезең (2000–2001 жж.)

Бұл кезеңде республикалық экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты барлық проблемаларды өз мойнына ала алатындай бірыңғай құқық қорғау органын құру мәселесі туындады.

Бір жағынан, Салық полициясының қандай тергеу жүргізетіндігін заңда анықтау бұл мәселенің көтерілуіне себеп болды, ал бұл көрсетілген құқық қорғау органын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды айқындайтын, ашатын, тергейтін, олардың алдын алатын және жолын кесетін «экономикалық» полицияға айналды.

Бұл жердегі стратегиялық мақсат – шаруашылық және қаржы-шаруашылық саласындағы көлеңкелі экономиканы ығыстырып шығару және ұйымдасқан қылмыстылықты жою еді. Сондықтан да экономикалық қылмыстылыққа қарсы тұрудың ұйымдық моделін мүлде өзгерту ұсынылды, ол үшін Салық полициясы комитетінің базасында салыққа байланысты құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды ғана емес, экономикалық қауіпсіздік саласында жасалатын қылмыстарды да ашып, тергейтін құқық қорғау органын құру керек болды. Мұндай модель бойынша Ішкі істер министрлігі адамға және меншікке қарсы қылмыстарды ашып, тергеумен, ал ҰҚК бөлімшелері – мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз етумен айналысуға тиіс болды.

Мұндай реформаның бір варианты – Салық полициясын Қаржы полициясына өзгерту, ал қаржы-кредит, бюджет және салық қатынастарын қылмыстық қол сұғудан қорғаған болар еді.

Бұл сияқты модернизация күрделі процесс және біржақты нәтиже бермейді. Ведомство неғұрлым ірі және ол шешетін мәселелер неғұрлым көп болған сайын оны басқару да қиындайды. Мұндай қайта құру Ішкі істер органдары құрамындағы экономикалық қылмыстармен күрес қызметін 9-басқарманы тартумен байланысты болар еді, ал оның көптен жинақталған тәжірибесі, қалыптасқан кәсіби ұжымы бар. Бұл жағдайда ол басқарма криминалдық полиция, ұйымдасқан қылмыспен

күрес басқармаларымен, полиция бөлімдерімен байланысын үзген болар еді.

Мұндай модернизация экономикалық қызмет саласында қаржы және салық қылмыстар ғана емес, иелену және жұмсап қою, алаяқтық, жалған ақша шығару, мемлекеттік қызметкерлерді сатып алу сияқты қылмыстардың жасалатындығын ескермеді[5, 264-6].

Бесінші кезең (2001 жыл және осы уақытқа дейін)

Бұл кезеңде құқық қорғау және бақылау – тексеру функцияларын құрылымдық қамтамасыз ететін ұйымдық модель тағы да өзгерді. ПМ-нің 9-департаменті таратылғандықтан Салық полициясы органдары да реформаланды, олардың орнына өзінше дербес Экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстармен күрес жөніндегі Агенттік (Қаржы полициясы) құрылды, ол тікелей ҚР Президентіне бағынды. Ал мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету функциясы ПМ-нің 4-департаментіне жүктелді.

Бұл реформа биліктің фискальды блок пен салықтағы тергеу блогын бір ведомствоға біріктіретін бірыңғай салық әкімшілігін құрғысы келмейтіндігін көрсетті. Функциялардың қабаттаса қатар жүруі жайында, Ішкі істер органдарының 9-басқармасы атқаратын функцияны бұрындары Салық полициясының сондай бөлімшелері де қосарланып атқаратын.

ЭСҚКА-ін және оның жергілікті жерлердегі органдарын (Департаменттер) құру оның ішкі құрылысы туралы мәселені көтерді. Автор бұған байланысты үш функцияны құрылымдық қамтамасыз ету қажет деп санайды.

Біріншіден, жедел-іздігі қызметі және оған байланысты оперативтік қызмет көрсету институтын дамыту, ал салыққа қатысты құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды, сондай-ақ экономика саласындағы басқа да жанама іс-әрекеттерді ашу міндетін орындайды.

Екіншіден, бұл салық төлеушілердің салық заңдарын құқықтық режимде сақтауын тексеруді құрылымдық қамтамасыз ету, ол үшін қаржы полициясының бөлімшелерінде салық құқық бұзушылығын жедел құжаттайтын қызмет типтес мамандандырылған бөлімше құру керек.

Үшіншіден, Қаржы полициясына бақылау-тексеру өкілеттілігін беруде проблемалық сипат бар. Әдетте салық және қаржы бақылауы функциясын мемлекеттің мамандандырылған институты қамтамасыз етеді, ол

құқық қорғау органдарына жатпайды. Бірақ Салық полициясы үшін бұл ереже сақталмады. Сонымен қатар заң шығарушы 1999 жылы Салық полициясы үшін, құқық қорғау органы ретінде тексерудің айрықша түрін енгізді, тиісті өкілеттік берді.

ЭСҚКА-ға тиісті өкілеттіктер беруді салмақтай келе, автор, оларды бұл оперативтік қызмет құрамындағы Салық тергеулерінің басқармасы құрылымдық қамтамасыз етуге тиіс деп есептейді.

Оның құрамында салық тергеулерін ұйымдастыру бөлімін құрған жөн, ол:

- салық тергеулерін іріктеу, есепке алу және іске асыру жүйесін құрады;

- тергеуге жататын материалдардың жергілікті жерде қаралуын және шешім қабылдау үшін материалдар дайындауды қамтамасыз етеді;

- көлеңкелі экономикаға тартылған салалар мен қызмет түрлерін анықтайды;

- заңға сүйене отырып салық тергеулерінің әдістемесін жасайды.

Сонымен қатар бұл бөлім салық тергеулерінің төменгі тұрған бөлімшелеріне қатысты ақпараттық-талдау және бақылау функцияларын да атқарады.

Салық тергеулері басқармасының құрамында, автордың пікірінше, мынадай бөлімдер болуға тиіс:

- тергеуге дейінгі тексеру;

- салық тергеулерін құқықтық және методологиялық қамтамасыз ету бөлімі;

- ақпараттық-талдау бөлімі.

Тергеуге дейін тексеру бөлімі алдын ала анықтау функциясын атқара отырып сол органның өкілеттілігін алады, ал ҚДЖК-нің 200-бабына сәйкес қылмыс белгілері болған жағдайда қылмыстық іс қозғап, дереу (5 тәулік ішінде) тергеу әрекеттерін жүргізуге мүмкіндік алады.

Күш-жігердің бірігуін керек ететін мәселелерді шешуде Салық полициясы органдар мен салық органдарының ведомстволық өзгелігін жеңу керектігіне автор назар аударады. Бұл тұрғыдан алғанда, жергілікті жерлердегі тексерулердің нәтижесіне байланысты тез шара қолдану мақсатында Қаржы полициясының қызметтерін салық инспекциясына уақытша жіберіп алу тәсілі қолданылса. Ол үшін алдымен құқық бұзушылықтың бар-жоғын анықтап, болған жағдайда оны дұрыс саралау керек және оны қоғамға қауіпті деп танып,

қылмыстық жазалау шарасын қолдануға болады деген шешімге келу керек[6,104-б].

Ел өміріндегі жаңа төңкеріспен байланысты әлеуметтік былық экономикалық қылмыстарға қарсы тұруды ұйымдастыру процесіне де өз ықпалын тигізді.

Осы мақалада айтылғандарды түйіндей келе мына тұстарды көрсете кеткенді жөн көреміз:

1. Шағын және орта бизнесті дамытуда – атқарушы биліктің қажетті ресурсы бар мамандандырылған органның бір орталықтан ұйымдастыруы да кәсіпкерлердің құқыққа қайшы іс-қылықтарына тежеу болар еді. Кәсіпкерлікті аймақтық деңгейде қолдаудың да маңыздылығы бар. Алдын алу функциясын Сауда-өнеркәсіп палатасы және оның жергілікті жерлердегі органдары, өзге қоғамдық құрамалар түріндегі азаматтық қоғам институттары да қамтамасыз ете алады.

2. Кәсіпкерлердің құқыққа қайшы іс-қылықтарына қарсы тұруға бағытталған арнайы ұйымдық шаралар, егер олардың нәтижесінде оңтайлы ұйымдық модель жасалса, табысты болды деп саналады. Бақылау-тексеру функцияларын да, қылмыстық әділет функцияларын да құрылымдық қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар оның элементтері болуға тиіс. Экономикалық қызмет саласында, оның ішінде кәсіпкерлік саласында әлеуметтік-құқықтық бақылауды құрылымдық қамтамасыз ететін ұйымдық модельдің қазіргі элементтері – мемлекеттік органдар, олар мемлекеттік тіркеу және лицензия беру процедурасын жүзеге асыру арқылы жеке және заңды тұлғалардың кәсіпкерлікке кіруін қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, құқық қорғау органдары да, бақылау-тексеру органдары да құқық қорғау және бақылау-тергеу функцияларын

іске асыру арқылы кәсіпкерлердің әкімшілік заңдарды сақтауын қамтамасыз етеді, қылмыстық әрекеттердің алдын алады, жасалғандарын ашуға және тергеуге мүмкіндік тудырады.

Көрсетілген органдар арасындағы дұрыс өзара әрекеттік те ұйымдық тұрғыдан проблема болып табылады, оларда әртүрлі, бірақ бірін бірі толықтыратын мүмкіндіктер бар. Өздеріне жүктелген міндетті ұтымды шешу үшін құқық қорғау органдарына да, бақылау-тексеру органдарына да қажетті мәліметтердің ведомствоаралық банкын құрған жөн. Кәсіпкерлер жасаған немесе олардың қатысуымен жасалған қылмыстарды ашу және тергеу кезінде бірлескен бұйрық беру, берлескен келісім жасау практикасын қолдану керек деп санайды автор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Указ. соч. Алауханов Е.О. Психология криминального поведения в предпринимательской деятельности и предупреждение преступлений в сфере экономики // Материалы НПК. – Т.: ТГЮИ, 2003. – 390 с.

2 Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Криминология: Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2008. – 350 с.

3 Тотьев К.О. Предпринимательское право: Учебное пособие. – М.: Профобразование, 2003. – 267 с.

4 Каиржанов Е.И. Криминология. Общая часть. – Алматы: Өркениет, 2000. – 288 с.

5 Платонов К.К. Краткий словарь системы педагогических понятий. – М., 1994. – 264 с.

6 Каиржанов Е.И. Преступность – явление социальное // Предупреждение преступности. – 2003. - №1. – С. -104.

Исмаилов Атахожа Айдарович

кандидат юридических наук,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Омарбаева Лаззат Касымбековна

старший преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,
E-mail: Lyaka-64@mail.ru

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА

Резюме: Основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения.

В зависимости от степени общественной опасности и наказуемости деяния уголовные правонарушения подразделяются на преступления и уголовные проступки (в основе деления правонарушений на проступки и преступления лежат два признака: степень общественной опасности, наказуемость деяния).

Уголовный проступок - совершенное виновным деяние (действие или бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста.

Не является уголовным правонарушением действие (бездействие), хотя формально и содержащее признаки какого-либо деяния, предусмотренного особенной частью настоящего Кодекса, но в силу малозначительности не представляющее общественной опасности.

Түйін: Қылмыстық жауапкершіліктің негізі - қылмыстық құқықбұзушылық болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтар өзінің қоғамға қауіптілігінің дәрежесі және жауаптылығына байланысты қылмыстар мен қылмыстық теріс қылықтарға бөлінеді (құқық бұзушылықтарды қылмыстар және теріс қылықтарға бөлу негіздерінде екі белгі бар: қоғамға қауіптілік дәрежесі, әрекеттің жазалануы).

Қылмыстық теріс қылық – кінәлінің қоғамдық қауіптілігі онша емес, үлкен қоғамдық қауіптілігі жоқ, тұлғаға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке елеулі емес залал немесе залал келтіру қауіпін туындататын әрекет

(әрекет немесе әрекетсіздік) жасағаны үшін айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу түрінде жаза қарастырылған.

Осы кодекстің ерекше бөлімінде қарастырылған формальді түрде және кез келген әрекеттің белгілері бар әрекет (әрекетсіздік), бірақ маңыздылығы аз өзінің қоғамдық қауіптілігі жоқтығынан қылмыстық құқық бұзушылық болмайды

Summary: Founding of criminal responsibility is a feaisance of criminal offence.

Depending on the degree of public danger and punishability of act criminal offences are subdivided into crimes and criminal misconducts (in basis of division of offences on misconducts and crimes two signs lie: degree of public danger, punishability of act).

Criminal misconduct is a perfect guilty act (act or omission), not presenting a large public danger, causing insignificant harm or creating the threat of damnification to personality, organization, society or state, for the feaisance of that punishment as a fine, correctional works, bringing in is envisaged to social works, arrest.

An action (inaction) is not criminal offence, although formally and containing the signs of some act envisaged by the special part of the real Code, but by virtue of unimportantness not presenting to public.

Проблема уголовного проступка обсуждается в юридической литературе более 25 лет. Модернизация уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного и административного законодательства, проводимая в последние годы в Казахстане, продиктована необходимостью усиления конституционных гарантий защиты прав личности, обеспечения эффективности судопроизводства и мер правовой ответственности, необходимостью дальнейшего повышения конкурентоспо-

сособности национальной правовой системы. Действующие Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы РК приняты 17 лет назад. За эти годы в них внесены сотни изменений и дополнений. Необходимость изменения государственной политики в сфере реформирования уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства является объективной и стала следствием перехода Республики Казахстан к цивилизованным рыночным отношениям, ведь вся жизнь определяется состоянием экономической базы»[1].

В уголовном законодательстве ряда восточноевропейских стран категория уголовных проступков уже обособлена в соответствующую классификационную группу. Причем, по признанию многих зарубежных и отечественных ученых-юристов, разграничение уголовно-противоправных деяний на преступления и проступки доказало свою эффективность»[2].

Уголовный проступок — непроступное правонарушение. На это указывает сам термин «проступок», применяемый в праве для обозначения деяний, отличных от преступлений.

3 июля 2014 года был принят новый Уголовный Кодекс Республики Казахстан, состоящий из 467 статей против 393 старого Кодекса. Глава государства Нурсултан Назарбаев подписал Уголовный и Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан, которые введены в действия с 1 января 2015 года. Задачи Уголовного кодекса остались неизменными и соответственно задачами Уголовного кодекса являются защита:

- прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности;
- законных интересов организаций;
- общественного порядка и безопасности;
- окружающей среды;- конституционного строя и территориальной целостности Республики Казахстан;
- охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасных посягательств, а также:
- охрана мира и безопасности;
- предупреждение уголовных правонарушений.

Для осуществления этих задач Уголовный Кодекс устанавливает основания уголовной ответственности, определяет какие опасные для личности, общества или государства дея-

ния являются уголовными правонарушениями.

Основу для формирования категории уголовных проступков должны составить правонарушения, не представляющие большой общественной опасности. При определении круга уголовных проступков полезно учитывать практику судов по делам о подобных правонарушениях и освобождения лиц от уголовной ответственности, а также уровень правосознания граждан.

Понятие уголовного проступка и преступления четко разграничены в законодательстве многих государств. Статьей 4 УК РК указано: «Единственным основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка, предусмотренного настоящим Кодексом. Никто не может быть подвергнут повторно уголовной ответственности за одно и то же уголовное правонарушение. Применение уголовного закона по аналогии не допускается»[3].

Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста.

За совершение уголовного проступка квалифицирующегося соответствующей статьей Уголовного Кодекса предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам и арест.

«Смысл выделения уголовных проступков в том, чтобы быстро разрешить правовой конфликт там, где слишком долго расследовать ничего не нужно. Все деяния, которые не характеризуются тяжкими последствиями подлежат наказыванию не сурово, но стремительно»[4].

Уголовный проступок определяется по двум критериям: общественная опасность совершенного деяния и наказания, наказание предусмотрено в виде штрафа и административного ареста.

В связи с этим часть тех правонарушений, которые предусматривают штрафные санкции и административный арест перене-

сены в уголовный кодекс в качестве уголовного проступка.

К уголовным проступкам целесообразно причислить и неосторожные преступления, не причиняющие большого вреда. Кроме того, сюда можно отнести некоторые административные деликты (мелкое хищение чужого имущества, управление транспортными средствами в состоянии опьянения, мелкое хулиганство, злостное неповиновение законному требованию работника правоохранительных органов и др.).

Обосновывая необходимость установления нового вида правонарушений, Г. А. Кригер подчеркивал непосредственную близость уголовных проступков и преступлений, сходство их социальной природы, характера и степени общественной опасности. Кроме того, благодаря этому исключается дублирование большинства институтов Общей части уголовного права, которые, в принципе, должны быть едиными для обеих разновидностей уголовно, противоправных деяний (форма вины, необходимая оборона, крайняя необходимость, соучастие, добровольный отказ и др.). Данное решение, считает автор, обзывает вдобавок к строгому ведению статистического учета преступлений и проступков»[5].

Да и сам термин «уголовный проступок», прочно вошедший в лексикон юристов, может означать лишь одно: ответственность за подобные деяния должна предусматриваться уголовным законом. При формулировании оснований уголовной ответственности в законе необходимо установить, что она возлагается лишь на лицо, совершившее преступление или уголовный проступок.

За уголовные проступки следует предусмотреть особые меры уголовно-правового воздействия (например, арест, исправительные работы, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, штраф), по своей жесткости являющиеся чем-то средним между видами уголовного наказания и административными взысканиями. Учитывая большую репрессивность этих мер по сравнению с административными, правом их применения целесообразно наделить только су как орган, который должен выносить определение.

Остался неизменным принцип деления преступлений (и только преступлений) в зависимости от характера и степени общественной

опасности на преступления небольшой, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие преступления. Правила дифференциации преступлений также сохранены.

Лицо, совершившее уголовный проступок, может быть освобождено от уголовной ответственности по определению суда либо постановлению прокурора, следователя или органа дознания. На преступников данная льгота не должна распространяться. За уголовные проступки установлены сокращенные сроки давности уголовного преследования. И наконец, совершение уголовного проступка не влечет судимости.

Конструируя понятие преступления, законодатель использует два признака — общественную опасность и уголовную противоправность. И этот подход должен послужить отправным и при определении понятия уголовного проступка. Общественная опасность присуща как преступлениям, так и проступкам. Но уровень ее применительно к различным видам правонарушений неодинаков. Базу для формирования категории уголовных проступков должны составлять деяния, не представляющие большой общественной опасности. Можно поэтому утверждать, что уголовные проступки обладают небольшой общественной опасностью, а преступления — большой общественной опасностью.

Надлежит, таким образом, исходить из двучленной классификации правонарушений: преступления и уголовные проступки. Указание на соответствующий уровень общественной опасности в понятиях преступления, уголовного или любого другого проступка позволит четко их разграничить.

Детализирующую функцию при этом может сыграть перечисление общественных отношений, на которые посягает тот или иной вид деяний. Подобный прием используется, например, при определении понятия преступления, хотя в принципе делать это не обязательно. Что касается уголовной противоправности, то введение данного признака в понятие уголовного проступка, дает, помимо прочего, возможность отличать данный вид правонарушений от других проступков. Таким образом, уголовный проступок можно определить как действие или бездействие, предусмотренное уголовным законом и обладающее небольшой общественной опасностью. Если будет признано целесообразным упоминание

об объектах уголовно-правовой охраны, то предлагаемое понятие следует дополнить словами «посягающее на» с указанием специфического круга общественных отношений»[6].

В классификации уголовно противоправных деяний, построенной по характеру и степени общественной опасности, в этой связи можно выделить категории умышленных и неосторожных уголовных проступков. Располагаться они должны вслед за преступлениями (особо тяжкими, тяжкими, значительной общественной опасности и неосторожными). Юридической наукой разработано понятие состава проступка, которым называется описание признаков правонарушения по схеме: объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона.

Объект проступка это область общественных отношений, регулируемых и охраняемых правом, в которой произошло деяние и, (или) которой этим деянием причинен вред. Любое проступок, даже если он и не возымел осязаемых вредных последствий, приносит вред правопорядку, причиняя урон общественному правосознанию, внося беспорядок в урегулированные правом отношения. Особенно вредны правонарушения, оставшиеся безнаказанными.

Объективная сторона проступка характеризуется совершением деяния, даже если оно и не повлекло последствий (превышение водителем установление и скорости движения или проезд на запрещающий сигнал светофора, нарушение правил охраны труда, произнесение оскорбительных слов, хранение огнестрельного оружия без соответствующего разрешения и т.д.). Если это деяние повлекло вредные последствия, то ответственность за него либо усиливается, либо осуществляется по другому составу, предусматривающему более строгую ответственность.

Другие составы правонарушений включают определение последствий деяния, и соответственно предполагают установление причинной связи деяния и наступивших последствий (нарушение правил дорожного движения пешеходом, повлекшее повреждение транспортных средств, нарушение правил охраны труда, ставшее причиной производственных травм, нарушение противопожарных правил, причинившее значительный ущерб, и т.п.).

Субъект проступка - лицо, которое совершило правонарушение дееспособное и достиг-

шее 16-летнего возраста. При осуществлении штрафной, карательной ответственности качества лица, совершившего правонарушение, учитываются как обстоятельства, влияющие на степень строгости наказания, смягчающие (несовершеннолетний, беременная женщина и др.) или отягчающие (наличие судимости или неснятого взыскания, состояние опьянения и др.).

Субъектами некоторых проступков являются организации. Предприятия, организации, учреждения могут быть привлечены к ответственности за нарушение правил строительных работ, правил охраны природы и др. Субъектами проступка могут быть органы печати и другие средства массовой информации, распространившие о ком-либо неправильные сведения.

Субъективная сторона и формы вины.

В отношении составов, где деяние квалифицируется без связи с его последствиями, действует общий принцип: незнание официально опубликованного закона не освобождает от ответственности за его несоблюдение.

В сложных составах, содержащих описание деяния и его последствий важна дифференциация форм вины. Различаются умысел и неосторожность. Проступок признается совершенным умышленно, если лицо, его совершившее, предвидело его вредные или опасные последствия и желало наступления (прямой умысел) или сознательно допускало наступление этих последствий (косвенный, или эвентуальный, умысел).

Проступок признается совершенным по неосторожности, если лицо предвидело возможность наступления вредных или опасных последствий своего деяния, но легкомысленно рассчитывало на их предотвращение (самонадеянность) либо не предвидело возможности наступления таких последствий, хотя должно было и могло их предвидеть (небрежность).

Если любое правонарушение является противоправным деянием, то не любое противоправное действие непременно является правонарушением. Например, уголовное законодательство освобождает от ответственности лиц, которые совершили преступные деяния под физическим принуждением. Для признания противоправного деяния правонарушением необходимо, чтобы оно было совершено виновно.

Из определения преступления и различных видов проступков можно вывести общее понятие правонарушения. Им является посягающее на установленный порядок общественных отношений противоправное, виновное действие или бездействие субъектов права. Одной из черт правонарушения, наиболее видимой, вытекающей из самого термина, является противоправность, т. е. нарушение права, его норм, содержащих юридические обязанности и запреты. Правонарушение - это деяние, поведение, поступки людей, действие или бездействие, следовательно, правонарушение может составить только акт поведения, внешне выраженный правонарушителем.

Разграничение преступления и уголовного проступка закрепленного законодателем позволяет правоохрнительным органам расследовать дела данной категории и рассмотреть в суде более эффективно по срокам вынесения решения и будет способствовать качественно-му отправлению правосудия.

Список использованной литературы

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858

с изменениями и дополнениями от 16 января 2014 года № 731

2. Бухгольц Э., Лекшас И. Новое уголовное право Германской Демократической Республики — социалистическое право // Новое уголовное законодательство зарубежных социалистических стран Европы / Под ред. В. Д. Меньшагина, М. А. Гельфера, Г. А. Кригера и др. М., 1974. С. 160; Виг И., Кузнецова Н. Основные черты Уголовного кодекса Венгерской Народной Республики // Социалистическая законность. 1981. № 9. С. 52.

3. УК РК от 3.07.2014г.

4. «Уголовный проступок как категория преступления» // Материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых «Проблемы совершенствования науки и образования на современном этапе», Шымкент, 2005. С. 14-17.

5. Кригер Г. А. Конституция СССР и совершенствование уголовного законодательства // Вести. Моск. н-та. Сер. «Право». 1979. № 2. С. 6.

6. Бишимбаева А.В. Проступок в уголовном праве (теоретические и практические аспекты) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд.юрид. наук. Астана, 2007. С.11.

MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES

Түйін. Бүтіндей бір қоғамның бақуатты болуы басқарудың нысаны мен әдістеріне тікелей тәуелді екендігі бүгінде айқын айғақ. Осыған орай бұл мақала табиғи ресурстарды басқару мәселесіне арналған. Себебі, сол басқаруға табиғи ымызды қаншалықты тиімді әрі ұтымды пайдаланатындығымыз тәуелді.

Резюме. На сегодняшний день очевидность зависимости благосостояния общества в целом от методов и форм управления это уже неоспоримый факт. Ввиду этого данная статья посвящена вопросам управления природными ресурсами. Так как, именно от этого зависит насколько рационально и прибыльно мы пользуемся природными благами.

Summary. To date, the evidence of the dependence of the welfare of society as a whole on methods and forms of management is an indisputable fact. In view of this, this article is devoted to the management of natural resources. Since, it depends on this how much rational and profitable we use natural goods. Summary

To date, the evidence of the dependence of the welfare of society as a whole on methods and forms of management is an indisputable fact. In view of this, this article is devoted to the management of natural resources. Since, it depends on this how much rational and profitable we use natural goods.

History has different perception of the nature of man to do with it. For legal doctrine and of the right common association of nature with the property dealer. In the civil law nature of literature as an object of property rights. In the philosophy of science and the category "Nature" and "thing" are cultural universals. These philosophical categories always have a socio-cultural dimension and largely determine the nature of human activity. [1] The importance of these philosophical categories of philosophy varies considerably in the law, where it is transformed into power. Therefore, examining them and any public relations about the "nature" and "things"

settled in law, methodologically extremely important to bear in mind that "humanity is now in a state of crisis of civilizational and value fault. And none of the global problems (environmental, demographic, economic, social, etc.) Can not be solved without a serious, unbiased criticism and reconstruction of the basic foundations of the current civilizational development, which generates and exacerbates these problems. [2]

Right, as you know, can serve as an essential resource for the progressive development of society and the state, and can, on the contrary, exacerbate social development. At the current critical stage of civilizational development, and increasing the role of law and the responsibility of those who contributed to its formation in the conditions experienced by the systemic crisis. In general, as far as can be judged, right in Kazakhstan, as well as outside of it, does not take this factor as a methodological improvement in the law, orienting it to overcome crises.

This article is written in the context of the vision of law as essential structural resource. In the legal context of a critical theory of environmental law will be reviewed and domestic law in the whole question of the legal nature of the title. The question in the theory of law and the law is expressed through the institution of property rights, elements of which are ownership, possession, etc.

Institute of property rights is intended to serve the cause of rebuilding these basic foundations of the current civilizational development. Reconstruction is possible primarily by updating outlook and on this basis the spiritual health of society - the formation of a new legal thinking and the law itself, including its Institute for public property rights. An essential element (factor) of such bases are obviously the relationship to nature, about the nature of a fundamental and special object of public relations regulated in the law, as well as related important ideological base.

The doctrine of public law are fragmentary provisions on individual objects of such rights. Requirements for the development and formation

of a public institution of property rights become particularly evident and urgent when considering how jurists see their property rights and their objects. The need, an urgent need for such formation is dictated, however, is not in opposition to the private institution of property rights and to achieve meaningful goals, solving creative tasks in the most efficient and sustainable development of the society, a resource which is the object of such rights.

Real rights in civil law are investigated and reported to the civil law and science and in the doctrine of law in general. Rights in rem, usually inherent in perpetuity. Property rights provide the legal framework for relations between the subjects of civil law about things. Property rights have a single historical source - Roman law and give the holder the exclusive dominion over the thing. The volume of property rights can be absolute (ownership). At the same things in the civil law - the nature of material objects or objects created by man, which are the objects of property rights and other property rights [3].

Civil Code PK (part one) of 27 December 1994 contains a number of provisions relating to rights in rem and their objects. CC RK defines the types of objects of civil rights. In related things, including money and securities, other property, including property rights under it to the objects of civil rights; works and services; information; results of intellectual activity, including exclusive rights to them (intellectual property); intangible benefits. Note that in the article "nature" is not assigned by the legislator to the objects of property rights and to the content of the concept of "things," as do the references cited above and below the scientists.

However, "things are understood under the objects of material substance: the body in solid, liquid and gaseous state. These are objects animate and inanimate nature. In this case it is understood that such things are mastered and available to man and society, and therefore may be subject to the civil rights of individuals and legal entities of the Republic of Kazakhstan. By constantly increasing "the development of science and technology the number of such objects of civil rights.

According to some authors, "for things they are understood by both human nature and objects of the material world that meet certain human needs." The user of this commentary can also just make sure that all the objects of the material world, created by nature - the objects of civil

relations. And most importantly - this comment so the user does not see the difference between the subsoil and the refinery as the objects of civil law relations.

Thus, the civil doctrine comes from the fact that things in civil law -material natural objects or objects created by man, which are the objects of property rights and other rights. It turns out that the whole of nature within the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan, regardless of the established her ownership, is the subject of civil rights in rem.

It applies to legal technique related to the language requirement of the necessary accuracy and uniqueness of the concepts, terms, language, verbal structures and definitions for the expression of certain regulatory - legal content in a legal act, obviously, has the power and importance in regard to doctrinal texts. At this, many scientists have drawn attention to the theory of law. So, R.O. Khalfina wrote on this subject: "The rigor and scientific validity of the conceptual apparatus are of particular importance in the science of law, as a result of development of the theory may have suggestions to improve the legislation and practices that require particular accuracy and clarity" [4].

The most important requirements for the scientific terminology, refers to the leading legal theorist SS Alekseev. To those he considers the uniqueness, strict certainty, clarity, stability, and compatibility with all the complex terminology used in the science [5].

"A different look" means that the general theory of law, in the theory of public and private law developed coordinated positions on the criteria for the legal separation of the two families, and the authors of the Concept by willful determine their view on their relationship. [6]

The ratio of environmental law with other industries need to include rules governing the ownership of objects such as subsoil areas and water bodies. Ownership of these facilities should be subject to state registration. Such a law should be the alternative, in order to apply the rules on the ownership of land. Animals in a state of natural freedom should not be subject to property rights.

The scientific nature of this doctrinal legal phenomenon - "a different view" - about such vital for the community of property rights as the nature of the Institute element - in a science fair is picked respected and eminent jurists as

"broad intervention" and "dangerous operation". Academician YK Tolstoy writes on this subject: "... worrying that the concept involves extensive intervention in such industries related with civil legislation, such as legislation on protection and use of natural resources.

A study of real rights methodologically regularly and maintain reasonable based on the current legal system. Its most important feature at the present stage of development of society and the state is the allocation of public and private law. If the 70 -80 years of the last century, scientists conducted intensive discussions on the sectoral structure of Soviet law, that at the present stage of development of the law, according to V.F.Yakovlev, "it became clear that the main components of the system of law - its main divisions - right private and public right. If there is no development of private law, rely on effective community development is not necessary. If there is no development of public law, private law can not be effective." It is no accident in the 1990s, has been given so much attention to scientific bases verified allocation in the legal system of legal families, the definition of criteria, characteristics, properties of each of them. It was prompted by the emergence of new for Kazakhstan's political, economic and social conditions.

Their best records in the right - a prerequisite for sustained development of the society and the state. The doctrine of legal families in the 1990s, efforts were made to form a scientific basis for their development. The basis of this process are the signs, especially the characteristics of public and private law, proposed by leading scientists in these fields.

The first and most essential feature of public law in the theory of public law called the public interest, which as a concentrated expression of general social needs and aspirations acts systemically important phenomenon. For publicly - regulatory character of peremptory method, when a subject to governmental authority establishes standards unilaterally. Public law includes basic questions of the formation of the legal system and ensure its

sustainability. Public Law establishes a mechanism and procedures for the legal protection of all subjects of law.

All of the above features are concentrated in public law carries with it a comprehensive and systematic public - legal regulation.

According to Y. Tikhomirov, "Public Law as a

great legal family covers a range of areas of law and legislation. But this is not a mechanical set of industries and system-structured legal integrity with its own characteristics. It is distinguished, above all, the impact of the object, the subject of regulation." V.F.Yakovlev expressed scientifically justified and critical judgments about the priority of public law: "First of all it is necessary to clearly define the scope of public law, for all the rest should be covered by private law. The boundaries and the scope of public law in its purest form should be clearly marked, so that the public law and private law it is stronger, would not be appropriated not usurped himself what he transcends. As in relation to public law, is a fundamental feature of the public interest, for private law doctrine called private interest. The literature suggests that the "private interest is rooted primarily in the property relations (assignment, distribution, possession, exchange of material and spiritual wealth). The system of rules governing this type of relationship has been very conventional name. VM Korelskiy clarifies: "Private law is a legal expression of private property." Thus, as a general criterion, feature, features, and public and private law and one of the most important representatives of both legal families called interest -public and private. The status of the structure Y.A.Tihomirov right at the beginning of this century, assessed as "lively confrontation of public and private law." However, in his opinion, "this conflict is exaggerated, and most importantly - the peaceful coexistence of public and private law as a pair of categories, as the two legal pillars of the building." At the same time the leading theoretician of public law wrote about the presence of successful and unsuccessful "legal partnership" between the provisions of the Civil and Land Codes. In the context of the characteristics of the old and new control facilities Y.A. Tikhomirov writes about the presence of industries with a large share of publicly - legal institutions and norms. To those he refers, in particular environmental law. "And it requires a more precise their taxonomy, otherwise the political passions can "sweep" the individual institutions. " This caution particularly as we see, "come true" through the institution of property in the nature.

In order to ensure peaceful coexistence, overcoming social development right negative trends developed or to be developed, under the new rules, taking into account new scientific criteria. As a goal, we should talk about the

formation of an effective legal system.

Along with signs, criteria of public and private law, another essential element of the scientific bases of property rights is obviously a classification of real rights, allocated in connection with these legal families. If there is a "thing" to ensure that private interests, and forming together an institution of civil property law, it is natural to assume the existence of things, designed to ensure the satisfaction of the public interest. And, accordingly, you should contact the institution of the public property law, in particular, the most significant element of it - the public property: state and municipal.

In contrast to private law, in which a particular feature and feature private property named in the public right of property does not stand out as a separate feature. In his article, Y.A. conceptual Tikhomirov writes about property in general terms only in the context of the study of objects of regulation - both old and new.

Taking into account the above provisions of the general theory of law on the basic attributes and criteria for public and private law in general, consider the question of the nature as an object of property rights.

Nature - a specific object in a "proprietary" right

Specificity of nature as an object of ecological relations in the right naturally determines not only the specifics of the relations regulated by it and form the subject of environmental law, and thus the specificity of "proprietary" rights, but also the role of most of the industry in the legal system. Writes about this in his latest publication - Testament environmentalists - OS Sausage. In his opinion, "Environmental Law should play a tremendous historical role - to become a counterweight to the rest of the law, standing guard over the property of wealth and associated power. Wealth and power (keep wealth to consolidate power) - is indestructible twofold evil, to which the right - a faithful servant. Right - this is a tool in the hands of the already prevailing in the society and individuals to keep multiplying his wealth by plundering others, as well as to strengthen their power. So it was for thousands of years, so it continues and now.

With this essential function (orientation intended) nature of the right (natural environment, natural resources) were perceived as one of the

physical attributes of the property as an object for profit, for the multiplication of private, group or national property. All other virtues, the nature of the usefulness of masks and pushed into the background or no notice. The right never accepted fully the nature, full use value, in its entirety, in its integrity. It can be said, the principle of law, which no one has ever said or wrote. And this principle continues to operate today, though much has changed in the world by the end of the second millennium. "

Judgments D.L. Baideldinov of particular relevance at the present stage, in a civilization crisis, largely generated by the liberal values of the capitalist system and the market economy-oriented. This temporal aspect is essential in terms of identifying the causes of the crisis in the development of civilization. It has a direct bearing, in particular, to the world is experiencing a civilization crisis. And, accordingly, can not be considered in law as a condition for overcoming the crisis. Achieving property wealth through immense, predatory exploitation of nature. To strengthen the authority of the Kazakh government and the preservation of its potential, not only natural, Kazakhstan faces the task optimally, the most reasonable, not only to meet short-term power interests, to dispose of nature.

List of references:

1. Stepin V.S. *Theoretical knowledge*. M., 1999. P. 195.
2. *Russia in a globalizing world: the philosophical and socio-cultural aspects*. M.: Nauka, 2007. P. 20.
3. Kudryavtsev G.A., Vasiliev E.N. *Things* // *Legal Encyclopedia*. Ed. BN Topornino. M.: Jurist, 2001, p 126.
4. Khalfina .: *PO The criterion of truth in the science of law // the Soviet state and the right*. 1974. № 9. S. 27.
5. Alekseev S.S. *Rights theory*. M.: BECK, 1993. 28 pp.
6. *State and law*. 2009. № 7. S. 25-37; Brinchuk M.M. *Law as natural resource degradation, society and the state // r States countries and the right*. Number 4. 2012. pp 29-38.
6. D.L.Baideldinov. *ЕВРАЗІЙСКИЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ* // Номер: 11 (66) Год: 2013 Смп: 50-53.

Қожабек Қ.М.
Философия докторы (PhD),
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ширимбаева Н.П.
С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің дәрігер-резиденті

**ҚАЗАҚСТАН МЕН ФИНЛЯНДИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ АЗАМАТТАРДЫҢ
ЖЕКЕЛЕГЕН САНАТТАРЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ МЕДИЦИНАЛЫҚ
КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
(егде жастағы адамдар мысалында)**

Түйін: Мақалада екі ұлттық құқықтық жүйенің, Финляндия мен Қазақстанның егде жастағы адамдардың әлеуметтік-мәдени және құқықтық көмек алуларының стандарттарына салыстырмалы талдау жасалынған. Мақала қоғамдағы әртүрлі жастағы, әртүрлі мүмкіндіктегі адамдардың құқықтары жайында үлкен пікірталасқа жол ашуға өзінің үлесін қосады.

Резюме: В данной работе проводится сопоставительное исследование двух национальных правовых систем, Финляндии и Казахстана, позволяющих пожилым людям в центрах ухода иметь возможность включения в общественно-культурную жизнь. Данная статья вносит вклад в более широкую дискуссию о правах человека в обществе с равными возможностями для всех возрастов.

Summary: This is a comparative survey of two national legal frameworks in Finland and Kazakhstan providing the elderly in assisted care homes with an opportunity of socio-cultural inclusion. This article contributes to a wider human-rights discussion of the inclusive society for all ages.

БҰҰ-ның Қартаю мәселелері жөніндегі жұмыс тобының ашық құрамы үкіметтердің, азаматтық қоғамның «қарт адамдардың толық және тиімді түрде әлі де болса экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси өмірге қатысуын қамтамасыз ете алмай отырғандығын» жарылауда, осының нәтижесінде олардың әлеуметтік және денсаулық сақтау саласындағы мұқтаждықтарының проблемалары шешілмей тұрғандығы белгілі дейді [1].

Егде жастағы адамдардың әлеуметтік және медициналық көмекке мұқтаждықтарына Қазақстанда жеткілікті дәрежеде ғылым сала-

сында назар аударылмаған. Оның үстіне қарт адамдардың әлеуметтік және денсаулығының хал-ахуалы еліміздің құқықтанушылармен зерттелінбеген. Ал әлемнің алдыңғы қатарлы дамыған елдерінде, қарт адамдарға әлеуметтік, мәдени және медициналық көмек көрсету мемлекеттің әлеуметтік және денсаулық сақтау саясатының бір бағыты ретінде қарастырылып, бұл мәселелер арнайы заңдармен реттелінеді.

Қазақстан мен Финляндия секілді екі түрлі құқықтық режимдегі мемлекеттердің денсаулық жүйесіндегі қарт адамдарға мемлекет пен қоғам тарапынан көрсетілетін әлеуметтік және медициналық көмекті салыстыру шындығын айтқанда, сәйкес келмейтіндігінді белгілі. Сонымен қатар, «екі ел халқының саны, географиялық орналасуы мен ауқымы, экономикалық дамуы және т.б. жағдайларына байланысты бір-бірінен елеулі ерекшеленеді [2]. Алайда әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіруді мақсат еткен еліміз үшін, экономикасы мен әлеуметтік саласы жөнінен жетекші ел болып табылатын Финляндиядан үйренеріміз көп екендігі жасырын емес.

Финляндиядағы Егде жастық туралы заңнаманы Бэктың құқықтық сөздігі, «қарт адамдардың медициналық-санитарлық, мүлктік жоспарлау, зейентақылық көмек, жасы бойынша кемісітпеушілік секілді мәселелерін қарастыратын, қарт адамдарға қамқор болатын құқық саласы», деп анықтайды [3]. Айтып өтерлік маңызды жайт, бұл елде егде жастағы адамдардың құқықтық мәртебесі құқықтық ғылыми әдебиеттерде салалары бойынша кеңінен зерттелінген. Мәселен, қарттар үйіндегі кемісітушілікке жол бермеу мәселелері бойынша [4]; әлеуметтік қамтамасыз етілу мен медициналық көмекке, тұрғын

үйге құқықтарына байланысты [5]; адамдық қадір қасиеті мен жеке өмірге қол сұғылмаушылық мәселелері бойынша [6]; нашар қатынаспен қараушылыққа [7]; тіпті, егде адамдарға қаржылық қысым көрсетудің алдын алу мәселелері бойынша [8]. Де-Херт және Мантовани секілді фин ғалымдарының, егде адамдар адам құқықтарының арнайы иегерлері болуы керек деген, пікірімен толық келісеміз [9].

Ал Қазақстанда жоғарыда аталған мәселелер бойынша негізгі жауапкершілік егде жастағы адамдардың туыстарына жүктеледі де, мемлекет тек қиын өмірлік жағдайларға түскен адамдарға ғана күтім жасайды. Сәйкесінше Қазақстанда әлеуметтік құрылыс негізінен туысқандық қатынастарға негізделген.

Екі әлеуметтік жүйедегі мемлекеттердегі қарт адамдарды әлеуметтік қамтамасыз етудің мәселелерін зерттеу барысында, біз еліміздің осы саладағы шешімін таппаған бірқатар өзекті мәселелерін байқадық. Мәселен, қарт адамдарды әлеуметтік тұрғыдан ерекше қорғайтын Финляндияның статуттық құқығындағыдай, бұл жағдай Қазақстанның да құқық жүйесіне енуі керек.

Алайда, біздің елде Финляндияның әлеуметтік қорғау мен медициналық көмек көрсету жүйесін сол күйінде көшіріп енгізу керек деген ұсынысты ұсынбаймыз. Олай жасау мүмкін емес те. Себебі, екі елдің арасында осы мәселелерге байланысты елеулі өзгешеліктер бар, оларды мындай екі топқа бөлуге болады: әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінің және заңнамасының қазіргі жағдайындағы айырмашылықтар; екі елдің мәдениетіндегі, ділі мен дініндегі ерекшеліктер.

Финляндия әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі дамыған ел бола отырып, қарт адамдарды толықтай әлеуметтік қорғауды мемлекеттің мойнына алса, Қазақстанда бұл көмек заңдармен толық қамтылмаған, сонымен бірге қарт адамдарды әлеуметтік қолдау бірінші кезекте отбасының және әулеттің міндеті және абыройы ретінде көрініс береді. Финляндияның Әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау министрлігінің мәліметіне сәйкес, «елде 50000 астам қарт адам үйден тыс жерлерде (медициналық мекемелерде, қонақүйлік үлгідегі үйлерде және қарттар үйінде ұзақ мерзімдік, тәулігіне 24 сағаттық күтіммен қаралуда). Бәрімізге белгілі, «Финляндия теңдік, әлеуметтік құқықтардың әм-

бебаптығы және коммуналдық қызметтерді халыққа ұсыну үшін қоғамдық жауапкершілік қағидаларына негізделген халықтың әл-ауқатының скандинавиялық жүйесін іске асыруда» [10]. Сонымен қатар, Финляндияның бүгінгі таңдағы денсаулық сақтау жүйесін пациентке негізделген жүйе ретінде сипаттауға болады [11]. Әлеуметтік жүйесі туралы да осылай айтуға болады.

Алайда, «өткен ғасырдың жетпісінші жылдарына дейін Финляндия заңнамасы мен соттары әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесімен ұсынылатын қызметтерге қызметтерді ұсынудың бір түрі ретінде, мемлекетпен басқарылатын біртұтас құбылыс ретінде қарастырды. Әлеуметтік қамтамасыз ету жөніндегі қызметтердің сапасын жақсарту үшін, одан кейінгі уақыттарда әкімшілік реформалар жүзеге асырылып, мемлекеттік басқару шеңберінде ішкі бақылау процестері іске асырылды. Алайда ол кезде көп нәресе туысқандары мен отбасына байланысты болды.

Дегенмен елуінші жылдардан бастап, қарт адамдарға деген мемлекеттік тұрғыдан көзқарас өзгеріп, «кедейлер үйі» деген атаудан бас тартып, оларға байланысты әлеуметтік саясат та өзгере бастады. Ал бұған дейін, мәселен, «егер ауылды жерлердегі қарттар үйінде тұрса денсаулығы жарайтындар ауыл шаруашылығында жұмыс істеуге міндетті болып, мүлікке иелік ету, еркін жүріп-тұру секілді негізгі құқытары шектелді» [12].

Қазақстандағы қазіргі жағдай секілді, ол елде де өткен ғасырдың алпысыншы және жетпісінші жылдары ауыл халықының қаларға үдере көшуі орын алып, ауылды жерлерде тек егде жастағы адамдар қалып, нәтижесінде туыстарының қамқорлығы да кеми түсті. Осындай ахуалды еске отырып, 1971 жылы егде жастағы адамдардың жағдайына, денсаулығына бақылау жасаудың жаңа механизмдерін муниципалитеттерге міндеттейтін қоғамдық денсаулық сақтау туралы заң қабылданды.

Демек, «Финляндияда әлеуметтік және медициналық қызметтер әмбебаптық негізде өткен ғасырдың сексенінші жылдарынан кеңінен ұсыныла бастады». Мысалы, Әлеуметтік қамтамасыз ету туралы заңға сәйкес, муниципалитеттер қарт адамдарды тұрғылықты жері бойынша күтіп-бағуға жауапты болды. Бұл Финляндияда қарт адамдарға туыстары тарапынан күтім жасауды міндетін толықтай

мемлекеттің мойнына артып қойды дегенді білдірмейді. Отбасылық қатынастардың өзіндік жақсы дәстүрлері қалыптасқан. Туыстары тарапынан күтіммен қамтамасыз етіліп жатқан 20000 мыңнан астам адам мемлекет тарапынан қосымша әлеуметтік және медициналық күтім жасау жөнінен көмектер алуда.

Айтып өтерлік маңызды жайт, Финляндия Республикасының 1999 жылғы Конституциясының 6-тарауының нормаларына байланысты адамның жасы кемісітушілікке тиым салатын негіздердің қатарына кіреді. Осыған орай, 2004 жылғы Кемісітушілікке жол бермеу туралы Заңға сәйкес, адамның жасы осындай негіздердің қатарына жатқызылған [13]. Сонымен бірге, Конституция әркімнің қоғамның, сондай-ақ өзінің өмір жағдайларын дамыту мен оған әсер етуіне құқығын қарастырған.

Финляндия Республикасы Конституциясының 19-тарауы әлеуметтік қамтамасыз ету құқығына кепілдік береді, онда «кім де кімнің жеткілікті өмір сүруге қажетті қаржысы болмаса, өмір сүруге және күтіп-бағылуға қажетті көмекті алуға құқығы бар», деп бекілген. Осы тарауда «әркімге қарттық кезінде өмір сүруге қажетті базалық құқыққа кепілдік берілетіндігі» ерекше аталып өтіледі. Сәйкесінше әлеуметтік, сауықтыру және медициналық қызметтер мен тұрғын үйге құқықтары барлығы үшін осындай конституциялық ережелермен бекітілген.

Финляндия Республикасының Егде жастағы адамдарға медициналық-санитарлық көмек көрсету және олардың функционалдық қабылеттіліктерін қолдау туралы заңы қарт адамдардың теңдік құқығын іске асыруды көздей отырып, оның 13-бабы қарт адамдардың «денсаулығына, хал-ахуалы, функционалды қабілеттіліктеріне, тәуелсіз жүріп-тұруы және интеграцияға құқықтарына кепілдік береді» [14].

Бұл процедураларды іске асыруда Әлеуметтік қамсыздандыру министрлігі, қызметтер көрсетуді жүзеге асырушы жергілікті муниципалитеттер, Әлеуметтік қамтамасыз ету және денсаулық сақтау саласындағы Фин ұлттық орталығы Valvira, Пациенттердің істері және әлеуметтік мәселелер жөніндегі Омбудсмен және соттар белсенді рөл атқарады. Осы заң қабылданғаннан кейін Финляндияның әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау министрлігі мен Финлянди-

яның жергілікті және аймақтық билік органдарының Ассоциациясы «Қарт адамдардың өмір сапасын және оларға қызметтер көрсетулерді жақсартуға кепілдік беретін Ұсыныстар жөніндегі» құжатты әзірлеуге кірісті [15].

Қарт адамдардың денсаулығын сақтауға құқығының жан-жақты іске асуы, толыққанды әлеуметтік қорғалуы және қоғамға кең ауқымды интеграциялануы осы ұсыныстардың жалпы қағидалары ретінде бекітілген. Мысалы онда: «осы қызметтерді алушы тұлғалар өзіне көрсетілетін қызметтерді жоспарлауға қатысады, өзінің іс-шараларын басқарады, және тіпті өзінің функционалдық әрекет қабілеттілігін жоғалтса да қызметтердің сапасын бағалайды», деп әрбір өмірлік жағдайларға ерекшелікпен қарауды ұсынады.

Сондай-ақ, қадағалау жөніндегі орган Valvira 2014 жылы жеке және мемлекет тарапынан әлеуметтік және медициналық қызметтер көрсетушілерге байланысты ұсыныстарын шығарды. Мәселен, осы ұсыныстардың біріне сәйкес, медициналық қызметкерлерден пациенттердің функционалдық хал-ахуалы туралы мәліметтерді жаза отырып, «дербес бағалау жүргізу жоспарын» жүргізу талап етілді [16]. Осы арқылы Финляндияның мемлекеттік-әлеуметтік қорғауындағы әрбір қарт адамның жеке әлеуметтік биографиялық аспектілерін қамтыған жоспары жасалынады.

Егер пациенттің санитарлық-медициналық қызметтерге деген құқықтары бұзылса, 1992 жылы қабылданған «Пациенттің мәртебесі мен құқықтары туралы» Заңға сәйкес, Пациенттердің құқықтары жөніндегі омбудсменге өкілеттіліктер берілген [17].

Қазақстанда егде жастағы адамдарға күтім жасау негізінен жақын туыстарының міндеті ретінде танылады. Бұл міндеттің қайнар көзі ұлттық дәстүрден бастау алатындығы белгілі. Және ол міндет емес, ата-ана немесе үлкеннің алдындағы борыш ретінде түсініледі. «Қарты бар үй – қазына», деген халық мақалы егде жастағы адамдарға қамқорлық жасаудың негізгі қағидасы ретінде қазақ қоғамының санасына бекіген құбылыс. Осындай рухани құндылық Қазақстан Республикасының заңнамасында да көрініс тапқан.

Қазақстан Конституциясының 27-бабының 3-тармағына сәйкес, кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті, деп бекілген. Сонмен қатар, «Неке (ерлі-за-

йыптылық) және отбасылық туралы» ҚР кодексіне сәйкес: «еңбекке жарамды кәмелетке толған балалар өздерінің көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз ата-аналарын күтіп-бағуға және оларға қамқорлық жасауға міндетті» [18].

Мәселенің бұлайша шешілуі Финляндия Республикасының 1960 жылға дейінгі үлгісімен сәйкес келеді. Егер балалары ата-анасына қажетті күтім жасамаса, осы кодекстің 145-бабының 2-тармағына сәйкес алименттік міндеттеме міндеттеме туындауы мүмкін. ҚР Жоғарғы Сотымен ұсынылған 2015 жылдың мәліметтері бойынша, 2015 жылдың алғашқы тоғыз айында Қазақстанның өз балаларынан күтіп-бағудың орнына алимент талап еткен 136 талап арыз бойынша істерді қарастырған [19].

Біздің елде қарт адамдарға ұсынылатын әлеуметтік және медициналық көмек, барлық азаматтармен тең негізде ұсынылып, «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» 2008 жылғы 29 желтоқсандағы Заңға сәйкес, оларды тек «өмірлік қиын жағдайда жүрген» кезде ғана, «әлеуметтік проблемаларды еңсеру үшін жағдайларды қамтамасыз ететін және оның қоғам өміріне қатысуына басқа азаматтармен тең мүмкіндіктер жасауға бағытталған қызметтер кешінімен» қамтамасыз етеді [20]. Ал ҚР Үкіметінің 2009 жылғы 14 наурыздағы «Арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемінің тізбесін» бекіткен Қаулысына сәйкес, арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемін тек «жасының егде тартуына байланысты өзіне-өзі күтім жасауға қабілетсіз адамдар» ғана ала алады [21].

Байқап отырғанымыздай, Финляндия Республикасында барлық егде жастағы адамдарға әлеуметтік көмектің толық көлемі ұсынылса, біздің елде «өмірлік қиын жағдайда жүрген» және «өзіне-өзі күтім жасауға қабілетсіз адамдар» ғана арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлеміне ие болады. Осы қаулының 1-бабының 2-тармағына сәйкес, арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемінің тізбесіне мыналар кіреді:

- «әлеуметтік-тұрмыстық;
- әлеуметтік-медициналық;
- әлеуметтік-психологиялық;
- әлеуметтік-педагогикалық;
- әлеуметтік-еңбек;
- әлеуметтік мәдени;

-әлеуметтік-экономикалық;

-әлеуметтік-құқықтық [21, 1-бап, 4-тарау].

Халықтың өмір сүру деңгейі, кең мағынасында – материалдық және рухани игіліктерді пайдалану өлшемдерін білдіретін қоғамдық үдерістердегі қалыптасқан белгілі бір талаптар мен нормалар аясынан туындаған әлеуметтік-экономикалық категория деп түсіндіруімізге болады. Ал тар мағынасында белгілі бір параметрлер бойынша құрылған халықтың әл-ауқатының жалпы бағдарын анықтайтын сапалық көрсеткіш болып табылады.

Себебі, бұл ұғым өмір сапасымен де тығыз байланысты болғандықтан, сандық көрсеткіштерден гөрі нақты практикалық параметрлерге бағындырылады. Ал, «өмір сапасы, кең мағынасында алғанда – өмір ағымындағы адам қызметі мен жағдайларының алғышарттары болып табылатын биологиялық қажеттіліктері мен рухани мүдделерінің бірлігінен тұратын жүйелі ұғым десе де болады. Тар мағынасында алғанда, салыстырмалы түрде ұсынылатын заманауи талаптардың қойылған шарттарының тікелей өмір сүруге қатысты деңгейлері».

Себебі, «сапаның» өзі біріншіден, заман ағымына байланысты өзгеріп отырады, екіншіден, ол бәрібір мемлекеттегі жағдайлармен салыстырылғанда ғана толық ашыла түседі. Әлемдік өркениет ілгерілеген сайын өмір сапасына қойылатын талаптар да күшейе түседі, сондықтан ол әрбір мемлекеттегі дамудың деңгейімен де байланысты болып келеді. Сонымен қатар, тұрмыс сапасына күннен-күнге жаңа талаптар мен бұрынғы талаптардың жаңа деңгейлері келіп қосылып жатыр десе де болады». Бірақ белгілі бір қалыптасқан өлшемдер жүйесі бар екендігін де ескере отырып, еліміздің әлеуметтік қорғау жүйесі мен денсаулық сақтау жүйесі өркениеттер көшінен қалып қоймауы қажет!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 United Nations Universal Declaration of Human Rights 1948. Copyright ©. - United Nations, 1949. - P. 8.

2 UN General Assembly. Sixty-Seventh Session. "Towards a comprehensive and integral international legal instrument to promote and protect the rights and dignity of older persons." Resolution adopted by the General Assembly.

Preamble. - 2012. - №67; 139.

3 Riekkinen M., Kozhabek K., Zhatkanbayeva A., Riekkinen P. Access to Socio-Cultural Life inside Assisted Care Homes? Overwiewing Legislation in Finland and Kazakhstan // *The NISPACE Journal of Public Administration and Policy*. - 2016-2017. - Vol. 9, №2. - P. 199-216.

4 Garner Bryan A. (ed.). *Black's Law Dictionar* // 8th edn. St. Paul. - USA: Thom-son; West, 2007.

5 Gaughan J.G. *Institutionalization as Discrimination: How Medicaid Waiv¬ers, the ADA, and § 1983 Fail*. - University of Kansas Law Review, 2008. - P. 405 - 438.

6 Rodríguez-Pinzón D., Martin C. *The International Human Rights Sta¬tus of Elderly Persons* // *American University International Law Review*. - 2003. - №18 (4). - P. 916 - 1008.

7 Kanter A.S. *Abandoned but not Forgotten: The Illegal Confinement of Elderly People in State Psychiatric Institutions*. - New York: University Review of Law and Social Change, 1991-1992. - Vol. 19. - P. 273 - 307.

8 Kapp M.B. Book Review: *Elder Mistreatment: Abuse, Neglect, and Exploita¬tion in An Aging America* // *Mar¬quette Elder's Advisor*. - Washington: National Academies Press, 2003. - Vol. 5(1). - P. 121 - 128.

9 Pearce J.A., O'Brien J.J., Rapisarda D.A. *Protecting Nursing Home Residents from Attacks on their Ability to Recover Damages* // *Rutgers Law Review*. - 2009. - Vol. 61(3). - P. 705 - 750.

10 De Hert P., Mantovani E. *Specific Human Rights for Older Persons? The inevitable colouring of Human Rights Law* // *European Human Rights Law Review*. - 2011. - №4 (4). - P. 398 - 418.

11 Finland the Ministry of Social Affairs and Health of Finland and the Association of Finnish Local and Regional Authorities. *Quality recommenda¬tion to guarantee a good quality of life and improved services for older per¬sons*. - 2013. // <http://urn.fi/URN> (last accessed 7. 11. 2016 DATE).

12 Kotkas T. *Basic Feature of Finnish Social Law*. In K. Nuotio, S. Melander and M. Huomo-Kettunen (eds). *Introduction to Finnish Law and Legal Cul¬ture*. -Helsinki: Forum Iuris, 2012. - P. 261 - 271.

13 Paasivaara L. *Tavoitteet ja tosiasiallinen toiminta: Suomalaisen vanhusten hoi¬totyön*

muotoutuminen monitasotarkastelussa 1930-luvulta 2000-luvulle (The official goals and the actual practices: Multilevel analysis of the formation of the Finnish nursing work for aged persons from the 1930s until the 2000s): doctoral thesis. - University of Oulu, 2002 // <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9514269012.pdf> (last accessed 7. 11. 2016).

14 Finland Social Welfare Act Reproduced in the database of Finnish legislation "Finlex"// *Sosiaalihuoltolaki*. - 2014. - №1301 // <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301?> (last accessed 7. 11. 2016).

15 Finland Non-Discrimination Act. The text of this act in English is reproduced in the database of Finnish legislation "Finlex" - 2004. - P. 21 // <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2004/en20040021.pdf> (last accessed 7. 11. 2016 DATE).

16 Finland, Act on Supporting the Functional Capacity of the Older Population and on Social and Health Care Services for Older Persons. Reproduced in the database of Finnish legislation "Finlex". - 2012. - 980 p. // <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980?> (last accessed 7. 11. 2016DATE).

17 Finland, the Finnish National Supervisory Authority for Welfare and Health. *Yksityisten sosiaalipalvelujen ja julkisten vanhuspalvelujen omaval-vontasuunnitelman sisältöä, laatimista ja seurantaa koskeva määräys*. - 2014 // http://finlex.fi/data/normit/41771-Maaraays_sosiaalipalvelujen_oma-valvontasuunnitelma.pdf (last accessed 7. 11. 2016DATE).

18 Finland, Act on Patient's Position and Rights Reproduced in the database of Finnish legislation "Finlex". - 1992. - 785 p. // <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/1992078> (last accessed 7. 11. 2016 DATE).

19 Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасылық туралы ҚР 2011 жылғы 26 желтоқсандағы, №518-IV Кодексі // Әділет ҚР нормативтік құқықтық актілерінің жүйесі.

20 Неке-отбасы қатынастарынан туындаған істер бойынша талдау: ата-аналарды күтуге алимент өндіріп алу жөнінде // <http://eaias.sud.kz/index.xhtmll> (last accessed 7. 11. 2016)

21 Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы ҚР 2008 жылғы 29 желтоқсандағы, №114- IV Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000114/_history

Джангабулова А.К.

з.ғ.к., Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доцент м.а.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы

Туякбаева Н.С.

PhD докторы, Кеден, қаржы және экологиялық құқық
кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы

ЭНЕРГИЯНЫҢ ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЖӘНЕ БАЛАМАЛЫ ТҮРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ

Түйін. Берілген мақалада АҚШ-тың федералдық энергетикалық саясаты, Жаңартылатын энергия көздері бойынша энергияны дамытудың еуропалық бағдарламасы, сондай-ақ дамыған елдердің баламалы энергетика саласындағы кейбір жетістіктері қарастырылды. Болашақтың энергиясы экологиялық және экономикалық бағытта ие болуы және қауіп-қатерді барынша азайту, климатты қорғау, тұрақты дамуды қамтамасыз ету міндеттерін шешуге тиіс екені анықталды. Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы даму стратегиясында баламалы энергетиканы реттеудегі шетелдік тәжірибеге назар аудару керек.

Резюме. В данной статье рассмотрена федеральная энергетическая политика США, Европейская программа развития энергетики на возобновляемых источниках энергии, а также приведены некоторые достижения в области альтернативной энергетики высокоразвитых стран. Выявлено, что энергетика будущего должна иметь эколого-экономическую направленность и решать задачи минимизации риска, защиты климата, обеспечения устойчивого развития. Стратегией развития Республики Казахстан в области поддержки использования возобновляемых источников энергии должна стать ориентация на зарубежный опыт регулирования альтернативной энергетики.

Summary. This article examines the federal energy policy of the United States, the European program for the development of energy on renewable energy sources, as well as some achievements in the field of alternative energy in highly developed countries. It was revealed that the energy of the future should have an ecological and economic direction and solve the tasks of minimizing risk, protecting the climate, ensuring sustainable development. The development strategy of the Republic of Kazakhstan in the field of supporting the use of renewable energy sources should be the orientation towards foreign experience in regulating alternative energy.

Қазіргі уақытта энергетикалық қауіпсіздік бүгінгі күн мен келешектің тек қайсыбір жеке мемлекеттің ғана емес, сонымен қатар халықаралық маңызға ие аса өзекті әрі күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесінің өзектілігі елімізде болып жатқан экономикалық, әлеуметтік, саяси салалардағы қарқынды өзгерістермен тікелей байланысты. Ал осындай кең көлемді мәселені шешуде дүние жүзі қоғамдастығы тарапынан энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің дәстүрлі және инновациялық жетістіктер өнімдерін қолдану арқылы өз шешімін табуда. Сондықтан энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету барысында қоршаған ортаның жай-күйі мен экологиялық мәселелердің қалыс қалуы мүмкін емес.

Энергия көздерін пайдалану әрдайым адамзат баласының өмір сүруінің тәсілі болып келген. Қазір де энергияны пайдаланудың көлемі мен тиімділігі тек экономикалық қана емес, сондай-ақ адамдардың өмір сүру дәрежесін сипаттайтын әлеуметтік көрсеткіштердің бірі болып отыр.

Энергия - тіршілікті қамтамасыз етудің және адамзаттың қажеттіліктерін қамтамасыз етудің негізгі көздерінің бірі. Өкінішке орай, қазіргі уақытта бізде энергетикалық дағдарыс мәселесі туындап отыр, ол бірқатар экологиялық және экономикалық мәселелерді тудырады. Қазіргі таңда әлемдегі әртүрлі энергияны пайдалану мөлшері үздіксіз өсуде. Ғалымдардың пікірінше әлемдегі көмір қоры шамамен 350 жыл, газ 60 жылда және мұнай 40 жылда аяқталуы мүмкін.

XXI ғасырдың басында әлемдегі энергетикалық баланстың қалыптасуы мынадай болды:

- қазба отыны - 85%
- атом энергиясы - 6%

- жаңартылатын энергия көздері - 8%.

Әлемдегі қазба отындарын жағудың жыл сайынғы экономикалық шығыны сарапшылармен 1,700 млрд. долларға бағаланады [1].

2020 жылға қарай еуропалық елдер тұрғын үй қорыны жылытудың 70%-н таза экологиялық жылытумен қамтамасыз етуді жоспарлап отыр.

XXI ғасырдың басында энергияға деген бағаның күрт жоғарылауы қазба отын қорының шектеулі болуына байланысты. Демек, баламалы және жаңартылатын энергия көздерін пайдаланудың рөлі өсіп келеді.

Баламалы және жаңартылатын энергетиканың әртүрлі түрлерін кешенді пайдалану мемлекеттік энергетикалық саясаттың бөлігі болып табылады және еліміздің энергетикалық тәуелділіктерінің төмендеуіне алып келеді.

Америка Құрама Штаттарының тәжірибесіне тоқталар болсақ, «АҚШ-тың орнықты энергетика стратегиясы» бойынша федералдық энергетикалық саясаттың басым бағыттарының бірі жаңартылатын энергия көздерін дамыту мен осы энергия көздеріне негізделген технологияларды АҚШ-та және одан тыс жерлерде жасау мен таратуды ынталандыру болып табылады. Осы мәселелерді мемлекеттің энергетикалық саясаты аясында шешу американдық технологиялар нарығын кеңейтеді және ел ішінде де, бүкіл әлемде де жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды кеңейтуге мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, экономикалық тиімділікті қамтамасыз етеді және жаһандық энергетикалық қауіпсіздіктің деңгейін көтеруге ықпал етеді.

Стратегияны авторлары АҚШ Энергетика ұлттық ғылыми-зерттеу зертханасының белсенді іс-шаралары арқасында соңғы 15 жылда, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану құрылғыларының тиімділігін айтарлықтай өсуінің, сондай-ақ айтарлықтай оларды құру құнын төмендетуге қол жеткізілгенін атап көрсетті. Қазіргі таңда, Стратегияны авторларының айтуынша, АҚШ-тың кейбір аймақтарында жел турбиналарында өндірілетін электр қуаты дәстүрлі отындарда өндірілген электр қуатымен салыстырғанда экономикалық бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуге жақын. Мемлекеттік бюджеттің маңызды қаражатын бөлу АҚШ-қа фотоэлектрлік қондырғылар саласында әлемдік көшбасшы болуға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, биомассаны электр және

мотор отындарын өндіру үшін жаңа көзге айналдыру бойынша күш-жігер жұмсалуда. Болашақта, сутегін негізгі энергия тасымалдаушыларының біріне айналдыруға қабілетті технологияларды және техникалық құралдарды жасау қолға алынуда.

Әлемдік энергетиканы дамыту болжамдарының бірі 2020 жылға дейін әлемдік энергетикалық қажеттіліктердің 20%-н жаңартылатын энергия көздері арқылы қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіш 50% -ға дейін жетуі мүмкін, ал қазіргі уақытта негізгі энергия ресурстарына әлемдік сұраныстың шамамен 2% ғана жаңартылатын энергия көздерінен. Бұл бағалау тек қана дамудың болжамы ретінде емес, жаңартылатын энергия көздерінің мүмкіндіктері тұрғысынан қарастырылуы керек. Дегенмен, олар жаңартылатын энергияның үлкен әлеуетіне куәлік етеді [1].

Көптеген дамыған елдерде Жаңартылатын энергия көздерін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы бар. Осы бағдарламаның арқасында, ғылыми және технологиялық, энергетикалық, экологиялық, әлеуметтік және білім беру міндеттері шешіледі. Қойылған мақсаттарға қолайлы салық заңнама саясаты саласында, жеңілдікпен несие берудің ғылыми-техникалық бағдарламасы арқылы мемлекеттік қаржылық қолдау, ақпараттық желі құру, білім беру және оқыту жүйесі, жоғары технологияларды енгізу, өндірісті жаңа жұмыс орындарын ашу және қоғамдық пікірді қалыптастыру сияқты міндеттерді шешу арқылы қол жеткізіледі.

Жаңартылатын энергия көздері бойынша энергияны дамытудың еуропалық бағдарламасы ерекше көңіл бөлуді қажет етеді. Қоршаған ортаның ластануы мен табиғи энергетикалық ресурстардың сарқылуы мәселелері баламалы энергетика саласындағы зерттеулерді кеңейту қажеттілігін тудырады. Shell компаниясының мәліметтері бойынша, 50 жылдан кейін жаңартылатын энергия көздері жаһандық энергияны тұтынудың 50% -ын қамтамасыз ете алады. Табиғи жаңартылатын энергияны кеңінен қолдану шығарындыларды азайту және ресурстарды үнемдеуде кең перспективалар ашады.

Еуропалық Комиссияның жоспарларына сәйкес, Еуроодақтың энергетикалық секторындағы жаңартылатын энергия көздері 2010 жылмен салыстырғанда 6-нан 12 пайызға дейін артуы тиіс еді. Жоспарланған бағдарламаны іске асырудың негізгі бағыттары:

- фотоэлектрлік түрлендіргіштерді жаппай енгізу;
- ірі жел электр станцияларының (жел турбиналары) құрылысы;
- биомассадағы аралас электр станцияларын салу.

Бұл іс-әрекеттер толықтырылуы мүмкін:

- белсенді геотермиялық аймақтардағы геотермалдық қондырғыларды құру;
- жағалаудағы су айдындарында желдік платформалар мен толқындардың энергетикалық технологияларын салу;
- электр желілеріне балама көздерді қосу.

Бұл шараларды іске асыру нақты әлеуметтік-экономикалық тиімділікке, атап айтқанда, жұмыс орындарының санының артуына және отын импортының 20% -ға төмендеуіне әкеледі.

Әлемдегі ең үлкен «solar furnace» Одель пеші 1970 жылдан бері Францияның оңтүстігіндегі Пиренес тауларында жұмыс істейді. 2000 ° C температураға дейін жеткізетін бұл жүйе таза металдар мен басқа заттардың өндірісінде пайдаланылады, артық жылу кәсіпорының коммуналдық қызметтер желісі беретін электр тогын өндіру үшін қолданылады. Кішірек станциялар Франция, Италия, Испания және Жапонияда сыналады [2].

2011 жылы өткізілген сауалнамаға сәйкес, немістердің 66% -ы климаттың өзгеруі «өте маңызды» мәселе деп санайды, ал немістердің 79% -ы энергия тиімділігі мен климаттың өзгеруіне қарсы іс-қимыл шаралары экономикалық өсу мен жұмыс орындарын құруға ықпал етеді деп санайды [3].

2000 жылғы «Жаңартылатын энергия көздері туралы» заңға сәйкес, генераторлық компания зауыт іске қосылған сәттен бастап 20 жыл бойы жаңартылатын энергия көздері негізінде алынған киловатт/сағат электр энергиясына тұрақты қайтару кепілдігін берді. Сонымен бірге, кепілдендірілген сома мен электр энергиясын сатудан түскен пайда арасындағы өтемді төлеуді соңғы пайдаланушылары (EEG Umlage) жабады, сол үшін заң сирек сынға ұшырады. Электр энергиясын сату-сатып алу операциялары мамандандырылған энергетикалық биржада желілік операторлармен жүзеге асырылады. 2014 жылдың тамызында «Жаңартылатын энергия көздері туралы» заңына соңғы тұтынушыларды экологиялық таза энергия үшін артық төлемдерден қорғауға бағытталған маңызды өзгерістер енгізілді.

Атап айтқанда, ЖЭК негізіндегі генераторлық компаниялар үшін өтемақы көлемі бір киловатт/сағ үшін 17 центтен 12 центке дейін төмендетілді.

Германиядағы энергетикалық айналымға байланысты, соның ішінде құқықтық шешімді талап ететін маңызды мәселелерге мыналар жатады: 1) Германияның солтүстігінде желдің энергиясын Германияның оңтүстігіне түскен электр және электр қуатын беру мәселесі, мұнда негізгі өндірістік қуаттар шоғырланған, себебі электр желілерін электр желілері арқылы беруде өте үлкен шығындар орын алады (Netzkapazität); 2) электр энергиясын беру саласында: қызмет түрлерінің бөліну мәселесі; 3) Жаңартылатын энергия көздерінен алынған энергияны жинақтау мәселесі, оны пайдалану және күн көзі және жел жоқ кезде жаңартылатын энергияны алмастыру, сондай-ақ құқықтық және басқа да құқықтық құралдарды пайдалану арқылы шешілетін бірқатар басқа да мәселелер бар.

Швеция мен Финляндияда жылу насостары мен маусымдық жылу аккумуляторларын пайдаланатын күн жылу жүйелері жобалары жүзеге асырылған, олар күн энергиясы есебінен жылудың бүкіл жүктемесін қамти алады (жазда үлкен жер асты резервуарларында күн радиациясының жылуын жинақтау және оны қыста қолдану).

Шетелде жел энергиясы Дания, Англия, АҚШ, Австралия, Жаңа Зеландия, Франция және Германияда ең қарқынды дамып келе жатқан дәстүрлі емес жаңартылатын энергия көздерін пайдалану бағыттарының бірі болып табылады. Оларда бірлік қуаты 5-200 кВт болатын 1 миллионнан астам жел қозғалтқышы жұмыс істейді.

Даниядағы жел станциялары арқылы өндірілетін электр энергиясын әлемдегі ең үлкені бөлігі 4% құрайды.

Ресейде жел энергетикасының мәселелерімен «Витроен» (Истра) ғылыми-өндірістік бірлестігі айналысады, оның қызметкерлері жобаларды әзірлейді және 2-5 кВт қуаттылығы бар шағын жел турбиналарының партияларын өндіреді. Бұл өнімдер орталықтандырылған электрмен жабдықтау орындарынан алыстағы, күрделі табиғи-климаттық жағдайлары бар өңірлерде [2].

Болашақ энергиясы оны одан әрі дами отырып, үш негізгі міндеттерді шешуі тиіс:

- жаңартылмайтын энергия көздерін үнемді пайдалану (энергия ресурстарын үнемдеу);

- энергияны тиімді пайдалану (генерациялау, трансформациялау, беру және тұтыну процестеріндегі шығынды азайту үшін);

- жаңартылатын (баламалы) энергия ресурстарын пайдалануды кеңейту және жаңа энергия көздерін іздеуді ынталандыру (сутегі энергиясын зерттеу және т.б.).

Осы жаһандық мәселелерді шешу жаңа энергетикалық саясаттың үш негізгі мақсатын көздейді:

- тәуекелдерді азайту;

- климатты қорғау;

- тұрақты даму.

Макроэкономикалық деңгейде мынадай саясат құралдары ерекше назар аударуды қажет етеді:

- қоршаған ортаны ластауға жанама салықтар (шығарындылар деңгейіне, соның ішінде, СО₂ деңгейіне байланысты энергия тасымалдаушыларға салынатын салықтар);

- тұрақты экономикалық қызметке ықпал ететін салықтық реттеу (салықтарды есептеудің жаңа схемалары);

- ресурстарды оңтайлы пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында отандық энергетикалық нарықтар динамикасының мониторингі;

- Халықаралық саудаға және ынтымақтастық саясатына трансшекаралық әсер етудің экологиялық аспектілерін біріктіру.

Украинада баламалы энергия көздері саласындағы мемлекеттік реттеу мына бағыттарда жүзеге асырылады:

- балама энергия көздері саласындағы қызметті жүзеге асыруға рұқсат беру;

- баламалы көздерден өндірілетін энергияны өндіру, беру, тасымалдау, жеткізу, сақтау және пайдалану нормаларын, ережелерін және стандарттарын әзірлеу, белгілеу және бекіту;

- меншік нысанына, электр энергиясын генерациялайтын жабдықтардың қауіпсіз пайдаланылуы мен энергияны беру және тұтыну режимдеріне қарамастан, баламалы энергетикалық объектілердегі жұмыстардың қауіпсіз орындалуына бақылау және қадағалау;

- меншік нысанына, Украинаның Біріккен энергетикалық жүйесіне қосылған объектілердің энергетикалық жабдықтарын техникалық пайдалануға қарамастан балама энергетикалық объектілерде техникалық пайдалану талаптарына қадағалау және бақылауға;

- баламалы энергия көздерінен электр энергиясына, сондай-ақ альтернативті жолмен өндірілетін жылу энергиясына арналған тарифтерді белгілеу;

- баламалы энергия көздерін өндіруді және пайдалануды дамытуға бағытталған ҒЗТҚЖ, өнертапқыштар мен рационализаторлардың қызметін қолдау және ынталандыру.

Заңға сәйкес Украинаның электр энергиясының «топтық нарығы» баламалы энергия көздерін қолданатын электр станцияларында «жасыл» тариф бойынша электр энергиясын сатып алуға міндетті. Украина нарығында дәстүрлі электр энергиясының тарифі 4,5 евроцентті құрайды. Осыны ескере отырып, «жасыл» тариф балама жел энергия көздері өндіретін 1 кВт.сағ электр энергиясына 9-10 евроцентке жетуі мүмкін.

Ең алдымен, «жасыл» тарифті енгізудің артықшылығы мен пайдасын Украинаның энергияға тәуелді өңірлері сезінеді. Жел энергетикасын дамыту және жаңартылатын энергияның басқа түрлерінің арқасында электр қуатының жетіспеушілігі мәселесі шешіледі, электрмен жабдықтаудағы үзілістер жойылады.

Баламалы энергияны дамытуды мемлекеттік ынталандыру «жасыл сертификаттар» жүйесін енгізусіз мүмкін емес; кезеңдер арқылы жүзеге асырылуы керек; мүмкіндігінше икемді болуға және шағын және орта бизнеске назар аудару керек. Осы кезеңде болашақта салықтық жеңілдіктер, жәрдемақылар мен өтемақылар беру арқылы жүретін жаңартылатын энергия көздеріне негізделген генераторларды мемлекеттік сертификаттау артықшылыққа ие болып табылады [3].

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерге негізделген.

Энергия тиімділігі және жаңартылатын энергия саласындағы Қазақстан-құқықтық базаны мынадай негізі заңдар құрайды:

- «Энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру туралы» Қазақстан Республикасының заңы;

- Қазақстан Республикасының жаңартылатын энергия көздері саласындағы «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы» Қазақстан Республикасының заңы;

- Кейбір осы заңмен шешілмеген мәселелер және электр энергиясын (немесе) жылу энергиясын өндіру, беру және тұтыну процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар «Электр энергетикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі;

- «Жаңартылатын энергия көздерін қолдау мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне толықтырулар енгізу туралы»;

- Сондай-ақ, жаңартылатын энергия саласындағы мәселелер Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексіне, Қазақстан Республикасы Жер Кодексі, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, Қазақстан Республикасының салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі» және т.б. заңдармен реттеледі.

мынадай Бағдарламалық құжаттар:

- 2015 жылға дейінгі кезеңге арналған энергия үнемдеу бағдарламасы;

- 2010-2014 жылдарға арналған электр энергиясын дамыту бағдарламасы;

- энергия үнемдеу бойынша кешенді жоспар;

- Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жоспары;

- 2010-2014 жылдарға арналған электр энергиясын дамыту бағдарламасы.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына 2016 жылғы 28 сәуірде қол қойды.

2016 жылғы 23 тамызда № 70-р ҚР Премьер-Министрдің өкімімен «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2016 жылғы 28 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру мақсатында қабылдануы қажет нормативтік құқықтық және құқықтық актілердің тізбесі» бекітілді.

Сонымен қатар, «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы» Қазақстан Республикасы Заңын жүзеге асыру

шеңберінде бірнеше заңға сәйкес бірқатар құқықтық актілер қабылданды: жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мониторингін жүзеге асыру ережелері, білікті энергия өндіруші ұйымдардан электр энергиясын сатып алу ережелері және т.б.

Энергия тиімділігін арттыру және жаңартылатын және баламалы энергия көздерін пайдалану және жүзеге асыру тұрғысынан бағым бағыттары әрбір елдің ұлттық бағдарламаларында белгіленген.

Ұлттық бағдарламаларды іске асыруды талдау нәтижесінде қолданыстағы әлеует тым аз пайдаланылған және бағдарламаларда жоспарланған іс шаралар белгіленген уақытта және белгіленген мөлшерлерде орындалмайтындығы анықталынды. Бұл экономика мен одан әрі дамуға елеулі зиян тигізеді.

Энергия тапшылығы және олармен байланысты экономикалық мәселелерді ескере отырып, экологиялық және экономикалық энергия үнемдейтін технологияларды және қайта жаңартылатын энергия көздеріне көшу қажет. АҚШ, Франция, Италия, Швеция, Англия, Дания және т.б. сияқты дамыған елдерде ресурстарды үнемдеу саласындағы жетістіктер тәжірибесін ескеру қажет болып табылады. Сонымен қатар, жаңартылатын энергия көздеріне арналған Энергияны дамытудың еуропалық бағдарламасы шығарындылар мен ресурстарды үнемдеуді азайтуға, табиғи қалпына келетін энергияны пайдалануды кеңейтуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергетика саласында мемлекеттік реттеуде шетелдік тәжірибені ескере отырып дамытуға болады. Біздің елімізде «жасыл» тариф енгізу жаңартылатын энергия көздеріне көшу үшін өте үлкен маңызға ие.

Қолданылған қайнар көздер тізімі:

1. Шульман Р.Ф. *Энергосберегающая энциклопедия биотопливных технологий и альтернативных источников энергии*. - Киев, 2006. – 560 с.

2. Клименко Л.П. *Техноэкология: підручник для ВНЗ / Л. П. Клименко*. - Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2000. - 304 с.

3. Morris C., Pehnt M. *Energy Transition, The German Energiewende*. Heinrich Boll Stiftung. - Berlin, 2012. - S. 2.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ НАУЧНЫХ РАЗРАБОТОК В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В данной статье рассмотрены основы формирования институциональной среды коммерциализации научных разработок в Республике Казахстан. Проанализированы характерные особенности правовых основ поддержки инновационной деятельности, регулирующие инновационную деятельность в области развития науки и инноваций в Казахстане. Выявлена и обоснована необходимость создания инновационной инфраструктуры, которая определена совокупностью организаций, необходимых и достаточных для эффективного осуществления инновационной деятельности и реализации инноваций.

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы ғылыми зерттеулерді коммерциализациялау үшін институционалдық ортаны қалыптастырудың негіздері қарастырылады. Қазақстандағы ғылым мен инновацияларды дамыту саласындағы инновацияларды реттейтін инновациялық қызметті қолдаудың нормативтік-құқықтық базасының ерекшеліктері талданады. Инновациялық қызметті тиімді жүзеге асыру және инновацияларды енгізу үшін қажетті және жеткілікті ұйымдардың жиынтығымен анықталған инновациялық инфрақұрылымды құру қажеттілігі анықталды және негізделген.

Summary. In this article, the basics of forming the institutional environment for the commercialization of scientific developments in the Republic of Kazakhstan are examined. The characteristic features of the legal framework for supporting innovative activity that regulate innovation in the field of science and innovation development in Kazakhstan are analyzed. The necessity of creating an innovative infrastructure that is determined by the totality of organizations that are necessary and sufficient for the effective implementation of innovative activities and the implementation of innovations has been identified and justified.

На сегодняшний день одной из проблем, сдерживающих развитие национальной инновационной системы (далее – НИС), является слабый научный потенциал, выражающийся в отсутствии ее ориентации на нужды реального сектора экономики, а также низкий уровень инновационной активности предприятий, являющийся следствием бессистемного подхода к развитию инноваций. Как следствие, Казах-

стан характеризуется низкой долей наукоемкой инновационной продукции отечественного производства: всего 1,7% ВВП Казахстана. Для сравнения, в России этот показатель достигает 4,5%, в странах ЕС – от 40 до 90 % [1].

НИС как подсистема национальной экономики практически полностью определяется принятой экономической парадигмой. Для создания и тиражирования инноваций нужны не только развитая наука, производство, способное воспринимать ее достижения, и потребитель его продукции, но и стимулы, побуждающие людей создавать и вводить инновации в действие, финансовые средства, благоприятные социальные условия и т.д. – то, что зависит от общества, уровня его развития, его ориентации на научно-технический прогресс. Во всем мире НИС определяется как динамичная сеть инновационных агентов, объединенных на основе их взаимных интересов в большое количество инновационных проектов и программ [1].

Простейшая модель НИС сводится к тому, что роль частного сектора заключается в разработке технологий на основе собственных исследований и в рыночном освоении инноваций, роль государства – в содействии производству фундаментального знания и комплекса технологий стратегического характера, а также в создании инфраструктуры и благоприятных институциональных условий для инновационной деятельности частных компаний. Различные варианты реализации этой модели в условиях социально-экономического развития отдельных стран и формируют национальные особенности НИС: большая или меньшая роль государства и частного сектора в выполнении указанных функций; относительное значение крупного, среднего и малого бизнеса; соотношение фундаментальных и прикладных исследований и разработок; динамика развития и отраслевая структура инновационной деятельности [2].

По вопросам пропорциональности сочетания государственного и рыночного регулирования, границ и направлений госу-

дарственного вмешательства, существует широкий спектр мнений и подходов: от полного государственного монополизма до крайнего экономического либерализма. Но очевидна необходимость выполнения государством определенных функций. Регулирующая роль государства в инновационной сфере может носить как прямой, так и косвенный характер. Прямая поддержка инновационной деятельности включает: законодательную базу для развития инновационной деятельности, патентные ведомства, центры трансфера технологий, бизнес-инкубаторы, финансовые организации-источники венчурного и инвестиционного капитала, научно-исследовательские лаборатории и т.д. К элементам косвенной поддержки следует отнести: нормы налогообложения, государственные органы регулирования предпринимательской деятельности, лицензионные и торгово-промышленные палаты [2].

Первостепенной функцией государственной поддержки инновационной деятельности выступает создание четко прописанных правовых условий функционирования НИС. Во-первых, на разработку и реализацию мер налоговой, таможенной, тарифной и технической политик, нацеленной на стимулирование внедрения в производство новых технологий. Во-вторых, на разработку НПА, обеспечивающих эффективное развитие и использование инновационного потенциала малых предприятий в научно-технической сфере. В-третьих, на создание нормативно-правовой базы, способствующей привлечению частных инвестиций для финансирования инновационной деятельности и совместного финансирования инновационных проектов за счет федерального бюджета и средств частных инвесторов [2].

Основными регулирующими законодательными актами в области развития науки и инноваций в Казахстане являются: Закон Республики Казахстан от 09.01.2012 "О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности" [3], Закон Республики Казахстан от 18.02.2011 «О науке» [4]. Внесены изменения и дополнения в Патентный закон РК. На рассмотрение в Парламент также внесен проект Закона «О коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности».

В частности, Закон РК "О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности" признает коммерциализацию технологий одним из инструментов

стимулирования и развития индустриально-инновационной системы. Одной из целей государственной поддержки индустриально-инновационной деятельности закрепляется оказание содействия субъектам индустриально-инновационной деятельности в коммерциализации технологий. Закон дает определение понятиям «коммерциализация технологий», «центр коммерциализации технологий».

Закон Республики Казахстан «О науке» заложил основы для развития системы коммерциализации в государственных научных организациях. Данным Законом разрешается создавать государственным научным организациям, государственным высшим учебным заведениям организации, деятельность которых заключается в практическом применении (коммерциализации) результатов научной и (или) научно-технической деятельности. Государственным научным организациям, государственным высшим учебным заведениям разрешается вносить права интеллектуальной собственности в качестве вклада в уставный капитал организации, осуществляющей коммерциализацию результатов научной и (или) научно-технической деятельности, без согласования с государственными органами. Право интеллектуальной собственности, полученное субъектами научной и (или) научно-технической деятельности в результате научной и (или) научно-технической деятельности, осуществляемой из государственного бюджета, присваивается научным организациям, если иное не предусмотрено договором между ними и автором (авторами) объекта интеллектуальной собственности.

Патентный закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года предусматривает помимо неисключительной, исключительной и полной лицензии также открытую лицензию. Последняя означает, что патентообладатель может подать в уполномоченный орган заявление о предоставлении любому лицу права на получение лицензии на использование объектов промышленной собственности.

В принятом в 2012 г. Законе Республики Казахстан «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности» заложены основы для налогового стимулирования: в частности, уменьшение налогооблагаемой базы на 50 % от затрат предприятий на НИОКР. В то же время требуется увели-

чение размера отчислений, предусмотренных Законом Республики Казахстан «О недрах и недропользовании». Норма, обязывающая недропользователей отчислять 1 % совокупного годового дохода по контрактной деятельности на НИОКР, сегодня является недостаточной для активного внедрения новейших технологий в производство. В то же время, существующие налоговые льготы недостаточным образом влияют на развитие инновационной сферы, таможенные тарифы не стимулируют ввоз прогрессивного технологического оборудования.

Важной составляющей формирования НИС является создание инновационной инфраструктуры. В целом, инновационная инфраструктура определяется как совокупность организаций, необходимых и достаточных для эффективного осуществления инновационной деятельности и реализации инноваций. К таким организациям в Казахстане относятся: научные организации (НИИ, вузы, научные центры, научные лаборатории коллективного пользования, научно-исследовательские отделы предприятий), технопарки, центры коммерциализации технологий, отраслевые конструкторские бюро, офисы коммерциализации технологий, международные центры трансфера технологий, организации, входящие в состав системы научно-технической информации, сети трансфера технологий, телекоммуникационные сети, бизнес-инкубаторы, венчурные фонды, консалтинговые фирмы, выставочные центры, опытные станции, инвестиционные банки, страховые организации и т.д. Основные задачи инновационной инфраструктуры заключаются в обеспечении передачи технологий от разработчика в промышленность, доведение продукции до товарного вида [2].

На начало 2014 г. в Казахстане имеется 341 организация, осуществляющая НИОКР, в том числе вузов – 84 ед. (24,6%), научно-исследовательских структур – 231 ед. (75,4%). В Казахстане имеются 9 технопарков, 8 из которых функционируют, 1 находится на стадии ликвидации (UniScienTech, Караганда). Через технопарки предоставляются услуги технологического бизнес-инкубирования (ТБИ) – содействие инноваторам в реализации их инновационных проектов на начальных этапах. Услуги ТБИ предоставляются безвозмездно и покрывают расходы на юридическое, бух-

галтерское, экономическое сопровождение, предоставление инфраструктуры, услуги проектного менеджера, разработку бизнес-плана, специализированный консалтинг, разработку технической документации, продвижение проекта, общее и административное сопровождение, испытания, сертификацию, лицензирование, патентование в РК и апробацию продукции на рынке.

За 2010-2012 гг. услугами технологического бизнес-инкубирования воспользовались 96 старт-ап проектов и 166 субъектов инновационной деятельности получили инновационные гранты. В 2013 г. рассмотрено 164 проектных предложения, из которых отобраны 20 на общую сумму 307 млн тенге. В этом же году 10 проектов осуществили первые продажи на рынке. В 2012 г. на базе технопарков действовало 17 инновационных предприятий: из них в Восточно-Казахстанской области – 6 ед., в г. Алматы – 4 ед., Карагандинской области – 3 ед., г. Астана – 2 ед., Павлодарской и Акмолинской областях – по 1 ед.

Казахстанские ученые настойчиво отмечают важность создания Центров передачи технологий (Альжанова Ф.Г., Гриднева М.С.). В частности, путем финансирования части первоначальных затрат и текущих затрат на протяжении первых двух лет, с тем чтобы поддержать создание децентрализованной системы ЦПТ в различных регионах Казахстана как при университетах, так и при НИИ, которые обладают технологиями, пригодными для коммерческого применения, и которые готовы взять на себя часть затрат на создание и содержание ЦПТ [5].

На данный момент в Казахстане функционируют два Центра коммерциализации технологий – при МОН РК и при АО НАТР. Соглашением о займе между Республикой Казахстан и Международным Банком Реконструкции и Развития от 2 февраля 2008 года и Министерством образования и науки РК реализуется Проект коммерциализации технологий (ПКТ), в рамках второго компонента которого «Интеграция казахстанской науки и рынка» создан ТОО Центр коммерциализации технологий (ЦКТ) для оказания ряда услуг по коммерциализации технологий.

Для реализации второй компоненты ПКТ «Интеграция казахстанской науки и рынков» 15 августа 2013 г. был подписан контракт с компанией CRDF Global в размере \$ 2.4 млн.

до конца 2015 г. для оказания методологической поддержки реализации Проекта. Методологическая поддержка осуществляется группой из 6 консультантов CRDF Global. В рамках контракта компанией CRDF Global взято обязательство по реализации 7 сделок по коммерциализации технологий.

Гранты на коммерциализацию технологий реализуется по двум направлениям: обоснование концепции (ОК) - на сумму до 22 млн.

тенге, сроком реализации до 6 месяцев; создание промышленного прототипа (ПП) - на сумму до 74 млн.тенге, сроком реализации до конца 2015 года. ЦКТ ПКТ ориентирован на коммерциализацию технологий, создаваемых в подведомственных МОН РК научных организациях. По результатам работы ЦКТ 7 проектов коммерциализации вышли на продажи (таблица 1).

Таблица 1 – Промежуточные результаты реализации проектов в рамках компонента «Интеграция казахстанской науки и рынков»

Разработчик	Наименование проекта	Промежуточные результаты реализации проекта
1. ТОО Научно – практический центр «Re-Biomed»	Производство высокотехнологичной косметической продукции на основе экстрактов «Регенерезен», содержащих РНК.	Реализована косметическая продукция на сумму 7 950 000 тенге
2.ТОО «Акпинол-Нур»	Производство отечественного стимулятора роста растений КН-2 (акпинол - альфа) и его испытания на различных видах растений для борьбы с опустыниванием	Реализовано стимулятора роста растений на сумму 349 000 тенге
3. ТОО «Сапро-НАТ»	Производство твердотопливных котлов длительного горения и котельных установок	Реализованы котлы на сумму 10 000 000 тенге
4. ТОО «Mining research group»	Разработка отечественной Геоинформационной системы для расчета параметров поддержания горных выработок.	Проведено внедрение технологии на АО «Жайремский ГОК». Сделка на сумму 8 000 000 тенге.
5. ТОО «НПЦ «Микро»	Разработка биопрепарата для биологической очистки сточных вод липид-разрушающими микроорганизмами	Заключен первый коммерческий договор с КТ «Зенченко» на сумму 50 000 тенге
6. ОО «ZTOWN Development»	Изготовление Промышленного прототипа ушных бирок для мелкого рогатого скота	Реализовано 2 000 ед. на сумму 140 000 тенге
7. ТОО «ИННО-ТЕХПРОЕКТ»	Разработка технологии производства искусственного щебня для регионов, где отсутствует натуральный щебень	Реализовано 60 тонн продукции на сумму 220 000 тенге. Заключено лицензионное соглашение

Необходимо отметить структуру реализации Проекта коммерциализации технологий. ПКТ состоит из двух основных компонентов:

1. Укрепление научной базы Казахстана реализация грантовой программы ГСНС и ГМНС;

2. Интеграция казахстанской науки и рынка.

В рамках первого компонента была укреплена научная база страны путем предоставления на конкурсной основе грантов для групп старших и групп младших научных сотрудников. Выделение групп младших научных сотрудников в отдельную категорию обосновано предоставлением возможности молодым на-

учным сотрудникам получать гранты на исследования, не оставаясь на обочине по причине авторитетности старших научных сотрудников. В рамках этого компонента в три раунда в течение трех лет были проведены конкурсы на гранты для ГСНС и ГМНС (таблица 1, 2).

Таблица 2 – Реализация грантовой программы Проекта коммерциализации технологий для ГСНС и ГМНС, 2011-2013 гг.

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.
Подано заявок	353	232	200
Выдано грантов	10	11	12

Из поданных заявок по рекомендации Международного Совета по науке и коммерциализации Комитета науки МОН РК было отобрано 33 проекта для финансовой и сервисной поддержки. Из 33 проектов полноцен-

ный выход на рынок в виде первых продаж осуществлен в 7 проектах, тестовые продажи на рынке осуществлены в 4 проектах и привлечены средства партнеров по 3 проектам для дальнейшей реализации проектов (таблица 3).

Таблица 3 – Промежуточные результаты реализации проектов в рамках компонента «Укрепление научной базы Казахстана реализация грантовой программы ГСНС и ГМНС»

Разработчик	Наименование проекта	Промежуточные результаты реализации проекта
Первые продажи		
1. ТОО «General Genetics»	Разработка экспресс ДНК теста для индивидуальной дозировки лекарственных препаратов	Разработана ДНК тест система для определения индивидуальной дозировки лекарств, как Плавикс и Варфарин. Дважды выигран тендер на оказание услуг от Национального центра кардиохирургии в размере более 3 млн. тенге каждый.
2. ТОО «AIMLab»	Производство наноструктурированных углеродосодержащих материалов	Произведена и реализована опытная партия технического углерода на сумму 4 000 000 тенге
3. ТОО «AspanTau LTD»	Производство суперпластификатора – СП-НСФК	Налажено мелкосерийное производство суперпластификатора, компания провела сертификацию продукции. Первая партия реализована компании ТОО «Достар Бетон». Заключена сделка по лицензированию технологии.
4. ТОО «КазТрек-Технологджи»	Создание фильтрационных материалов на основе трековых мембран	Выход на мелкосерийное производство фильтров в размере 5000 шт/мес. Произведены первые продажи фильтров на основе трековых мембран ДЧС по городу Алматы.
5. ТОО «Uniline Group»	Разработка системы синтеза и распознавания казахской речи	Получен готовый продукт по синтезу казахской речи и производятся продажи через интернет магазин на сайте компании стоимостью \$50 за шт. Продано несколько копий Программного обеспечения
6. ТОО «НИЦ Жаңа жоба»	Производство марли медицинской из хлопковой смеси отходов	Осуществлены первые продажи
7. ТОО «НПП «Антиген»	Разработка стартеров для производителей национальных кисломолочных продуктов	Компания находится на стадии запуска мелкосерийного производства стартеров для кумыса и шубата
Привлечение средств партнеров		
1. Институт химии угля и технологии	Производство бензина и дизельного топлива из бурых углей Казахстана	Привлечены дополнительные средства в виде строительства экспериментального завода в размере \$1 000 000 от стратегического партнера компании ТОО «Он-Олга»
2. Институт полимерных материалов и технологий	Разработка технологии полимерного заводнения для увеличения нефтеотдачи пластов	Проведен первый раунд опытно-промышленных испытаний с партнером АО «Тургай Петролеум». По информации партнера дополнительная добытая нефть в денежном эквиваленте составила \$2,7 млн.
3. ТОО «EcoRadSM»	Практическое применение изотопных отношений природных радионуклидов в гидрометаллургии урана и радиоэкологии	Исполнен договор на оказание услуг в виде семинаров для сотрудников АО «НК «КазАтомПром» в размере 1 100 000 тенге.

Тестовые продажи	
1. ТОО «BioProm Technologies»	Безвирусный картофель из микроклубней
2. ТОО - ABY Applied Systems	Система распознавания и анализа подвижных объектов
3. ТОО «Bio Tech TKS»	Отечественный производитель каучука Taraxacum kok-sagiz R.
4. ТОО «Центр исследования люминесцентных материалов»	Флуоресцирующие полимерные материалы

Таким образом, по 14 и из 33-х поддержанных проектов получены положительные промежуточные результаты. По 1 проекту наблюдается такая форма коммерциализации как лицензирование (Производство суперпластификатора – СП-НСФК).

В рамках первого компонента на базе Карагандинского государственного технического университета создается Международный центр материаловедения (МЦМ). Другой участник системы коммерциализации технологий РК - Центр коммерциализации технологий АО НАТР - крупнейшая структура, юридически созданная в 2012 г., уже в 2013 г. впервые запустил систему грантов на коммерциализацию технологий и профинансировал 19 проектов на общую сумму 171,1 млн. тг. Гранты на коммерциализацию технологий этой структуры также реализуются по двум направлениям: обоснование концепции (ОК) - на сумму до 5 млн. тенге, сроком реализации до 0,5 лет; создание промышленного прототипа (ПП) - на сумму до 25 млн. тенге, сроком реализации до 2-х лет. ЦКТ АО НАТР возмещает при этом 95% всех затрат, оставшиеся 5% затрат на данные работы заявитель должен нести самостоятельно.

АО НАТР курирует деятельность офисов и региональных центров коммерциализации технологий. Так, в рамках формирования системы коммерциализации технологий в стране осуществлялся конкурсный отбор офисов коммерциализации технологий при научно-исследовательских институтах и университетах, а также проектов для дальнейшей коммерциализации. В итоге, в 2011 г. создано 9 офисов коммерциализации технологий на базе НИИ и ВУЗов. В 2012 г. - 6 офисов коммерциализации и 4 региональных центра коммерциализации технологий. В 2013 г. создано еще 6 офисов и 1 региональный центр коммерциализации технологий.

Итого функционируют 21 офис и 5 региональных центров коммерциализации технологий.

С начала реализации программы (2011 год) через офисы коммерциализации поступило 222 заявки на обоснование концепции, в итоге было отобрано 56 проектов (2012 г. - 38 проектов) для обоснования коммерциализации на общую сумму 56 млн. тенге, на дальнейшую коммерциализацию отобрано 27 проектов (в 2012 году – 20). В 2013 г. через офисы поступило 184 заявки на коммерциализацию технологий, из них для 66 были разработаны обоснования концепции. На дальнейшую коммерциализацию отобрано 28 проектов.

Один из видов сервисной поддержки инновационных проектов осуществляют отраслевые конструкторские бюро путем освоения продукции, предусмотренной технологическими меморандумами. Технологический меморандум заключается между отраслевым министерством и национальными компаниями, недропользователями, крупными системообразующими предприятиями, и предусматривает гарантированный закуп продукции у отечественных производителей в случае организации её производства в Казахстане.

На сегодняшний день созданы 4 отраслевых конструкторских бюро: сельскохозяйственного и транспортного машиностроения в г. Астана, горно-металлургического оборудования в г. Усть-Каменогорск и нефтегазового машиностроения в г. Петропавловск.

В 2011 году заключено 8 технологических меморандумов, в которых содержится 4715 наименований востребованной продукции (запчастей и оборудования) с объемом потребления на сумму 3,1 млрд. тенге в год.

В 2013 г. заключены 14 (2 из которых в 2012 году) технологических меморандумов с общим количеством позиций востребованной

продукции 5574 единицы на сумму 80,6 млрд. тенге. Так, КБ транспортного машиностроения получило роялти в размере 80,7 млн. тенге от АО ЗИКСТО за пользование КТД по производству вагона-хоппера.

Международные центры трансфера технологий являются международными каналами передачи технологий. В 2009 году совместно с французской компанией CEIS создан первый Казахстанско-Французский центр трансфера технологий (КФЦТТ). В 2011 году создан второй международный центр трансфера технологий совместно с Фондом Иннополиса (Иннополис Даедок)– Корейско-Казахстанский центр технологического сотрудничества (ККЦТС).

В 2012 году в рамках ККЦТС и КФЦТТ проводилась работа по реализации 7 совместных проектов, начатых в 2010-2011 гг. При поддержке ККЦТС в 2012 году запущены два проекта:

1. Проект по трансферу технологий для производства 3D гольф-симуляторов на базе Специальной экономической зоны «Парк инновационных технологий» (ТОО «BF Intelligence» и Hanaro Screen Golf).

2. Проект по разработке бизнес-плана по созданию Центра Инжиниринга как части Интеллектуально-инновационного кластера (АОО «Назарбаев Университет» и Фонд Иннополиса).

В сентябре 2013 г. АО «НАТР» и компания Инноваро Инк. подписало Соглашение о функционировании Казахстанско-Американского центра по технологическому сотрудничеству, а также было подписано Соглашение с компанией IDN (International Development Norway) о функционировании Казахстанско-Норвежского центра технологического сотрудничества.

К элементам НИС относится и информационная среда обеспечения инновационной деятельности, которая позволяет информировать всех участников инновационного процесса о научных открытиях, изобретениях, инновациях в стране и за рубежом, о направлениях и перспективах социально-экономического и научно-технического развития [2].

В стране отмечается ограниченный доступ к информации о новых технологических разработках. Хотя эту задачу призваны реализовать АО «Национальный центр научно-технической информации» (АО НЦНТИ), Казахстанская сеть трансфера технологий

(КСТТ). С 2010 г. АО НЦНТИ предоставляет комплекс услуг по коммерциализации технологий: технологический аудит научных разработок (оценка потенциала их коммерциализации путем проведения маркетинговых и патентно-конъюнктурных исследований и выявления проблемных вопросов коммерциализации), поиск соинвесторов и технологических партнеров, подготовка бизнес-планов, автопродвижение путем участия на выставках, ярмарках, выявление и определение технологических потребностей предприятий, мониторинг достижений науки и технологий Казахстана. Кроме того, АО НЦНТИ в 2012-2014 гг. осуществлял формирование Банка инноваций и патентов согласно одной из задач Послания Президента РК.

Казахстанская сеть трансфера технологий (КСТТ) была создана для содействия ускоренному поиску, передаче и внедрению инновационных решений для малого и среднего бизнеса, главной целью которого является развитие бизнеса и трансфера технологий в Казахстане. На сегодняшний день КСТТ интегрирована с некоторыми национальными и международными сетями трансфера технологий, такими как Российская сеть трансфера технологий, Республиканский центр трансфера технологий (Республика Беларусь), Национальная сеть трансфера технологий (Украина), Американская биржа инноваций Yet2Com, Европейский рынок трансфера технологий, База данных ЮНИДО.

Однако имеющиеся информационные ресурсы практически неизвестны бизнес-сообществу, и не интегрированы в общеэкономические информационные ресурсы. Это вопросы, над которыми необходимо думать и для эффективного осуществления инновационной деятельности и реализации инноваций решать их в ближайшее время.

Таким образом, в рамках поддержки предпринимательства на сегодняшний день в Казахстане функционирует национальная инновационная система. Созданы Международный центр материаловедения, Центр коммерциализации технологий АО НАТР, функционируют 21 офис и 5 региональных центров коммерциализации технологий, 20 бизнес-инкубаторов, запущена система грантов на коммерциализацию технологий. Предпринимателям оказывается информационно-консультационная помощь по ведению и развитию бизнеса.

Список литературы

1. Кошанов А. Фундаментальная наука - стратегический приоритет индустриально-инновационного развития экономики // Вестник Национальной Академии наук РК. - Алматы, 2009. - №4. - С.43.
2. Пономарев Д.А. Управление проектами коммерциализации инноваций: дисс. ... к.э.н. – Москва: Государственный университет управления, 2012. - 175 с.
3. Закон РК «О государственной поддержке индустриально-инновационной дея-

тельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.10.2015 г.) Утратил силу с 1 января 2016 года в соответствии с Кодексом РК от 29 октября 2015 года № 375-V – доступ: <https://online.zakon.kz/>

4. Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2011 года № 407-IV «О науке» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.11.2015 г.). – доступ: <https://online.zakon.kz/>

5. Брижань А.В. Национальная инновационная система как ключевой элемент развития экономики России: дисс. ... канд. экон. наук. - Краснодар, 2006. – 195 с.

Айдарханова Куляш Нурсаиновна

кандидат юридических наук,

профессор кафедры таможенного, финансового и экологического
права КазНУ им.Аль-Фараби, e-mail:aidarkhanova_k@mail.ru

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ТРАНСПОРТНО-ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Түйін: Мақалада Қазақстан Республикасының интеграциялық бірлестіктерге мүшелігі жағдайындағы көліктік және транзиттік әлеуетінің дамуының болашақтағы негізгі бағыттары қарастырылады. Автор Ұлы жібек жолының экономикалық белдеуінің қайта жандануы мен дамуының маңыздылығын негіздеп, оның дамуы Орталық Азия аймағы үшін транспорттық қиыншылықтарды шешіп, осы мемлекеттер экономикасын әртараптандыруға мүмкіндік беретіндігі қорытындыланады.

Резюме: В статье рассматриваются основные перспективные направления развития транспортного и транзитного потенциала Республики Казахстан в условиях членства ее в интеграционных объединениях. Автор подчеркивается важность возрождения и развития экономического пояса Великого шелкового пути, которая заключается в возможности для стран Центрально-Азиатского региона разрешить транспортные трудности и диверсифицировать свою экономику.

Summary: The article considers the main perspective directions of the development of the transport and transit potential of the Republic of Kazakhstan in the conditions of its membership in integration associations. The author underlines the importance of the revival and development of the economic belt of the Great Silk Road, which consists in the possibility for the countries of the Central Asian region to resolve transport difficulties and diversify their economies.

В последнее время возрастает интерес к взаимодействию стран-членов Шанхайской организации сотрудничества по вопросам восстановления Великого Шелкового Пути.

На двадцать пятом заседании Совета иностранных инвесторов, которое проходило двадцать второго мая 2012 г. Назарбаев Н.А., Президент Республики Казахстан, объявил о том, что Казахстан начинает проект “Новый Шёлковый Путь”. Президент отмечал: “Ка-

захстан должен возродить свою историческую роль и стать деловым и транзитным хабом Центрально-Азиатского региона, другими словами, мостом между Европой и Азией... Во-первых, это выгодное географическое положение; во-вторых, это постоянный рост грузопотоков; в-третьих, это прямой доступ к рынкам стран Таможенного союза и в-четвертых, это благоприятный инвестиционный климат... конкурентное преимущество проекта “Новый Шелковый путь”, которое будет основано на реализации “принципа 5 С: скорость, сервис, стоимость, сохранность и стабильность. В результате этого территориального и функционального взаимодействия должен возникнуть синергетический эффект” [1].

Республика Казахстан реализуя планы модернизации своей экономики, ищет наиболее приемлемых партнеров с тем, чтобы привлечь их в крупные экономические проекты. Восточный сосед Казахстана – Китай убедительно показывает свои неисчерпаемые возможности.

В условиях глобализации экономический подъем Китайской народной Республики делает страну важнейшим экономическим партнером на мировом и региональных рынках. С целью эффективного использования своего геополитического положения, Казахстан стремится установить со своим соседом отношения, основанные на партнерстве, стратегическом взаимодействии и стремлении найти свое место и возможность развития на китайском рынке. Для обоих государств, успешно развивающихся и выдерживающих мировой экономический кризис, взаимовыгодным является обменяться опытом в развитии экономических и социальных реформ. Казахстан в международном разделении труда занимает место экспортера сырья, а именно: нефти, газа, различных металлов и других видов сырья. Если Казахстан войдет в мировую транспортную сеть и энергетическую сеть, то повысит свой политический и экономический вес в мире. Стратегически партнеры Казахста-

на, в том числе Китай, имеют свои планы на извлечение и использование природных ресурсов Казахстана. Интерес Китая в развитии и поддержании торгового и экономического сотрудничества с Казахстаном базируется на факторах, к которым относятся: интерес в получении доступа к источникам сырья, желание к расширению своего присутствия на рынке Казахстана.

Как известно, с древности Великий Шелковый путь был мостом, по которому проходили товары, и осуществлялся культурный обмен между странами Востока и Запада. Процесс индустриализации, охвативший страны Европы снизил необходимость великого шелкового пути, и данный способ передвижения товаров постепенно сошел со сцены мировой истории. Процессы глобализации, охватившие государства в 21 веке, способствовали экономическому подъему Азии в целом. Следствием этого стал перенос центра тяжести мировой экономики и политики из Европы в Азию. На этом фоне возрождается Великий Шелковый путь.

В настоящее время страны Европы и США, имеющие выход к морю, уже вступили в вышший этап индустриализации и урбанизации. Их модели развития и образа жизни переносятся и распространяются на внутриконтинентальные страны Европы, Азии и Африки. Многие страны на этих континентах нуждаются в капитале, в новых технологиях и индустриализации. КНР видит в этом для себя большие возможности для развития экономики. Как отмечает Хуа Лимин, ведущий научный сотрудник Финансового института «Чуньян» при Китайском народном университете: «...Многие из этих стран переживают подъем. Эти три континента находятся к западу от Китая и тесно связаны с Китаем. Их население составляет 82% от общемирового, а потенциал развития огромен. Но уровень их “аппаратного обеспечения”, в том числе производственных и строительных возможностей, транспортных перевозок и т.д. достаточно низок. А эти факторы развития как раз являются преимуществом Китая. Сотрудничество между Китаем и этими странами неизбежно принесет общее процветание” [2, с. 3].

Глобальная идея возрождения Великого Шелкового Пути представляет из себя проект, направленный не только на развитие связей между Восточным Китаем и Европейскими странами, но и предполагает налаживание

тесных экономических отношений между странами, объединенными Великим Шелковым Путем. В контексте этой идеи казахстанская программа “Новый Шелковый путь” и программа развития строительства «Одного пояса, одного пути», выдвинутая Китаем, уже реализуемые в настоящее время, направлены на решение общих проблем, стоящих перед развитием человечества и способствуют модернизации стран, находящихся на пути прохождения Великого Шелкового Пути. Значимость возрождения и развития экономического пояса Великого шелкового пути - это шанс для стран Центрально-Азиатского региона разрешить транспортные трудности и диверсифицировать свою экономику.

В вопросах реализации идеи возрождения Великого Шелкового Пути Казахстан занимает не последнее место. В своих программных документах Президент страны отмечает, что Казахстан готов обеспечить политическую и социальную стабильность и стать своеобразным мостом для Европы и Азии. Президентом страны Н.А. Назарбаевым на пленарном заседании Совета иностранных инвесторов был представлен проект “Новый шелковый путь”, который предполагает увеличить к 2020 году количество транзитного грузо- и товаропотока по территории Казахстана в два раза. Так, например, если в 2010 году транзит товаров через территорию Казахстана составил 15 миллионов тонн, а в 2011 году – 16,5 миллионов тонн, в то в ближайшем будущем планируется довести этот поток, как минимум, до 50 миллионов тонн [3].

Суть проекта заключается в том, что в Казахстане будет создана единая сеть хабов международного уровня: торгово-логистического, финансово-делового, инновационно-технологического и туристического. Целью строительства этих хабов является обеспечение на территории Казахстана основных принципов логистики: скорость, сервис, стоимость, сохранность и стабильность.

При поддержке Китайской Народной Республики Казахстан уже начал реализацию проекта возрождения Великого Шелкового пути. Согласно Казахстанского проекта «Нового шелкового пути» главным элементом его является транспортно-логистический хаб, который создается в настоящее время национальным перевозчиком «Казахстан Темир Жолы». На западе Казахстана планируется

расширение морского порта Актау и построение логистического центра в Актобе, которые являются выходом на прикаспийский регион, в Россию и Европу. В настоящее время завершается строительство автомагистрали Западная Европа-Западный Китай, ведется работа по расширению пропускной способности железнодорожной сети страны.

Если говорить о системе железных дорог в Казахстане, то следует отметить, что протяженность железных дорог в Казахстане превышает пятнадцать тысяч километров 16 стыковых пунктов: 11 с Россией, 2 с Узбекистаном, 1 с Киргизией, 2 с Китаем, которые соединяют систему железных дорог Казахстана с соседними странами. Очевидно, что системы железных дорог России и Казахстана зависят друг от друга. Железные дороги в Казахстане обеспечивают 68 % всего грузового потока и свыше 57 % потока пассажиров страны. В настоящее время в Казахстане 2 742 компаний занимающихся грузоперевозками [4].

Как известно сеть железных дорог Казахстана разделена территориально на 13 отделений перевозок: Актобинское, Акмолинское, Атырауское, Кокшетауское, Карагандинское, Костанайское, Алматинское, Павлодарское, Защитинское, Кызылординское, Жамбылское, Уральское, Шымкентское, которые осуществляют оперативное управление с обеспечением безопасности движения поездов эксплуатационной работой железнодорожного транспорта, а также сохранности перевозимых грузов и подвижного состава по регионам.

Трансазиатская железная дорога - наиболее важный для развития евроазиатских связей трансконтинентальный маршрут - по территории Казахстана проходит двумя коридорами:

- Центральным: Достык - Актогай - Арысь - Ченгельды;

- Северным: Достык - Актогай - Саяк - Моинты - Астана - Пресногорьковская (Зауралье).

С учетом важности в осуществлении межгосударственных перевозок, к числу главных международных транспортных коридоров Казахстана относятся два коридора на Западе республики:

- Среднеазиатский: Ченгельды - Кандагач - Озинки;

- Западный: Аксарайская -Макат- Бейнеу - Мангышлак.

Необходимо отметить, что требования, предъявляемые к международным транс-

порт-ным магистралям, не допускают пересечения железных дорог с автодорогами в одном уровне, что имеет место на казахстанских железных дорогах. Но это требование распространяется на строительство новых железнодорожных линий. На уже эксплуатируемых участках железнодорожных путей пересечения в одном уровне с автомобильными дорогами, по возможности, подлежат устранению при реконструкции дорог. По остальным техническим параметрам таким как: габариты подвижного состава, база междупутья вне станций, нагрузки на ось и погонный метр, минимальная полезная длина обгонных путей и платформ, железные дороги Казахстана соответствуют международным требованиям.

В Республике Казахстан в настоящее время Ассоциация национальных экспедиторов – АНЭК - осуществляет разработку новых Правил на основе объединения “Правил перевозок грузов железнодорожным транспортом”, которые утверждены Постановлением Правительства Казахстана 26 июля 2011 года за № 682 и Приказа исполняющего обязанности Министра транспорта и коммуникаций Республики Казахстан от 10 декабря 2011 года за № 726 “Об утверждении Правил и технологии планирования, осуществления перевозочного процесса, операций, связанных с перевозкой грузов, оформления документов и составления актов, производства специальных исследований и экспертиз” [5].

Необходимо отметить, что требования, предъявляемые к международным транспорт-ным магистралям, не допускают пересечения железных дорог с автодорогами в одном уровне, что имеет место на казахстанских железных дорогах. Но это требование распространяется на строительство новых железнодорожных линий. На уже эксплуатируемых участках железнодорожных путей пересечения в одном уровне с автомобильными дорогами, по возможности, подлежат устранению при реконструкции дорог. По остальным техническим параметрам таким как: габариты подвижного состава, база междупутья вне станций, нагрузки на ось и погонный метр, минимальная полезная длина обгонных путей и платформ, железные дороги Казахстана соответствуют международным требованиям.

Наряду с железнодорожным видом транспорта грузы перевозятся еще и авто-

мобильным, воздушным, морским (речным) и трубопроводным видами транспорта. Несомненно, перечисленные виды транспорта устраивают на рынке грузовых перевозок конкуренцию между собой. Так, например, железнодорожный и трубопроводный транспорт конкурируют за перевозку нефти и нефтепродуктов; а автомобильный и железнодорожный конкурируют практически за весь перечень грузов, кроме массовых насыпных грузов.

Следует отметить, что сегодня порт Актау является единственным стратегическим торговым выходом Казахстана через море. Каспийское море, на котором расположен морской порт, является практически единственной и естественной возможностью перевозки груза с соседними странами, а также транзитной перевозки груза. Морской порт Актау обеспечивает грузоперевозки в бухты Ирана и Баку. Кроме того, в современных условиях, данный порт представляет стратегический интерес как составная Шелкового пути.

По итогам 2016 года Актауским морским международным торговым портом перевезено более 4 миллионов 149 тысяч тонн нефтеналивных и сухих грузов, это составляет 96,4% от плана. При этом надо отметить, что общая перевозка нефти и нефтепродуктов составила 1 миллион 723 тысяч тонн, а также сухих грузов 2 миллиона 425 тысяч тонн, из них перевозка продукции из металла составляет 1 070 тысяч тонн, других грузов составляет 229 тысяч тонн, зерна составляет 407 тысяч тонн, объем паромных перевозок составил 719 тысяч тонн [6]. В последующих годах планируется увеличение мощности порта до 21 млн. тонн в год.

Как показывает практика, в настоящее время наличия только одного порта становится недостаточным для грузоперевозчиков, которые работают на Каспии. Многие логистические компании вынуждены терять время на погрузку и разгрузку грузов, что в свою очередь, вынуждает владельцев товаров использовать другие альтернативные маршруты. Другими словами, постепенно сокращается объем перевозок грузов, что негативно сказывается на экономическом потенциале порта Актау, его привлекательности для логистических компаний. Эта проблема вызвана двумя причинами: с одной стороны, недостаточно развитой логистической (околотаможенной) инфраструкту-

рой порта Актау и, с другой стороны, недостаточной мощностью морпорта Актау.

Для решения этих проблем Правительство Казахстана разработало проекты, связанные со строительством нового порта Курык, который планируется построить при поддержке Правительства Азербайджан. Кроме того, запланировано строительство еще одного порта, который бы не имел столь узкой специализации, а был бы подготовлен для обеспечения разностороннего грузопотока. Именно данное направление дает хорошие возможности для развития государственно-частного партнерства. В этих целях в Казахстане был принят Закон РК «О государственно-частном партнерстве» [7], который позволяет привлечь частный капитал в управлении государственными активами, что в свою очередь снижает нагрузки на государственный бюджет, способствует привлечению частных инвестиций и участию субъектов квазигосударственного сектора в проектах.

Расширение возможностей морских путей сообщения для Казахстана является особо актуальным в условиях активизации грузопотока из Китая. Китайская программа «Один пояс - Одна дорога» существенно усилила государственную поддержку в КНР в развитие транспортно-транзитных путей. Быстрыми темпами развиваются порты Тяньцзинь, Шанхай, Циндао, Нинбо, Далянь, Гуйнчжоу. В настоящее время грузооборот каждого из этих портов ощутимо превысил 100 миллионов тонн. В настоящее время в Китае реализуется единая транспортная стратегия «большого скачка», которая действует на период до 2020 г. и направлена на осуществление структурной модернизации транспорта; также на увеличение скорости перевозки; также на обеспечение доставки товаров по принципу “от двери до двери”; также на улучшение уровня обслуживания и управления на всех видах транспорта до 2010 года; также на полное устранение проблем и препятствий для экономического развития и формирования к 2020 году.

По мнению Китайского ученого Чень Юйжун, “В будущем страны, насущной потребностью которых является строительство экономического пояса Шелкового пути, могут сначала обсудить соответствующие вопросы по сопряжению политических установок, придерживаясь при этом принципов добрососедства, взаимной выгоды и общего выигрыша,

совместного развития, открытости и толерантности.

Именно поэтому между экономическим поясом Шелкового пути и Евразийским экономическим союзом будет существовать не отношения противостояния, а отношения взаимодополняемости и сотрудничества» [8, с. 6].

Таким образом, важной и необходимой составляющей успешного экономического роста является эффективная реализация внутреннего компонента нашей страны - логистической карты Казахстана.

Надо отметить, что такая необходимость планирования и использования всех возможностей транспортно-логистической системы позволит большинству промышленным предприятиям на длительные сроки прогнозировать свои доходы и расходы, а также планировать и осуществлять свою долгосрочную торговую политику, и, безусловно, с финансовой стороны стабильно учитывать все отрицательные и положительные факторы.

При этом реализация казахстанского проекта «Казахстан - Новый Шелковый путь», который нацелен, прежде всего, на казахстанской транзит, должна стать важным внешним экономическим инструментом.

В результате этого всего наша страна будет иметь сразу несколько преимуществ. В числе главных из них являются: маршрут, который в основном пройдет по территории Казахстана, также сроки доставки, замораживание времени и финансов; а также строительство и использование зеленого коридора – Торгового и транспортного хаба и важный фактор - это исторический маршрут Шелкового пути.

Литература:

1. Выступление Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. на 25-м заседании Совета иностранных инвесторов (Астана, 22 мая 2012 года) - [Электрон. ресурс]: <http://online.zakon.kz/Document>.

2. Хуа Лимин. Строительство экономического пояса Шелкового пути принесет процветание Евразии // Шелковый путь-ревю, 8 августа 2016 г. – С. 3.

3. Назарбаев предложил иностранным инвесторам проект «Новый Шелковый путь» [Электрон. ресурс]: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news.

4. Транспортная Стратегия Республики Казахстан до 2020 года - [Электрон. ресурс]: <http://adilet.zan.kz>.

5. Постановление Правительства РК от 26 июля 2011 года № 682 «Об утверждении Правил перевозок грузов железнодорожным транспортом»; Приказ и. о. Министра транспорта и коммуникаций РК от 10 декабря 2011 года № 726 «Об утверждении Правил и технологии планирования, осуществления перевозочного процесса, операций, связанных с перевозкой грузов, оформления документов и составления актов, производства специальных исследований и экспертиз» - [Элек. ресурс]: <http://adilet.zan.kz>.

6. Статистические данные - [Электрон. ресурс]. – 2016. - // <http://kazlogistics.kz>.

7. Закон Республики Казахстан «О государственном частном партнерстве» от 31 октября 2015 года - [Электрон. ресурс]: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720.

8. Чень Юйжун. Новый импульс развитию Центральной Азии // Шелковый путь-ревю, № 6, июнь 2016. - С. 6.

Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

Есенбекова Фатима Тәңірбергеновна

Құқықтану магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

Блашева Маншук Тастемировна

Құқықтану магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ДӘЛЕЛДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Бұл мақалада сотта дәлелдемелерді бағалаудың методологиялық және терминологиялық базасының кемшілігін ашып көрсеткен. Азаматтық сот ісін жүргізудегі негізгі қағидалардың бірі бәсекелестік қағида-сының аса маңыздылығы айқындалған. Дәлелдемелердің азаматтық сот процесіндегі атқаратын рөлі орасан зор. Сондықтан осы тұрғыда біз дәлелдемелерді бағалауды жүзеге асыру құқығын бірінші судьяның көмекшісіне тапсыру керек деп ойлаймыз.

Резюме: В данной статье указаны некоторые недостатки методологической и терминологической базы оценки судебных доказательств. Особую важность имеет принцип состязательности как один из основных принципов в гражданском судебном производстве. Важную роль в гражданском судебном производстве играет доказательства. Поэтому считаем, что целесообразно отдать осуществление оценки доказательств в первую очередь помощнику судьи.

Summary: This article identifies some of the shortcomings of the methodological and terminological framework for the assessment of forensic evidence. Of particular importance is the principle of completion as one of the basic principles in civil proceedings. An important role in civil proceedings plays a evidence. Therefore, we believe that it is appropriate to give the implementation of the assessment of evidence in the first place the assistant referee.

Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. ҚР Конституциясында баянды етілгендей «...әркімнің өз құқықтары

мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар» [1].

Азаматтық сот ісін жүргізудің басты міндеттері болып азаматтардың, мемлекеттің және ұйымдардың бұзылған құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау, заңдылық пен құқық тәртібін нығайту, құқық бұзушылықтың алдын алу болып табылады. Мұның өзі құқық бұзушылық орын алған ақпаратты қамтитын талап арыз арқылы азаматтардың тікелей сотқа жүгінуіне әкеледі.

Сот әділ төрелікті жүзеге асыру үшін алдымен азаматтық іс қозғалғанға дейінгі орын алған фактімен мән-жайларды анықтау қажет, содан кейін оларға материалдық құқықтық (азаматтық, отбасылық, әкімшілік) нормалары қолданылады. Соттық дәлелдемелер көмегімен істің фактісін, мән-жайларды анықтап алып және қолдануға жататын материалдық нормаларға сүйене отырып, сот ішкі сенімімен субъективтік құқықтар және міндеттер туралы шынайы қорытындыға жетеді. Дәлелдемелер азаматтық процестік құқықтағы өзектілігін жоғалтпаған мәселелердің бірі. Дәлелдемелер жинау және оны сот процесінде ұсына білуден сот шешімі тікелей тәуелді деп айтуға болады. Қазіргі таңда көптеген азаматтық істер бойынша фактілік мән-жайларды дәлелдейтін дәлелдемелерді дұрыс зерттемеу барысында көптеген материалдық және процестік құқық қағидалары бұзылуда. Соның нәтижесінде мұндай істер бойынша шығарылған шешімдер жарамсыз деп танылып, заңдық күшін жоюда.

Мәселен, бір ғана Оңтүстік Қазақстан облысының статистикасына көз жүгіртсек, 2015 жылдың бірінші жарты жылдығы ішінде облыс соттарында 22 001 қылмыстық, азамат-

тық және әкімшілік істер мен материалдар қаралған. Облыс соттарына азаматтық істер бойынша 281 іс пен 13 146 өтініш түскен (290 іс және 13 159 өтініш – 2014 жылдың бірінші жарты жылдығында). Апелляциялық тәртіппен қарауға 608 азаматтық іс түскен (526 іс). Апелляциялық тәртібімен 149 шешімдердің күші жойылған және өзгертілген. Ал, 2010 жылдың бірінші жарты жылдықта 78 шешімдердің күші жойылған және өзгертілген. 2014 жылдың бірінші жарты жылдығымен салыстырғанда азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру сапасы 0,8 %-ға төмендеді. Сот төрелігін жүзеге асырудың сапасының төмендеуі мен сот шешімдерінің көптеп заңдық күшінің жойылуына әкелетін себептердің бірі – дәлелдемелердің дұрыс зерттелмеуі болып табылады. Бұндай олқылықтар, біздің ойымызша, бір жағынан қарапайым халық арасында әділ сотқа деген сенімнің төмендеп кетуіне әкелсе, бір жағынан заң таразысын ұстағандардың қызметтерінің кемшін тұстары болып саналады.

Азаматтық процестік кодексінің 76-бабына сәйкес, заңмен көзделген тәртіпте сот тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың бар-жоғын, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін өзге де маңызы бар мән-жайларды солардың негізінде анықтайтын заңды түрде алынған нақты деректер іс бойынша дәлелдемелер болып табылады. Осы баптың екінші тармақшасында төмендегідей қалып бекітілген: бұл нақты деректер тараптардың және үшінші тұлғалардың түсініктемелерінен, куәлардың айғақтарымен, заттай дәлелдемелермен, сарапшылардың қорытындыларымен, іс-жүргізу әрекетінің хаттамаларымен және өзге де құжаттармен анықталады. Енді дәлелдемелердің маңызын, мазмұнын ашып түсіну үшін белгілі ғалымдардың берген анықтамаларына тоқталып өтейік. Орыстың процессуалист ғалымы И.В. Стасюк: «Дәлелдеме біздің ойымызды кез келген фактінің растығына немесе өтіріктігіне сендіретін бәрін тайғызған. Бұл мағынада дәлелдемелер логика ғылымына жатады - деген, ал техникалық мағынада соттық дәлелдемелер деп – даулы юрисдикциялық фактінің бар-жоқтығы туралы соттық шешіміне себеп болатын заңды негіз», - деп айтқан [2]. Шын мәнінде И.В. Стасюк соттық дәлелдемелерге анықтаманың логикалық дәлелдемелер тұрғысынан бастап заң талаптарымен

байланыстырып аяқтаған. З.Х. Баймолдинаның берген анықтамасы:

«Соттық дәлелдемелер дегеніміз - қатыстылық сипаты бар істі дұрыс шешуге маңызы бар фактілерді тікелей немесе жанама бекітетін заңда көзделген процестік сипаттағы және заң талаптарына сай алынған және зерттелеген мән-жайлар» [3].

Дәлелдемелерді тараптар мен іске қатысушы басқа да тұлғалар береді.

Азаматтық сот ісін жүргізудегі негізгі қағидалардың бірі бәсекелестік қағидасы болып табылады. Бұл, азаматтық процесте әр тарап өз талаптарын дәлелдеуі тиіс дегенді білдіреді. Сот дәлелдемелерді жинауға міндетті емес, бұл міндет тараптарға жүктеледі. Алайда, процесс қатысушылары сот дәлелдемелерін сұрату жөнінде талап-тілек жасаса, сот олардың бұл құқықтарын жүзеге асыруға міндетті. Заң ғылымдарының кандидаты, доцент Е.О. Егембердиев өз еңбегінде былай деген: «Бүгінгі күні іс үшін мәні бар нақты мән-жайларды дәлелдеу міндеті толығымен тараптар мен іске қатысушы басқа да тұлғаларға жүктелген, ал сот оларға тек қосымша дәлелдемелер ұсынуға және олардың өтініштері бойынша дәлелдемелерді сұратып алдыруға жәрдемдеседі. Егер олар процеске қатысудан бас тартса (сотқа келуге, іс жүргізуді өкілге тапсыруға, дәлелдемелер ұсынуға), онда мұндай жағдай олар үшін ұтымсыз және сот шешімі де оларға қарсы қабылдануы мүмкін. Бірақ та процеске қатыспаған тарап дәлелдемелер ұсынбаған кезде, ал сот (судья) өз қалауы бойынша сұратып алмаған жағдайда іс бойынша объективті ақиқат мүмкін бе деген сұрақ туындауы мүмкін.

Біздің ойымызша, тарап өзінің талаптарының және қарсылықтарының ақиқаттығын тек нақты деректер арқылы дәлелдеуі қажет» [4].

ҚР Азаматтық процестік кодексінің 148-бабына сәйкес, талап арыздың міндетті элементі қатарына талап қоюшының жауапкерге міндетті талабы және сол талаптардың мән-жайын растайтын дәлелдемелер жатады делінген. Енді осы дәлелдемелер мен талап арыздың талаптарының сәйкестігі дәлелдемелерді бағалау жүргізілгеннен кейін белгіленеді. Себебі, сот шешімінің сапасы, объективтілігі дәлелдемелерге жүргізілген бағалауларға тікелей байланысты. Сотта дәлелдемелерді бағалаудың жеткілікті методологиялық және терминологиялық базасының болмауы соттық іс жүр-

гізудің маңызды этаптарында соттық қателіктердің орын алуына әкеліп соғады. Сондықтан осы тұрғыда біз дәлелдемелерді бағалауды жүзеге асыру құқығын бірінші судьяның көмекшісіне тапсыру керек деп ойлаймыз. Яғни бұл дегеніміз істі сотта қарауға әзірлеу және сотта істі қарау кезінде судьяның көмекшісі тараптар ұсынған дәлелдемелерді қатыстылығы, жол берілуі, растығы жағынан тексеріп алуға міндетті. Және ол өз қызметі жөнінде судьяға қорытынды есеп жазуы тиіс. Дегенмен, судьялардың дәлелдемелерді бағалау кезіндегі толық процестік еркіндігі сақталуы керек. Яғни сот өз көмекшісінің ұсынған есебін жеке дара қарауға және ондағы қорытындылар мен ұсыныстарды ескермеуге де құқылы.

Дәлелдемелік ақпарат ауызша және жазбаша түрде болуы мүмкін. Ауызша мәліметтер жазылып алынады, нақты жағдайларда соттардың мәліметті алуы ғана емес, олардың іс жүргізушілік тұрғыдан дұрыс рәсімделуіне де мән беріледі. Жазбаша дәлелдемелердің толық анықтамасы процестік заңда берілмеген. Тек ҚР АПК 100-бабында жазбаша дәлелдемелердің жалпы сипатымен кейбір үлгілері айтылып өтілген. Сонымен, іс үшін маңызы бар мән-жайларды қамтитын актілер, құжаттар, іскерлік немесе жеке сипаттағы хаттар жазбаша дәлелдемелер болып табылады. Жазбаша дәлелдемелер туралы түсінік ҚР АПК 100-101-баптарында одан әрі анықталады. Теорияда электронды есептегіш машиналардың көмегімен жазылған жазбалар қай дәлелдемелер түріне жатады деген сұрақ әлі күнге дейін өзекті мәселе. Н.М. Коршунов бұл жағдайларды негізінен, жазбаша дәлелдемелерге жатқызған жөн дейді [5].

Автордың бұл жазуларды жазбаша дәлелдемелерге жатқызудағы басты шарты ретінде бұл жазбалардың юрисдикциялық күшінің болуын қояды. Ал юрисдикциялық күші дегеніміз - жазбаша белгілі бір реквизиттердің болуын айтады. Сонымен ЭЕМ жазбалары жазбаша дәлелдемелерге жатуы үшін олардың мекенінің аты, орналасқан жері, құжатты жасаған адамның аты жөні, құжатты дайындаудағы жауапты тұлғаның коды, құжатты бекіткен адамның коды болуы керек. Азаматтық іс жүргізу заңнамасы техникалық жолмен алынған дәлелдемелерді зерттеу және алу тәртібін ашып көрсетпеген.

Дәлелдемелер қатарына жататын нақты деректердің бірі – сот сараптамасын тағайындау арқылы алынатын сарапшы қорытындылары. Сот сараптамасы дегеніміз – іс материалдары бойынша нақты мәліметтер мен мән-жайларды анықтау үшін процестік заңмен көзделген тәртіппен негізделген сарапшы жүзеге асыратын зерттеу.

Мұндай дәлелдемелерден дәлелдеу мазмұнын алу арнайы білімі бар сарапшыны керек етеді. Теориядағы даулы мәселе бұл "арнаулы білім" терминінің ашылып көрсетілмеуі. Осы себептен заң бойынша бұл арнаулы білімде қаншалықты көлемде қолдану мәселесі де жауапсыз қалып отыр. Бірақ Петров И.В. атауы бойынша арнаулы білімді қажет ететін жағдайлар бұл тар текті мамандарды қажет ететін жағдайлар [6].

Себебі, көпке белгілі білімді қажет ететін жағдайларда экспертиза тағайындаудың мұқтаждығы жоқ болып келеді.

Дәлелдемелердің азаматтық сот процесіндегі атқаратын рөлі орасан зор. Себебі, дәлелдемелер сотта азаматтық іс жүргізудің кепілдігі, объективтік шындыққа жетудің және сот әділдігін қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995 ж. (10.03.2017 жылғы енгізілген өзгерістер мен толықтырулармен)

2 Стасюк И.В. *Право и обязанность доказывания в гражданском процессе России* / И.В. Стасюк // *Российское правосудие*. - 2011. - № 11. - С. 71-74.

3 Баймолдина З.Х. *Доказывание и доказательства в гражданском судопроизводстве: Научно-практическое пособие*. Алматы: Жетіжарғы, 2001.

4 Егембердиев Е.О. *Гражданское процессуальное право Республики Казахстан* / Е.О. Егембердиев. – 2001

5 Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. *Гражданский процесс: учебное пособие* / Н.М. Коршунов, Ю.Л. Мареев. - М.: МПСИ, 2011. 568 с.

6 Петров И.В. *Гражданское процессуальное право России* / И.В. Петров. - М.: Юрайт, 2009. - 288 с.

Мейркулова Гульмира Дәулетхановна

Заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Adil.96-96 @ mail.ru
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,

Ордаева Айгүл Жумабердиевна

Құқықтану магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ АХУАЛЫ

Резюме: В данной статье рассматриваются криминологические и уголовно-правовые аспекты предупреждения финансирования экстремизма и терроризма на основе изучения факторов, обуславливающих возникновение, развитие и распространение террористических организаций. В связи с этим возникает необходимость эффективного взаимодействия государств и их правоохранительных органов в профилактике, раскрытии и расследовании преступлений, совершаемых экстремистскими, террористическими организациями.

Summary: The main Research legislation on the prevention of the financing of extremism, review and systematization of the activities of entities to combat the financing of extremism, determine its function and make a proposal for its improvement reason for this appears to be a fuzzy delimitation both at the national and The purpose of the scientific research project is a comprehensive study of criminal law and criminological aspects of countering the financing of extremism (terrorism) and the development on their basis of proposals to improve criminal legislation.

Еліміздің геосаяси жағынан қолайлы орналасуы, тоғыз жолдың торабында жатуы есірткі бизнесі, экстремизмді (терроризмді) қаржыландыру мен айналысушыларды қызықтыратыны сөзсіз. Бұл дегеніміз аймақтың қауіпсіздігіне тікелей төніп тұрған қауіп-қатердің бірі. XX ғасырдың соңғы қырық жыл ішінде БҰҰ-ның бастауымен және халықаралық, аумақтық ұйымдардың терроризмді қаржыландырудың алдын алу мақсатында, әр жылдарда бірқатар функционалды құқықтық жүйе, тәсілдер құралған дегенмен, бүгінгі таңда терроризмді қаржыландырудан келетін қауіп қатердің алдын алуда немесе жоюда оның нәтижесі болмай отыр.

Сондықтан да бүгінгі таңда терроризмді қаржыландыру, қаржы ағымын тоқтату саласында халықаралық қауымдастықтың алдында тұрған уақыт күттірмейтін актуальды проблема[1,32].

Осы мәселе бойынша Бас Ассамблеяның барлық тиісті қарарларына сүйене отырып, Бас Ассамблеяның террористер мен террористік ұйымдарды қаржыландыруға тікелей немесе жанама жүзеге асырылуына қарамастан терроризм іс-әрекеттерін қаржыландыру мақсатында адамдарды пайдалануды қоса есептегенде, атап айтқанда, террористік мақсаттарға арналған құралдар, күдікті қаражаттың қозғалысына кедергі келтіруге және оған қарсы әрекеттер жасау. Сонымен қатар заңды капиталдың қозғалу еркіндігіне ешбір кедергі келтірмеу. Реттеу шараларын қолдану туралы мәселені қарауға және мұндай қаражаттың қозғалысы туралы ақпаратпен алмасуды жандандыруға тиісті ішкі шаралар арқылы барлық мемлекеттерді қайырылымдылық, қоғамдық немесе мәдени мақсаттарды көздейтін немесе көздейді деп сендіретін, қару-жарақты заңсыз жеткізіп беру, есірткінің заңсыз айналымын және бопсалаушылық сияқты тыйым салынған іс-әрекеттер түрлеріне қатысы бар ұйымдар арқылы кедергі келтірулер мен қарсы әрекеттер ету қадамдарын жасауға шақырған 1996 жылғы 17 желтоқсан 51/210 қарары 3-тармағының (f) тармақшасына сүйене отырып, сондай-ақ Бас Ассамблеяның 1996 жылғы 17 желтоқсан 51/210 қарарының 3-тармағының (a)–(f) тармақшаларында аталған шараларын жүзеге асыру туралы мәселені қарауға шақырған 1997 жылғы 15 желтоқсанындағы 51/210 қарарымен құрылған.

Арнаулы комитет терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы қолданылып жүрген тиісті халықаралық құжаттарды толықтыратын, халықаралық конвенцияның жобасын жасауға тиіс деп қаулы еткен 1998

жылғы 8 желтоқсандағы Бас Ассамблеяның 53/108 қарарына сүйене отырып, терроризмді қаржыландыру жалпы алғанда халықаралық қауымдастыққа елеулі алаңдаушылық туғызатынын ескере отырып, халықаралық терроризм актілерінің саны мен ауырлығы терроршылдық қол жеткізушілер мүмкін болатын қаржыландыруға байланысты болғандығын атап көрсете отырып, сондай-ақ қолданылып жүрген көпжақты құқықтық құжаттарда мұндай қаржыландыру нақты қарастырылмайтындығын көрсете отырып, терроризмді қаржыландыруға жол бермеу, оларды жасаған адамдарды іздеу және жазалау арқылы олармен күресу бойынша тиімді шаралар әзірлеу және қолдану ісінде мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайтудың аса қажеттілігіне баса көңіл аударылды.

Терроризмді қаржыландырумен күрес жөніндегі Халықаралық Конвенцияның 1 бабының 1 бөлімшесінде терроризмді қаржыландыру қандайда бір тәсілдермен тікелей немесе жанама, заңсыз қасақана қаражат жинап сонымен қатар қылмыстық әрекетін толығымен ұғынып, қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыру үшін жиналған қаражатты табыстау яғни,

- халықаралық шарттардағы көзделген қылмыстық әрекеттер;

- адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік зиян, жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер жасаймын деп өкімет билігін, халықаралық ұйымдарды қандай да бір әрекетке барғызу немесе әрекеттерден бас тартырту мақсатында қорқыту арқылы сипатталады. Ал «қаражат» кез келген активтер, жылжитын, жылжымайтын мүлік немесе банктік кредит, жол, банктік шектер, пошта аудармалары, облигациялар және т.б.

Сонымен қатар «Қаражаттар» ұғымы кез келген түрдегі шынайы немесе шынайы емес, жылжымалы немесе жылжымайтын активтерді, сондай-ақ оларға қатысуға құқық беруді куәландыратын кез-келген соның ішінде электронды немесе цифрлық нысандағы, заңдық құжаттарды немесе актілерді білдіреді, оларға банктік несиелер, жол чектерін, банк чектері, пошта аударымдары, акциялар, бағалы қағаздар, облигация, вексельдер, аккредитивтер жатады, бірақ бұлармен шектелмейді, деп Конвенцияның 1 бабы 1 бөл. көрсетілген [2,115].

Экстремизммен (терроризм) әрекеттерін көздеп қаржыландыруды жүзеге асырушы экс-

тремистік (террористік) ұйымдардың қайырымдылық, қоғамдық немесе мәдени шаралар өткізу арқылы экстремизмді (терроризмді) қаржыландыру мақсатында тікелей немесе жанама әрекеттерден басқа да заңмен тыйым салынған қылмыстық әрекеттер, заңсыз қару-жарақ тасымалдау, есірткі, психотроптық заттарды заңсыз айналымға түсіру, бопсалау сонымен қатар экстремистік, террористік іс-әрекеттерді жүзеге асыру мақсатында қаржыландыруға тұлғаларды қорқыту арқылы пайдалану[3,39].

Сонымен қатар экстремистік (террористік) мақсатқа арналған қаржыны тоқтатуға бөгет жасау, күдік туғызған қаражаттың қозғалысына қарсы әрекет жүргізуді, құқықтық шараны реттеу қажет, осыған орай Халықаралық капиталдың заңды қозғалысына, ақшалай-қаражаттың қозғалысындағы ақпараттардың алмасуына құқықтық қысым жасауға жол берілмеуінде ескеру [4,116].

Бүгінгі таңда экстремизммен (терроризм) ғаламдық ауқымды халықаралық торап желісі құрылған, жаһандық соңғы технология жетістіктері оның ішінде Ғаламторды пайдалану арқылы халықаралық экстремистік (террористік) өзара байланыс жұмыстарын үйлестіріп, әр түрлі ұлт өкілдерін, экстремистік ұйымдардың мүшелерінің бірігуі арқылы қаржыландыруды үйлесімді жұмыс атқарылады.

Сонымен қатар экстремистер мен террористердің бірігуінің нәтижесінде ақпаратты насихаттау жұмыстарын тұрақтандырылған, сонымен қатар өз жақтастарын, белсенді мүшелерін тандауда оларды дайындау іс-қимылдары арқылы жүзеге асырып отыр [5,117].

Осы орайда компьютерлік торап желілері арқылы берілген кибер қылмыстылыққа байланысты терроризм мен экстремизмді алдын алуда Европада алғаш рет терроризм мен экстремизмді қаржыландыру жөнінде ақпараттарды алу мен қадағалау мақсатында, құқықтық негізде құрылған ынтымақтастық өз нәтижесін көрсетіп отыр.

Әлі де болса терроризм мен экстремизмді қаржыландырудың алдын алуға байланысты мемлекетаралық ынтымақтастық арасында қиыншылықтар бар. Тәжірибеде экстремизм (терроризмді) қаржыландыруға қатысты қылмыстық істерді тергеуде олардың пайдаланатын қаржы көздерін анықтау қиын себебі

олар қаржыны заңды тұлға ретінде шетел банктерінде жылжитын, жылжымайтын мүлік ретінде салынған болғандықтан оны ұстап қылмыстық жауаптылыққа тартудың мүмкіншілігі жоқ.

Осы орайда терроризм мен экстремизммен күрес жүргізу барысында Халықаралық терроризм мен экстремизммен күрес жүргізудегі ТМД мемлекеттерінің бағдарламасы бойынша құқық қорғау органдарының ынтымақтастық негізінде құрылған құқықтық база, ол мемлекетаралық бағдарламаларға сәйкес оны одан әрі дамытуға бағытталған [6,118]. Ынтымақтастықтың негізгі бағыты терроризм және жалдамалылық, заңсыз қару жарактың айналымы, оқ-дәрі, атылғыш заттар мен атылғыш құралғылар, ТМД қатысышы мемлекеттер арасында терроризм мен экстремизмнің алдын алу бйынша ұйымдастыруды өткізу туралы ережелерді әзірле, жедел-тактикалық антитеррорлық оқулар мен ведомствоаралық жедел-профилактикалық келісілген арнаулы операциялар мен іс-шараларды өткізуді, (терроризм) мен экстремизм жөніндегі қылмыстарды жүзеге асырған туралы қылмыстық әрекеттер туралы ақпараттармен алмасу барысында ТМД мемлекеттері бір-біріне қолдау көрсетуді қарастырған.

Террористік факторлардың ауқымды қарқынмен өсуі, оның ішінде терроризмді қаржыландыруды қамтамасыз етіп отырған саласын аңқтап ұстауда мемлекеттік мекемелер мен құқық қорғау органдарының алдындағы міндеттер қойылды. Экстремизмді қаржыландыру ұлттық шекарадан тысқары орналасса да техникалық құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілген, экстремизмді қаржыландыру әрекеттерін тоқтатпай жүзеге асыруға мүмкіндіктері өте жоғары сол себептен бүгінгі таңда дабыл қағылуының себебінің бірі.

Қазіргі кезде экстремизмді (терроризм) жүзеге асыру соңғы технологиямен, ғаламторлармен, құралдар жабдықталып, құрылымы өте мықты, оған жеке акциялар мен диверсиялық-террористік акт, террористік, экстремистік қақтығыстардың көрініс табуы жиі болуда.

Экстремистік (террористік) ұйымдардың негізгі рөлі қаржы арқылы өздерінің күштерін ұлғайтуға мүмкіндік береді, осыған орай, экстремизммен (терроризм) күресудегі негізгі міндет қаржыландырудың алдын алып тосқауыл қою. Ал негізгі қаржының қомақты

бөлігі материалдық техникалық базаны үнемі жаңартуға жұмсалады. Оның ішінде соңғы үлгідегі қару-жарақ, компьютер, байланыс, көлік транспорттарына және жаппай қырып-жоютын қаруға қол жеткізуге, мүмкіндігімен қауіп-қатердің туындауына нақты террористік, экстремистік мақсат-мүдделеріне жету үшін жоғары технология саласына белсенді пайдалануға ұмтылып отыр, оның ішінде ғаламдық ақпарат желісімен тораптары орналасқан.

Ал террористік акт жасау үшін террористік, экстремистік ұйымдар арзымайтын қаражаттары жұмсалады [4,71].

Терроризм мен экстремизмді қаржыландырудан келетін қауіп-қатерді халықаралық қауымдастық толығымен мойындап, террористік, экстремистік әрекеттерді қаржыландырудың алдан-алуда бірқатар оң қадам жасады, оның ішінде ХХ ғасырдың 90-жылдарынан терроризммен экстремизмнің қаржы ағымына тосқауыл қоюда бірегей стандартты шаралар әзірлеген [7,123].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Борчаивили И.Ш. [Текст]: Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. -Алматы, 2015, - 1015 с.
2. Терроризмге, сепартизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2002 жылғы 18 сәуір №316-ІІ; Бишкек меморандумның Қазақстан, Қытай Халық Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикаларының құқық қорғау органдары мен арнаулы қызмет атқару жөніндегі өзара ынтымақтастығы «Шанхай бестігі» 2 желтоқсан 1999 ж
3. Қазақстан Республикасының Заңы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл күресі» 26 ақпан 2005 ж.
4. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. – Алматы: «Атамұра», 2003.
5. Әбдіров Н.М. О некоторых проблемах законодательного регулирования деятельности религиозных объединений в Казахстане //Предупреждение проявлений экстремизма в Центральной Азии: сб. мат-лов Междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: Институт национальных исследований. Фонд им. Ф.Эберта, 2004. – 106 с.
6. П.А. Сельцовский Разновидности и формы терроризма в современных условиях //Социально-гуманитарное знание. – 2003. – № 4. – С. 301-307.
7. Афанасьев Г.А. Идеология терроризма //Социально-гуманитарное знание. – 2001. – № 6. – С. 205-218.

Мамаева Мақпал Нұржановна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы, makbal@mail.ru
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Куздеуова Лаура Сейдалиевна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,

ШЕТЕЛ ЭЛЕМЕНТІМЕН КҮРДЕЛЕНДІРІЛГЕН НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Шетелдік элементпен күрделенген отбасы қатынастары халықаралық азаматтық құқықтық қатынастарының негізгі құрамы болып табылады. Отбасы қатынастарындағы шетелдік элемент өзінің барлық нұсқаларында көрініс береді. Кейбір мемлекеттердің заңнамаларында «шетелдік» шетелдіктер арасында және «аралас» шетелдіктер мен өзіміздің азаматтар арасындағы некелер ерекше бөлінеді. Отбасылық қатынастар көп жағдайда ұлттық дәстүрмен, дінмен, тұрмыстық және ұлыстық әдет-ғұрыптармен байланысты, сондықтан түрлі елдердің отбасылық құқықтары түбегейлі ерекшеленеді және бірыңғайландыруға келмейді. Осының барлығы неке-отбасы құқығының саласындағы заңдарға күрделі коллизиялар туындатады.

Резюме: Семейные отношения с иностранным элементом являются составной частью международных гражданских правоотношений. Иностранный элемент в брачно-семейных отношениях может проявляться во всех его вариантах. В законодательстве некоторых государств особо выделяются «иностранцы» (между иностранцами) и «смешанные» (между иностранцами и собственными гражданами) браки. Семейные отношения в максимальной степени связаны с национальными традициями, религией, бытовыми и этническими обычаями, а потому семейное право разных стран принципиально отличается и практически не поддается унификации. Все это вызывает серьезные коллизии законов в области брачно-семейного права.

Summary: Domestic relationships with a foreign element are component part of international civil legal relationships. A foreign element in marriage-domestic relations can show up in all his variants. "Foreign" (between foreigners) and "mixed" (between foreigners and own citizens) marriages are especially distinguished in the legislation of some states. Domestic relations in a maximal degree are related to national traditions, religion, domestic and ethnic customs, and that is why the family law of different countries fundamentally differs and practically does not yield to the unitization. All of it causes the serious collisions of laws in area of marriage-domestic right.

Халықаралық сипаттағы неке-отбасы қатынасы - бұл шетел элементімен күрделендірілген деген шартпен неке құру және ажырасу, некені жарамсыз екенін тану, ерлі-зайыптылардың арасындағы мүліктік емес және мүліктік қатынастарды анықтау, алименттік міндеттер мен отбасы құқығы саласындағы өзге де қатынастар. Шетел элементінің бар болуы осы қатынастарға халықаралық сипат береді. Шетел элементі бар азаматтық құқықтық қатынастар мынандай көрініс табады:

- 1) шетел азаматтығында;
- 2) азаматтығы жоқ кезде;
- 3) құқықтық қатынастар қатысушыларының шетелдерде тұруы;
- 4) азаматтық құқық объектісінің шет мемлекетте болуы;
- 5) фактіні шетелде оқшаулау.

Шетел элементінің болуы құқық қолданушыны тиісті құқықты анықтауға міндеттейді. «Шетел элемент» түсінігіне әдебиеттерде әртүрлі аргументтер келтірілген, солардың бірі құқық теориясында құрылған (субъект, объект, құқық және міндеттер) құқықтық қатынастардың құрылымын бұза отырып, тағы бір элементпен толықтырады. Шетел элементі неке-отбасы қатынастарында әртүрлі нұсқаларында берілуі мүмкін. Кейбір елдердің заңнамаларында ерекше неке түрлері: «шетелдік» (өзара шетел азаматтарымен) және «аралас» (шетел азаматымен өзге ұлт азаматының) белгіленеді. Отбасы арақатынастары ұлттық әдет-ғұрыпымен, дінімен, этникалық салт-дәстүрімен тығыз байланысты, себебі әр елдің отбасы құқығы принципті түрде ерекшеленеді және унификацияға (бірыңғайлыққа) берілмейді.

Н.И.Марышева шетел элементін құқықтық қатынастар элементі ретінде емес, тек шетел мемлекеттеріндегі қатынастарға ықпал ететін және құқықты қолдану бойынша сұрақ қоюға негіз беретін түсінік ретінде қабылдау керек

екендігін ескереді. Сонымен қатар “шетел элементін” “шетел сипатына” ауыстыруы бойынша немесе заңдық байланыстың көріністері бойынша ұсыныстар айтылуда. Алайда, шетел элементі категориясын қолданудан бас тарту төмендегі себептер бойынша тиімді емес: біріншіден, қабылданған термин, екіншіден, заңмен бекітілген.

Отбасы қатынастарының халықаралық сипаты отбасы құқығында дұрыс қолдану мәселесіне алып келеді. Мемлекеттердің отбасы құқығындағы айырмашылығы негізді, дау кезінде қай мемлекеттің құқығы қолданысындағы даудың шығу жеріне байланысты. Отбасы қатынастарына ықпал жасау мемлекеттің экономикалық дамуында, демографиялық құрамында, ұлттық, тұрмыстық және діндік ерекшеліктерінде, тұрғындардың салт дәстүрінде көрініс табады.

Неке нысанының сұрақтары әртүрлі жолмен шешіледі: діни рәсіммен құрылған некелерді құру тәртібі және мойындау мүмкіндігі. Мысалы, Германияда мемлекеттік органдарда құрылған неке ғана жарамды деп танылады. Өзге мемлекеттерде мысалы, Ұлыбританияда шіркеулік некелер құқықты деп танылады. Италия, Польша, Хорватия, Чех мемлекеттерінде баламалы шіркеулік неке формасы одан ары қарай, тиісті мемлекеттік органдарда тіркелгеннен кейін ғана заңды деп танылады. Сондай-ақ, жас мөлшеріне, көпәйелдік алуға және шетел азаматтарымен некеге тұруға мүмкіндік берілуінде ерекшеліктер кездеседі.

Осыған орай, “ақсақ некелер” атауымен таңылған проблема туындайды- бір мемлекеттің заңымен құрылған неке, өзге мемлекетте олардың осы қатынастағы заңнамасына сәйкес болмағандықтан мойындалмайды және некеге түскен тұлғалар осы мемлекетте ерлі-зайыпты деп саналмайды.

Кейбір мемлекеттерде заңдастырылмаған бірге тұру және бір шаруашылықты жүргізуі азаматтық құқықтық салдарынан туындайды. Норвегияның 1991 жылғы «Біріккен шаруашылық жөніндегі» Кодексіне сәйкес, нақты әріптесі некеде тұратын тұлғалардың әлеуметтік қамтамасыз ету және салық салу саласындағы құқықтарымен теңестірілген.

Исландияда некесіз отбасылық одақ өзінен кейін құқықтық салдарын туғызады, дәл осындай құқықтық салдар барлық ресми рәсімдермен құрылған некелерде де кездеседі.

Бір-біріне туыс болмайтын әртүрлі жынысты екі тұлға ұлттық реестрде сауалнама процедурасынан өтеді.

Бірге тұрушылықты тоқтату үшін арнайы рәсімдеуді қажет етпейді, оны тоқтатудың негіздеріне бар тұлғаның некеге тұруы немесе басқа мекен-жайда тіркеуден өтуі жатады. Португалияның қазіргі таңдағы заңнамасы нақты бірге тұрушылықты мойындайды. Жұптардың екі жылдан аса уақыт тұрғанынан кейін ғана құқықтық салдар туындайды. Құқықтық зардап азаматтық некенің бір елдерінде ғана тудырады, яғни мемлекеттік мекемелермен тіркелген, басқаларда азаматтықпен бірдей мөлшерде шіркеу некесі, үшіншіден тек қана шіркеу некесі.

Осыдан қызықты айғақ: талғаулы (баламалы) формадағы елдердегі некеге тіркелудің бір бөлігі шіркеу рәсімімен ілісетін некелердің жағдайы ұдайы құлауда. Католиктік елдерде (Испания, Италия және т.б.) шіркеу формасында неке қиюды шіркеу рәсімі туралы мемлекеттік құрылымдарды сөзсіз ескерту қарастырады. Міндетті азаматтық неке, сол некеге қию рәсімі өткеннен кейін жұбайлардың өздерінің келісімімен толықтырылып алуы керек.

Жапонияда ата-анасы өзінің балаларына болашақ күйеуін дәстүр бойынша табады. Сондықтан да, некеге кіруі туралы, неке жасы шамасы және некелерді тіркеу келісім туралы Конвенция екі жақтың некеге толық және еркін келісімнің қажеттілігін ескереді. Халықаралық пактімен сәйкес экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарға байланысты «неке екі жақтың да келісімімен жүзеге асырылуы тиіс» деп белгіленген.

Некенің рәсімдеуін процедурасы әр түрлі елдерде алажаулы, бірақ ол ел көпшілігінде екі түрден құралады: даярлайтын және негізгісі.

Біріншісінде некенің өз қарсылықтары жайлы мәлімдеу мүмкіндігі кез-келген мүдделі тұлғаға жариялылық түрде білдіреді. Жариялауын процедурасы некедегілердің аттарының барлығына ортақ мәліметіне дейін жеткізуінде өрнектеледі: немесе шіркеуде жексенбілік қызметтері өтіп жатқанда, немесе некеге тіркеуін қадағалайтын мемлекеттік мекемелерде. Кейбір елдерде (Испанияда) құпия некеге рұқсат етіледі, яғни некені алдын ала жариялаусыз. Басқа мемлекеттерде жария-

лау орнына некелік шіркеу немесе азаматтық өкіметтерінің алуы мүмкін, тіркеу туралы билетін шығаратындарда (Англия, АҚШ). Жемдел лицензия алу үшін, бір айдан бір жылға дейін мерзімде жарамды, тараптардың некеге бөгеуілдердің жоқтығы туралы ант қабылдап, мәлімдеуіне міндетті. ФМБ некеге тұрушылардың дәрігерлік куәлік қағаздарын ұсынысын ескереді. Сонымен бірге АҚШ штаттарына қарағанда дәрігерлік тексерулердің нәтижелері куәлік қағаздарында шағылыспайды және некеге тұрушыларға кедергі келтірмейді.

Бөлек елдерде некенің алдында аттастыру өтеді, яғни некеде келешек кіру туралы келісім шарты. Аттастыру – өзіндік салт, ол нақтылы тұрмыстық әсермен толтырылып қойылатын. Мысалы, Жапондық салдарға байланысты аттастыру сыйлық сыйлау ырымымен өтеді, бірақ ол міндетті түрде емес. Екі тараптың біреуінің келісімді бұзғай жағдайда рұқсат етілмейді. Алайда, аттастыруды бұзылысы басқа жағынан келтірілген залалды өтеуді міндеттемені тиісті бекерден-бекерлерсіз тудырады. Аттастыру уақытында алым-берім келешек жұбайлық өмір үшін өзара сыйлық болжағыш болады. Сондықтан да, егер аттастыру некемен бітпесе, ұқсас сыйлық салдарынан негізсіз баю сияқты қарала алады және сол жұмаршаққа тәуелділік, қандай жағдайда болмасын сый берушіге жауапкершілік жатады, сыйға беруші сыйдың зерек қайтуынан талап етуге құқықты.

Көптеген мұсылмандық елдерде ер адам өзінің болашақ әйеліне мүліктік құндылықтарды («махр») береді: киім, ақша, құрылыс немесе жер. Үнді елінде жақында салттың орнына даури жасауды қалыңдыққа талап ретінде қаралды, бұл жағдай көптеген жағдай төмен отбасындағы әйел адамдардың өздерінің өлтіруіне әкеп соқты, яғни бұл талаптарды орындауға жайы болмағасын. Келісімге әйелі де, күйеуі де қол қоюы керек. Даури қорқытып алушылықты екі жылдарға түрмеде қамаумен және 10 мың рупияларға дейін айыппұлымен қудаланады. Неке ашық, жария түрде жүргізіледі, куәгерлермен бірге. Шіркеу формасында неке шіркеуде өткізілуі керек. Неке қию ортақ ереже бойынша екі жақтар қатысуымен іске асады. Өкілдік тек қана жеке елдерде ерекшелік ретінде некелесуде рұқсат етіледі.

Көптеген елдерде ағайын туған өспелі және бәсеңдейтін бауырластардың арасындағы некелерге тыйым салынған. Ал кейбір

елдерде (Англия, АҚШ-тың көптеген штаттарында ағайынды ағалар мен апалардың арасында некеге тұру рұқсат етілген, ал кейбірінде рұқсат етілмеген. Францияда некеге тұру ағалары мен немере қыздардың, апалары мен немере ұлдардың арасындағы некеге рұқсат етілген. Ағайындас некелер отбасылық дүниенің шоғырландыруының мақсаттарында жиі қызмет көрсетеді.

Швецияда тек қана ағайын-туғандардың арасындағы некелерге тыйым салынған. Керісінше, тіпті жалғыз ағайындардың арасындағы некелердің диспенсациясына рұқсат етіледі.

Францияда тұлғаның өмірінің қасиеттеушісі арасындағы некеге тыйым салынған, олар арасында қасиеттеріне байланысты қатынас орнатылған. Сондықтан, мысалы, ер адам өзінің ұлының тірі кезінде ұлының бұрынғы әйеліне үйлене алмайды. Асырап алынған балалар мен асырап алушылардың арасындағы некеге тыйым салынған (Франция және т.б.).

ГФР-да асырап алушының асырап алынған қызбен некесі оның асырап алу туралы қатынастарын тоқтатады. Кейбір жағдайларда тәжірибеде кейбір тұлғалардың етекте анықтау мәселесіне байланысты жағдайлар туындап жатады. Мұндай жағдайларда физиологиялық аномалиялар мен некелесудің мүмкіндік сипаты туралы сұрақтар белгілі бір құзырлы органдармен ұйғарылады, мысалы, Англияда – сотпен, Италияда – прокуратурамен.

Некеге кіруге аталған шарттардан басқа, сонымен қатар денсаулық жағдайы (жан күйзеліс, мерез ауруы - Англия заңы бойынша және кейбір АҚШ штаттары), басқа да елдерде некеге тұруға шектеулер мен тыйым салулар бар. Мысалы, әйел адамға жаңа некеге тұруға мына жағдайда тыйым салынады: егер оның күйеуі қайтыс болса, ажырасса немесе некенің жарамсыздығына әкеліп соқса: Франция мен Швейцарияда – 300 күнге дейін, ГФР-да – 10 айға дейін. Мұндай тыйым салулардың мақсаты - мұра туралы әкеліктің анықтауы туралы дауларды жойып жіберу болуы мүмкін.

Американдық штаттар қатарында қайтадан ер адаммен некеге тұруға уақытша шектеулер сақталынған (егер жұбайының сатылуы болса). Некеге тыйым салу кейбір мемлекеттерде сақталынған, мысалы, Испанияда – діни қызметкерлер үшін. Жұбайлардың арасындағы қатынастар дербес және мүліктік сипаттарды қарастырады. Дербес қатынастарға сонымен

бірге мүлкітікке қарағанда ықылас заңда және сот тәжірибесіне аз білдіреді. Елдердің көпшілігінің заңы некеге жұбайлардың тең құқықтығының қағидасы жариялайды. Әйел күйеудің фамилиясын алып немесе қыз күндегі тегін сақтауға құқықты.

ГФР-де жұбайлардың әрқайсыларының өз фамилиясы туралы сұрақ некелесуде шешеді: «егер олар бір келісімге келмесе, жұбайлар күйеу немесе әйелдің қыз күндегі тегін», ал «ортақ фамилия күйеудің ортақ фамилия ретінде анықтай алады» болып табылады. Мұндай әйелдің дискриминациясын жеңілдету үшін ГГУ күйеуіне құқық береді, оның фамилиясы ортақ болып табылмайды. Ерекше құқықты рөлі күйеудің кісі атының Англия, АҚШ, Францияда және кейбір басқа елдер дәстүр бойынша байқалады.

Отбасылық құқық жанұядағы күйеудің шүбәсіз өкіметі дәстүрлерден бас тартады, соның ішінде (домицилия) жанұяның тұратын жерінің таңдауында.

Ерлі-байлының аралығында қатынастардың едәуір бөлігі (Жапония) іс жүзінде бұнымен біргенің жағдайларымен моральнің салттармен және нормаларымен реттеледі. Азаматтық кодекспен олардың арасындағы мүлкітік қатынастар жұбайлармен және сұрақтардың арасындағы некелесу, жұбайлардың ортақ фамилиясы, істестік және өзара көмек, кәмелетке жетуді табыстың сұрақтарымен қайта шектеледі.

Англосаксон елдеріндегі жұбайлық қатынастардың регламенттеуінің ерекшеліктері. Елдер некелесуді негізгі заңға сүйенген зардап бұл консорциум оған ерлі-зайыпты адамның біріктіруі, жасауында болады. Ағылшын әдебиетінде де, американдық әдебиетінде де толық анықтамасы берілмеген.

Жұбайлардың мүлкіті дүниенің ортақтығының ресми тәртібі Франция, Испания, кейбір АҚШ штаттарындағы Заңы, бөлектіктің тәртібін ескереді - Англия заңы, кейбір АҚШ штаттары, және т.б. Аралас тәртіп (бөліп қойылған ортақтықтың тәртібі) ГФР-де, Финляндияда, Исландияда, Швецияда, Данияда және Норвегия бар.

Шет елдердегі отбасылық құқығы ата-аналармен және балалардың арасындағы қатынастарға зер салады. Бұл қарым-қатынастар некеде де (балалардың туу және тәрбиесі), ажырасудан кейін де (алимент беруі) пайда болады. Баланың тууы, некеде тұрған кезде,

әкесі мен шешесінің нұсқауымен оның туған баласының (жұбайлардың өзара өтініші бойынша) тіркеуі жолымен бекітіледі.

Ортақ құқық елдеріндегі, Англияда және АҚШ-та, баланың туған кезінен бастап «ата-аналардың қорғауларына» түседі. Сонымен бірге осы қорғау кешен ойлайды дұрыс айтады және ата-аналардың міндеттерінің балалардың қатынасында, соның ішінде балалардың қызмет құқығы, олардың емдеуіне олардың дүниесінің қамқоршысы болып, балалардың олардың тұлғаларынан талап ету құқығы.

Ағылшын-американдық елдердің заңы ата-аналардың міндеттерін атап айтпайды, бірақ балаларға мектепке қатысуын қадағалауды қарастырады. Бұл міндеттер дегенмен жиі сақталмайды: Испанияда, Францияда, Англияда және т.б. елдерде мыңдаған балаларда мектеп жас шамасындағы мектепті бітірмейді, болашақта ата-аналармен бірге көп сағат бойы жұмыс істеу керек. Кешенді құқық және ата-аналар және балалардың міндеттері олардың өзара алименттеуімен байланған. Әлбетте балаларды асырауға алименттер ата-аналар береді, олардан бөлек тұратын ата-аналар, балалардың белгілі бір жасқа толғанша дейін, көп жағдайда 18 жасқа толғанша дейін. Өз кезегінде балалар кейбір жағдайларда өзінің ата-аналарын бағуы міндетті. Шетелде шетел азаматымен құрылған неке жарамды немесе жарамсыз деп, сол мемлекеттің неке құрылған неке территориясының заңнамасына сәйкес жүзеге асырылуы.

Әдебиеттер

1. Омар, Б.М., Битұрсын Ғ.Ш., Баетов Е.Р. Азаматтық құқықтық қатынастар: жоғарғы оқу орындарына арналған оқу құралы/ Б.М., Омар, Ғ.Ш., Битұрсын Е.Р. Баетов.- Түркістан, Баспа – «Тұран» 2012.-280б.

2. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі

3. Балалар құқығы туралы Конвенция (Нью-Йорк, 20.11.89.ж). ҚР Қаулысымен 08.06.94 бекітілген.

4. «Балаларды (қыздарды) асырап алуға байланысты істерді қарау кезінде соттардың Неке және отбасы туралы заңнамаларды қолданудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сот Пленумының Қаулысы 22.12.2000.

Муратова Гулзада Таубатыровна
құқықтану магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

Дулатова Гүлбақыт Сейсенбековна
құқықтану магистрі, аға оқытушы, gulbakyt_dulat88@mail.ru
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

ӨМІР БОЙЫНА БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТЕЛ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Аталған ғылыми мақалада өмір бойына бас бостандығынан айыруды Қазақстан Республикасы мен шетел заңнамаларында қолдану ерекшеліктері қарастырылған. Өмір бойы бас бостандығынан айыру өзінің Қазақстан Республикасының қылмыстық жазалар жүйесінде орын алуымен екі қарама-қайшы тенденцияны алға тартады – жазаны ізгілендіру және мемлекеттің жазалау саясатын күшейту: адамның өмірін сақтай отырып, қылмыстық жазаның ең қатаң шарасы болып табылады.

Резюме: В статье рассматривается особенности применения пожизненного лишения свободы в Республике Казахстан и зарубежом. Пожизненное лишение свободы продолжает вызывать неоднозначное к себе отношение представителей различных слоев населения, а также самих осужденных, тем более, что опыт его применения в нашей стране еще не столь велик. Позиции по этому вопросу в обществе и среди научных работников противоположны и в значительной мере связаны с отношением к институту смертной казни.

Summary: The article considers: life imprisonment deprivation of freedom by its existence in the criminal punishment system of the Republic of Kazakhstan presents two contradictory trends - leniency and strengthen public punishment policy: it remains as the heaviest criminal penalties, at the same time. Life imprisonment punishment consist of "appointing perpetrators of serious crime as murder and terrorism. Criminals condemned by law for an indefinite period and sent to the colony of special treatment".

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес, қылмыстық саясат екі векторлы бағытта болу қажет: бір

жағынан – қоғам мен мемлекет үшін аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін жауаптылықты қатандату және екінші вектор – бұл жеңілдету, қоғамға үлкен қауіп туғызбайтын қылмыстар үшін жазаны ізгілендіру, ауыр емес қылмыс жасаған адамдарға ізгілікпен қарау.

Елбасының алға қойған маңызды міндеттерінің біріне өлім жазасын қолдануға мораторий енгізу үшін ұйымдық, материалдық және заңнамалық шарттарды жасауды жатқызуға болады. Президентпен қойылған міндеттерді орындау біздің елімізге Еуропа қауымдастығына толыққұқылы мүше ретінде кіруге мүмкіндік береді, өйткені өлім жазасын қолданудан бас тарту, осы беделді ұйымға қабылдаудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Осы тұрғыда жасалған батыл қадам – өмір бойы бас бостандығынан айыруды енгізу болып табылады. Осы жаза ғана өлім жазасына нақты балама ретінде танылды.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаның ерекше түрін (өлім жазасын) біртіндеп ығыстыруға және алмастыруға қабілеті бар қорқытудың жеткілікті деңгейде жоғары потенциалына ие. Еуропаның барлық мемлекеттері өлім жазасын өмір бойы бас бостандығынан айыруға алмастыра отырып, заңнамада және іс тәжірибеде жазаның жоғарғы түрінің сақталуы мен қолданылуынан бас тартып, осы жолмен келеді.

Мұндай қадам әлемдік тенденцияларға толық сәйкес келеді, бірақ өмір бойы бас бостандығынан айыру біздің республикамызда салыстырмалы түрде жаңа қылмыстық-құқықтық институт және құқыққолдану тәжірибесінде әзірге жүзеге асырылмаған.

Егер бұл жазаның пайда болу тарихы жөнінде айтар болсақ, онда өмір бойына бас бостандығынан айыру жаза туралы Жинақта белгіленген болатын және Ресейде 1917

жылға дейін қолданылған. Бұл жаза алқа билер сотымен тағайындалатын болған. Мысалы, белгілі мерзімсіз каторгаға жер аударуға және т.б. Кеңес кезеңінде өмір бойы бас бостандығынан айыру заңнамадан жойылды. Бірақ, «ату» баптары белсенді түрде қолданыла бастады. 80-жылдардың аяғында Ресей Еуропа Кеңесіне кіруге ынта жасай бастаған уақытта, онда екі миллионға жуық сотталған адамдары болған, және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарға өлім жазасы жиі қолданылған. Сол уақытта Кеңестік Ресей алдына Еуропа Конвенциясына сәйкес адам құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету бойынша бірнеше шарттар қойды, оның ішінде өлім жазасын жою туралы да мәселе қойылған болатын. Осыдан келіп Ресейде «өмір бойына» қамау туралы ой туындады. Бұл жағдайды бірегей деп атауға болады, өйткені сол кезде күшінде болған қылмыстық кодексте мұндай жаза түрі болмаған [1].

Алайда, сол кезде Ресейде мұндай қадам құқықтық жағынан да экономикалық тұрғыдан да есептелінбегендігін айту керек. Схема былай болды. «Өлімге кесу» үкімдеріндегі қылмыстық істер Жоғарғы Сот пен Бас прокуратураға сараптама жүргізу үшін жіберіліп тұрған. Қылмыстық-құқықтық саралау дұрыс берілген, яғни үкім заң шеңберінде шығарылған деген қорытынды берілген соң іс Президент қарамағындағы кешірім жасау бойынша комиссияға келіп түсетін. Оны жазушы Анатолий Приставкин басқарған болатын. Және де сотталған адам кешірім жасау туралы сұраныс жасаған, жасамағандығына қарамастан құжаттар мемлекет басшысына дайындалатын болған. Өзінің жарлығымен ол жазаны өмір бойы бас бостандығынан айыруға ауыстыра алған. Басқа сөзбен айтқанда, 96-жылға дейін осының барлығы соттан тыс тәртіппен жүзеге асқан.

1996 жылы ғана Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны белгілейтін бап енгізілді, және де бұл жаза соттық тәртіппен тағайындала бастады. Қазір Ресейде 800-ге жуық сотталған адам өмір бойы бас бостандығынан айыруға кесілген. Олар Свердловск және Вологодск облыстарының колонияларында жазасын өтеуде. Сонымен, жаңа Ресей Қылмыстық кодексінде өмір бойына бас бостандығынан айыру қылмыстық-құқықтық әсер етудің дербес шарасы болып табылады.

Бұл жаза жазалар жүйесінде қарастырылған және жеке баппен реттелген (РФ ҚК 44 және 57 баптары).

Алғашқы рет Қазақстан Республикасының 1997 жылғы Қылмыстық кодексінде өмір бойы (мерзімсіз) бас бостандығынан айыру тәрізді жазаның жаңа түрі енгізілді [2]. Алайда, мұндай жаза біздің қылмыстық кодексімізде жазалар жүйесіне енгізілген жоқ.

2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бөлім, 46-бабының 4-тармағында өмір бойына бас бостандығынан айыруға бас бостандығынан айырудың бір түрі ретінде сипаттама берілген. Оған сәйкес: «Өмір бойына бас бостандығынан айыру аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ өлім жазасына балама ретінде қолданылуы мүмкін. Өмір бойына бас бостандығынан айыру он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға, әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге тағайындалмайды. Кешірім жасау тәртібімен өмір бойына бас бостандығынан айыру белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстырылуы мүмкін» [3].

ҚР ҚК «өмір бойы бас бостандығынан айыру» терминіне анықтама берілмегендігін айту қажет. Заңшығарушы тек белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға ғана анықтама берген: «Бас бостандығынан айыру сотталушыны колония қонысқа жіберу, жалпы, қатаң, ерекше режимдегі түзеу колониясына немесе түрмеге отырғызу жолымен оқшаулаудан тұрады» (ҚР ҚК 48-бабы).

Жаза алдына қойған мақсаттарына сәйкес келуі тиіс. Жаза мақсаттары – қылмыстық жауаптылықты белгілей келе, қылмыс жасаған адамды қылмыстық жазаға тарту арқылы осы шараны жүзеге асыра отырып мемлекеттің оған жетуге ұмтылыс жасайтын соңғы нәтижелер.

Жазаның мақсаттары әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауынан сақтандыру болып табылады.

Профессор Е.О.Алаухановтың пікірінше әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге жазаны жазалаушылық қасиетімен қол жеткізуге болады. Заңда әлеуметтік әділеттілік жазаның мақсаты деп көрсетілгендіктен, судья жаза тағайындауға өте жауапты қарауға тиіс [4].

Кейбір авторлар өмір бойына бас бостан-

дығынан айыру жазаның барлық алдына қойған мақсаттарын жүзеге асыру үшін белгіленген, бірақ оларға жету деңгейі әртүрлі деген пікірді қолдайды.

Әлеуметтік әділеттілік объективті және субъективті мүмкін шектерде қалпына келтірілетіндігін түсіну маңызды.

Жазаның басқа мақсаты – сотталған адамды түзеу.

Өмір бойы бас бостандығынан айыруға сәйкес, аталған мақсатқа жету деңгейіне қатысты заң әдебиеттерінде әртүрлі пікірлерді кездестіруге болады. Мысалы, А.П.Детков «өмір бойы бас бостандығынан айыруда түзеу мақсаты жалпы алғанда кері қайтарылмайды. Бірақ ол барынша нақтыланған сипатта болуы қажет және де бүгінгі таңда бостандықтағы өмірге тікелей дайындық (ресоциализация) ретінде түсіндірілмеуі керек. Оның жүзеге асырылуы сотталған адамның адами қасиеттерін сақтауға бағытталған» деп санайды.

Автордың пікірінше, бұл жаза түрін өтеу жағдайлары оны жүзеге асыруды қиындыққа соқтыратындығына қарамастан, өмір бойы бас бостандығынан айыруға қатысты түзеу мақсатын қабыл алмауға болмайды. Онымен қоса, сотталған адамды түзеу мақсатынан бас барту жазаға сазайын тартқызу актісі ретінде көзқарасқа қайта оралуды білдіреді [5].

Өмір бойы бас бостандығынан айыру қылмыстық жазаның түрі ретінде біздің мемлекетімізде ұзақ уақыт болмағандығын ескерсек, онда оны қолдану тәжірибесі аталған жаза бірнеше онжылдықтар бойы қолданылып келе жатқан шет мемлекеттердің тәжірибесіне негізделуі тиіс.

XX ғасырдың басында көптеген шетел мемлекеттерінің қылмыстық жаза жүйесінде өмір бойына түрмеге қамау өлім жазасын біртіндеп ығыстыра бастады.

Бұл тенденция әсіресе 1949 жылы Еуропа Кеңесінің пайда болуынан және Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенцияның қабылдануынан кейін айқындала бастады. Кешірек, 1983 жылдың 24-сәуірінде Стразбургте Еуропалық Конвенцияға қосымша №6 «Өлім жазасын жоюға қатысты» Протокол қабылданды. Құжаттың 1-бабында мемлекеттердің – Еуропа Кеңесі (ЕК) мүшелерінің өлім жазасын қолданудан бас тартуы қарастырылған. Сонымен қатар, 2-бапқа сәйкес, мемлекет – ЕК мүшесі өзінің заңнамасында соғыс кезінде немесе

соғыстың болмай қоймайтын қауіпінде жасалған әрекеттер үшін өлім жазасын белгілеуі мүмкін.

Біріккен Ұлттар Ұйымымен де ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру мен өмір бойына түрмеге қамау жазаларын орындауды ұйымдастыруға қатысты бірқатар маңызды құжаттар қабылданған. Олардың біреуі белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандармен айналысудың халықаралық стандарттарын белгілеген, қамалғандармен айналысудың минималды стандарттық ережелері. Алайда, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтейтін адамдар бұл құжаттың авторларының назарынан тыс қалған.

Ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыру мен өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданумен байланысты мәселелер алғашқы рет қылмыстылықтың алдын алу және құқық бұзушылармен айналысу бойынша БҰҰ IV Конгресінде мәлімденді (Каракос, 1980 жыл, тамыз-қыркүйек). Атап айтқанда, жаза мақсаттарына жету үшін ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыруды және өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандарды қоғамдағы өмірге қайта оралту үшін тиімді шараларды қабылдау қажеттілігі белгіленген.

Барлық шет мемлекеттердің заңнамасында өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын қолдану саласында өзіндік ерекшеліктері бар.

Америка Құрама Штаттарының федералды заңнамасына сәйкес, өмір бойына бас бостандығынан айыру өлім жазасына да және мерзімді бас бостандығынан айыру жазасына да болама ретінде тағайындалуы мүмкін.

Көптеген штаттарының заңнамасы бойынша өмір бойы бас бостандығынан айыру сот үкімімен белгілі бір мерзімге, сондай-ақ анықталмаған мерзімге де тағайындалуы мүмкін. Бірінші жағдайда тағайындалған жаза мерзімі адам өмірінің физикалық ұзақтығынан асып кетуі мүмкін (сот 200 жылдық жаза мерзімін тағайындауы немесе үш өмір бойы бас бостандығынан айыруға кесуі мүмкін). Екінші жағынан, көп жағдайларда соттар өмір бойы бас бостандығынан айыруды тағайындай отырып, сотталған адамды бақылау арқылы мерзімінен бұрын босатылу туралы өтініш беру құқығы 20, 25 немесе 50 жыл өтегеннен кейін пайда болады деп тікелей үкімде көрсетеді. Өмір бойы бас бостандығынан айырудың анықталмаған мерзімінде пробация қызметіне сотталған адамды мерзімінен бұрын босату

туралы мәселесін реабилитациялық бағдарламалардың әсерінің тиімділігіне байланысты (нашақорлықтан емделу, сотталғандардың өзін-өзі басқару ұйымдарының жұмыстарына қатысу, колледжде оқу және т.б) шешу мүмкіндігі беріледі.

Толық көлемді қамауды қамтамасыз ететін елдердің ішінде АҚШ атауға болады.

Ауыр қылмыстар үшін АҚШ-да толық өмір бойына бас бостандығынан айыру – америка саясатының салдары болып табылады. 2003 жылдан бастап АҚШ-ның 38 штатының 35-і өлім жазасын қолданумен қоса, өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданады. Өлім жазасы қолданылмайтын 12 штатында, Алясканы қоспағанда, босатылу құқығынсыз қамау енгізілген.

АҚШ федералды жүйесінде 25552 адам босатылу құқығынсыз өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеген, оған қоса 80220 адам өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын және шамамен 120 000 адам 20 жылдық мерзімге қамауды өтеген. Бұл шамамен түрменің жалпы халқының 6%. Бұл әлемдегі ең үлкен түрме халқы. Әлемнің түрме контингентінің 25%, жер шарының жалпы халқының 4%.

Сотталғандардың жалпы санының ішінде өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамдардың саны әлемнің жекелеген елдерінде әр түрлі: Солтүстік Ирландияда 20%-дан, Исландияда 0%-ға, дейін. Басқа мемлекеттердегі көрсеткіш мынадай: Шотландия – 11,2%; Англия және Уэльс – 7,5%; Италия – 3,0%; Австрия – 2,9%; Финляндия – 2,2%; Түркия – 4,4%; Швеция – 2,0%; Венгрия – 1,9%; Франция – 1,6% .

Канадада өмір бойы бас бостандығынан айыру міндетті түрде қасақана адам өлтіру үшін тағайындалады. Бірінші дәрежелі кісі өлтіру – аса ауыр қылмыс (адамға қызметтік борышын орындау барысында қаза келтіру немесе нәпсіқұмарлық сипатындағы күш қолдану немесе адамды ұрлау барысында кісі өлтіру), жасаған жағдайда мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі 25 жылды өтегеннен кейін туындайды.

Германияда өмір бойы бас бостандығынан айыру қылмыстардың 19 құрамы бойынша тағайындалады, оның ішінде 15 құрам бойынша мерзімді бас бостандығынан айырудың баламасы ретінде, ал 4 құрам бойынша баламалы емес жаза (ауыр кісі өлтіру, кісі өлтіру,

геноцид, автокөлік жүргізушісіне қарақшылық шабуыл жасау) ретінде тағайындалады.

Германия түрмелерінде сотталған адамдарды босатуға дайындауға үлкен көңіл бөлінеді. Өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандар онда босатылудан бір жыл бұрын ауыстырылатын ашық түрмелер де бар. Олардың терезелерінде темір торлар жоқ, онда сотталғандар тамақ дайындап, өздерінің киетін еркін киімінде жүреді, достары және жақындарымен телефон арқылы сөйлесу мүмкіндігі бар, жұмысқа қалалық көлікпен барады.

Польшаның ҚК сәйкес өмір бойы бас бостандығынан айыру бірқатар қылмыстар үшін тағайындалуы мүмкін: адам өлтіру; халықаралық құқықпен тыйым салынған жаппай қырып-жою құралдарын қолдану; соғыс тұтқынын өлтіру арқылы халықаралық құқықты бұзу; Польша Республикасының Президентінің өміріне қастандық жасау. Заңшығарушымен 25 жылын өтегеннен кейін мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігі қарастырылған, онымен қоса заң жазаны өтеу барысында сот бұл мерзімді көбейте алатындығын (сот тәжірибесіне міндетті түрде өтелуге тиіс жаза мерзімі 40 жылға дейін созылғандығы жайында бірнеше жағдайлар мәлім) қарастырады. Польшада өмір бойы бас бостандығынан айыруда өтелетін жылдардың орташа мөлшері 25 жыл.

Грецияда өмір бойы бас бостандығынан айыру іс тәжірибеде жазаны түрмеде 25 жылдық мерзімді өтеуді білдіреді, ал мерзімінен бұрын босату туралы өтінішті білдіру мүмкіндігі кемінде 16 жылын өтегеннен кейін пайда болады. Салыстыру үшін: егер сотталған адамға 25 жылдық мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындалған болса, онда мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі жаза мерзімінің 3/5, яғни 15 жылын өтегеннен кейін пайда болады.

Ұлыбританияда өмір бойы түрмеде қамауды орындау жүйесі сотталған адамды түзеу мекемесіндегі жазаны өтеудің қатаң жағдайларынан, басқа, одан жеңілірек жағдайларына сотталған адамның түзелу деңгейіне байланысты ауыстыру арқылы режимдік талаптарды біртіндеп жеңілдетуге бағытталған. Қазіргі уақытта Ұлыбританияда өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеудің орташа ұзақтығы 17,5жылды құрайды.

Жапонияның қылмыстық заңнамасы өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасынан

кемінде 10 жылын өтегеннен кейін мерзімінен бұрын шартты түрде бостанылу мүмкіндігін қарастырады. Ол үшін сотталған адам анық түзеліп түзеу мекемесі әкімшілігімен жақсы мінезделіп, қылмыстық өмірге оралу қауіпі болмауы тиіс.

Өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасына сотталғандарды жазаны өтеу барысында бақылау, бейімдеу оларға әсер ету шараларын ұйымдастыру да бүгінгі өзекті мәселенің бірі. Бұл орайда «100 нақты қадам-Ұлт жоспары» аясында мемлекет-жеке меншік серіктестігін дамыту шеңберінде пенитенциарлық инфрақұрылымды жаңғырту мәселесі қолға алынуда. Осы бастамалар жүзеге асырылған жағдайда бас бостандығынан айыру, соның ішінде өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасын да өтеу талаптары едәуір халықаралық стандарттарға сәйкестік табады деп сенеміз [6].

Жалпы алғанда өмір бойына бас бостандығынан айыру шет мемлекеттердің қылмыстық және қылмыстық –атқару заңнамаларына сәйкес түрлі сипатқа ие болып, өзінше ерекшеліктерімен қолданылатынын байқаймыз. Бірқатар мемлекеттерде өмір бойына бас бостандығынан айыру негізгі жазалар қатарында көрініс тапқан.

Қорыта айтқанда Қазақстанның қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасына өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасының жазалар жүйесіндегі нақты орны мен жазаны өтеу жағдайларын одан әрі дифференциациялау бөлігіне қажетті өзгерістер енгізу қажеттілігі байқалады.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру Қазақстандық Қылмыстық құқықта жазаның жаңа түрі болып табылады. Бұл жаза түрін қолдану тәжірибесі қазіргі таңда бұл жазаның дұрыс орындалуы, әсіресе, мерзімінен бұрын шартты түрде босату туралы қорытынды жасау үшін жеткілікті тәжірибесі жоқ.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру институты кешенді әлеуметтік-құқықтық мәселені алға тартады. Оны шешуде өмір бойы бас бостандығынан айыру саяси-әлеуметтік, экономикалық, психологиялық – педагогикалық және құқықтық категория екендігін ескеру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Куркбаев А.Ж. *Пожизненное заключение как мера наказания в уголовном праве Республики Казахстан // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: мат-лы междунар. науч.- практ. конф. – Алматы: «Фирма Киик», 2003.*
2. *Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 1997ж.*
3. *Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2014ж.*
4. Алауханов Е.О. *Қылмыстық құқық (Жалпы бөлім). Алматы: 2009.*
5. Детков А.П. *Пожизненное лишение свободы: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. –Томск, 1996. – 148 с.*
6. «Ұлт жоспары-100 нақты қадам» ҚР Президентінің 20.05.2015ж Бағдарламасы.

Жаксыбаева Айгул Есеналиевна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы, e-mail: aigulzhaksy@mail.ru
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

Салыбек Назира Муратовна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ГАРМОНИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Бұл мақалада авторлық және сабақтас құқықтарды қорғаудың унификациялау және гармонизациялау, оларды реформалау мәселелері қарастырылған

Резюме: В данной статье рассматривается проблемы унификации и гармонизации международного и национального законодательства в области авторских и смежных прав и вопросы их реформирования

Summary: This article discusses the problem of unification of gormanizacii international and national legislation in the areas of copyright and related rights and their reform

«Заңнаманы гармонизациялау» ұғымы заң әдебиетінде бүгінгі күнге құқықтық реттеудің бірден бір мақсаты ретінде жиі мынандай сөз тіркестерімен бірге қолданылуда: біркелкі және өзара бірдей саясатты қамтамасыз ету, келісілген саясатты ұйымдастыру, әрекет ету саласын бірдей сипаттау ол дегеніміз аталған ұғымды қалай түсіндіретімізді қамтамасыз етеді[1].

Осы жерде айтып кететін тағы бір жайт, құқықтық жүйелердегі терминдер мен ұғымдарды пайдалануды біркелкілендіру және реттеуді қамтамасыз ету мақсатынан туындайтын, арнайы әдебиетте жоғарыдағы ұғымдардың қатарлас қолдану барлық уақытта мақсатты болып табылмайды.

«Заңнаманы гармонизациялау»- құқықтық реттеудің арнайы осы арнайы мақсатын белгілеу үшін өте көлемді болып табылады, басқалардан негізгі айырмашылығы осы міндетке құқықтық тұрғыдан қарауды білдіреді. Осы кезде, заңнаманы гармонизациялау деп құқықтық реттеудің дербес мақсатын ғана емес, оған жетуге бағытталған қызметтегі үрдісті айтамыз.

Заңнаманы гармонизациялау құқықтық реттеудің халықаралық деңгейі тұрғысынан

қарағанда- бұл құқықтанушылар қызметінің кешенді жүйесі, оған: әр мүдделі тараптардың құқықтық базасының мазмұнын анықтау; салыстырмалы талдау жасау, сәйкессіздіктерді, қарама қайшылықтарды және олқылықтарды анықтау, әр тараптың заңнама өзектілігін және мүмкіндіктерін бағалау; (одақ, шарт және т.б. шегіндегі) біркелкі немесе унификацияланған құқықтық жүйе құру жолдарын және нақты нысандарды жүзеге асыруға қатысты болжам жасау; таңдап алынған гармонизациялау жобасы шегінде заңнаманың белгілі бір объектісін бірыңғай құқықтық кеңістік кіретінін жүзеге асыру бойынша жұмысты ұйымдастыру (заңнаманың осы объектілерімен реттелетін қоғамдық қатынастарды модернизациялауға бойынша жұмыстарды қосқанда).

Сонымен, егер адамның қызметінің әр түрлі саласындағы қоғамдық қатынастар саласындағы біркелкі құқықтық аумақты немесе халықаралық деңгейде біркелкілендірілген құқықтық жүйені құруды гармонизацияланған құқықтық кеңістікті құрудың соңғы сатысы ретінде қарастыратын болсақ, онда осы мақсаттағы жолымызда барлық мүдделі тараптардың құқықтық жүйені жетілдіру бойынша қызмет етудің үлкен бағдарламасын жүзеге асыру қажеттілігі бар.

Зерттеу мақсатына жетудің әдістеріне келесі әдістер жатады:

- жалпы ғылыми әдістер (тарихи, логикалық, жүйелік, қызметтік әдістер);

- жеке-ғылыми әдістер (статистикалық, нақты-әлеуметтік, әлеуметтік-құқықтық эксперимент, салыстырмалы), арнайы құқықтық әдістер (формальды-логикалық, салыстырмалы-құқықтану, құқықшығармашылық эксперимент әдісі).

Аталған зерттеу түрлі құқықтық жүйедегі заңнамаларды гармонизациялаудағы мәселелерді шешу механизмдеріне негізделеді.

Осы зерттеудің әдістемелік негіздеріне: отандық және шетелдік ғалымдардың, мемлекеттік және қоғамдық зиялылар, осы мәселені шешу жолдары жатады.

Құқықтық қатынастар саласындағы жалпы құқықтық кеңістікті қалыптастыру, олардың пәндік және кеңістік сипаттамасынан басқа, барлық уақытта уақыттық шектерінде барымен міндеттер қиындатылады.

Ұлттық құқықтың халықаралық заңнама нормаларымен гармонизациялау өте көлемді үрдіс болып табылады және толық біркелкілендіруге алып келмеуі қажет.

Осы үрдісте нақты құқық жүйесіндегі құқықтық қатынастар осы немесе басқа блоктарын өзара айырмашылығын және реттеу ерекшеліктерін толық анықтау қажет.

Ұлттық құқықтық жүйенің толық унификациясы немесе әр түрлі мемлекеттердегі қоғамдық қатынастардың түрлі сегменттерін құқықтық реттеудің әр түрлілігі және ерекшелігін білдіретін құқықтың ұлттық әдеп-ғұрыптарының ерекшелігінен бас тарту-заңнаманы гармонизациялау мақсаты болып табылмайды. Осы аталғандарды ескере отырып, бұл үрдістің негізінде рецепция қағидасына негізделгендігін, яғни ұлттық заңнамаға өзіне таңсық халықаралық құқық нормаларының көшірілуін немесе мемлекеттің өз заңнамасы өзгертіліп, толықтырылып, тиісті халықаралық актілерге қарама-қайшылықтарды барынша жоюды білдіреді.

Түрлі мемлекеттік жүйе заңнаманы гармонизациялауы, ішкі мемлекеттік заңнамаға өзгертулерді енгізу қажеттілігін туындатады, ол дегеніміз заңды техниканың барлық механизмін жұмылдыруды білдіреді: жалпы барлық деңгейдегі нормаларды, халықаралық актілерді және ішкі заңнама жүйесін келісу. Белгілі бір мемлекеттің әрекеттегі ұлттық құқықтағы түрлі деңгейдегі нормативтік-құқықтық актілердің гармонизациялануының бірнеше түрі бар: құқықтық норма және акт шеңберіндегі гармонизация, тігінен немесе иерархиялық гармонизация және көлденең деп бөлінеді.

Бірінші деңгей (құқықтық норма және акт шегіндегі гармонизациялау) құқықтық норманың және заңды актіні жобалау міндеттерімен және олардың ішкі элементтерін келісумен байланысты болады. Көлденең гармонизациялау, өз кезегінде реттеудің бір пәніне байланысты актілер шегіндегі нормативтік-құқықтық

актілерді келісу деңгейінде орын алады, сонымен қатар құқықтың әр түрлі саласы шеңберінде реттеудің бір пәні шегіндеде жүзеге асырылады.

Осында айтып кеттін жәйт, осы типтегі гармонизациялау шегіндегі, интеллектуалды меншікке арналған Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі әлі қабылданбаған нормалардың және әрекеттегі Қазақстан Республикасының «Авторлық және сабақтас құқықтар туралы» нормалардың келісу мәселесін айтып кету қажет[2].

Ұлттық заңнаманы көлденең гармонизациялау кезінде жария және жеке құқықтың салаларымен көрсетілетін салалық құқықтық реттеудің өзара әрекет ету мәселесі тұрады.

Жария-құқықтық реттеу және жеке-құқықтық реттеу жүйесі қоғамдық өмірдің құқықтық қатынастарында терең байланыста болады. Пәндік салалар және құқық субъектілерінің қатынастар салалары азаматтық заңнама және конституциялық, әкімшілік және т.б. әрекет етуі арқылы реттелуі мүмкін.

Заңнаманы тігінен немесе иерархиялық гармонизациялау норма шығармашылығы техникасында терең қолданылатын әдіс болып табылады.

Негізгі проблема, авторлық және сабақтас құқықтар реттейтін салалардағы «айрықшы құқық» және «интеллектуалды меншік» категорияларын пайдалануда байқалады [3].

Заңды терминдерді және ұғымдарды унификациялау (біркелкілендіру) мәселесіне байланысты құқық салаларының мен пәндік құқықтық реттеу салаларының классификаторлары үлкен рөл атқарады.

Ұлттық және халықаралық масштабтағы заңнаманы унификациялау жұмысында тезаурус-Еуропалық Одақ (EUROVOC) мүддесі үшін жасалған заңнамалардың терминдерін және ұғымын қамтитын мәліметтер жиынтығы өте пайдалы. Ол алғашында жеті, одан соң тоғыз еуропалық тілде шығарылды[4].

Авторлық құқық және сабақтас құқықтар саласын қорғаудағы гармонизациялау қажеттілігі осы мәселенің экономикалық аспектісімен байланысты.

Қазіргі жағдайда халықаралық сауданы құқықтық реттеді унификациялау мәселесі өте өзекті, оның ішінде интеллектуалды меншік саудасы саласында.

Мәселенің түбірі сыртқы сауда контрактілерін реттеуде, оның пәні авторлық және са-

бақтас құқықтар пәні болып табылады, әр түрлі мемлекеттер құқықтық аумақтары өте үлкен деңгейде ерекшеленеді - осы жағдай сыртқы нарығында авторлық және сабақтас құқықтарды тиімді жүзеге асыруға кедергісін тигізбеуі қажет.

Келісім шарттық авторлық құқықтық қатынастар шегіндегі авторлық құқықтарды жүзеге асыру проблемасы көп жағдайда авторлық құқық ұлттық заңнамаларының айырмашылықтарының болуымен байланысты. Ішкі заңнаманың жетілдірілмеуі халықаралық құқық нормаларына байланыстырылғанда кері әсерін тигізіп жататындығы байқалады.

Авторлық құқықтың мәнін екі түрлі түсіну бұл саланың авторлық құқық туралы ішкі заңнамамен және халықаралық сауда ережелерімен реттелуінде. Осымен тауар формасына ие болатын интеллектуалды қызмет нәтижелерінің спецификасы немесе «ерекшелігі» айқындалады.

1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясында қабылданған адамдар құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясының 27 бабының 2 тармағында, авторлық құқықтың екі түрлі мәні және оның қорғалу қажеттілігі анықталған: «Өзі автор болып табылатын кез келген ғылыми, әдеби немесе көркем өндірістен туындайтын жеке мүліктік емес және мүліктік мүдделерін қорғауға әркімнің құқығы бар» [5].

Қазақстандық жағдайға келер болсақ, сыртқы тауарлық авторлық және сабақтас құқықтарды жүзеге асырудың проблемалық аспектілері, біраз уақытқа дейін экспорттық және импорттық авторлық шарттарды дербес жасауға мүмкіндіктері жоқ болатын. Авторлық құқықтар саласындағы экспорт және импорт ҚСРО кезіндегі мемлекеттің монопольды жағдайымен түсіндіріледі, сондықтан туынды авторлары шетел ұйымдарымен келісім шарт жасасуға мүмкіндіктері жоқ болатын. 1990 жылдары бұл жағдай өзгеріп авторларға әрекет ету бостандығы берілді [6].

Әрекет етудегі авторлық құқық туралы Қазақстандық заңнама авторлардың шетелдік пайдаланушыларға шектеулер немесе пайдалануға беруге қосымша шарттар қоймайды. Шартта жалпы тәртіпте және тараптардың таңдауы бойынша Қазақстандық немесе шетелдік заңнамаға бағынуы мүмкін.

Сыртқы сауда мәмілелерінде қолданатын ұлттық құқықтық жүйе нормаларындағы айырмашылықтар, коммерциялық шарттардың

келісу және орындау процесін қиындатады. Сонда, бізді қызықтыратын саладағы ұлттық заңнаманың гармонизациялауы аталған мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Біркелкі құқықтық режим жасау жолымен кедергілерді жою халықаралық сауданың жақсы дамуына мүмкіндік береді. Ондай жұмыс барлық деңгейде жүргізілуде.

Халықаралық деңгейдегі авторлық құқық саласындағы заңнаманы гармонизациялау мәселесіне өту құқықтың осы категориясын қорғаудың әлемдік жүйесін құрудың ең бірінші қадамдары, яғни екіжақты келісімдер және халықаралық конвенциялар жасасу, оның негізінде ұлттық заңнамаларға талаптарды көшіру, гармонизациялаудың бірінші прецеденттері болды [7].

Әрі қарай сабақтастық үшін біркелкі құқықтық базаны құру қажеттілігі әлімдегі мәдени, саяси және экономикалық интеграцияның интенсификациясымен белгіленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 *Право Европейского союза. М., 2005*
- 2 *Сушков О.А. Гармонизация законодательства об авторском праве в рамках мировых интеграционных процессов в сфере экономики и права. М., 2011*
- 3 *Гармонизация законодательства как общеправовой феномен (В.М. Баранов, М.А. Пшеничнов, «Журнал российского права», N 6, июнь 2009 г.)*
- 4 *Бахин С.В. Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем: (унификация и гармонизация права): Автореф. дис... д-ра юрид. наук. - СПб., 2003*
- 5 *Сироткина О.В. Гражданско-правовые договоры в правовой системе Европейского Союза: проблемы унификации и гармонизации: Дис... канд. юрид. наук. - Ставрополь, 2004*
- 6 *Кутафин Д.О. Унификация и гармонизация норм права о залоге в международном частном праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М., 2007*
- 7 *Проблемы унификации международного частного права: монография / отв. ред. А.Л. Маковский, И.О. Хлестова. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ; 2012*
- 8 *Айдарбаев С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты. Монография. - Алматы. 2010*

Шуланбекова Г.К.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, құқықтану, аға оқытушы,
Алматы қаласы, gul15-73@mail.ru

Ауғанбай А.Қ.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2 курс PhD докторанты,
құқықтану, Алматы қаласы, altunia92@mail.ru

МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ - ҰЛТ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ КЕПІЛІ

Түйін. Мақалада елді азық-түлікпен және шикізат өнімдерімен қамтамасыз ету мақсатында ауылшаруашылығын дамытудың кешенді шаралары қарастырылған. Арнайы кешендерді, фермерлік қосалқы шаруашылықтарды дамыта отырып, алдағы уақытта мал шаруашылығы өнімдерін көбейтудің жолдары қарастырылған. Сонымен қатар мал және шикізат өнімдерін өңдеуді құқықтық реттеу тетіктері талқыланған. Мал шаруашылығын дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар нәтижелері көрсетіліп, және мемлекеттің мал шаруашылығын дамытуға арналған жоспарларға жетудің жолдары қарастырылған.

Негізгі сөздер: мал шаруашылығы, асыл тұқымды мал шаруашылығы, ветеринария, ветеринариялық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі.

Резюме. В статье для обеспечения безопасности продовольствия и сырья предоставлены комплексы мер по развитию сельского хозяйства. Для увеличения специальные комплексы, развитие фермерских хозяйств, продукции животноводства рассмотрены варианты в будущем. А так же рассмотрены проблемы правовой обеспечения ветеринарной безопасности. А также приведены итоги государственных программ направленные для развития животноводства, и рассмотрены плановые задачи для развития животноводства в стране.

Ключевые слова: животноводства, племенное животноводство, ветеринарии, ветеринарная безопасность, продовольственная безопасность.

Summary. The article, in order to ensure the country's food and raw materials provided by the package of measures for the development of agriculture. Special facilities, with the

development of farming, livestock products joldariqarastırılған to increase in the future. At the same time, livestock and processing of raw materials discussed the mechanisms of legal regulation. Also, the results of state programs aimed at the development of livestock breeding are presented, and planned tasks for the development of livestock breeding in the country were considered.

Keywords: animal husbandry, livestock breeding, veterinary medicine, veterinary safety, food security.

Мал шаруашылығы қазақ үшін жат шаруашылық емес. Ата-бабамыз ерте кезден бері көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан. Мал өсіру күн-көрістің негізгі көзі болған, басқаша айтқанда азық-түлігі мал өнімдерімен қамтамасыз етіліп отырған. Ал, қазіргі кездегі қазақтардың азық-түлігі жағдайы туралы көп мәселелер бар. Мал шаруашылығының даму тарихымен аграрлық сала, оның ішінде мал шаруашылығы, ел экономикасының локомотиві болуы үшін елімізде барлық мүмкіндіктер бар. Мал шаруашылығы - ауыл шаруашылығының мал өнімдерін өндіру үшін мал өсірумен айналысатын саласы. Мал шаруашылығы халықты азық-түлікпен жеңіл және тамақ өнеркәсіптерін шикізатпен (жүн, тері, ет өнімдері қалдықтары, т.б.) ауыл шаруашылығы өндірісін күш-көлік және тыңайтқышпен қамтамасыз етеді. Мал шаруашылығы өнімдері мен оның қалдықтарынан мал азықтары, дәрі-дәрмектер мен биологиялық белсенді заттар алынады және тоқыма өнеркәсібі де мал санымен байланысты. Мал шаруашылығы салаларына сиыр, қой, ешкі, жылқы және түйе шаруашылықтары жатады.

Қазақстанның ауыл-шаруашылық өнімдері мен өңделген өнімдердің отандық стандартта-

ры халықаралық ережелерге сай болуына көп көңіл бөлініп отыр.

Мал дәрігерлік ғылымының алдында мал шаруашылығы өнімдерінің ветеринариялық-санитарлық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты мынандай екі маңызды мәселе тұр:

- мал шаруашылығының ветеринариялық-санитарлық деңгейінің әрдайым өсіп отыруына ықпал ету;

- денсаулыққа қауіп туғызатын заттар мен микроағзаларды анықтаудың оңай және арзан әдістерін жасау [1].

Ветеринариялық қауіпсіздігі қай елдің болмасын тәуелсіздігінің, еркін дамуы мен халқының әл-ауқатының артуының кепілі болып табылады. Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау арқылы еліміздің ветеринария қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар жұмыстар атқарылуда. Ғылыми негіздерге сүйенсек ет, сүт өнімдерін мол әрі сапалы өндіру үшін асыл тұқымды мал басының үлесі 30 пайыздан кем болмауы тиіс. Сапалы және арзан ет өнімдерін өндірудің алғышарттарының бірі мал өнімдерінің өзіндік құнының 40-45 пайызын құрайтын мал азығының берік жем-шөп қорын жасақтау болып табылады. Ол үшін жемдік астық дақылдарының көлемін ұлғайтып, елімізде мемлекеттік жемдік астық қорын жасақтап, мал азығының сапасы мен құнарлылығын арттыру үшін құрамажем өндірісін жолға қоюымыз керек. Етті ірі қара мал, қой мен жылқы шаруашылығын дамытып, арзан да сапалы, экологиялық таза мал өнімдерін өндіру үшін жыл сайын миллиондаған гектар табиғи жайылымды игеру қажет.

Нақ қазір біздің Үкіметтің негізгі міндеттерінің бірі – агроөнеркәсіпті, оның ішінде мал шаруашылығы саласын кешенді түрде дамыту болып тұр.

Сонымен қатар елімізде асыл тұқымды мал шаруашылығын, яғни тектік әлеуеті жоғары малды өз төлінен өсіруге, оларды сақтауға және өсіруге бағытталған асылдандыру жұмысының жүйесімен қамтылған мал шаруашылығы саласын дамытуымыз қажет. Асыл тұқымды мал дегеніміз – республикалық палатада тіркелген, тұқымның өнімділік бағыты мен деңгейіне сай келетін таза тұқымды мал. Республикалық палатада тіркелген асыл тұқымды малдар уәкілетті орган бекіткен нұсқаулыққа сәйкес бонитирлеуге (бағалауға)

жатады. Бонитирлеуден (бағалаудан) өтпеген асыл тұқымды малдарды асыл тұқымдық мақсаттарда өткізуге жол берілмейді. Бонитирлеуді (бағалауды) бонитерлер (сыныптаушылар) жүргізеді. Тұқымды өз төлінен өсіру үшін іріктелген асыл тұқымды тұқымдық мал тексеруге және бағалауға жатады. Асыл тұқымды тұқымдық малды тексеру және бағалау уәкілетті орган бекіткен тәртіппен жүргізіледі [2].

Қазақстан Республикасының Президенті 2017 жылы 31 қаңтарда өткен «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек екендігі атап көрсетілген. Көптеген позициялар бойынша еліміздің әлемде ірі аграрлық экспорттық өнім өндірушілердің бірі бола алатындығы. Бұл, әсіресе, экологиялық таза тағамдарға қатысты. «Made in Kazakhstan» бренді сондай өнімдердің эталоны болуға тиіс екендігі айтылған. Сонымен қатар, астық өнімдері бойынша еліміз Еуразияда «нан кәрзеңкесі» болуы керектігі. Шикізат өндірісінен сапалы өңделген өнім шығаруға көшу қажет екендігі, тек сонда ғана еліміз халықаралық нарықтарда бәсекеге қабілетті бола алады деп көрсетілген. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін Үкімет пен әкімдерге мынадай тапсырмалар Елбасымен берілген:

- біріншіден, субсидияларды бөлу қағидаларын қайта қарастырып, біртіндеп өнімді сақтандыруға көшу қажеттігі;

- екіншіден, бес жыл ішінде 500 мыңнан астам жеке үй шаруашылықтары мен шағын фермерлерді кооперативтерге тартуға мүмкіндік беретін жағдай жасау керектігі;

- үшіншіден, өнімнің өңдеу сапасын жақсартып, тауарларды сақтаудың, тасымалдаудың және өткізудің тиімді жүйесін құру қажеттігі;

- төртіншіден, еңбек өнімділігін белсенді түрде арттырып, өндіріс шығындарын төмендету керектігі;

- бесіншіден, жерді пайдалану тиімділігін арттыруға тиістігі. Суармалы егіс алаңын 5 жыл ішінде 40%-ға кеңейтіп, 2 миллион гектарға жеткізу қажеттігі;

- алтыншыдан, өндірісте сұранысқа ие аграрлық ғылыми зерттеулерге салынатын инвестиция көлемін арттыру керектігі аталды.

Ауыл шаруашылығын әртараптандырып, 2021 жылға қарай азық-түлік тауары экспор-

тын 40%-ға көбейтуді тапсырды. Бұл міндеттер агроөнеркәсіп кешенін дамытудың жаңа мемлекеттік бағдарламасы аясында іске асырылуы қажет делінген Жолдауда [3].

Мемлекет басшысының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауын жүзеге асыру бойынша атқарылған жұмыстар қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығы бірінші вице-министрі Қайрат Айтуғанов АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасының алғашқы нәтижелері туралы баяндамасында: биылғы жылдың I тоқсанында ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемі өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда жоспардағы 2,5% жағдайында 2,9% артып, 353,7 млрд теңгені құрағанын. Бұл орайда мал шаруашылығы өнімдерінің өндірісі 3% артты, көлемі - 340 млрд теңгеге жуық. Ауыл шаруашылығына инвестициялар көлемі 22% артқанын атап көрсетті.

Аталған кезеңде азық-түлік өнімдерін өндіру 3,4% артқан. Мал шаруашылығы саласында орта есеппен мал басының 3,1% артуы, ет өндірісі - 3,8%, сүт өндірісі - 3,6% артуы байқалатындығын айтты.

I тоқсанда 182 ауыл шаруашылығы кооперативі құрылды. Жалпы, бір жыл ішінде 130 мың жеке қосалқы шаруашылықтарды қамтумен ауыл шаруашылығы кооперативтерінің санын 467-ге дейін жеткізу көзделіп отыр екен.

АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында Технологиялар трансферті орталығы құрылды, онда 500-ге жуық озық технологиялардың мәліметтер базасы бар. Сонымен қатар, «Азық-түлік корпорациясы» АҚ базасында шетелдік нарықта отандық ауыл шаруашылығы өнімдерін ілгерілету бойынша экспорт орталығы құрылған деген қорытынды берген [4].

Астанада I халықаралық “Kazmeat&Milk 2010” атты мал шаруашылығы форумы мен отандық ет өндірушілердің құрылтай съезі болып өтті Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми қолдауымен “Қаз-агромаркетинг” АҚ ұйымдастырған форумда еліміздің мал шаруашылығы саласын дамытудың, осы саланың халықаралық ұйымдарымен әріптестік қатынасын нығайтудың өзекті мәселелері талқыланды. Оның жұмысына Бүкіләлемдік сауда қоғамдастығының, Экономикалық қарым-қатынас және даму қоғамдастығының өкілдері, отандық және шетелдік мал өсірушілер мен мал өнімдерін өндірушілер ассоциациялары-

ның басшылары, алдыңғы қатарлы әлемдік және қазақстандық мал шаруашылығы саласының өнім-дерін экспорттаушылар, мал шаруашылығы өнімдерін өндірушілер және қайта өңдеушілер, Қазақстан, Ресей, Беларусь, Еуропа және Канаданың іскерлік топтарының өкілдері қатысты. Форумның күн тәртібіне мал шаруашылығы кәсіпорындарының өндірістік тиімділігін жоғарылату, отандық селекцияны дамыту, мал шаруашылығының азық базасын жақсарту, мал шаруашылығы өнімдерінің сапасын арттыру, отандық баламалы мал шаруашылығында жүргізілетін әлемдік тәжірибенің әсер етуі, малдың және мал шаруашылығы өнімдерінің логистикасы секілді өзекті мәселелер қойылып отыр. Форумда негізгі баяндаманы Ауыл шаруашылығы министрлігінің жауапты хатшысы Евгений Аман жасады. Ол өз сөзінде Ауыл шаруашылығы министрлігі еліміздің агроөнеркәсіп кешенін дамыту стратегиясында мал шаруашылығын дамытуға ерекше көңіл бөліп отырғандығын, өйткені мал шаруашылығы саласы өсімдік шаруашылығынан маңызы жағынан бірден бір кем емес екендігін, өсімдік шаруашылығын дамытуға осыған дейін өзге салаларға қарағанда, басымдық беріліп келгенімен ендігі кезекте мал шаруашылығының алдынан да дамудың жақсы мүмкіндіктері ашылып отырғандығын, бүгінгі күні бұл саланың да ішкі жалпы өнімге қомақты үлес қосып отырғандығын айтып өтті. Баяндама бойынша бүгінде елімізде 6 миллионнан астам ірі қара, 17,5 миллион қой, 1,5 миллионға жуық жылқы, 155 мың түйе, 33 миллион құс, сондай-ақ 1,3 миллион шошқа бар екен. Бұл көрсеткіш 2000 жылдардың басындағы деңгейге қарағанда, 1,5 есеге артық. Дегенмен, қазіргі кездегі мал шаруашылығының даму қарқыны мен оның өнімділігі нақты мүмкіндіктерге сәйкес келмей отыр. Мұның бірнеше себептері бар. Е.Аман осы мәселелерге нақты тоқталды. Бүгінде малдың 85 пайызы жеке иеліктер мен үй шаруашылықтарында шоғырланғандығын, бұл өз кезегінде мал шаруашылығын қазіргі заманғы технологиялар негізінде дамытуға мүмкіндік бермей келе жатқандығын, өнімнің сапасы төмен болуы да нақ осы мәселеге байланысты екендігін тілге тиек етті. Екінші себеп мал шаруашылығындағы өнім өндіру ісінің маусымдық сипатына байланысты. Яғни, бұл салада өнім өндірудің жүйелілігі әр кезеңде бірдей емес. Соның салдарынан сала әр ай сай-

ын рынокқа тұрақты өнім көлемін бере алмай келеді. Бағаның ауытқымалы сипаты нақ осы мәселеге тығыз қатысты болып отыр. “Үшінші себебіне тоқталатын болсақ, малдардың генетикалық әлеуеті төмен деңгейде. Бүгінде бізде ірі қара тобындағы асыл тұқымды малдың үлесі тек қана 5,6 пайызды құрайды. Бұл көрсеткіш дамыған елдерге қарағанда, он есе кем. Осындай жағдай малдың басқа түрлері бойынша да қалыптасып отыр”, – деп атап өтті жауапты хатшы. Мал шаруашылығы саласын дамыту үшін жаңа бағытта салалық заңнама базасын жетілдіру және оларды халықаралық нормалармен үйлестіру, өндірістік негізде жұмыс атқаратын, мал шаруашылығы өнімдерін ішкі және сыртқы нарыққа тұрақты шығарып отыратын мамандандырылған орта және ірі шаруашылықтарды құру, мал шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен мал азығы қорын күшейту жөнінде кешенді іс-шаралар жүргізілуде. Сонымен қатар ын-таландыру шараларын әзірлей отырып, саланы ірілендіруге, оны өндірістік негізге қою арқылы малдың генетикалық әлеуетін жоғарылатуға бағытталған мемлекеттік қолдаудың тиімді және айқын тетіктері жасалған. 2015 жылға қарай 35 заманауи бордақылау алаңының, 30 сүт кешенінің, 6 бройлерлік құс фабрикасының құрылысын аяқталуы жоспарлануда [5].

25 тамыз күні «AgroInvest Forum 2017» агроөнеркәсіптік инвестициялық форумы ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілер мен инвесторлардың басын қосты. Халықаралық шараға Қытай, Иран, БАӘ, Венгрия, Польша, Ресей, Испания, Түркия елдерінен 100-ден аса адам қатысты. Соңғы 5 жылда "КазАгро" Холдинг және оның еншілес компаниялары агроөнеркәсіптік кешен саласына жалпы көлемі 375 миллиард теңгеден асатын шетелдік инвестицияны тартып үлгерген. Қазіргі таңда 10 жылға 100 миллион евро алу үшін Еуропалық инвестициялық банкімен келіссөздер жүргізілуде. Бұл қаржы бірқатар жобаларды қаржыландыру үшін жұмсалмақ.

Сонымен қатар, спикерлердің айтуынша агроөнеркәсіптік кешенге инвестиция тартудың бір түрі – тікелей инвестициялар қорын құру. Капитализациясы 40 миллион долларды құрайтын Қазақ-Венгер тікелей инвестициялық қоры жұмысын бастап та кеткен. Қор – агроөнеркәсіптік кешенінің іске асқан, бірақ қазіргі таңда қаржы тапшылығын тартып

отырған жобаларын дамытуды, мал, құс, балық шаруашылықтары мен жеміс-көкөніс, сүт өндірісі, дәнді және майлы дақылдарды ауыл шаруашылығы техникасын құрастыру бағытындағы жаңа жобаларды қаржыландыруды көздейді. Ал қосымша инвесторларды тарту арқылы Қор капитализация көлемін 150 миллион долларға дейін ұлғайтуды жоспарлады [6].

Жалпы, Үкіметтің «Мал шаруашылығын дамытпай, экономикамызды өркендете алмаймыз» деп үн қатуы мұң екен, еліміздегі игі жақсылардың да назары осы салаға ауа бастады. Бүгінде бабын келістіргендердің дені мал басын көбейтуді жөн санап-ақ жүр. Әйтсе де қазір кеңестік кезеңдегідей мал басын жоспарлап көбейтудің ауылы келмесе кеткен. Қазірде сонау 30-жылдардан бері өзіндік құнын төмендетпеген қазақтың еділбай қойы, қылшықты қойы, биязы жүнді қойларының тұқымы ұсақталып, өрісіміз тарылып, асыл тұқымды мал алудың тетігін таба алмай жүргеніміз жасырын емес. Ал Голландия, Германия, Норвегия, Австралия тәрізді елдер мал басын асылдандырып, халықаралық ветеринария ұйымының алдында бедел жинап үлгергелі қашан?! Осындайда «ежелден мал өсіру қанында бар мал баққан қазақтың жоғары межеден көріне алмауына не себеп?» деген сауал еріксіз туындайды [7].

Рас, біз нарықтық қағидаттарды алғаш көңілге түйе бастаған тұста Австралиядан, Англиядан асыл тұқымды қошқарлар алдырып, асылдандыру арқылы мал басын көбейтпекші болдық. Бірақ ұшақпен алдырып, «ұшпаққа шығарады» деген сол қошқарлар үмітімізді ақтамады. «Ақыр соңында австралиялық қошқарлар қазақы ортаға бейімделе алмады. Оларды қазақы қойлармен будандастырғанда жақсы нәтиже бермеді» деген пікірлер қаулап қоя берді. Сөйтіп, мал басын асылдандыруда жолы болғандардың саны болар-болмашы көрсеткішке ғана жетті. Не істеу керек? Ал енді болашақта бұл проблемалар өзіндік шешімін табу үшін нендей шаралар қолданған жөн?

Сондықтан, қазақтың ежелден келе жатқан мал тұқымдарын жергілікті жерге бейім санын көбейтіп, сапасын арттыруымыз керек. Біздің табиғи жағдайларымызға бейімделген малдардың да жем-шөп талмағайтынын ескеруіміз қажет. Көп шығын шығармай табиғи жайылымдарда өсетін малдың ірі қараның

күшімен біз бірінші кезекте мемлекетіміздің сұранысын толық жабуымыз керек. Шет елге шығару, оны сату бұл екінші кезекті мәселе. Еуропалық, әлемдік стандартқа жетеміз деп, шетелдік мал тұқымдарын көбейтеміз деп жүріп өз еліміздің асыл қазынасы болған мал шауашылығынан айырыламыз. Шетелдік асыл тұқымды малдардың машақатынан біз сол шетелдерге тәуелді болып қаламыз. Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін өзіміздің байырғы мал тұқымдарын көбейту арқылы ауыл шаруашылығын да, азық-түлік қауіпсіздігін де қорғай аламыз. Бұл істе жекелеген кәсіпкерлердің, қалталылардың мүддесін емес, елдің мүддесін ойлауымыз орынды.

Соңғы уақытта осы мал басын асылдандыруға қатысты еліміздің генетиктері «1999-2000 жылдардағыдай шетелден асыл тұқымды малдың өзін алдырғаннан гөрі олардың мұздатылған эмбриондарын алу арзан әрі өте тиімді» дегенді жиі қаулап жүр. Мамандардың есебінше, өзге елдің асыл тұқымды бір қошқары 3000 долларды құрайды. Ал олардың эмбриондарын сатып алу бұдан әлдеқайда арзан. Сондықтан шетелден қошқар тасып әуре болғанша, олардың қатырылған эмбриондарын әкелу әлдеқайда тиімді.

Бұл ретте Эксперименталды биологиялық ғылыми-зерттеу институтының директоры Мәкен Тойшыбеков былай дейді:– Логикалық түрде ойлап қарасак, бұл ұсыныстардың жаны бар. Біз осы әдісті өз институтымызда тәжірибемізде қолданып көрдік. Шүкір, мұздатылған эмбриондарынан тұқым алу үрдісінің нәтижесі оңтайлы болды. Сол асыл тұқымды ағылшын қошқарларының эмбриондарын алып, оларды еділбай қойына салып көрдік. Нәтижесінде қазақы ортаға бейімделген сапалы тұқым алуға мүмкіндік туды. Біз осы әдіс арқылы бүгінде 52 қозы алып отырмыз. Асыл тұқымды малды көбейтуде таптырмайтын әдіс. Сондықтан мал басын асылдандыруда оны тереңдетібіз дегеніміз жөн, – дейді [8].

Бұл әдістер бойынша алынған 52 қозы 52 миллионға жеткенше қаншама қаржы кететіні белгісіз. Олардың етінің сапасы денсаулыққа зиянды болатыны өз алдына бір мәселе. Совет одағы кезіндегі Қзақстанда көбейтілген арқар меринос қойының етінің сапасыздығы, денсаулыққа зияндығы бізге бүгінгі күні белгілі болып отыр. Жүнінің сапасына қызығып еттің сапасы, оның бағып қағудың ауыртпалығы ескерілмеген. Суық ауа-райға, таулы

аймақтарға, құмға да бейім қазақы қойлардан басқасы бізге тиімдісі емес. Салмағын көбейтеміз деп сапасын жоғалтып аламыз. Бізге бейім етті, сүтті мал тұқымдарын көбейту бірінші мемлекеттік бағдарлама болуы керек. Біздің мақсатымыз өз нарығымызды 100 пайызға толтырып өзімізбен бауырлас көрші мемлекеттерден қалмауымыз керек. Біздің асыл тұқымды малдарға басқа мемлекеттің қызығуын қамтамасыз етуіміз керек. Қой, сиыр, жылқыны асылдандыруда алдыңғы қатарда болуымыз шарт. Еуропа бізге нысана емес.

Қалай десек те, қазақ баласы «малым – жанымның садағасы» деген қағидамен күн кешті. Жаугершілік заманында да өрісін тарылтпауға, өзегін талдырмауға тырысқан қазақ баласы мал қадірін ұғынған халық. Өркениеттілікке бір табан жақындап, дамушы елдердің қатарына қосылуды көксеген ұлтымыз ауыл шаруашылығы, соның ішінде мал шаруашылығы саласының жөні бөлек екендігін ескерусіз қалдырмасы анық. Десек те, біз әлі де болса көршілерімізден ет-сүт өнімдерін «сұраудан» жалықпай келеміз. Тіпті осы осалдығымыздың аңысын баққан қайсы бір көршілеріміз сапалы-сапасыз өнімдерін елімізге тоғытып-ақ жатыр. Ал бұл үрдіс бізге осы салаға деген реттеу мен бақылауды нығайта түсу қажеттігін меңзейтінде.

Басқа мал түлігінің ішінде жылқының алатын орны ертеден-ақ ерекше болатын. Жылқы жыл он екі ай бойына басқа үй жануарлары бара алмайтын жайылым алқаптарына барып жайыла алады. Яғни төрт түліктің ішінде жылқы малының ғана алыс жайылымдарға тұяғы жетеді. Оларды қуаңшылық, не қатты қыс айларында 600-700 шақырымға дейін айдап әкетіп, басын аман сақтауға болады. Қыс айларында жылқыға құдық, қора керек емес.

Екінші – үйірлі жылқы шаруашылығын дамыту арқылы жайылым алқаптарындағы шипалы өсімдіктердің жойылып кетпеуін қамтамасыз етеміз. Өйткені, миллиондаған жылдар бойына жайылым алқабы мен жайылатын жануарлардың арасында бір-біріне бейімделген өзара байланыс бар. Мысалы, жылқы жайылу арқылы сол алқаптың шөбін тазалап кетеді және өсімдіктен түскен дәнді тапап, топырақ қабатына енгізеді. Мал жайылған жерде, сәйкесінше, тыңайтқыш болатыны да түсінікті. Біз сексенінші жылдары тәжірибе жасадық. Бір алқапты қоршап, шөбін жылма жыл шауып алып тұрдық. Ол жер он жылдай уақыт

өткенде тақырлана бастады. Ал шөбін де шаппай, малды да жайылуға жібермеген жердің шөбі төрт-бес жылда жойыла бастады. Орнына пайдасыз, улы, тікенді шөптер қаптап кетті.

Үшінші – жоғарыда аталған жайылым алқабы сақталса, топырақтың беткі қабаты эрозияға ұшырамай, жер асты көлдердің ластанбауына, құрғап кетпеуіне мүмкіндік береді. Ертеде ата-бабаларымыз мал жайылатын жерге киіз үй де тіктірмей, жайылым алқаптарын көз қарашығындай сақтаған ғой.

Төртінші – жайылым алқабы жақсы сақталса, сол даланы мекендеген жабайы жануарлар мен құстар да жойылмайды.

Бесінші – халықты жергілікті шипалы шөптерден өндірілген табиғи өнім – қымызбен қамту арқылы сексен түрлі аурудың алдын алуға және емдеуге мүмкіндігіміз бар. Осылайша ұлттық медицинаны жаңғыртып, шетелдерден келетін тағамдар мен дәрі-дәрмекке жұмсалатын миллиард-таған қаржыны үнемдей аламыз.

Алтыншы – үйірлі жылқы шаруашылығы технологиясы дұрыс жолға қойылса, оған жұмсалатын шығын түліктің басқа түрлерімен салыстырғанда әлдеқайда аз. Мысалы, шошқа шаруашылығынан 18-20 есе, ірі-қара шаруашылығынан 12-13 есе, қой шаруашылығынан 4,5-5 есе, құс шаруашылығынан 2,5-3 есе экономикалық жағынан тиімді. жылқы шаруашылығын дамыту, қымыз, шұбат өндіруді көбейту арқылы халықтың денсаулығын күшейтеміз, яғни азық-түлік қауіпсіздігі қамтамасыз етіледі.

Жетінші – осы технология бойынша өндірілетін өнім экологиялық тазалығы жағынан өндірістің өзге түрімен, тіпті басқа мал шаруашылығымен салыстырғанда теңдесі жоқ. Оның үстіне қазіргі кезде жылқы шаруашылығы өнімдеріне әлем елдерінің сұранысы артып отыр. Себебі, таза тағамға деген тәуелділік зор. Ал дүние жүзінде мұндай өнімді шығарумен айналысатын жеті мемлекет қана бар. Шаруашылықтың бұл түрі саламатты өмір салтын қалыптастыруға да зор мүмкіндік беретіні баршаға түсінікті.

Сегізінші – шаруашылықтың бұл түрін дамыта келе тұрғындарды тұрақты жұмыспен қамти аламыз: бір ғана қымыз фермасының өзіне 25 адам керек. Ұлттық ат спортына 20 адам керек. Атпен саяхаттауға – 12 адам, қымызбен емдейтін шипажайларға 18 адам керек. Дана халқымыз «жылқы – төрт түлік-

тің патшасы» деп тегін айтпаған ғой, осы бағдарлама іс жүзіне асса, біз өндіріске мал шаруашылығының қалдықсыз технологиясын нақты енгіземіз. Яғни ет пен сүттен басқа тері, жүн, сүйек және халал стандартымен мал сою цехтарын ашып, тағы да 40 адамды тұрақты жұмыспен қамти аламыз. Бұл дегеніңіз, қазақтың ұлттық технологиясы саналатын жайылымдық мал шаруашылығын дамытудың баламасыз жолы [9].

Осылардың бәрі жүзеге асқанда біздің ұтарымыз не? Алдымен ауылдың және даланың экологиялық ахуалын түзетеміз. Одан бөлек бүкіл әлемдік стандарт бәсекесіне төтеп беретін экологиялық таза тағамдар мен өндіріске қажетті шикізаттарды өндіре аламыз. Сондай-ақ, өнімдерімізді экспортқа шығара аламыз. Шипалы қымыз бен шұбат өндірудің кластерлік жүйесін құру қажеттілігі де талас туғызбайды. Мұндағы мақсат – бөбектердің тағамын өндіру, шипажайлар мен емханаларды шипалы сусынмен және нәрлі тағамдармен қамту болмақ. Шұбат өндірісі бар болғанымен, әлі де көбейтуді қажет етеді, қымыз өндірісі төмен, тіптен жоқ деуге болады, ал, қазір бүкіл шетелдіктер қымыз ішуге көшіп, оны әлемге танылған бренд өнімге айналдырып жатыр. Кезегін күтіп тұрған осындай міндеттер ойдағыдай жүзеге асу үшін отандық технология мен отандық өнімге деген халықтың сұранысы мен қызығушылығын оята білу қажет деп есептеймін. Осыған сай арнайы заң қабылдау қажет. Міне, үйірлі жылқы шаруашылығын дамыту арқылы тек азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай халықты жұмыспен қамтамасыз етіп, табиғатқа да, экологияға да тигізер пайдасы мол екен.

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін өзіміздің байырғы мал тұқымдарын көбейту арқылы ауыл шаруашылығын да, азық-түлік қауіпсіздігін де қорғай аламыз. Бұл істе жекелеген кәсіпкерлердің, қалталылардың мүддесін емес, елдің мүддесін ойлауымыз орынды. Бізге бейім етті, сүтті мал тұқымдарын көбейту бірінші мемлекеттік бағдарлама болуы керек. Біздің мақсатымыз өз нарығымызды 100 пайызға толтырып өзімізбен бауырлас көрші мемлекеттерден қалмауымыз керек. Біздің асыл тұқымды малдарға басқа мемлекеттің қызығуын қамтамасыз етуіміз керек. Қой, сиыр, жылқа асылдандыруда алдыңғы қатарда болуымыз шарт.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность: угрозы и их отражение, 1994 год
2. «Асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 9 шілдедегі №278 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000278_#z24
3. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар // [http://](http://www.akorda.kz)

www.akorda.kz

4. www.primeminister.kz
5. <https://egemen.kz/article/mal-sharuashylygy-gyn-damytudagy-manyzdy-kadam>
6. <http://www.ortcom.kz/astanada-auyl-sharuashyly-y-investor/>
7. <http://zhasalash.kz/>
8. «Ауыл шаруашылығы экономикасы», Абдильдина Л.И., Бельгибаев К.М.-Алматы: Кайнар, 1996-608с.
9. <http://www.egemen.kz/>

Шаншарбаева Ботакоз Сейдалыевна
Докторант 2-го курса юридического факультета
(Ph.D) докторантуры КазНУ имени аль-Фараби, м.ю.н.,
старший преподаватель кафедры Правовых дисциплин КазАТиСО, 88bota88@mail.ru

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ НОРМ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СИСТЕМЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИНУЖДЕНИЯ

Резюме. Индивидуальная превенция земельных правонарушений и их последствий подразумевает осуществление системы мер воспитательного, а при необходимости правового характера, направленного на коррекцию поведения конкретных земельных правонарушителей в сторону законопослушания, а также, способствующих прекращению определенными лицами, противоправных проступков в сфере земельных отношений.

Түйін. Жер құқық бұзушылықтарының және оның салдарларының жекеше алдын алу тәрбиелеу сипатындағы, ал қажет кезінде құқықтық сипаттағы заңға бағыну жағындағы жер құқықбұзушылықтарын жасаушылардың тәртібін түзеуге бағытталған, сонымен қатар жер қатынастары аясындағы құқыққа қайшы теріс қылықтарды тоқтатуға әкелетін шара жүйесін іске асыруды қарастырады.

Summary. Individual prevention of land offenses and their consequences means implementation of system of measures educational, and in need of the legal character directed to correction of behavior of specific land offenders towards law-abiding and also, promoting the termination by certain persons, illegal offenses in the sphere of the land relations..

Одним из важнейших условий деятельности собственников земельных участков и землепользователей, являющихся хозяйствующими субъектами в сфере земельных, сельскохозяйственных и иных отношений, является совершенство и стабильность земельного законодательства, незыблемость правового регулирования которых выражается в определенных правилах поведения, оптимально способствующих земельному правопорядку и безопасности. И в этом аспекте неумолимо значение права как организующего фактора, устанавливающего свод формализованных норм общественного поведения обязательных для исполнения. Указанные нормы находят выражение в форме нормативно-правовых актов, которые в совокупности составляют действующее законодательство Республики Казахстан, регламентирующее все виды земельных отношений.

Для того чтобы обеспечить эффективность деятельности собственников земельных участков и землепользователей, защитить их от противоправных посягательств с чьей бы то ни было стороны, государство вынуждено применять меры государственно - правового принуждения, направленных для создания оптимальных и безопасных условий их функционирования.

Государственно - правовое принуждение, одной из составных частей которого является административно - правовое принуждение, осуществляется посредством юрисдикционных, правоприменительных актов. Сами по себе юридические нормы лишь предусматривают возможность принуждения. Реально же властно-принудительные свойства правового регулирования концентрируются в актах применения права. К тому же существование общественного правопорядка и безопасности в сфере земельных отношений, в условиях сегодняшнего дня, без использования принудительных мер правового характера представляется проблематичными. В указанном аспекте необходимо отметить, что именно правовое принуждение выполняет функцию одного из средств охраны существующего правопорядка и безопасности и представляет собой один из широко распространенных методов государственной деятельности.

Одним из видов правового принуждения в сфере земельных отношений является юридическая ответственность, которая наступает в результате нарушения норм законодательства, регламентирующего земельные отношения.

В теории современного права существуют пять видов юридической ответственности, применяемые за земельные правонарушения, которые классически отражают правовую сущность и юридическое значение этого вида государственно-правового принуждения:

- дисциплинарная;
- материальная;

- гражданско-правовая;
- административная;
- уголовная.

В сфере земельных отношений, для обеспечения правомерного поведения субъектов земельных отношений с целью обеспечения земельного правопорядка, земельной безопасности, сохранности и неприкосновенности земли как объекта собственности и т.д., применяются все виды юридической ответственности.

В современной юридической литературе широко исследуется негативный (ретроспективный) аспект юридической ответственности, где юридическая ответственность рассматривается в различных ее аспектах:

- как разновидность социальной ответственности;
- как правовая категория;
- как правоотношение;
- как ценностное явление [1, с.38].

Мы рассматриваем юридическую ответственность как разновидность социальной ответственности и полагаем, что основанием для возникновения юридической ответственности во всех сферах жизнедеятельности человеческого общества, в том числе и в сфере земельных отношений, всегда является правонарушение (преступление), как противоправное, общественно опасное, виновное и наказуемое деяние, посягающее на общественный правопорядок, безопасность, здоровье, жизнь, права и свободы человека, на собственность и на существующий порядок управления. Нет правонарушения (преступления), нет, и не может быть юридической ответственности.

Таким образом, юридическая ответственность за нарушение норм земельного законодательства - это применение к нарушителю земельного законодательства предусмотренных санкцией различных юридических норм, мер государственного принуждения, выражающихся в виде неблагоприятных последствий, которые наступают для правонарушителя в результате совершенного им правонарушения, и представлены в форме различных лишений, а в частности - лишений личного, организационного и имущественного характера [2, с. 161].

Созвучно сказанному выражает свои мысли и А.Х. Хаджиев, который характеризуя правовую природу юридической ответственности за нарушение норм земельного законодательства, констатирует, что «юридическая

ответственность, принизывая всю систему правового регулирования, призвана обеспечить принудительное исполнение практически всех нормативных предписаний и запретов. Но следует иметь в виду, что юридическая ответственность выступает крайним средством в цепочке правового упорядочения и вступает в действие лишь в случаях отклоняющегося поведения субъектов земельных правоотношений.

Юридическая ответственность представляет собой одну из разновидностей мер государственного принуждения, наступает за совершение правонарушения и состоит в обременении правонарушителя обязанностью претерпевать неблагоприятные последствия личного и имущественного характера...

...В самом широком смысле система юридической ответственности направлена на выполнение охранительных функций, суть которой заключается в защите существующего земельного строя и вытеснении из сферы земельных отношений негативных явлений и процессов. Одновременно она призвана содействовать возникновению, развитию и закреплению, во взаимодействии с другими регулирующими средствами, новых и позитивных тенденций, порядков и правил в земельных отношениях» [3, с. 303-304].

Таким образом, выполняя предназначенные ей правом государственно-правовые функции, юридическая ответственность в сфере земельных отношений выступает в роли фактора, гарантирующего, закрепляющего, регулирующего и охраняющего земельные отношения и именно эти цели во многом обуславливают существование регулятивной и охранительной функции права. К сказанному следует добавить то, что юридическая ответственность не ограничивается кругом названных функций. Спектр ее воздействия значительно шире и она включается в свой состав и иные функции права, такие как:

- воспитательная;
- правовосстановительная;
- организующая;
- карательная и др.

Таким образом, юридическая ответственность является формой социального контроля, составной частью правового регулирования земельных отношений, юридическим средством воздействия на отклоняющееся поведение и на интересы субъекта земельных пра-

воотношений. Юридическая ответственность всегда реализуется в форме правоприменения, имеет свою строго обусловленную законодательством процессуальную регламентацию, обеспечивается силами государственного принуждения и силой органов государственной власти. При этом, некоторые исследователи исходят из того, что социальная роль права предопределила, что под юридической ответственностью как разновидностью социальной ответственности понимается:

- в одном случае, обязанность отвечать (или дать отчет за свои противоправные действия) [4, с.35];
- в другом случае, реализация санкции правовой нормы [5, с.94];
- в третьем случае, разновидность обязанности, которая наносит ущербный, нежелательный характер для субъекта, на которого она возлагается [6, с.41] и т.д.

Юридическая ответственность за земельные правонарушения, посредством угрозы лишиться благ, которыми обладает собственник земельного участка или землепользователь, не только оказывает сдерживающее влияние на удовлетворение собственных интересов субъекта земельных правонарушений, если они не согласуются с правовыми требованиями, но и стимулируют, правда, негативным образом правомерное поведение.

Поэтому многообразие фактических обстоятельств, возникающих в в сфере земельных отношений вызывающих необходимость применения мер юридической ответственности, требует определенной процедуры их обнаружения и привлечения виновного лица к ответственности за со-вершенное противоправное деяние. Поэтому все отношения, возникающие в результате противоправных деяний и их последствий, строго регламентируются нормами действующего законодательства и это необходимо для всемерного обеспечения и защиты прав и законных интересов собственников земельных участков и землепользователей.

Круг субъектов юридической ответственности за нарушение норм земельного законодательства достаточно широк. Ими являются должностные лица органов государственной власти и управления, граждане, ведущие крестьянское (фермерское) хозяйство, владельцы личных подсобных хозяйств, другие работники сельскохозяйственных коммерческих ор-

ганизаций, работники сельскохозяйственных государственных предприятий и учреждений и иные субъекты земельных правоотношений, наделенные свойствами правосубъектности, то есть достигшие определенного возраста и обладающие соответствующей правоспособностью и дееспособностью.

Зачастую юридическая ответственность в сфере земельных отношений достаточно определена. Вместе с тем, классификация различных видов юридической ответственности в сфере земельных отношений за нарушение законодательства свидетельствует об их широком многообразии.

Таким образом, юридическая ответственность за нарушение норм земельного законодательства это логически - правовое последствие антиправомерного поведения лица, противоречащего регулятивному предписанию правовой нормы. Результатом подобного конфликта между требованием закона (правовой нормы) и волевым поведением субъекта является причинение социального вреда, на который общество (государство) с неизбежностью отвечает своей определенной реакцией [7, с. 6].

В системе института юридической ответственности за нарушение норм земельного законодательства, из всех видов юридической ответственности за земельные правонарушения, превалирующая роль отводится административной ответственности, как виду юридической ответственности, имеющему универсально-широкий диапазон принудительно - правового воздействия, так как «административная ответственность является одной из разновидностей юридической ответственности и имеет с ними общие закономерные черты:

- административная ответственность носит принудительный, властный характер;
- административная ответственность дает отрицательную оценку поведения правонарушителя» [8, с. 6-7].

Административная ответственность применяется за нарушение земельного законодательства и причинение вреда земельным ресурсам, либо создания реальной угрозы его причинения, если эти правонарушения по своему характеру, степени общественной опасности не требуют в соответствии с законодательством уголовного преследования.

Меры административной ответственности за нарушение норм земельного законодатель-

ства являются одним из видов репрессии, применяемых компетентными органами государственной власти в отношении лица, виновного в совершении земельного правонарушения. Отсюда следует, что административная ответственность представляют собой способ охраны социальных благ (земельного правопорядка, земельных прав и интересов физических и юридических лиц и т.д.) путем осуществления органами исполнительной власти и судами юрисдикционной деятельности в связи с совершенным земельным правонарушением.

С теоретической точки зрения, в контексте сказанного, являются справедливыми выводы А.Б. Агапова, который среди характерных особенностей административной ответственности выделяет следующие:

1) административная ответственность налагается за правонарушения, не представляющие высокой степени общественной опасности. Вследствие этого карательные санкции государства за такие противоправные деяния именуются административными проступками (правонарушениями), в отличие от них преступления представляют несоизмеримо более высокую степень опасности для общественных и частно-правовых интересов;

2) ответственность по административному праву всегда представляет собой следствие противоправного действия (бездействия) юридического или физического лица. В возникающих правоотношениях всегда участвуют субъекты публично-правовой сферы (области общегосударственных интересов) – органы исполнительной власти и наделенные ее полномочиями должностные лица. Все виды правовой ответственности налагаются органами (должностными лицами) государства, однако одним из участников административного правоотношения всегда является орган исполнительной власти или исполнительно - распорядительный орган местного самоуправления (муниципальный орган);

3) административная ответственность по преимуществу наступает вследствие правонарушений в сфере общегосударственных, а не частно-правовых интересов [9, с. 10].

Однако, следует указать на то, что сама по себе административная правонарушаемость характеризуется высокой степенью латентности (скрытности), что приводит к тому, что их совершение во многих случаях остается «незамеченным», что приводит к тому, что вино-

вный остается не наказанным, а следовательно в его сознании формируется установка о том, что подобное деяние не влечет ответственности и их можно совершать и в дальнейшем.

Кроме того, это чревато и тем, что противоправное поведение в сознании правонарушителя становится явлением «привычным», а частое совершение административных правонарушений может привести к «порочной легкости» в совершении преступлений, то есть противоправных действий с высокой степенью общественной опасности и вредности.

Поэтому надо полагать, что каждый факт совершенного административного правонарушения в сфере земельных отношений, должен приводить к соответствующим правовым последствиям, а виновные должны нести соответствующее совершенному их деянию наказание, тем более, что подобная постановка проблемы является непосредственным условием для реализации одного из принципов реализации административной ответственности – принципа неотвратимости наказания, за совершенное противоправное деяние.

Характеризуя институт административной ответственности, следует обращать особое внимание на то, что институт административной ответственности имеет ряд специфических признаков позволяющих ее дифференцировать от других видов юридической ответственности, и это способствует ее более детальному и углубленному пониманию. К числу таких признаков можно отнести:

- административная ответственность устанавливается только законодательными и подзаконными актами, либо их нормами об административных правонарушениях действовавшего во время совершения этого правонарушения, временем совершения административного правонарушения признается время осуществления указанного деяния независимо от времени наступления последствий;

- компетенцией привлечения к административной ответственности обладают уполномоченные законодательством на то органы, либо должностные лица, которым право привлечения к административной ответственности предоставлено действующим законодательством;

- за совершенные административные правонарушения административные взыскания должны быть предусмотрены действующим законодательством;

- применение административного взыскания не влечет за собой судимости;
- административная ответственность связана с государственным принуждением и отрицательными для правонарушителя последствиями;
- может применяться, как судом, так и другими уполномоченными на то органами;
- меры административной ответственности применяются в соответствии с законодательством, регламентирующим производство по делам об административных правонарушениях;
- порядок привлечения к административной ответственности имеет фиксированные законодательством сроки давности;
- административная ответственность установлена для всех лиц независимо от рода деятельности и профессии, в том числе и для юридических лиц;
- административная ответственность характеризуется множественностью правовых норм, которыми регулируются разнообразные аспекты деятельности органов государственного управления в различных отраслях и сферах жизнедеятельности государства [10, с. 116-117].

Мерой административной ответственности за нарушение земельного законодательства, является административное взыскание, предусмотренное нормами административного законодательства об административной ответственности. Административные взыскания традиционно выражаются в виде морального, либо в материального воздействия на личность правонарушителя.

Некоторые административные взыскания сочетают в себе одновременно и моральное осуждение, и материальное воздействие, и временное ограничение прав нарушителя (например, административный арест, лишение специальных прав, и другие) [11, с. 283]. Вместе с тем, административное взыскание не имеет своей целью причинение физических страданий лицу, совершившему административное правонарушение, или унижение его человеческого достоинства, а так же нанесение вреда деловой репутации юридического лица.

Подводя итоги вышесказанного, следует указать на то, что наиболее применяемыми видами административных взысканий за нарушение норм земельного законодательства является предупреждение и административный штраф.

Правовое значение предупреждения, как самостоятельного вида административного взыскания, состоит в официальной даче органом (должностным лицом), уполномоченным налагать административное взыскание, отрицательной оценки совершенного правонарушения и предостережении физического или юридического лица о недопустимости повторного противоправного поведения в сфере земельных отношений.

По процедуре оформления предупреждение как вид административного взыскания в соответствии с административным законодательством, выносится в письменной форме и является средством предостережения правонарушителя должностным лицом.

Предупреждение в большей степени является мерой морального воздействия и в основном выполняет превентивную функцию, так как способствует прекращению дальнейшей противоправной деятельности.

Список использованных источников:

- 1 Богданова М.С. О понимании юридической ответственности в современных условиях // *Юрист*. – 1997. - № 7. – С. 35-59.
- 2 Жетписбаев Б.А. *Аграрное право Республики Казахстан (часть Особенная): Учебник*. – Алматы: Данекер, 2002. – 218 с.
- 3 Хаджиев А.Х. *Земельное право Республики Казахстан (Общая часть): Учебное пособие / Под ред. д.ю.н., проф. Н.Б. Мухитдинова*. – 2-ое изд. перераб. и доп. – Алматы, ЮРИСТ, 2002. - 376с.
- 4 Тархов В.А. Понятие юридической ответственности // *Правоведение*. – 1973. - № 2. – С. 34-39.
- 5 Лейст О.Э. *Санкции в советском праве*. – М., 1962. – С. 94.
- 6 Черданцев А.Ф., Кожевников С.П. О понятии и содержании юридической ответственности // *Правоведение*. – 1975. - № 5. – С. 40-47.
- 7 Титова Н.И. *Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий*. – М., Юридическая литература, 1978. – С. 6.
- 8 Таранов А.А. *Административная ответственность Республики Казахстан*. - Алматы. Жети - Жаргы, 1997. – 56 с.
- 9 Агапов А.Б. *Административная ответственность: Учебник*. – М.: «Статут», 2000. – 251 с.
- 10 *Административная ответственность в Республике Казахстан: конституционно-правовые проблемы. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора Б.А. Жетписбаева*. – Алматы, 2012. - 352с.
- 11 Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. *Административное право Российской Федерации. Учебник*. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1996. – 680 с.

Абдрасилова Бану Кайратбековна

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет, Шымкент қаласы

Бердекова Роза Мырзаханова

Құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет, banu_abdrasilova@mail.ru

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛДАРЫ

Түйін: Бүгінгі таңда мемлекеттің ұйымдасқан қылмыс және сыбайлас жемқорлықпен күрес саласындағы ең басты назары экономикалық даму процестерінің басқарылуына, ұйымдық құрылымдық буындардың тиімді жолдарына, ішкі өзін өзі бақылау жүйесін құруға және қылмыстылықты тазартуға аударылуы тиіс. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлықпен күрестің басты бағыты - оның алдын алу, яғни, оның себептері мен шарттарына ықпал жасау болуы керектігін ескерген жөн деп есептеймін.

Халқымызда «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» деген қанатты сөз бар. Сондықтан да, құлқынның қамын ойлаған кейбіреулердің теріс әрекеті бүкіл ұжымға кері әсерін тигізбеуі үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірлесе ымырасыз күрескеніміз дұрыс.

Резюме: Понятие «коррупция» рассматривается в двух аспектах — философском (широком) и социально-юридическом (узком). В широком смысле — это порча, упадок. Обладая свойством полисемии, коррупция не является отклонением от нормы и имея латинское происхождение, термин «коррупция» означает: 1) соращение, подкуп; 2) порядок; 3) извращенность, превратность (мнений), расстройство, расшатанность, плохое состояние здоровья. В целом те же значения указанный термин имеет в романских, германских и славянских языках. В некоторых славянских языках «коррупция» понимается как взятка; глаголы, например, «корумпирати» — на сербскохорватском переводятся как «подкупать, давать взятки», а прилагательные, например, «корупенеску» — на чешском буквально означают «подкупной, продажный».

Summary: The concept "corruption" is considered in two aspects — philosophical (wide) and social and legal (narrow). In a broad sense is a damage, decline. Having property of polysemanticism, corruption is not an aberration

and having Latin origin, the term "corruption" means: 1) seduction, bribery; 2) order; 3) perversity, falsity (opinions), frustration, looseness, ill health. In general the specified term has the same values in Romance, German and Slavic languages. In some Slavic corruption languages it is understood as a bribe; verbs, for example, of "korumpirata" — on Serbo-Croatian are translated as "to bribe, bribe", and adjectives, for example, to "korupenesk" — on Czech literally mean "bribeable selling".

Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 Жарлығында мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының негізгі бағыттарын одан әрі айқындалды. Жарлық Қазақстанға әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына кіруге мүмкіндік берген азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыру, ұлттық экономиканың өсуі, бизнесті жүргізу жағдайларын, халықтың құқықтық сауаттылығы мен әлеуметтік белсенділігін жақсарту, электрондық үкіметті енгізу жөніндегі қолданылып жатқан шаралар да заңға бағыну мәдениетін және жүріс-тұрыстың жалпы қабылданған сыбайлас жемқорлыққа қарсы модельдерін қалыптастыру үшін алғышарттар жасайды.

Сонымен бірге экономиканың одан әрі өсуі, халықтың әл-ауқатын арттыру, әлемнің неғұрлым дамыған бәсекеге қабілетті отыз елінің қатарына кіру жөніндегі өршіл міндетті жүзеге асыру бойынша стратегиялық міндеттерді шешу мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын жаңғыртуға негізделген жаңа жүйелі шаралар қабылдауды және оны іске асырудағы азаматтық қоғам институттарының рөлін арттыруды талап етеді, бұл сыбайлас

жемқорлық көріністерін барынша азайтуға мүмкіндік берері сөзсіз.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы – адамдардың қоғамдық демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне сызат түсіретіні даусыз.

Сыбайлас жемқорлық деп мемлекеттік қызметті атқаруға уәкілетті адамның не оған тенестірілген адамның лауазымды тұлғалардың қызметтік өкілеттігін өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықтылық алу не басқа адамға немесе ұйымға зиян келтіру мақсатында қызмет мүдделерін кереғар пайдалану нәтижесінде жеке адамның заңды құқықтары мен мүдделеріне, қоғамның, мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеліп соғатын заңсыз іс-әрекеттерді айтамыз.

Сыбайлас жемқорлық туралы 1998 жылы 2 шілдеде «Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы» Заң қабылданды.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 23 желтоқсандағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің 2006 - 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы» Жарлығы жарияланды.

2003 жылы 25 қыркүйекте «Сыбайлас жемқорлыққа күрес мәселесі бойынша бірқатар заңды актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 14 сәуірдің «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қыметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту жөніндегі шаралар туралы» Жарлығы қабылданды.

2007 жылғы 21 шілдеде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалаық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңы. Осы заңға сәйкес парақорлық (пара алғаны, пара бергені, парақорлыққа делдалдық) үшін қылмыстық жауаптылық және жаза күшейтілді.

Жемқорлық әлемнің көптеген елдеріне тараған, қалыптасқан қылмыстық болып табы-

лады. Жемқорлық (коррупция) сатып алу деген ұғымды білдіретін латын сөзінен шыққан, орыс тілінде кең қолданылатын сөз, біздер оны сыбайлас жемқорлық деп аударып, заңымызда да солай тұжырымдалған.

1979 жылы БҰҰ-дың Бас Ассамблеясы және сыбайлас жемқорлық мәселелері жөніндегі аймақаралық семинар (Гавана 1990 ж.) мынадай анықтаманы ұсынды: «Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке адамның немесе бір топ адамдардың қызмет жағдайын өз басының мүддесіне қарай пайдалануы және мемлекеттік қызметкерлердің қызмет бабын заңсыз пайда алуға бағыттауы» [1].

Енді бір анықтама 1999 жылғы «Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы» атты Еуропа Кеңесінің Конвенциясында берілген, онда: «Сыбайлас жемқорлыққа – мемлекеттік, муниципалдық немесе өзге де қоғамдық қызметшілердің немесе коммерциялық не өзге де ұйымдардың қызметшілерінің өз мәртебесін кез келген мүлікті заңсыз алуы, оны иемденуге құқықты болуы, қызметті немесе жеңілдікті пайдалануы, сондай-ақ аталған тұлғалардың осындай мүлікті, оны иемдену құқығын басқа тұлғаға беру, қызмет көрсету және жеңілдіктер ұсыну жатады» [2].

Кейбір ғалымдардың пікірінше осы анықтама толық емес, себебі сыбайлас жемқорлық құбылысы құқық ұғымының шеңберінен әлдеқайда кең.

М.О. Нәукенов: «Сыбайлас жемқорлық» және «ұйымдасқан қылмыс» ұғымдарын бірібірімен байланыстыра қарауды ұсынады. Оның пікірінше, сыбайлас жемқорлықты ұйымдасқан қылмыс өкілдері мемлекеттік органдар жұмысын «бақылау» құралы ретінде пайдаланады, бұндай жағдайда қылмысты әлеуметтік тұрғыдан бақылау бейтараптанады, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыс өкілдері билік органдарын өз мақсатына жету үшін пайдаланады және саяси шешімдер қабылдауда ықпал жасайды [3].

А.С. Қалмұрзаев сыбайлас жемқорлықты: «кез келген қызметкердің қызмет жағдайын пайда күнемдік мақсатында пайдалануы», - деп сипаттайды [4].

Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңының 2-бабына сәйкес: «Мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген

адамдардың лауазымдық өкілеттілігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүлктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүлктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұғынылады» [5].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев атап өткендей: «Сыбайлас жемқорлық – бұл ғаламдық мәселе, одан әлемнің бірде-бір мемлекеті, бірде-бір саяси жүйе, бірде-бір саяси тәртіп қорғалған емес» [6].

Қазіргі отандық әдебиеттерде: «Сыбайлас жемқорлық - (латын тілінен «corruptio» - пара беріп сатып алу, құқық бұзу, құлдырау деген мағынаны білдіреді) деп қоғамдық және саяси қызметкерлердің, лауазымды тұлғалардың сатқындығын, оларды сатып алуды, яғни саяси, экономикалық, әскери және тағы басқа да салалардағы қызметкерлердің қолындағы билігінің мүмкіндіктерін және қызмет бабын жеке басын байыту мақсатында пайдалануын айтады».

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше: «Сыбайлас жемқорлық - бұл кез-келген лауазымды тұлғаның өзіне және тағы басқаларға заңсыз жолмен пайда әкелу мақсатында жасаған қылмысы [7].

Жоғарыда келтірілген анықтамаларды талдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады:

- сыбайлас жемқорлық құбылысының өзіне тән белгілері бар;
- сыбайлас жемқорлық - бұл, ең алдымен, әлеуметтік құбылыс;
- халықаралық құжаттарда жемқорлықтың нақты анықтамасы жоқ;
- әрбір мемлекет қазіргі құқықтық дәстүрлер негізінде өздерінің жемқорлыққа қарсы құралдар жиынтығын анықтайды;
- жемқорлық ұғымы қазіргі қоғамдағы жемқорлықтың құқықтық анықтамасына негізделмеген.

Сөйтіп, айтылғандарды қорыта келе, сыбайлас жемқорлық - бұл екі жақ арасындағы «мәміле» деп тұжырымдауға болады, оның бірі – өз лауазымдық өкілеттігін заңға қарсы пайдаланатын мемлекеттік немесе жеке қызметте жұмыс істейтін тұлға, екіншісі – мем-

лекеттік немесе жеке құрылымды өз басының пайдасы, яғни материалдық жағдайын көтеру, артықшылық алу, заңда көзделген жауапкершіліктен таю тағы үшін пайдаланатын адам. Осындай құбылыс екі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін:

1. мемлекеттік қызметшінің өзі алдына келген адамды пара, сыйақы беруге мәжбүрлейді.

2. белгілі бір адам, бұл ұйымдасқан қылмыс өкілі болуы мүмкін, мемлекеттік қызметшіге көп жағдайда психологиялық қысым көрсетіп, оны «сатып алу» мақсатында пара, сыйақы алуға итермелейді [8].

Сыбайлас жемқорлықтың түрлері мен типологиясын қарастыру үшін, сыбайлас жемқорлық субъектілерінің қызметтік бабын өз басының пайдасына пайдалануына, пара беруші мен пара алаушының мәртебесіне, пара берушінің өзіне алған пайдасына, пара берудің мақсатына, сыбайлас жемқорлықтың таратылуы және жиілігіне қарай келесі жіктелімге назар аударалық [9].

Сыбайлас жемқорлықтың кеңістік ерекшеліктерін талдау кезінде айқындалғандай, елдегі сыбайлас жемқорлықтың өріс алу дәрежесі экономиканың даму деңгейіне тікелей байланысты. Алайда керісінше фактіні байқауға да болады. Халықаралық Валюта қоры жүргізген зерттеудің нәтижесі бойынша сыбайлас жемқорлық ел экономикасының дамуына едәуір кедергі келтіреді. Сондай-ақ сыбайлас жемқорлық елге келетін инвестициялар легін қысқартатыны, дарынды адамдарды өнімсіз жұмысқа тартатыны, бай табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалануға жол беретіні, сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық құрылымдық экономикалық өркендеуді арттыруға бағытталған реформалардың жүргізілуін тежейтіні айқындалды. Елдің табиғи ресурстармен (орман, минералдық, су ресурстары) жақсы қамтылуы да сыбайлас жемқорлықтың дамуының бір факторы болып есептеледі. Елдегі бұндай байлыққа екі тұрғыдан қарауға болады. Бір жағынан, елде бай табиғи ресурстардың болуы ел экономикасы өркендеуінің негізі болып, сыбайлас жемқорлықтың төмендеуіне себеп болуы керек. Екінші жағынан, табиғи байлық ел экономикасының өркендеуін емес, өзіне пайда алуды мақсат тұтқан сыбайлас жемқорлық субъектілерін қызықтырады [10].

Халықаралық Валюта қоры жүргізген зерттеу көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық мем-

лекетке түсетін жылдық табысты төмендетеді, себебі салық төлеушінің, салық төлеуден заңсыз босатудың мүмкіндіктері пайда болады немесе салық басқармасы әлсіз жұмыс істейді. Жемқорлықтың өріс алу себептерінің аса маңыздысы - мемлекеттік және жеке секторлар қызметкерлерінің еңбекақы көлемі [11].

Әрине, еңбекақысы төмен болғандықтан, шенеуніктер қосымша табыс көздерін іздестіреді, осындай жағдайда шенеуніктер ресми қызметтік міндеттерін асыра пайдаланып, пара алады. Мемлекеттік қызметшілердің табысы үлкен көлемді болғандықтан, олар өз қызметінің қауіпсіздігін және тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қарамағындағы қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасамауына жағдай туғызады: қызмет бабында өз міндеттерін адал да мінсіз орындаған қызметшілерді көтермелейді, сыйақы беруге ұсынады, заңды түрде лауазымын көтереді. Осындай жағдайда лауазымды тұлғалар өз қызыреті шеңберінен шықпауға, заңды бұзбауға, әділ әрі адал болуға тырысады [12].

Білім беру жүйесі экономиканың өрістеуінің аса маңызды жетістіктерінің бірі болып саналады. Қоғамның білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым моральдық-адами және құқықтық нормалардың бұзылуы өте сирек кездеседі. Осыған орай, қоғамның білім деңгейі мен сыбайлас жемқорлықтың даму деңгейінің арасында тиісті дәрежеде байланыс бар деген ойдамыз. Айтылғандарды қорытындылай келе, айтатымыз:

- жағымсыз әлеуметтік-экономикалық факторлар кез келген мемлекетте сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы, өрістеуі және таратылуының себептері болып табылады.

- алайда жоғарыда көрсеткеніміздей, әлеуметтік-экономикалық факторлар белгілі бір жағдайларда сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін қолданылған құралдар болуы әбден мүмкін.

Саяси себептер. Тәжірибе көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық мемлекеттің экономикалық және саяси дамуына кері әсер етеді [13].

Сыбайлас жемқорлықтың дамуына ықпалын тигізетін саяси факторларға мемлекеттік құрылымның ерекшеліктерін жатқызуға болады. Қоғамның демократиялануына байланысты сыбайлас жемқорлық «жаңа» салаларды игерді, бұл – саяси партияларды, электораттық лауазымдық қылмыстарды қаржыландыру, сайлауда сайлаушылар дауысының басым

көпшілігін алуды қамтамасыз ету үшін саяси демеушілер жүйесін дамыту. Демократияландыру үдерісі саяси қызметті жүзеге асыру үшін орталық биліктің біршама өкілеттіктерін аймақтық және жергілікті билікке беруді көздейді, ал бұндай жағдай кейбір басшыларға жаңа конституциялық өкілеттіктерін асыра пайдалануға мүмкіндік береді.

Осы пікірге Швейцария мемлекеті дәлел бола алады, ондағы демократияның тарихи тамыры тереңде жатыр. Тарихи дерек көздер көрсеткендей, мемлекетте басқару нысанының күрт өзгеруі де мемлекеттік құқық бұзушылықпен қатар жүреді, ал халық ондаған жылдар бойы саяси тұрақсыздықтан зардап шегеді [14].

Мемлекетте қоғамдық - саяси бостандықтың орнығуы азаматтардың өзін мемлекеттің толық құқылы мүшесі ретінде сезінуге, билікті жүзеге асыруға, қоғамның істеріне араласуға бейімдейді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құралы ретінде әлеуметтік-құқықтық бақылау Жапония мен АҚШ-та кең өріс алды.

Сөйтіп, жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды шығаруға болады:

- бостандыққа ие азаматтық қоғам - мемлекетте жемқорлық деңгейі өте төмен болуының кепілі.

- саяси тұрлаулылық, үкіметтің, басшылардың жиі ауысуы, сыбайлас жемқорлықтық өрістеуінің басты шарты.

- мемлекеттің жалпы саяси бағытының жиі өзгеруі елдегі әлеуметтік - экономикалық ахуалдың тұрақсыздығына әкеп соғады.

Ұйымдық-институционалды себептер. Соңғы кездері жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық мемлекеттіліктің институционалды негіздеріне сіңіп, олардың қызметінің тиімсіздігі, дұрыс ұйымдастырылмауы салдарынан, есеп беру және бақылау жүйесінде нақтылық болмағандықтан кең өріс алуда. Мемлекеттің ұлттық экономикаға араласу факторына нақтырақ тоқталайық. Экономика саласында мемлекеттің өкілеттігі кең тараған жағдайда сыбайлас жемқорлықтың дамуына алғышарттар қалыптасады, ал бұл – «мемлекет қоятын шектеулерден қашудың бірден бір тәсілі».

Билік және сыбайлас жемқорлықты бақылау бір-бірімен тығыз байланысты екені баршамамызға мәлім. Сыбайлас жемқорлық – биліктің қауқарсыздығының көрсеткіші. Нақты

институционалды ұйымның болмауы, қызметтің егжей - тегжейлі регламенттенбеуі, құқық бұзушылықтың бақыланбауы және жасалған қылмыс үшін жауапқа тартылмауы - басқару аппаратының қауқарсыздығына және сыбайлас жемқорлықтың дамуына әкеп соғады .

Құқықтық сипаттағы факторлар. Сыбайлас жемқорлық - бұл әлеуметтік жауыздық, біріншіден мемлекетке үлкен қаржылық нұқсан келтіреді, екіншіден мемлекеттік биліктің беделіне залал келтіреді, үшіншіден қоғам мен мемлекет билігінің өкілеттіктерін моральдік түрде құлатады. Мемлекеттік аппараттың тиімсіз ұйымдастырылуының салдарынан қоғамда құқықтық реттеудің кемшіліктері де орын алуы ықтимал. Құқықтық реттеудің кемшіліктеріне кейбір елдердің заңнамасында сыбайлас жемқорлық сипатындағы мәмілелер жасасқаны үшін қылмыстық жауапқа тарту және жазалау жүйесінің болмауы, мемлекеттік қызметті өтеу жөніндегі нақты ережелер мен регламенттің жоқтығы жатады. Ал бұндай жағдай ұйымдасқан қылмыспен астасып жатқан кәсіпкерліктің және биліктің тығыз байланыста жұмыс істеуіне өте тиімді. Осыған орай фаворитизм, протекционизм, лоббизм өркендеуде. Сонымен қатар непотизм мен саяси демеушілік те кең тараған. Сыбайлас жемқорлық қалыпты нормаға айналады. Ал бұл – құқық қорғау органдарының, көп жағдайда осы органдардың өзі де сыбайлас жемқорлыққа малынған, біріншіден, институционалды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге күші жетпейді, екіншіден құқық қорғау органдарын сыбайлас жемқорлық субъектілері өз заңдарына бағындырады .

Қылмыс жасағандардың басым көпшілігі жазаға тартылмағандықтан, қылмыстық істерін одан әрі жалғастыра береді. Көп жағдайда сот жүйесі сыбайлас жемқорлық субъектісіне қатысты өз бетінше және тәуелсіз шешім шығара алмайды. Тәуелсіз құрылымдар енгізілген бірқатар елдер (АҚШ-та тәуелсіз прокурор, Гонгконгта, Сингапурде, Малайзияда, Тайванда тәуелсіз комиссия) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ісінде нақты жетістіктерге қол жеткізді. Бұндай мекемені құру кезінде билік пен мүлік, саясат пен ақша мәселесі жүйелі шешімін табуы керек.

Мәдени-этикалық сипаттағы факторлар. Сыбайлас жемқорлыққа мәдени - этикалық факторлардың ықпал етуіне баға беру жеңіл емес, себебі бұл сала «материалды емес» .

Алайда қоғамның мәдениеттілігін сыбайлас жемқорлықтың негізгі себебі ретінде қарастыруымыз тиіс. Дін, мәдениеттің ажырамас бөлігі бола тұрып, қоғамда сыбайлас жемқорлықтың дамуының алғышарттары болуы мүмкін. Сондықтан қоғамда бір әрекет норма деп танылса, оны қылмыс деп жариялау қиындық келтіреді [15].

Осы жағдайға орай мынадай мысал келтірейік. Қытайда басты идеология конфуциандық болғанын білеміз, оның қағидаттары бойынша халық жоғары қызметтегі адамдарды «әкеміз» деп қарастырған. Сондықтан қабылдауға келмегеннен гөрі, қабылдауға сыйлықсыз келгені наразылық туғызған. Байқағанымыздай, бір елде кейбір құбылыс сыбайлас жемқорлықтық деп танылса, екінші елде оны сыпайылық танутышылық деп біледі. Мәселен, «керек» адамды мейрамханаға шақыру, «ерекше» бір көмегі үшін біреуге құнды сыйлық беру, жоғары оқу орнына түсуге көмектесу тағы сол сияқты этикаға жатпайтын қылық деп танылмайды

Сөйтіп, сыбайлас жемқорлық - бұл, біріншіден, мемлекетке үлкен қаржылық нұқсан келтіреді, екіншіден, мемлекеттік биліктің беделіне залал келтіреді, үшіншіден, қоғам мен мемлекет билігінің өкілеттіктерін моральдік тұрғысынан құлдыратады. [16].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. 1979 жылы БҰҰ-дың Бас Ассамблеясы және сыбайлас жемқорлық мәселелері жөніндегі аймақаралық семинар (Гавана 1990 ж.)
2. «Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы» атты Еуропа Кеңесінің Конвенциясы 1999 жыл
3. Нукенов М.О. Проблемы борьбы с коррупционной преступностью. Автореф. дисс. ...на соиск.д.ю.н. -Алматы, 2005.-с.25.
4. Алауханов Е. Сыбайлас жемқорлықпен күресу: теория және практика. -Алматы.-2009. -102б.
5. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы. 1998 жыл 2 шілде
6. Президенттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу туралы жасаған баяндамасы.// Егемен Қазақстан. 7 қараша 2008жыл. -2б.
7. А.Н. Ағыбаев Қылмыстық құқық. Алматы, 2009

8. Абдыкаримов О. Борьба с коррупцией – дело всего народа // Казахстанская правда. - 23 октября. - 2007. - с. 8.

9. Тобжанова Ж. Сыбайлас жемқорлық қылмысының криминологиялық сипаттамасының құрылымы және элементі // Тура би. - 2013. - №9. - 176.

10. Турсынбаев Д. Причины и условия, порождающие коррупцию в Республике Казахстан. // Фемида. - №2. 2008. С. - 13-15.

11. Сулима И.И., Сулима Е.В. Природа коррупции и образование // Коррупция в органах государственной власти: природа, меры противодействия, международное сотрудничество. Н.Новгород, 2001. С.- 253-259.

12. Лунеев В.В. Коррупция: политическое, экономические, организационные и правовые

проблемы. // Государство и право. 2000. №4 – С.106.

13. Назмышев Р. Потенциал и полномочия совета. // Казахстанская правда. - №94. 2008. – С. 2.

14. Колоколов Н.А. Почему процветает коррупция на региональном уровне. // Коррупция в органах государственной власти: природа, меры противодействия, международное сотрудничество. Н.Новгород, 2001. – С.- 176-184.

15. Турсынбаев Д. Причины и условия, порождающие коррупцию в Республике Казахстан. // Фемида. №2. 2008. – С 13-15.

16. Корчагин А.Г. Экономическая преступность. Владивосток: Изд-во Дальневост, 1998. – С. 60.

Адилгазы С.

«Құқықтану» мамандығының докторанты:

І.Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университеті, e-mail: serikhan@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАРТТАРҒА АРНАЛҒАН ИНТЕРНАТ-ҮЙЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы қарттар үйінің құқықтықтарын қорғауға байланысты туындайтын мәселелерді шешудің кешенді жүйесін дайындау. Сонымен қатар қарт үйінің құқықтарын қорғаудың халқаралық деңгейде қорғауға байланысты шет мемлекеттердің және отандық ғалымдардың қарт азаматтардың құқықтарын қорғау бойынша ғылыми еңбектеріне талдау жасалып, ұлттық заңнаманың халқаралық стандарттарға сәйкестігіне талдау жасау халықаралық құқық қорғау шарттарын имплементациялау және стандарттарды есепке ала отыры, Қазақстан Республикасында қарттар үйлерінің құқықтық жағдайына байланысты мемлекеттік органдармен басқада ұйымдардың қарт адамдардың құқықтарын қорғауға байланысты заңды өкілеттіліктеріне талдау жасалды.

Резюме. В этой статье рассматривается комплексная система решений вопросов по защите прав пожилых граждан. Также на международном уровне рассматривались научные работы как иностранных так и отечественных ученых, проверялось национальное законодательство на соответствие с международными стандартами на основе имплементации и стандартизации международных правозащитных соглашений защиты прав пожилых граждан и анализировались юридические представительства государственных органов и других организации в Республике Казахстан по защите прав пожилых людей.

Summary. This article discusses the integrated system solutions to the issues to protect the rights of senior citizens. at the international level is also considered the scientific work of both foreign and domestic scientists tested national legislation on line with international standards on the basis of the implementation and standardization of international human rights protection treaties the rights of older people and analyzed the legal representation of state bodies and other organizations in the Republic of Kazakhstan on protection of elderly rights of people.

Біздің қоғамда шығыс мәдениеті негізінде қарт адамдарға қамқорлық жасау балалардың моральды парызы болғандықтан, қарт адамдардың барлығына сыйластықпен қарайтындығын атап өту жағымды. Бірақ практикада бұл көбінесе шынайылыққа қарағанда орындалуы қиын болып тұр. Біздің қоғамда еңбекке қа-

білетті балалары болсада жалғыз тұратын қарт адамдар аз емес. Сонымен қатар, туыстарымен бірге тұрсада үйде жәбір, қатал қарым қатынас және әлеуметтік изоляция көретін қарт адамдар жиі кездесетін жағдай. Соңында, қарт жастағы адамдардың көпшілік бөлігі тонаудың құрбаны болады және жасынан, физиологиялық жағдайынан қарсы топтағы басқа адамдардан жәбір көреді. Өкінішке қарай, бұл жағдайларда дәстүр негізінде көмек көрсете алмайсың. Оның үстіне, біздің ел өзін бәрінен бұрын дәстүрлі емес, құқықтық мемлекет ретінде көрсетеді. Сондықтан негізгі құқық қарт адамдардың қажеттіліктері мен қызығушылықтары жөнінде заң шығарушы орган деңгейінде бекітілуі керек.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) жіктеуіне байланысты қарт адамдар бірнеше санаттарға бөлінеді: жас аралығы 60 тан 70 – қарт адамдар; жас аралығы 75 тен 89–кәрі адамдар; 90 жастан жоғары жастағы адамдар ұзақ өмір сүрушілер ретінде жіктелген. [4, б.17]

Қазақстан Республикасындағы тұрғындары бойынша барлық қарт адамдардың саны қазіргі уақытта 20-30 % шамасында.[6, б.14] Бүкіл әлем сарапшыларының есептеуі бойынша БҰҰ ДДҰ, 60 жастан асқан адамдардың саны 2025 жылға қарай 1,2 млрд жетеді деп көрсеткен және 80 жастан асқан қарт адамдардың саны радикалды түрде өсуі ықтимал. Бұл деректер бойынша қорытынды шығаратын болсақ демографиялық даму үрдісі бойынша халықтың қартаюы белсенді түрде жүріп жатқанын көрсетеді. Оны қалыптасуы мен болуы мынадай себептермен түсіндіріледі: біріншіден демографиялық мінез–құлықтың өзгерілуі (неғұрлым кеш некеге тұруы, бала туудың төмен деңгейі т.б). Екіншіден, халықтың өмір сүру ұзақтығына байланысты, яғни медициналық технологиялардың жетілуі және медициналық көмектің дамуына қатысты. Үшіншіден, қоғамда егде жастағы адамдарға үнемі әлеуметтік қолдау көрсету. Бұл қоғамда адамдардың ұзақ және қолайлы өмір сүруіне жағдай жасайды. Батыс мемлекеттерде қарт жастағы адамдар аз қорғалатын тұрғындардың санатына жатқызатын

арнайы құқық нормаларымен реттеген. Қарт адамдардың осы санаттағы адамдардың қатарына жатқызылуының ең басты себебі жасы болып табылады. Әлемнің көптеген мемлекеттерінде қарт адамдардың жасы 60 және оданда жоғары жас аралығы құрайды.

Бүгінгі күні елімізде қарт адамдардың құқықтары мен бостандықтарының тікелей реттейтін бірден-бір нормативтік-құқықтық акт жоқ, алайда зейнетақымен қамсыздандыру, денсаулық және медициналық қамсыздандыру, әлеуметтік қызмет көрсету, мәдениет іс-шараларына қатысу, демалысты ұйымдастыру және «Ұлы Отан соғысының қатысушылары, мүгедектері және оған теңестірілген тұлғалардың жеңілдіктері және оларды әлеуметтік қорғау» туралы ҚР заңы тағы да басқалармен қосқанда қарт адамдарды әлеуметтік қорғауды жүзге асыратын нормативтік-құқықтық актілер бар. Нәтижесінде қарт адамдардың қажеттіліктері мен қарт жастағы халықтың мәселелері толық емес деңгейде қолданыстағы заңнамамен-лармен қорғалған.

Қарттар үйі Қазақстанда алғаш рет 20 ғ-дың 50 – 60-жылдарында құрылып, күн көрісі төмен, еңбеке жарамсыз азаматтардың әлеуметтік жағынан қолдау мақсатымен жұмыс істей бастады. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында қарттар үйі мемлекет тарапынан оның ішінде жергілікті бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылады, әлеуметтік қорлардан, зейнетақы қорларынан, сонымен бірге жеке және заңды тұлғалардың қайырымдылық жарналары, жарты ай мен қызыл крест ұйымдарының ізгілік мақсатта көрсетілген қаражаттары есебінде қаржыладырылып келеді. "Ақылы қызмет көрсетулерден түсетін қаражат" деген ағымдағы шотына аударылатын және мақсатты орны бойынша материалдық-техникалық қамтамасыз етуге, тамаққа, медициналық көмек көрсетуге, әлеуметтік-тұрмыстық және еңбекпен оңалтуға бағытталған шараларды жүзеге асыруға, мәдени-бұқаралық жұмыстар жүргізуге, еңбекпен емдеу шеберханаларын, қосалқы шаруашылықты дамытуға, еңбек процестеріне белсенді қатысушы қамқорлықтағыларды мадақтауға, қосалқы шаруашылық, еңбекпен емдеу шеберханаларының қызметкерлеріне еңбекақы төлеуге жұмсалатын, жарғылық мақсаттарға сәйкес заңдарда белгіленген тәртіппен қосалқы шаруашылықтың, еңбекпен емдеу шеберханаларының қызметі-

нен, ақылы қызмет көрсетулерден алынатын қаражаттары болуы мүмкін.

Қарттар үйінің жанынан мемлекет қамқорлығындағы адамдардың негізгі санатына зиян келмейтіндей және қарттар үйіне орналасатын адамдар кезегі болмаған жағдайда тұрмыстық және медициналық қызметке мұқтаж қарт азаматтардың уақытша және тұрақты тұруы үшін ақылы бөлімшелер ашуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге жеке және заңды тұлғалардан демеушілік және қайырымдылық көмегі ретінде түсетін қаражаттар қарттар үйінің шотына демеушілік және қайырымдылық көмек көрсету үшін аударылады және олар өз бағытында жұмсалады. Мысалы қарттар үйінде тұратын бір адамның айлық шығыны орта есеппен 15 мың теңгені құраса, оның бес мың теңгесі қарияның зейнетақысы есебінен өтеледі. Коммуналдық қызмет көрсетуге, жөндеуге, тамаққа байланысты шығынның көп бөлігі мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен өтеледі.

Қарттар үйі – жасы ұлғайып, асыраушысынан айырлған және қараусыз қалған қарттарды әлеуметтік қорғау нысандарының бірі болып табылатын мемлекеттік мекеме. Сонымен бірге Қарттар мен мүгедектерге арналған жалпы үлгідегі қарттар үйі, пансионат күтім жасауды, тұрмыстық және медициналық қызмет көрсетуді, әлеуметтік еңбек арқылы бейімделуді қажет ететін қарттар мен мүгедектердің тұрақты тұратын жеріне айналған дәрігерлік-әлеуметтік мекеме болып табылады. Қазақ және орыс тілдерінде өзінің аты жазылған мөрі мен бұрыштамасы, сондай-ақ белгіленген тәртіп бойынша бекітілген штаттық кестесі бар, өзінің жылдық шығын сметасы бар заңды мекеме болып саналады.

Қазақстанда қарттар үйі үйі Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің келісімі бойынша жергілікті атқарушы органдардың шешімімен құрылады, қайта ұйымдастырылады және таратылады. Қарттар үйі өз жұмысын жүргізу кезінде Қазақстан Республикасының заңдары және өкілетті органдардың басқа да нормативтік-құқықтық актілері мен бұйрықтарын және жергілікті еңбек және халықты әлеуметтік қорғау басқармаларының нұсқамалық материалдарын басшылыққа алады.

Жергілікті жерде халықты әлеуметтік қорғау басқармалары қарттар үйлеріне орналастыруды қажет ететін азаматтарды әлеуметтік

көмек көрсету бөлімдері арқылы анықтайды, тізімін жасайды, оларды осы мекемелерге жіберу үшін қажетті құжаттарды әзірлейді және қарттар үйінің жұмысына бақылау жасап, оларға көмек көрсетеді.

Қазақстан Республикасында қарт азаматтарға мемлекет тарапынан көрсетілетін көмектер: әлеуметтік-тұрмыстық; әлеуметтік-медициналық; әлеуметтік-психологиялық; әлеуметтік-педагогикалық; әлеуметтік-еңбек; әлеуметтік-мәдени; әлеуметтік-экономикалық; әлеуметтік-құқықтық көмектер көрсетіліп жүр.

Қазақстанда осындай әлеуметтік топтардың құқығын қорғайтын әлеуметтік орган қызмет етеді. Барлық аудандар мен қалаларда ардагерлер Кеңесі бар болса да, бұл Кеңестер барлық қарт жастағы адамдарды қамтымайды. Қарт адамдардың құқықтары қорғау жөнінде ұйымдар қоғамдық зертеуіне сәйкес еліміздегі қарт азаматтар өздерінің құқықтарының әлеуметтік қорғалу көлемін және құқықтары бұзылған жағдайда квалификация алу үшін қайда бару керек екендігін білмейтіндігі анықталды.

Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы N 193-IV Кодексі егде жастағы азаматтардың құқықтарын бекітетін құқықтарды қамтиды. Ол бапта, ҚР заңнамасында көзделген қарт азаматтар, үй жағдайында медико-әлеуметтік көмек алуға құқықтары бар, мемлекеттік немесе муниципалды жүйедегі денсаулықсақтау орындарында, сондай-ақ қоғамдық демалыс жүйесі орындарында, және курорттық емдеу санаторияларында ақылы немесе тегін жағдайда оналту.

Қарттар мен мүгедектерге арналған қарттар-үйлері бүгінде қарттарға қамқорлықты жүзеге асыратын мемлекеттік мекемелердің кең тараған түрі болып табылады. Қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған қарттар-үйі денсаулық жағдайына байланысты тұрақты күтімді, тұрмыстық және медициналық қызмет көрсетуді, әлеуметтік-еңбекке бейімделуді қажет ететін қарттар мен 1, 2-топтағы мүгедектердің уақытша немесе тұрақты тұруына арналған медициналық-әлеуметтік мекеме болып табылады. Қарттар мен мүгедектерге арналған қарттар-үйінің қызметін басқаруды облыстық еңбек және халықты әлеуметтік қорғау басқармасы жүзеге асырады.

Қарттар-үйге жақын, кәмелетке толған, еңбекке қабілетті туыстары жоқ, заң бойынша

оларды асырау және қамқорлыққа алу міндетті, сондай-ақ объективтік себептерге (жасының қарттарлігіне байланысты, бірінші, екінші топтағы мүгедек, онкологиялық, психиатриялық ауру, бас бостандығынан айыру орындарындағы немесе шетелге тұрақты тұру үшін көшіп кеткен) байланысты оларға тұрақты көмек пен күтім көрсетуді қамтамасыз ете алмайтын жақын туыстары бар адамдар (жұбайлар) қабылданады.

Ардагерлер, мүгедектер ісі кеңесінің шешімі бойынша ерекше жағдайларда қарттар-үйге қақтығыстар себебінен бірге тұру мүмкін емес жақын кәмілетке толған еңбекке қабілетті туыстары бар қарттар мен бірінші, екінші топтағы мүгедектер қабылдануы мүмкін. Қарттар-үйде мемлекеттік қамқорлыққа алынған негізгі контингентке залал келтірмей, тұрмыстық және медициналық қызмет көрсетуді қажет ететін қарт азаматтардың уақытша және тұрақты тұруына арналған ақылы бөлімдер ұйымдастыруға жол беріледі.

Қарттар-үйлерде арнайы мамандандырылған медициналық ұйымдарда емдеуді қажеттетін процестің белсенді сатысындағы туберкулездің, невроздарды қоспағанда, соматикалық аурулар кезіндегі невроздық жағдайларды, психиатриялық аурулардың, жеңіл сатыдағы ақыл-ой кемдігін, адамдардың ақыл кемдігінсіз және айтылған өзгерістерсіз сирек талып қалатын (2-3 айда кемінде 1 рет) түрлі этиологияның тырысу синдромдарын, уақытша тыйым салынған жұқпалы ауруларды, тері мен шаштың зиянды ауруларын, венериологиялық ауруларды, ЖҚТБ-нің болуы әлеуметтік қызмет көрсетуді медициналық теріске шығару болып табылады.

Қарттар-үйінің негізгі міндеттері мыналар болып табылады: қарттар мен мүгедектерді материалдық-тұрмыстық қамтамасыз ету, оларға үйдегіге ұқсас өмірдің қолайлы жағдайларын жасау; онда тұратын адамдарға күтімді ұйымдастыру, оларға медициналық көмек көрсету және мәдени-бұқаралық жұмыс жүргізу; мүгедектерді әлеуметтік-тұрмыстық және еңбектік ақтап алуға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру.

Негізгі әлеуметтік терапия қамқорлыққа алынған адамдардың өз ішінтерінде де, дені сау адамдармен де әлеуметтік байланысын орнату болуы тиіс. Сонымен қатар, әлеуметтік терапия палаталардағы жабдықтаулар, өзіне және

басқаларға өзгелердің көмегінсіз қызмет көрсету мүмкіндігі, жұмыс тәртібі, микро және макро әлеуметтік топтарды ұйымдастыру, өзіндік кулъттерапия, қызметтің психотерапевтік өнері секілді элементтерді қамтуы тиіс.

Қарттар мен мүгедектерге халықты әлеуметтік қорғау саласындағы облыстық (республикалық дәрежедегі қалалық, астаналық) уәкілетті орган қарттар-үйлерге жолдама береді. Әлеуметтік қызмет көрсетуге адамдарды қабылдау мынадай құжаттар негізінде жүзеге асырылады: үлгі ережелері бекітке нысан бойынша өтініш; уәкілетті органның жолдамасы (ММӘМ-де әлеуметтік қызмет көрсетуге қабылдау үшін); жеке куәлік; салық төлеушінің тіркеу нөмірінің бар екендігі туралы куәлік; әлеуметтік жеке кодының бар екендігі туралы куәлік; үлгі ережелері бекіткен нысан бойынша медициналық карта; емхана картасынан үзінді; зейнеткерлік куәлігі (зейнеткерлік жастағы адамдар үшін); мүгедектігін, ҰОС-на қатысушы және оған теңестірілген адамдарды (мүгедектер, ҰОС-на қатысушы және оған теңестірілген адамдар үшін) растайтын куәлік.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2016 жылғы 1 қаңтардағы мәліметтері бойынша Қазақстанда қарттар мен мүгедектерге арналған 78 мемлекеттік интернат-үйі (2003 жылға қарағанда 20-ға артық), оның ішінде қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған 48 қарттар-үйі және 30 психоневрологиялық қарттар-үйі есептелген.

Қарттар мен мүгедектерге арналған интернат -үйлерінің көп бөлігі Шығыс Қазақстанда жұмыс істейді – 2380 орындық 11, олардың 8-і қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған, 3-уі – психоневрологиялық қарттар-үйі; Ақмола облысында – 1103 орындық 10, оның ішінде 7-і қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған, 3-уі – психоневрологиялық қарттар-үйі; Қостанай облысында – 1129 орындық 9, оның ішінде 6-уы қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған, 3-уі – психоневрологиялық қарттар-үйі; Қарағанды облысында – 1802 орындық 8, оның ішінде 5-уі қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған, 3-уі – психоневрологиялық қарттар-үйі; Батыс Қазақстанда 4 жалпы үлгідегі қарттар-үйі; Жамбыл облысында қарттар мен жалпы үлгідегі мүгедектерге арналған 3 қарттар-үйі жұмыс істейді.

Мемлекеттік қарттар-үйлерінде қорғауға алынғандардың тұруы мониторингінің нәти-

желері олардың қызметін басқару және ұйымдастыру тұжырымдамасы жетілдіруді қажет ететіндігін көрсетеді. Қызметтің қабылданған әдістемесі қазіргі сатыдан алшақ қалып барады және дамыған шет елдердің тәжірибелерін назарға алмайды. Мысалы, Қызылорда қаласындағы қарттар мен мүгедектерге арналған қарттар-үйінің «Қайырымдылық үйі» деген атауының өзі мүгедектік және қарттар проблемасына деген көзқарастың қандай екендігін, яғни мүмкіндіктері шектеулі адамдар қайырымдылық объектісі ретінде ғана қаралатындығын көрсетеді. Мұндай тәжірибе қарттар мен мүгедектерді кірме топтарға бөліп тастайды, олардың оқшаулануына ықпал етеді.

Қарттар-үйлерін түрлеріне қарай топтастыру қажет, себебі қазіргі қарттар-үйлерінің жүйесі қоғамға ақтауға және ендіруге ықпал етіп қана қоймайды, керісінше жеке адамды деградацияға алып келеді (қарттарға арналған қарттар-үйлер, жас мүгедектерге арналған қарттар-үйлер). Бұл ретте қарттар-үйлер туралы ережеде олардың бір түрге ғана жататындығын көздеу қажет. Қарттар-үйлер туралы ереже қабылдау заңнама актілеріне өзгерістер енгізудің алдында болуы тиіс. Заңдарға өзгерістер мен толықтырулар қабылдаумен бірге кәсіби мамандармен: дәрігерлермен, құрылысшылармен, ақтап алу шараларын дұрыс ұйымдастыруға ықпал ететін жобалаушылармен келісілген нормативтік-техникалық құжаттар қабылдау қажет. Яғни, медициналық қызмет көрсетуді, оқытуды, еңбек пен демалысты ұйымдастыруды, тынығуды, бөлмелерді жоспарлауды, спорт залдарын және т.б. ұйымдастыру және нысанын белгілеу.

Қарттар-үйлерінің қызмет ету жүйесінің сипаты қоғамға толық ашық еместігін атап өту қажет. Әкімшілік көбінесе мүгедектер мен қарттар проблемасымен айналысатын ұлттық және халықаралық үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтастық жасамайды. Бұған қоса, қоғамдық ұйым өкілдерінің әлеуметтік мекемелерді аралауы онда тұратын адамдардың құқықтарының сақталуын бақылаудың негізгі тиімді тәсілі болып табылады.

Сонымен бірге қарттар-үйлерінің әкімшіліктері қарттар мекемелерінің қызметін жетілдіру мақсатында немесе қамқорлыққа алынған адамдарды ұстау жағдайларын жақсарту мәселелері бойынша жергілікті, өңірлік деңгейдегі жобаларды, бағдарламаларды жүргізуді ұйымдастырмайды.

**Пайдаланылған әдебиеттер
мен нормативтік актілер:**

1. ҚР-ның Конституциясы, 30.08.1995.
2. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл органының ресми сайты. <http://www.ombudsman.kz/kz/about/>
3. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сайты.
4. Агентство РК по статистике. Демографический ежегодник Казахстана 2016, стр. 39 http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_adf.ctrl-state=bq6e7jgsd_317&_afLoop=629446819009812#%40%3F_afLoop%3D629446819009812%26_adf.ctrl-state%3Dw3553zra7_4
5. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30008935
6. Венский международный план действий по проблемам старения 1982 года // http://lawrussia.ru/texts/legal_901/doc901a314x867.
7. Информационный портал Today.kz, «Казахстан по продолжительности жизни обогнал соседей по ЕАЭС» // <http://today.kz/news/life/2014-05-05/kazakhstan-po-prodolzhitelnosti-zhizni-obognal-sosedej-po-eaes/>

Ақшатаева Жанна Байбековна

Заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

Ордаева Айгүл Жумабердиевна

Құқықтану магистрі, аға оқытушы,

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университет

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МАҢЫЗЫ

Түйін: Халықаралық сауда – мемлекеттер арасындағы сауда айналымының жиынтығын түсінеміз. Халықаралық сауда түсінігін сыртқы сауда ұғымынан ажырата білген дұрыс. Сыртқы сауда-бұл мемлекеттің басқа мемлекеттермен жасалған экспорт, импорт жиынтығынан тұратын сауда жасауды түсінеміз. Сауда құқығы өзінің бастауын XII-XIII ғғ көпестер құқығынан басталды. Сауда құқығы аясы жылжитын мүліктермен жасалатын операцияларға дейін, қызмет көрсету аясы, мүліктік және мүліктік емес құқықтарын жеке операциялық өнідіріс салалы, тасымалдау, сақтандыру және қазіргі уақыттағы кәсіпкерлік қызметтің кез келген саласын қамтиды. Халықаралық сауда құқығы-халықаралық сауда қатынастарын реттейтін конвенциялық және жәй нормаларының жиынтығы. Субъектіліріне: Мемлекеттер, халықаралық ұйымдар, жеке және заңды тұлғалар кіреді. Объектісі болып: қызмет көрсету, мүліктік және мүліктік емес құқықтар, интеллектуалдық меншікке байланысты туындайтын қатынастар. Қайнар көздері: халықаралық шарттар, әдет-ғұрыптар, ішкі заңнама. Реттеу әдістеріне материалдық құқықтық және коллизиялық құқықтық. ХСҚ пәні болып дайын өнім, техника, құрал-жабдықтар, шикізат және т.б., қызмет көрсету (көлік, коммуникациялық, ғылыми-техникалық, қаржы несиелік, сақтандыру, ақпараттық есептеу, туристік және т.б.)

Резюме: Набор международной торговли и торговли между странами аупалатипің понимают. Научились различать понятия концепции международной торговли внешней торговли. Внешняя торговля в этой стране и экспорт других стран, импорт понимают, состоящий из торговли. Торговое право имеет свое начало в XII-XIII вв купцы начали сразу. Сфера права торговых сделок с движимым имуществом, услуги, имущества и

неимущественных прав лиц, работающих в обрабатывающей промышленности, на транспорте, saqttandırw и текущего бизнеса любой отрасли. Международное право торговли, международные конвенции и общий свод правил, регулирующих торговые отношения. Swbektіlіrіne: правительства, международные организации, физические и юридические лица. Цель: обслуживание, имущества и неимущественных прав, интеллектуальной собственности, вытекающие из источников qatınastar. Qaynar: международные договоры, обычаи и внутренним законодательством. И материал и методы правового регулирования конфликтов права. при условии XSQ готовой продукции, машин, оборудования, сырья и других услуг (транспорт, связь, научно-технической, финансовой, кредитной, страховой, информации, туризма и т.д.)

Summary: A set of international trade and trade between countries understand. Learned to distinguish the concept of the concept of international trade foreign trade. Foreign trade in this country and other countries export, import understand consisting of trade. Trade Law has its origin in XII-XIII centuries merchants started right. Scope of the right of trade transactions with movable property, service, property and non-property rights of individuals operating in manufacturing industry, transport, and the current business of any industry. International trade law, international conventions and common set of rules governing trade relations. Governments, international organizations, individuals and legal entities. The object of: service, property and non-property rights, intellectual property arising from. Qaynar sources: international treaties, customs and domestic law. And material and methods of legal regulation of conflicts of law. XSQ subject of finished products, machinery, equipment, raw materials and other services (transport, communications, scientific, technical, financial, credit, insurance, information, tourism, etc.)

Халықаралық сауда – мемлекеттер арасындағы сауда айналымының жиынтығын түсінеміз. Халықаралық сауда түсінігін сыртқы сауда ұғымының ажырата білген дұрыс. Сыртқы сауда-бұл мемлекеттің басқа мемлекеттермен жасалған экспорт, импорт жиынтығынан тұратын сауда жасауды түсінеміз. Сауда ҚҰҚЫҒЫ өзінің бастауын XII-XIII ғғ көпестер құқығынан басталды. Сауда құқығы аясы жылжитын мүліктермен жасалатын операцияларға дейін, қызмет көрсету аясы, мүліктік және мүліктік емес құқықтарын жеке операциялық өндіріс салалы, тасымалдау, сақтандыру және қазіргі уақыттағы кәсіпкерлік қызметтің кез келген саласын қамтиды. Халықаралық сауда құқығы-халықаралық сауда қатынастарын реттейтін конвенциялық және жәй нормаларының жиынтығы. Субъектілеріне: Мемлекеттер, халықаралық ұйымдар, жеке және заңды тұлғалар кіреді. Объектісі болып: қызмет көрсету, мүліктік және мүліктік емес құқықтар, интеллектуалдық меншікке байланысты туындайтын қатынастар. Қайнар көздері: халықаралық шарттар, әдет-ғұрыптар, ішкі заңнама. Реттеу әдістеріне материалдық құқықтық және коллизиялық құқықтық. ХСҚ пәні болып дайын өнім, техника, құрал-жабдықтар, шикізат және т.б., қызмет көрсету (көлік, коммуникациялық, ғылыми-техникалық, қаржы несиелік, сақтандыру, ақпараттық есептеу, туристік және т.б.) *Интеллектуалдық меншік авторлық құқық, патенттік құқық және т.б. жатады. * мүліктік және мүліктік емес қатынастар. [1].

Сауда ҚҰҚЫҒЫ өзінің бастауын XII-XIII ғғ көпестер құқығынан басталды. Сауда құқығы аясы жылжитын мүліктермен жасалатын операцияларға дейін, қызмет көрсету аясы, мүліктік және мүліктік емес құқықтарын жеке операциялық өндіріс салалы, тасымалдау, сақтандыру және қазіргі уақыттағы кәсіпкерлік қызметтің кез келген саласын қамтиды.

Ескі оқулықтарда және де батысеуропалық коммерциалистердің еңбектерінде ХСауда құқығының дамуы және пайда болуын 3 кезіңге бөледі:

1 кезең: ИТАЛИЯНДЫҚ кезең. Еуропалық сауда құқығының дамуымен байланысты. XI-XV ғғ. Италия айырықша экономикасы дамыған аймаққа жатты, жерорта теңізі мемлекеттерінде делдалдық етуші рөлін атқарды. Дүниежүзілік саудадағы сол кезде ең мықты түйін болды деп айтуға болады. Италияда ар-

найы сауда юрисдикциялардың дамуы байкалып, теңіз әдет-ғұрыптары қалыптасты. 1419 жылы Италияда Луки Пачиолидің «Тракт о счетах и записях» деген еңбегі шығып, бухгалтерлік учеттің басын бастады.

2 кезең: Француз. Францияның жетекші держава болуымен байланысты. Яғни XV ғасырдан бастап. Сауда сословиясының саны өсіп олардың рөлі әлдеқалай күшейді. Мемлекеттік билік болжалғыштығын көрсетіп, сауда дамуына қамқоршылық пен жақтаушылық көрсетіп отырды. Сонымен қатар билік екі мақсатта және бағытта жүрді. Обогащение казны и сплочение, консолидации государства вопреки сепаратистским действиям феодальной знати. Бұл периодта алғашқы сауда құқығының кодификациясының тәжірибелері болды. Мысалы 1807 жылы Наполеон сауда кодексі, оны Итали, Швейцария, Бельгия-мемлекеттері де қолданды. 1673 жылғы Сауда Ордонансы.

3 кезең: Германдық. XVIII-XIX ғғ үлкен сауда держава ретінде ҰЛЫБРИТАНИЯ болды, дегенмен оған халықаралық тауар айналымының басты үлесі тиесілі емес болды. Дегенмен құқықтық жүйенің ерекшелігіне байланысты сауда дамуына қосқан үлесі аз. Германдық период деп аталуының себебі 1861 жылы Жалпы Неміс сауда кодексін қабылдауымен тікелей байланысты. Кодекс жалпы сауда айналымның территорияда ережелерін бекітті. Бұл кодекс шын мәнінде Германияның Ортақ нарығының пайда болуына және сауда-шаруашылық қатынастар дамуына әкелді. Мемлекеттің консолидациясын нығайтқан мықты инструмент құрал ретінде болды. 1899 жылы Япония Герман сауда кодексі негізінде өз кодексін шығарды. [2].

Халықаралық сауда айналымына қатысатын шаруашылық субъектілері және мемлекеттің кеден органдары үшін мамандарды дұрыс дайындау мақсатында “кеден ісі” мамандығының Үлгілі оқу жоспарына “халықаралық сауда құқығы” пәні енгізілген. Халықаралық сауда құқығының қайнар көздері мен институттары, сонымен қатар халықаралық сауда айналымында көрініс табатын жаңа құбылыстар туралы өзекті ақпараттардың жетіспеушілігіне халықаралық сауда құқығының ғалым мамандары және де халықаралық сауда айналымының қатысушыларына қызмет көрсететін практиктер де көңіл аударады. Халықаралық сауда саласындағы құқықтық

қатынастарды зерттеудің күрделілігі халықаралық сауда құқығының дуалистік болуымен түсіндіріледі. Халықаралық сауда құқығы аса маңызды ерекшелігі оның реттелу объектісі болып табылады. Бұл мәселе бойынша ғалымдардың пікірлері халықаралық сауда құқығына екі негізгі көзқарас бойынша бөлінеді. Бірінші көзқарасқа сәйкес ол жария-құқықтық және де жеке-құқықтық аспектілерді қамтитын кешенді құқықтық сала ретінде қарастырылады. Екінші көзқарасқа сәйкес халықаралық сауда құқығы халықаралық жария құқығының бір саласы ретінде қарастырылады. Бірінші көзқарастың жақтаушылары оның басты аргументтерінің бірі халықаралық сауданың жариялық-құқықтық және жеке-құқықтық аспектілерін араластырудың қажеттілігі жоғын жақтайды.[3].

Бір жағынан оны халықаралық жария құқығының саласы ретінде (Сәрсембаев М.А., Айдарбаев С.Ж.), ал екінші жағынан – халықаралық сауда қатынастары халықаралық жеке құқығы жағынан реттеусіз мүмкін еместігін жақтайды. Ұсынылған Үлгіні бағдарлама бірінші көзқарасқа негізделеді. Аталған “Халықаралық сауда құқығы” курсының негізіне халықаралық сауда құқығының екі бөлімі жатқызылған: халықаралық заңнама актілері арқылы құрылып және әрдайым кеңейтілетін біркелкі құқық, сонымен қатар “жаңа *lex mercatoria*” деп аталатын нормалар. Бұл терминнің мақсаты мен қолданылуы туралы дауласуға болады. Бірақ та, “жаңа *lex mercatoria*” аталатын институттар олардың тәжірибеде кең қолданылатындықтан өздеріне назар аудартады. Халықаралық сауда құқығының тағы бір ерекшелігі мемлекеттердің әртүрлі регионалдық интеграциялық бірлестіктер шегінде өздерінің спецификалық сауда режимдер тағайындалады. Бұл мәселе келешек кеден ісі мамандардың зерттеуін қажет етеді. Халықаралық сауда құқығының басқа

құқық салаларынан айырмашылығы. Халықаралық сауда –мемлекеттер арасындағы сауда айналымының жиынтығын түсінеміз. Сауда ҚҰҚЫҒЫ өзінің бастауын XII-XIII ғғ көпестер құқығынан басталды. Сауда құқығы аясы жылжитын мүліктермен жасалатын операцияларға дейін, қызмет көрсету аясы,мүліктік және мүліктік емес құқықтарын жеке операциялық өндіріс салалы, тасымалдау, сақтандыру және қазіргі уақыттағы кәсіпкерлік қызметтің кез келген саласын қамтиды. Халықаралық сауда құқығы-халықаралық сауда қатынастарын реттейтін конвенциялық және жәй нормаларының жиынтығы. Субъектіліріне: Мемлекеттер, халықаралық ұйымдар, жеке және заңды тұлғалар кіреді. Объектісі болып: қызмет көрсету, мүліктік және мүліктік емес құқықтар, интеллектуалдық меншікке байланысты туындайтын қатынастар. [4].

Әдебиеттер:

1.Қазақстан Республикасының Конституциясы 2015жылы өзгертулер мен толықтырулар

2.«Ұлт жоспары-100 нақты қадам» ҚР Президентінің 20.05.2015ж Бағдарламасы.

3.Халықаралық сауда құқығы оқулық – 5 қазан 2017 ж Караван медиа орталығы Дүниежүзілік сауда ұйымының (ДСҰ) апелляциялық сотының экс-төрағасы Питер Ван ден Боше кітабының аудармасы 2 қыркүйекте Астанада таныстырылатын болды, деп хабарлады бейсенбі күні USAID ұйымының сауданы либерализациялау және кедендік реформа жөніндегі аймақтық жобасы (RTLС).

4. «Атамекеніне оралған қазақтардың мемлекет құрушы ұлт талаптарына әлеуметтік сәйкестенуі»-Байғабылов Нұрлан Оралбайұлы Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Байдельдинова Т.А.

докторант кафедры таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби, baideldinovd@gmail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (сравнительный анализ)

Түйін. Бұл мақалада банк секторының құқықтық реттелуі қарастырылған. Қазақстан, Ресей және АҚШ банк заңнамасының салыстырмалы талдауы жүргізіледі. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің құрылымынан еліміздің банк жүйесінің қызметін бақылайтын арнайы органды бөлу ұсынылады.

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования деятельности банковского сектора. Проводится сравнительный анализ банковского законодательства Казахстана, России и США. Предлагается из структуры национального банка Республики Казахстан выделить специальный орган контролирующей деятельность банковской системы страны.

Summary. This article examines the legal regulation of the banking sector. A comparative analysis of the banking legislation of Kazakhstan, Russia and the USA is conducted. It is proposed to allocate from the structure of the National Bank of the Republic of Kazakhstan a special body supervising the activities of the country's banking system.

Банковское законодательство является важной составляющей частью развития экономики любого государства. Развитие банковского законодательства тесно связано с развитием экономической и финансовой ситуации в стране - чем многообразнее банковский сектор, предлагающий потребителям различные банковские продукты, тем более развитым является и банковское законодательство, и тем более сложнее становится банковское регулирование.

Деятельность банков сопряжена с большими рисками для юридических и физических лиц любой страны, которые могут потерять свои накопления (вклады) вследствие преднамеренного или непреднамеренного неправильного ведения банковского бизнеса. Именно поэтому предусматривается регулирование банковской деятельности со стороны государства. В научной литературе, в частности, в трудах российских ученых, встречаются разные определения понятия «регулирования банковской деятельности» [1]. Мы более при-

держиваемся тех определений, которые в своих работах даёт Садвакасов К.Ж. [2]. Так, под регулированием банковской деятельности в настоящей статье понимается законодательно закрепленные права государственного органа воздействовать на внутреннюю, но не операционную деятельность банка и устанавливать «правила поведения» для банков, при соблюдении которых банк обладает хорошей деловой репутацией и доверием своих клиентов.

Банковская деятельность регулируется огромным количеством нормативных правовых актов, за нарушение которых предусмотрены штрафы, ограниченные меры воздействия (предписания, предупреждения и т.д.), и как крайняя мера приостановление или отзыв банковской лицензии.

В разных странах государственными регуляторами банковской деятельности являются различные государственные институты: Национальный Банк – в Республике Казахстан, Центральный Банк – в Российской Федерации, в Америке – Управление финансового контроля Министерства финансов США (Office of the Comptroller of the Currency of US Department of the Treasury) (далее - OCC).

В данной статье автор приведет сравнительный анализ правового регулирования банковской деятельности в Казахстане, России и США.

Республика Казахстан:

После получения независимости Казахстан начал работу по созданию внутренней банковской системы. Первый закон, предусматривающий регулирование банковской деятельности, был принят в Казахстане в январе 1991 г. Верховным Советом Казахской ССР впервые были приняты два важнейших документа: Закон от 7 декабря 1990г. «О банках и банковской деятельности в Казахской ССР» [3], и постановление Верховного Совета Казахской ССР от 20 июня 1991г. «Об Уставе Национального Государственного банка Казахской ССР» [4].

Национальный Государственный банк перешел в собственность республики и стал Центральным банком.

Толчком к появлению банков второго уровня явилось государственная независимость и введение тенге как национальной валюты, банковская система перестраивалась с учетом новых условий экономики. Именно с этого периода началось развитие банковской системы Казахстана, создана двухуровневая банковская система: первый уровень – Национальный Банк, второй уровень – все остальные банки.

В 2004 году Национальный Банк, руководствуясь международными стандартами, перестал быть Регулятором банковской деятельности, оставил себе классические функции центрального банка - валютного регулирования, регулирования денежно-кредитной политики, платежей и переводов. Регуляторная функция надзора за банковской деятельностью перешла к Агентству Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (далее -Агентство). Агентство было непосредственно подчиненно Президенту Казахстана.

Следует отметить, что данное преобразование усилило роль государства в регулировании банковского сектора страны. Именно в этот период были разработаны многие банковские процедуры, что в целом позволило укрепить банковскую систему, вывести ряд нерентабельных банков из данного сектора путём слияния и упразднения. В целом, все эти меры способствовали социальной и экономической стабильности государства.

Данная мера позволила в организационном плане и сильно укрепиться Национальному Банку страны. По прошествии определенного времени и учитывая финансовую мировую ситуацию, государство вынуждено было снова централизовать функции банковского регулирования. Поэтому, Указом Президента Республики Казахстан от 12 апреля 2011 года № 25 функции и полномочия Агентства были переданы Национальному банку Республики Казахстан [5]. Указом от 18 апреля 2011 года № 61 был образован Комитет по контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций Национального банка Республики Казахстан [6]. На текущий момент регуляторная функция банковского сектора принадлежит Национальному Банку.

Так, согласно Закону РК от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» официальный статус банка определяется государственной регистрацией юридического лица в качестве банка в регистрирующих органах (далее - органы юстиции) и наличием лицензии Национального Банка Республики Казахстан на проведение банковских операций [7]. Законом РК «О Национальном Банке Республики Казахстан» также предусмотрены функции Национального Банка в банковской сфере [8]. Председатель Национального Банка назначается Президентом Республики Казахстан с согласия Сената Парламента Республики.

Детальное описание регуляторных функций Национального Банка в финансовом секторе предусмотрены Законом Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474-ІІ «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций», в статье 9 которого предусмотрены функции и полномочия уполномоченного органа начиная от выдачи разрешения на создания финансовой организации (банка) заканчивая контролем за деятельностью ликвидационных комиссий банка [9].

По состоянию на 1 октября 2017 года в Казахстане 33 коммерческих банка.

В настоящее время все полномочия Национального Банка формализованы и четко прописаны в законодательстве РК. В случае, если Национальный Банк переступит свои полномочия, то банк вправе оспорить действия Национального Банка. Необходимо отметить, что Национальный Банк не стоит на месте и развивает регулирование банковской деятельности. Так, в сентябре 2017 года на обсуждение в банковский сектор поступил проект Закона, согласно которому Национальный Банк предусматривает такую новеллу как суждение и риск - ориентированный подход в регулировании банковской деятельности. В случае, если данная идея Национального Банка найдет отражение в законодательстве, то регулирование банковской деятельности в Казахстане перейдет на новый этап.

Российская Федерация:

Экономика Российской Федерации и банковский сектор в частности по своим масштабам представляет собой более объемное

образование. Соответственно более сложным является и системно-структурный процесс государственного регулирования банковской системы страны. После образования СНГ процессы трансформации в банковском секторе России происходили достаточно регулярно, иногда характеризуясь элементами «шоковой терапии экономики». В российской литературе достаточно много научных исследований об истории развития банковской системы [10].

В 1990 году Верховным Советом РСФСР был принят Закон о Центральном банке РСФСР (Банке России), согласно которому определены функции банка в области организации денежного обращения, денежно-кредитного регулирования, внешнеэкономической деятельности и регулирования деятельности акционерных и кооперативных банков [11].

10 июля 2002 года было принята новая редакция Федерального закона «О Центральном Банке Российской Федерации». В нём было предусмотрено, что Регулирующие и надзорные функции Банка России, осуществляются через действующий на постоянной основе орган - Комитет банковского надзора, объединяющий руководителей структурных подразделений Банка России, обеспечивающих выполнение его надзорных функций (статья 56) [12].

Комитет банковского надзора принимает решения по основным вопросам регулирования, контроля и надзора в сфере финансовых рынков. Комитет осуществляет анализ деятельности кредитных организаций (банковских групп) с целью выявления ситуаций, угрожающих законным интересам их вкладчиков и кредиторов, стабильности банковской системы РФ. Председатель Комитета назначается Председателем Центробанка России, который является членом Совета директоров Банка России.

Комитет принимает решения по вопросам: государственной регистрации кредитных организаций при их создании;

выдачи генеральных лицензий на осуществление банковских операций, лицензий на привлечение во вклады денежных средств физических лиц банкам;

вынесения заключения о соответствии банков требованиям к участию в системе страхования вкладов;

формирования собственных средств (капи-

тала) кредитных организаций с использованием инвесторами ненадлежащих активов;

введения и изменения пруденциальных норм деятельности кредитных организаций;

назначения временной администрации по управлению кредитной организацией;

аннулирования и отзыва у кредитных организаций лицензий на осуществление банковских операций;

выдачи кредитным организациям разрешений на создание на территории иностранного государства дочерних организаций; 0 применения к кредитным организациям мер воздействия за допущенные нарушения в их деятельности.

Согласно данным По состоянию на 01 октября 2017 года в России действуют 576 коммерческих банков.

Таким образом, учитывая количество банков на территории Российской Федерации на наш взгляд целесообразно выделить банковского регулирования специализированному государственному органу.

Соединенные Штаты Америки:

В США регулирование банковской деятельности осуществляет Управление по финансовому надзору при Министерстве финансов США (ОСС), созданное в 1863 году в соответствии с Законом о национальной валюте (National Currency Act). Президент США по согласованию с Сенатом назначает главу ОСС.

ОСС обладает такими полномочиями как согласование учредительных документов и изменений в них, принимает меры к банкам, чья деятельность не соответствует требованиям законодательства, принимает и издает нормативные правовые акты по вопросам банковской деятельности, проверяет деятельность банков.

ОСС выполняет ряд функций:

обеспечивает стабильность национальной банковской системы;

согласовывает выпуск новых продуктов и услуг;

улучшает эффективность надзора;

обеспечивает справедливый и равноценный доступ всех жителей США финансовыми услугами;

разрабатывает законодательство по вопросам противодействия отмывания денег и финансирования терроризму;

ОСС осуществляет надзор за деятельностью более чем 1 400 национальных банков Америки, включая 48 филиалов и представительств иностранных банков.

Необходимо отметить, что во всех трех случаях контроль за противодействием отмыванию денег и финансированию терроризма возложено на Национальный Банк Казахстана, Комитет по финансовому надзору Центробанка России и на ОСС. При этом и в Казахстане, и в России законодательную функцию по противодействию отмыванию денег и финансированию терроризма передали специализированному государственному органу. Национальный Банк Казахстана участвует в согласовании законодательства по данному вопросу и при выходе на проверки в банки данный вопрос инспектируется сотрудниками Национального Банка Казахстана, и практика показывает ряд недостатков в такой модели. Вместе с тем, у всех трех регуляторов банковской деятельности имеются одинаковые регуляторные роли. Это означает, что Казахстан также использует международный опыт при внедрении регуляторных функций в банковскую деятельность.

Таким образом, сравнение показывает существующую практику выделения специализированного государственного органа по регулированию банковской деятельности и успешно функционирует согласно международной практике.

По нашему мнению, регулирование всех вопросов, возникающих в процессе банковской деятельности, положительно влияет на развитие банковской системы страны в целом и при регулировании вносит определенную ясность для банковского сектора.

Не исключаем, что Казахстан может вернуться в будущем к данному опыту выделения из системы центрального банка страны государственного органа по регулированию банковской деятельности.

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: Учебник. - Москва: Финансы и статистика, 2000.

2. Садвокасова К.Ж. Банковский надзор: теория и практика (монография) // Научное обозрение. Реферативный журнал. -2016. - № 5. - С. 127.

3. Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 7 декабря 1990 г. № 385-ХІІ О банках и банковской деятельности в Казахской ССР/ <https://online.zakon.kz>.

4. Постановление Верховного Совета Казахской ССР от 20 июня 1991 года № 684-ХІІ «Об Уставе Национального государственного банка Казахской ССР» // online.zakon.kz-2017.

5. Указ Президента Республики Казахстан от 12 апреля 2011 года № 25 // <https://ru.wikipedia.org>.

6. Указ Президента Республики Казахстан от 18 апреля 2011 года № 61 «О некоторых вопросах Национального Банка Республики Казахстан» <https://online.zakon.kz>.

7. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан»//<https://online.zakon.kz>.

8. Закон Республики Казахстан О Национальном Банке Республики Казахстан от 02.03.2001 г. № 162-ІІ//<https://online.zakon.kz>.

9. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474-ІІ «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017) // <https://online.zakon.kz>.

10. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебник. - Москва: Банк и биржевой научно-консультативный центр, 1992; Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка. Москва: Логос, 1999.

11. Федеральный закон «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)» от 02.12.1990 N 394-І-ФЗ// <http://www.consultant.ru>.

12. Федеральный закон «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)» от 10.07.2002 N 86-ФЗ// <http://www.occ.treas>.

Болатбекова Лола Абаевна

старший преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Бихондиева Акбота Бекниязовна

старший преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

lola_2007-07@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЦ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ИЗ УЧРЕЖДЕНИЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Түйін: Бұл мақалада қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған тұлғаларды әлеуметтік бейімдеу мәселелері жөніндегі зерттеу қарастырылады. Сонымен қатар әлеуметтендіру, әлеуметтік бейімдеу, қайта бейімдеу процестері бойынша ғалымдардың түрлі аспектілердегі көзқарастары жөнінде ауқымды ой пікірлері ұсынылған. Тұлғаны әлеуметтік бейімдеу жеке және топтық мінез-құлықты осы қоғамда билік жасаушы нормалар мен құндылықтар жүйесіне сәйкестендіруге бағытталған әлеуметтендірудің негізгі бөлігі ретінде қабылданады. Тұлғаны әлеуметтендіру индивидтің (жеке тұлғаның) қоғамда, нақты шағын топта, жақын әлеуметтік қоршауда бейімделуінің қажетті шарты болып табылады. Жазасын бас бостандығынан айыру түрінде өтеп жатқан сотталғандарды әлеуметтік бейімдеу «қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі тәртіп пен реттіліктің жоғары талаптарын сақтау және қамтамасыз етумен» қатар жазасын орындауды жеке-лендіру принципі негізінде сотталғандарға түзеу-тәрбиелік етудің формалары мен әдістерін іске асыру бойынша олардың тұлғасының әлеуметтену сатысы ретінде қарастырылады.

Резюме: В данной статье анализируется исследование вопросов социальной адаптации лиц, освобожденных из учреждений уголовно-исполнительной системы. Представлен широкий круг мнений вопросов социализации, социальной адаптации и процесса ресоциализации, рассматриваемый учеными в различных его аспектах. Социальная адаптация личности понимается в них как основная часть социализации, направленной на приведение индивидуального и группового поведения в соответствие с господствующей в данном обществе системой норм и ценностей. Социализация личности является необходимым условием адаптации индивида в обществе,

в конкретной микрогруппе, ближайшем социальном окружении. Социальная адаптация осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы, рассматривается как этап социализации их личности, по реализации форм и методов исправительно-воспитательного воздействия на осужденных на основе принципа индивидуализации исполнения наказания, и наряду с «сохранением и обеспечением высоких требований к дисциплине и порядку в учреждениях уголовно-исполнительной системы».

Summary: The article analyzes the study of the questions of social adaptation of persons released from institutions of the penitentiary system. There is given a wide range of views on issues of socialization, social adaptation and re-socialization process, considered by scientists in its various aspects. The authors understand the term of social adaptation of the person as the main part of socialization aimed at bringing the individual and group behavior in line with the system of norms and values dominant in the society. The socialization of the individual is a prerequisite for individual adaptation in a society, in a particular micro-group, immediate social environment. The social adaptation of persons, convicted to imprisonment is considered as a stage of socialization of the individual, for implementation of the forms and methods of corrective and educational impact on convicted on the basis of the principle of individualization of punishment, and along with "conservation and provision of high standards of discipline and order in institutions of the penitentiary system."

Лишение свободы как уголовное наказание занимает особое место среди существующих уголовных наказаний, предусмотренных действующим национальным законодательством (по данным Комитета УИС. в 2015 году в учреждениях УИС содержалось 39 945 осужденных (в 2014 году – 47 939), по учетам службы

пробации прошло 47 862 осужденных (в 2014 году – 39 530), на конец отчетного периода на учете в службе пробации состоял 26 221 осужденный (в 2014 году – 21 423)).

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года указывается, что необходимо дальнейшее развитие содержания, форм и методов исправительно-воспитательного воздействия на осужденных на основе принципа индивидуализации исполнения наказания, и наряду с «сохранением и обеспечением высоких требований к дисциплине и порядку в учреждениях уголовно-исполнительной системы необходимо усилить меры по психолого-педагогическому обеспечению процесса исполнения, (отбывания) уголовных наказаний», и актуальным является решение проблем привлечения осужденных к «социальным программам ресоциализации, в том числе антинаркотического, антиалкогольного содержания либо иными формами социально-активной деятельности» [1]. Исследование вопросов социальной адаптации освобожденных из учреждений уголовно-исполнительной системы невозможно без обращения к общему понятию «социальная адаптация личности». Под «социализацией личности», как правило, понимают процесс усвоения человеческим индивидом определенной системы знаний, норм и ценностей, позволяющих функционировать в качестве полноправного члена общества. Она включает в себя социально контролируемые процессы целенаправленного воздействия на личность, а также стихийные, спонтанные, влияющие на ее формирование [2]. Социализация человека происходит на основе природных задатков при доминирующем влиянии таких факторов, как социально-экономические условия, культурное окружение, семья, школа, неформальные группы сверстников и т.д., т.е. общественное окружение, которое принято называть социальной средой. В ней происходит воспитание человека, формируются психологические, нравственные, правовые и иные принципы, в соответствии с которыми он избирает дальнейшую линию своего поведения в зависимости от условий и изменений, происходящих в социальной среде. В этом процессе человек выступает не только пассивным созерцателем, но и его участником, воздействует на окружающую среду, в свою очередь синтезирует в поведении те элементы социальной среды,

которые реализуются в поступках [3].

Значит формирование личности (социализация) представляет собой «многогранный процесс очеловечивания человека» активного приспособления личности к существующим социальным условиям и реализации полученного опыта через общение, поведение, деятельность. Вне общества и общественных отношений личность существовать не может [4; 5].

Таким образом, основное предназначение социализации заключается в обеспечении нормального функционирования личности в обществе. Социализация личности является необходимым условием адаптации индивида в обществе, в конкретной микрогруппе, ближайшем социальном окружении. Процесс социализации протекает на протяжении всего жизненного пути индивида [6].

В действующем уголовно-исполнительном законодательстве можно встретить такие термины, как «социальная адаптация» (ст. 125 УИК РК) и «трудовое и бытовое устройство» освобождаемых осужденных (статьи 166, 168 УИК РК) [7]. На наш взгляд, термин «трудовое и бытовое устройство» входят в понятие социальной адаптации как составная, часть данного процесса.

Поскольку, как правило, трудовое устройство однозначно трактуется как обеспечение освобожденного работой. Более сложное содержание имеет бытовое устройство освобожденных: это, во-первых, обеспечение освобожденного осужденного жильем, во-вторых, нормализация семейных и родственных отношений, в-третьих, оказание освобожденному помощи при освобождении из учреждения уголовно-исполнительной системы.

Так же ч. 1 ст. 167 УИК РК предусматривает помощь осужденным, освобождаемым от отбывания наказания, в виде бесплатного проезда к избранному месту жительства, или месту работы, обеспечение продуктами питания или деньгами на путь К вопросу социальной адаптации лиц, освобожденных из учреждений уголовно-следования в пределах Республики Казахстан. В случае отсутствия у лица, освобождаемого из учреждения, необходимой по сезону одежды, обуви и средств на их приобретение оно обеспечивается одеждой и обувью за счет бюджетных средств (ч. 2 ст. 167 УИК РК) [7].

Термин «ресоциализация» никогда не по-

нимался в строго определенном значении. Во многом это обусловлено причиной заимствования слова из зарубежной практики, а также стремление придать ему «отраслевую прописку». При этом как отмечают Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е., Молжашева А.Б., «ресоциализация» – социологическое понятие, которым характеризуется повторная социализация, сопровождающая индивида, возвращающегося к нормальной жизни в обществе. «Можно сказать, что уголовная ответственность в целом предназначена для решения задачи ресоциализации личности преступника» [8].

Процесс ресоциализации рассматривается учеными в различных его аспектах. Так, В.Б. Писарев и А.В. Бриллиантов рассматривают «ресоциализацию» как систему мер, предусмотренных государством и применяемых к лицу, совершившему уголовное правонарушение и подвергнутому наказанию, с целью его исправления, а также поддержания, укрепления или восстановления социально полезных связей, нарушенных в результате антиобщественного противоправного поведения субъекта [9]. Также М.Д. Шаргородский пишет: «При отбытии наказания, и, в первую очередь, наказания лишением свободы, на первое место выступают задачи ресоциализации, исправления (в широком смысле этого слова) осужденных, т.е. задачи специального предупреждения... Поскольку не существует прирожденных преступников, то основной и достижимой задачей наказания является ресоциализация, т.е. исправление их...» [10].

«Социальная адаптация» означает одну из важных сторон взаимодействия личности и общества. При этом первоначально термин «адаптация» (позднелат. *adaptare* – прилаживание, приспособление, от лат. – *adaptatio* – приспособляю) использовался в биологии для обозначения процесса «приспособления строения и функций организмов (особей, популяций, видов) и их органов к условиям среды» [11].

Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания в виде лишения свободы представляет собой самостоятельный вид общей социальной адаптации личности с присущими только ей специфическими особенностями. При этом в философии, социологии, социальной психологии, юриспруденции употребляется понятие «социальная адаптация», содержание которого не сводится

к первоначальному биологическому смыслу приспособления. Социальная адаптация личности понимается в них как основная часть социализации, направленной на приведение индивидуального и группового поведения в соответствие с господствующей в данном обществе системой норм и ценностей [9].

В данном случае социальная адаптация предполагает взаимодействие личности и социальной среды в процессе их общественного функционирования. Человеческое приспособление к условиям существования значительно сложнее биологического. Человек как носитель сознания, обладает способностью не только воспринимать новые для него требования своего социального окружения, но и прогнозировать их эволюцию. Простое приспособление заменяется активным регулированием процесса взаимодействия со средой.

Однако, несмотря на широкую распространенность данного понятия среди ученых, его содержательная сторона не получила однозначной оценки. Одни авторы, рассматривавшие вопросы социальной адаптации, основное внимание уделяли приспособленческой стороне. С их позиции личность пассивно привыкает к существующим общественным отношениям и к тем условиям, которые связаны с изменениями их социального положения .

В данном случае необходимо согласиться с рядом авторов, что такая трактовка понятия социальной адаптации является слишком узкой [2]. Ведь, люди не только приспосабливаются к среде, но и на основе сознательной деятельности активно ее преобразуют. Следовательно, процесс социальной адаптации личности к изменяющимся условиям жизни необходимо трактовать значительно шире, чем ее приспособление к условиям существования. Для человека характерна исключительная способность варьировать свое поведение при изменении социальных условий. Более того, с помощью сознания человек целенаправленно контролирует и регулирует процесс своей адаптации к социальной деятельности. Человек не может полагаться лишь на интуитивное приспособление, а должен сознательно отыскивать свой путь в мире, переживать свое собственное окружение. Вторая группа исследователей, не отказываясь от концепции приспособленчества, толкует понятие социальной адаптации расширительно, подчеркивая раз-

нообразие и многосторонность социальных связей, в которые вступает индивид. Так, по мнению И.В. Шмарова, социальная адаптация представляет собой «процесс ресоциализации личности, переход ее в новую социальную среду, восприятие нравов, требований, установок, социальных позиций и системы ценностных ориентаций этой среды». Аналогичную позицию занимает и А.М. Яковлев. Однако, по нашему мнению, данное определение имеет существенный недостаток, так как не указывает, каким путем, способом должно произойти такое «включение» индивида в систему специальных норм, т.е. в нем не раскрывается содержание взаимодействия личности со средой обитания. При этом, как отмечает Э.С. Маркарян, «человеческое общество является не просто адаптивной (подобно биологической), а еще и адаптирующей системой, поскольку человеческая деятельность имеет преобразовательную природу». Однако данные авторы, вкладывая в определения понятия социальной адаптации факт взаимодействия личности со средой, не уточняют, посредством каких же социальных и психологических механизмов осуществляется такое взаимодействие и какой должен быть результат при успешном протекании процесса социальной адаптации. К тому же, они не учитывают того фактора, что «социальная среда воздействует (в смысле отражения) на сознание и поведение личности через деятельность, в которую эта личность вовлечена».

Адаптация человека на социальном уровне имеет двусторонний характер: с одной стороны, она включает в себя изменение социальных функций, необходимых для удовлетворения требований окружающей среды, с другой – под воздействием человека происходит изменение самой среды. Социальная среда и личность находятся в постоянном взаимодействии: первая воздействует на личность, формирует ее; в свою очередь, личность, действуя в социальной среде и вступая в отношения с другими личностями, посредством участия в деятельности различных общностей создает среду, придает ей определенное социальное качество [2, с. 40; 12, с. 98]. Взаимодействия личности и социальной среды проявляются, прежде все-

го, в действиях людей, обусловлены тем объективным общественным бытием, в котором они существуют. Психологическая жизнь личности и микросреда находятся в неразрывной связи с их деятельностью. Это необходимо рассматривать как целенаправленное воздействие субъекта на объект.

Список литературы:

- 1 О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года No 858 // [http:// www.adilet.kz/](http://www.adilet.kz/).
- 2 Рахмаев Э.С., Данилов Д.Д., Данилова И.Ю. Нормативное регулирование взаимодействия исправительных учреждений с региональными органами власти по вопросам социальной адаптации освобожденных из мест лишения свободы. - Рязань: Академия права и управления ФСИН России, 2009. - 106 с.
- 3 Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. – М.: Юридическая литература, 1991. - 248 с. 4 Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. - 383 с.
- 5 Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М.: Мысль, 2001. - 348 с.
- 6 Гилинский Я.И. Стадии социализации индивида // Человек и общество. – Л., 2009. - Вып. 9. - С. 40-45.
- 7 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Норма-К, 2014. - 100 с.
- 8 Шнарбаев Б.К., Мизамбаев А.Е., Молдашева А.Б. Организация социальной помощи лицам, отбывающим уголовное наказание, и их ресоциализация. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 272 с.
- 9 Писарев В.Б., Бриллиантов А.В. Некоторые проблемы системы ресоциализации осужденных // Применение наказаний, не связанных с лишением свободы. – М.: ЮНИТИ, 2001. - 370 с.
- 10 Шаргородский М.Д. Система наказаний и ее эффективность // Советское государство и право. - 1999. - No 11. - С. 53-61.
- 11 Большая Советская энциклопедия. - Т. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1989. - 680 с.

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ «ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВАХ РЕБЕНКА» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме: В статье анализируется право ребенка на собственное мнение и его отражение в международных актах и отечественных документах. Критически рассматриваются позиции к понятию «политические права ребенка». Рассматриваются некоторые аспекты реализации права ребенка на собственное мнение.

Түйін: Мақалада баланың өз пікірін дұрыс білдіру және халықаралық актілер мен отандық құжаттардағы құқығы сараланады. «Баланың саяси құқықтары» ұғымына деген түсінік сыни түрде қарастырылуда. Сонымен қатар баланың өз пікірін дұрыс білдіру құқығын іске асырудың кейбір аспектілері қарастырылуда.

Summary: The article analyses the rights of the children to their opinion and recognition of the opinion in the international and national normative acts. The approach to the definition "political rights of the children" is scrutinized. Some aspects of the right to the child's own opinion is under consideration.

Конституция Республики Казахстан определяет республику как демократическое, светское, правовое и социальное государство, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы (ст.1 Конституция РК 1995 г.). Провозглашение и непосредственная реализация политических прав и свобод является одной из важнейших форм и гарантии воплощения в жизнь провозглашенных Основным законом принципов.

Развитие института политических прав и свобод достигло очень высоких результатов. В современном развитии государстве существование политических прав и свобод во всем их объеме и многообразии не ставится под сомнение. При этом, становление данного института в большинстве стран сталкивалось с рядом проблем, порождаемых главным образом системой общественных отношений. Казахстан прошел путь от феодального строя, через социалистический и до признания современных демократических начал. То есть от полного отсутствия политических прав, затем их полного игнорирования и подмены государством и до признания их в полном комплексе. «Специфи-

ка нашей страны в данном вопросе обусловлена тем, что отношения, связанные с политическими правами, начали получать подлинную институционализацию позднее целого ряда государств, а также тем, что их подлинная реализация ... была прервана советским периодом развития государства» [1].

Конституцией Республики Казахстан закреплён полный комплекс политических прав и свобод. С теоретической точки зрения их можно разграничить на:

- политические права, которые позволяют участвовать гражданину в формировании и осуществлении государственной власти. Сюда относятся избирательные права, право на участие в референдуме, право на равный доступ к государственной службе, на осуществление правосудия;

- политические права, которые способствуют выражению гражданами своих политических взглядов, убеждений, позволяют оказывать воздействие на деятельность органов публичной власти, принятие и выработку ими тех или иных решений.

И первая и вторая группа политических прав нашли свое отражение в специальных нормативных актах. Но при этом, следует отметить, что все они, главным образом посвящены гражданам, возраст которых достиг 18 лет. Именно в этого возраста возникает практически полный блок политических прав и свобод, то есть так называемая политическая правоспособность. Тогда как не достигшие 18 летнего возраста такой правоспособности лишены.

Вместе с тем, в последние годы все активнее продвигается теория политических прав ребенка, которая основана на том, что ребенок (не достигший 18 лет) как и любой гражданин обладает полным комплексом прав и свобод.

История возникновения такой теории начинается с иска И. Седерберг-Лаппалайнен против Швеции, в которой вопрос о существовании политических прав ребенка в 1987г.

Именно тогда Комиссия по правам человека рассматривала подобный вопрос на уровне международного органа по защите прав человека. Не смотря на то, что в этом деле Комиссия высказала однозначное суждение о наличии у ребенка, достигшего определенного возраста психической зрелости, отдельных политических прав данный правовой инцидент породил так называемый институт политических прав ребенка.

В последствии, принятие Конвенции ООН о правах ребенка в 1989 г. ознаменовало зарождение нового международно-правового стандарта ограниченных прав несовершеннолетних лиц, не смотря на то, что ряд государств подписали эту Конвенцию с оговорками о непризнании тех ее положений, которые касаются политических прав.

И сегодня этот вопрос является неоднозначным. Нельзя не согласиться с мнением финского ученого Риэскинен М.А. о том, что «Несмотря на формирование нового стандарта международного права, на сегодняшний день как в юридической науке, так и в практике отдельных государств нет принципиального согласия по вопросу существования у детей политических прав. Принимая во внимание мнения авторов, отрицающих возможность наделяния ребенка политическими правами, наравне с мнением сторонников существования политических прав ребенка отстаивается правомерность существования ограниченных политических прав несовершеннолетних» [2].

Действительно, имеет ли ребенок политические права или он полностью отрешен от возможности проявлять свои интересы по отношению к государственной власти. Фактически, еще до рождения, ребенок так или иначе вступает в широкий круг отношений с государством: находится под его охраной (запрет аборт); получает определенный круг медицинских услуг (посредством обслуживания матери); опосредованно планируется его рождение, что отражается в финансовых и иных документах (выплаты, выделение мест в детских садах и яслях, резервирование медицинского обслуживания и пр.), кроме того, еще не рожденный ребенок получает право на жилплощадь и т.д. Главным образом, практически каждое направление государственной политики имеет прямое или опосредованное отношение к детям (образования, здравоохранения или социального обеспечения затраги-

рует детей). Фактически дети выступают адресатами государственной поддержки и защиты.

Перечисленный комплекс прав имеет социально-обеспечительный характер, тогда как природа политических прав определена его непосредственным отношением к власти как таковой и государственной, в частности.

Анализ специфики политических прав и свобод показал, что они: «а) связаны, преимущественно, с обладанием гражданством, ряд конституционных политических прав - право избирать и быть избранными, участвовать в референдуме, право на отправлении правосудия, доступа к государственной службе - принадлежат исключительно гражданам; б) предназначены для активного полноценного участия граждан в управлении делами общества и государства, посредством их реализации граждане имеют возможность как непосредственно, так и через своих представителей участвовать в осуществлении власти, формировании и реализации политики государства, контроля за деятельностью государства; в) могут быть реализованы как индивидуально (индивидуальное обращение в государственные органы и органы местного самоуправления, право избираться в органы государственной власти), так и коллективно, через объединения с другими гражданами (право на собрания, демонстрации и митинги, создание общественного объединения и др.); г) не относятся к числу абсолютных прав - отдельные категории граждан ограничены в избирательных правах - праве избирать и быть избранным; д) гарантированность политических прав граждан, их реализуемость напрямую зависят от уровня демократизма государства, режима конституционной законности в стране, политических традиций, политической культуры, качества политической системы (наличия или отсутствия авторитетных политических партий, развитых институтов гражданского общества и др.)»[3].

Перечисленные характерные черты политических прав могут быть отнесены и как ко взрослым, так и к детям и решающим моментом является наличие гражданства как «устойчивой политико-правовой связи лица с государством, выражающей совокупность их взаимных прав и обязанностей» [4]. Тогда как возраст имеет значение, но не для всех политических прав и свобод, что регламентировано текущим законодательством.

В отечественной литературе нет работ, посвященных исследованию политических прав детей. Тогда как отдельные права детей, провозглашенные действующим законодательством Казахстана носят явный политико-правовой характер. Проведем исследование специфики этих прав.

Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года N 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» подтверждает стремление Казахстана реализовать международные обязательства в области защиты прав ребенка взятые посредством подписания Конвенция о правах ребенка, принятой резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.

Конвенция установила ряд требования для стран, подписавших данный документ, который по сути стали основополагающими для законодательства в области прав ребенка.

Статья 13 Конвенции закрепляет, что: «1. Ребенок имеет право свободно выражать свое мнение; это право включает свободу искать, получать и передавать информацию и идеи любого рода, независимо от границ, в устной, письменной или печатной форме, в форме произведений искусства или с помощью других средств по выбору ребенка. 2. Осуществление этого права может подвергаться некоторым ограничениям, однако этими ограничениями могут быть только те ограничения, которые предусмотрены законом и которые необходимы: а) для уважения прав и репутации других лиц; или б) для охраны государственной безопасности или общественного порядка (*ordre public*), или здоровья или нравственности населения» [5].

Статья 62 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» закрепляя право ребенка выражать свое мнение понимает его как право выражать свое мнение при решении в семье любого вопроса, затрагивающего его интересы, а также быть заслушанным в ходе любого судебного или административного разбирательства. При этом статья устанавливает, что учет мнения ребенка, достигшего возраста десяти лет, обязателен, за исключением случаев, когда это противоречит его интересам. Органы, осуществляющие функции по опеке или попечительству, или суд могут принять решение только с согласия ребенка, достигше-

го возраста десяти лет и данного им в присутствии законных представителей.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 апреля 2000 года № 4 «О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей» определяет базовый перечень такого рода судебных дел, определяя, что судебному рассмотрению подлежат споры, связанные с воспитанием детей: о месте жительства ребенка при раздельном проживании родителей (пункт 2 статьи 73 Кодекса); об осуществлении родительских прав родителем, проживающим отдельно от ребенка (пункт 3 статьи 73 Кодекса); о возврате родителям ребенка, удерживаемого не на основании Кодекса или судебного решения (пункт 1 статьи 74 Кодекса); о возврате опекунам (попечителям) подопечного от любых лиц, удерживающих у себя ребенка без законных оснований (пункт 2 статьи 126 Кодекса); о возврате патронатному воспитателю ребенка, удерживаемого другими лицами не на основании Кодекса или судебного решения (пункт 1 статьи 135 Кодекса); о лишении родительских прав (пункт 1 статьи 75 Кодекса); о восстановлении в родительских правах (статья 78 Кодекса); об ограничении родительских прав (статья 79 Кодекса); об отмене ограничения родительских прав (статья 81 Кодекса), об отмене усыновления (удочерения) и признании его недействительным (статьи 103, 107 Кодекса) и другие. [6]

Анализ перечня такого рода дел показывает, что это дела, главным образом затрагивающие жизненно важные аспекты жизни ребенка и его взаимоотношения с семьей. Тогда как иные вопросы его жизнедеятельности остаются все поля правового регулирования отечественного законодательства. Например, на различные вопросы учебного процесса, на те или иные события происходящие в стране, касающиеся вопросов детства, или проблемы ювенальной юстиции. Круг такого рода вопросов, на наш взгляд, достаточно широк, так как вопросы защиты и обеспечения достойного уровня жизни детей напрямую зависят от происходящих политических, социальных и экономических реформ и явлений. Так, например, реформа ювенальной юстиции напрямую затрагивающая права и законные интересы детей протекает практически без участия детей, чье мнение якобы выражают различные пра-

возащитные организации. Почему «якобы» – потому что возникает вполне законный вопрос – кто из детей или какие детские организации доверили им это право?

Ответа на этот вопрос нет. Взрослые берут на себя эту обязанность самостоятельно, при этом не уделяют должного внимания непосредственно самому праву ребенка на собственное мнение.

В настоящее время, различные неправительственные организации проводят различные исследования в области защиты прав детей, в том числе и по вопросам обеспечения их прав и свобод. Проводимые ими социологические опросы, главным образом, направлены на определение точки зрения взрослых-родителей или лиц их заменяющих, тогда как опрос самих детей проводится крайне редко. Также как, и крайне редко дети сами обращаются в государственные органы или неправительственные учреждения для высказывания собственной позиции. Так, единственным резонансным обращением было письмо школьника 2 класса Алихана Жуманова Министру образования РК в 2010 году о качестве учебников для средних образовательных школ (учебник «Правила дорожного движения»), оставшееся без рассмотрения, что в последствии переросло в гражданский иск. Но в итоге, иск был отозван отцом ребенка по настоянию руководителей МОН РК. Этот пример является достаточно показательным. С тех пор все вопросы о качестве образования, качестве учебников и пр. обсуждаются на основе обращения родителей или правозащитных организаций. То есть, фактически дети отстранены от своего права на выражение собственного мнения о тех или иных вопросах, интересующих его или непосредственно затрагивающих его права, свободы и законные интересы.

Вместе с тем, дети и подростки, в той или иной степени, являются экспертами в вопросах своей собственной жизни, и чтобы у них была возможность решать какие-то проблемы, они должны пользоваться всеми своими правами. В самом идеальном варианте, необходимо создавать условия для того, что бы они действительно могли участвовать в разработке законов и планах государства путем опросов, бесед и пр. Идеально было бы, если бы они имели право голоса дома, в школе, в различных сообществах и объединениях и в принятии иных решений, которые затрагивают их

(например, относительно здравоохранения).

Так, на 70-й сессии комитета ООН по правам ребенка был представлен очередной страновой доклад Казахстана (сентябрь, 2015), на основе анализа которой, и анализа Консолидированного доклада Национального Preventивного Механизма за 2014 год были даны существенные рекомендации по совершенствованию механизма защиты прав детей, в числе которых было указано на низкий уровень учета мнения детей при разработке законодательства и программ, при принятии в отношении них решений. Для этого рекомендовано привести в соответствие законодательство, касающееся обеспечения участия детей в принятии решений, затрагивающих их интересы.

Содействие участию детей в принятии таких решений на местном, национальном и международном уровнях является одной из целей Стратегии Совета Европы по защите прав детей на 2016-2021 годы, в соответствии с которой рекомендуется «закрепить участие ребенка на практике на систематической основе и во всех контекстах, важных для детей. Основываясь на Рекомендации об участии детей и молодых людей в возрасте до 18 лет, СЕ будет поддерживать государства-члены в использовании этого инструмента Совета Европы для оценки участия ребенка в качестве одного из средств для измерения продвижения к соблюдению права детей на участие в вопросах, их касающихся. Будут осуществлены действия по продвижению обмена опытом в сфере участия ребенка, на основе соблюдения прав ребенка в сотрудничестве с молодежным сектором Совета Европы, детскими и молодежными организациями, уполномоченными по правам детей и консультативными органами по вопросам детей, основываясь при этом на принципах независимости, представительности, компетенций, информации и приемлемости». При этом указывается на то, что необходимо с должным уважением относиться к их взглядам при разработке, реализации и оценке стандартов, политики и деятельности, связанных с детьми, соблюдая вышеизложенные принципы. «При этом особое внимание будет уделяться участию детей, находящихся в уязвимом положении, таким как дети с ограниченными возможностями, дети, живущие в условиях бедности, дети в детских учреждениях, дети рома-цыган, дети, странствующие

или иным образом затрагиваемые миграцией, а также дети из групп меньшинств. Усилия будут наращиваться для того, чтобы охватить детей и тех, кто ими занимается и работает с ними, через веб-сайты, приложения, социальные СМИ, игры, публикации и другие инструменты, адаптированные для детей» [7].

Подготовка детей и подростков к самостоятельной жизни, формирование у них гражданской позиции относится к числу приоритетных направлений современного образования и воспитания. Традиционно, таким способом является вовлечение детей в различные детские движения. Именно они способствуют решению таких вопросов как «наличие в организации действенного самоуправления; создание отношений, при которых происходит взаимодействие в рамках одного коллектива детей разных возрастов; успех в деятельности детей, интерес к этой деятельности, положительные эмоции, сопровождающие эту деятельность; учет возрастных психологических особенностей детей и подростков; характер отношений между членами коллектива [8, с.319]. Сегодня в республике функционируют такие детские объединения, как: «Болашак», «Атамекен», «Мурагер» и др. Вместе с тем, они не решают вопроса реального учета мнения детей в решении общественных, социальных или политических вопросов.

Казахстану еще предстоит многое сделать в данном направлении. Много усилий прилагается различными общественными организациями, возглавляемые ЮНИСЕФ. Но при этом следует учитывать и тот факт, что общественное мнение среди взрослого населения не подготовлено к этому. Именно взрослые наиболее сопротивляются внедрению и непосредственной реализации этого публичного права детей. В этой связи, считаем, что

первоначальной задачей является подготовка сознания родителей, которые должны осознавать значимость данного объективного права ребенка и создавать условия для реализации.

Список использованной литературы:

1. Васильков В.И. Формирование института политических прав и свобод граждан в России :1905 - февраль 1917 гг. Автореф. дисс. на соиск. уч.степ. к.ю.н. М., 2007. С. 25
2. Риекеннен М. Ограниченные политические права несовершеннолетних: теоретико-правовые основы, международные стандарты и опыт РФ // <https://elibrary.ru/item.asp?id=25959209>
3. Зайцева М.В. Защита политических прав и свобод в Российской Федерации. Автореф. дисс. на соиск. уч.степ. к.ю.н. М., 2006. С. 25
4. Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года № 1017-ХІІ «О гражданстве Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по 2017) // online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000816
5. Конвенция о правах ребенка, принятой резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.
6. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-ІV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
7. Стратегия Совета Европы в поддержку прав ребенка (2016-2021) // <http://souchastye.ru/zakonodatelstvo/mezhdunarodnoezakonodatelstvo/evropa/strategii-soveta-evropy/>
8. Никитина Н.И. Глухова М.Ф. Методика и технология работы социального педагога. М., 2005.

Арын Айжан Арынқызы
Докторант специальности "6D030200-Международное право" факультета
Международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби
e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru

Айдарбаев Сагынғали Жоламанович
Доктор юридических наук, профессор.
Декан факультета Международных отношений Казахского национального
университета имени аль-Фараби, aydarbaevs@gmail.com

НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ- КАК ГАРАНТИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

***Резюме.** В данной статье рассматриваются вопросы теории и практики неприкосновенности личности в уголовном процессе. Произведен анализ и оценка международно-правовых актов регулирующих данный вопрос. Дана оценка неприкосновенности личности в ряде многих правовых государств.*

***Ключевые слова:** неприкосновенность личности, права и свободы, правовое государство, Habeas corpus акт, арест, задержание.*

Жеке басқа қолсұғылмаушылық- қылмыстық процесте күдікті мен айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің кепілдігі ретінде

***Түйін.** Аталған мақалада қылмыстық процесте жеке басқа қолсұғылмаушылықтың теориясы мен тәжірибесі туралы сұрақтар қарастырылған. Бұл мәселені реттейтін халықаралық құқықтық актілерге талдау жасалған, сонымен қатар бірқатар құқықтық мемлекеттерде жеке басқа қолсұғылмаушылыққа баға берілген.*

***Түйінді сөздер:** жеке басқа қолсұғылмаушылық, құқықтар мен бостандықтар, құқықтық мемлекет, Habeas corpus актісі, қамаққа алу, ұстап алу.*

The inviolability of the person - as a guarantee of the rights and legitimate interests of suspects and accused people in criminal proceedings

***Summary.** This article discusses the theory and practice of inviolability of the person in the criminal process. The analysis and assessment of international legal instruments regulating this issue was made. There was given the estimation of inviolability of the person in many legal States.*

***Keywords:** inviolability of the person, rights and freedoms, rule of law, Habeas corpus act, arrest, and detention.*

Высшими ценностями правового государства являются права и свободы человека. Они признаются приоритетными Конституцией Республики Казахстан, а также авторитетны-

ми актами международного права и подлежат защите и соблюдению во всех отраслях жизнедеятельности общества. Наиболее остро этот вопрос стоит в сфере уголовного судопроизводства, поскольку именно здесь в целях борьбы с преступностью законодательство допускает существенное ограничение прав личности. В процессе производства по уголовным делам могут применяться такие меры репрессивного характера, как арест, обыск, задержание и т.д. Поэтому чрезвычайно важно не навредить правам человека, не ограничивать их необоснованно [1].

Отметим, что в теории права есть строгое разграничение терминам «право» и «свобода». Как отмечает А. В. Малько «Право – это само действие, а свободы – это желание (воля)». Данное положение нашло свою правовую ценность, благодаря не только теоретическому закреплению, но и правовому признанию со стороны ряда государств [2, с. 125].

Однако, зачастую в приоритет прав и свобод человека вступают в конфликт с представителями государственной власти. Об этом явно свидетельствует, обширная деятельность государства – как уголовное преследование. Во многих странах, не взирая на принцип гуманизма и соблюдения прав и свобод, данное положение не соблюдается. Данный вопрос, урегулирован одним из приоритетных элементов правового статуса лица – неприкосновенности личности. Сей приоритет элемента, обусловила его повсеместное включение в различные правовые акты как международно-го, так и внутригосударственного правового массива.

«Личная неприкосновенность – это фактически складывающееся и охраняемое об-

ществом и государством состояние данной личности в сфере ее индивидуальной жизнедеятельности, проявляющееся в совокупности отношений, отражающих допустимые границы внешнего вмешательства. Личная неприкосновенность является неотъемлемым элементом свободы личности. Ее сфера, как и сфера личной свободы, лежит за пределами обязанностей личности перед государством. Правовой формой опосредования личной неприкосновенности выступают право граждан на личную неприкосновенность, а также нормы целого ряда отраслей права, конкретизирующие право, составляющее в своей совокупности правовой институт неприкосновенности личности» — сказал академик РАН Кутафин О.Е. [3, с. 49]

Е.Г. Васильева, исследуя проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе, раскрывая характеристику неприкосновенности личности как принципа уголовного процесса отмечает, что понятие неприкосновенность личности образуется из системы базовых составляющих:

- 1) физическая (телесная) неприкосновенность;
- 2) психическая неприкосновенность;
- 3) нравственная неприкосновенность — честь и достоинство;
- 4) духовная неприкосновенность;
- 5) половая неприкосновенность;
- 6) индивидуальная личная свобода;
- 7) личная безопасность;
- 8) право свободного передвижения и выбора занятий;
- 9) отсутствие контроля;
- 10) возможность свободно располагать собой.

Анализ выведенных базовых составляющих, позволил Е.Г. Васильевой сформировать их в шесть самостоятельных групп, составляющих содержание принципа неприкосновенности личности.

Первую группу составляет физическая неприкосновенность, которая предполагает защиту от насилия, опасного для жизни и здоровья, насилия, не опасного для жизни и здоровья, охрану половой свободы.

Вторая группа относится к нравственной неприкосновенности и включает в себя защиту чести и достоинства личности.

Третью группу составляет психическая неприкосновенность, то есть защиту нормального течения психических процессов.

Четвертую группу образует индивидуальная свобода, представляющая собой защиту права по своему усмотрению определять место пребывания, свободу передвижения, право на отсутствие наблюдения или охраны.

Пятая группа состоит из общей свободы действий, то есть защиты действий, не охватываемых формализованным правом.

К шестой группе относится личная безопасность, гарантирующая обеспечение отсутствия угрозы причинения вреда.

С учетом изложенного, Е.Г. Васильева предлагает понимать под принципом неприкосновенности личности недопустимость (запрещение) любого противоправного посяательства на физическую, нравственную и психическую целостность, индивидуальную свободу действий и личную безопасность при осуществлении уголовного судопроизводства. Право на неприкосновенность личности является гарантированное государством состояние человека, при котором его психофизическая целостность и автономия личности свободны от принуждения [4, с. 19-25].

По своей гносеологической правовой природе неприкосновенность личности, вытекает из Хабеас корпус акт.

Хабеас корпус акт (англ. Habeas Corpus Act) — законодательный акт, принятый парламентом Англии в 1679, составная часть Конституции Великобритании, определяет правила ареста и привлечения к суду обвиняемого в преступлении, предоставляет право суду контролировать законность задержания и ареста граждан, а гражданам — требовать начала такой процедуры (известной под латинским названием Хабеас корпус). Полное название закона — «Акт о лучшем обеспечении свободы подданного и о предупреждении заточений за морями» (то есть вне пределов Англии).

Согласно этому закону, судьи были обязаны по жалобе лица, считающего свой арест или арест кого-либо другого незаконным, требовать срочного представления арестованного суду для проверки законности ареста или для судебного разбирательства; заключение обвиняемого в тюрьму могло производиться только по предъявлении приказа с указанием причины ареста.

Акт обязывал судей выдавать Хабеас корпус во всех случаях, за исключением тех, когда основанием ареста являлось обвинение данного лица в государственной измене или тяжком уголовном правонарушении. По получении судебного предписания Хабеас корпус, смотритель обязан был в течение 3—20 дней (в зависимости от дальности расстояния) доставить арестованного в суд. В случае задержки судебного расследования закон предусматривал освобождение арестованного под залог (чем не могли воспользоваться малоимущие); это не распространялось на несостоятельных должников.

Правительству предоставлялось право приостанавливать действие акта в чрезвычайных случаях, но лишь с согласия обеих палат парламента и не более чем на один год. Эта мера практиковалась в очень редких случаях, в Англии и Шотландии она не применялась с 1818 года [5].

Положения Хабеас корпус акта вошли в ряд международных правовых актов, на которых базируется правовая система многих стран. Ярким примером тому, служат такие международные акты, на основе которых не может существовать ни одно правовое государство. В Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. закреплено, что "каждый, кто был жертвой ареста или содержания под стражей, произведенных в нарушение положений данного акта, имеет право на компенсацию, обладающую искомой силой" [6]. Аналогичное право установлено в ч. 5 ст. 9 и ч. 6 ст. 14 Международного пакта "О гражданских и политических правах" 1966 г.; в ст. 85 Римского статута Международного Уголовного суда 1998 г.; Конвенция против пыток и других жестоких и бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 г. в ч. 1 ст. 14 обязала государства-участники Конвенции обеспечить жертвам пыток в сфере уголовной юстиции "справедливую и адекватную компенсацию, включая средства для возможно более полной реабилитации.

В соответствии с этими международными актами большинство стран определили, что высшими ценностями государства является жизнь, права и свободы человека и гражданина. Если личность обладает конституционным правом на неприкосновенность, то государство обязано гарантировать реализацию его

по отношению к каждому индивиду. Данное положение особенно актуально в сфере международного уголовного процесса. Поэтому неприкосновенность личности как право переносится в иное качество и становится предопределяющим и основополагающим положением всего международного уголовного судопроизводства.

Современный национальный уголовно-процессуальный закон (ст. 14 УПК РК), наполняет принцип неприкосновенности личности следующим содержанием:

Во-первых, никто не может быть задержан по подозрению в совершении уголовного правонарушения, заключен под стражу или иным образом лишен свободы иначе как на основаниях и в порядке, установленных уголовно-процессуальным законом.

Содержание под стражей и домашний арест допускается только в случаях предусмотренных уголовно-процессуальным законом и лишь с санкции суда. Без санкции лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более семидесяти двух часов. Принудительное помещение не содержащегося под стражей лица в медицинскую организацию для производства судебно-психиатрической и (или) судебно-медицинской экспертиз допускается только по решению суда. Суд, органы уголовного преследования, руководитель администрации места содержания под стражей, медицинской организации обязаны немедленно освободить незаконно задержанного или содержащегося под стражей, или незаконно помещенного в медицинскую организацию либо содержащегося под стражей свыше срока, предусмотренного законом или приговором.

Во-вторых, заключенному под стражу либо домашний арест предоставляется право судебного обжалования. Каждому задержанному немедленно сообщаются основания задержания, а также в совершении какого деяния, предусмотренного уголовным законом, он подозревается.

В-третьих, никто из участвующих в уголовном процессе лиц не может подвергаться пыткам и другим жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания.

В-четвертых, никто не может быть привлечен к участию в создающих опасность для жизни или здоровья лица процессуальных действиях.

Процессуальные действия, нарушающие неприкосновенность личности, могут быть произведены против воли лица либо его законного представителя только в случаях и порядке, прямо предусмотренных Уголовно-процессуальным кодексом.

Содержание лица под стражей, а также задержанного по подозрению в совершении уголовного правонарушения должно осуществляться в условиях, исключающих угрозу его жизни и здоровью.

В-пятых, вред, причиненный гражданину в результате незаконного лишения свободы, содержания в условиях, опасных для жизни и здоровья, жестокого обращения с ним, подлежат возмещению в порядке, предусмотренном уголовно-процессуальным законом.

Изложенное позволяет утверждать, что принцип неприкосновенности личности в уголовном процессе состоит из совокупности прав на: личную свободу; судебное обжалование; неприкосновенность чести и достоинства; охрану жизни и здоровья; возмещение вреда.

В этой связи, следует признать, что принцип неприкосновенности личности является самым емким по содержанию и включает в себя элементы других принципов уголовного процесса.

В действительности, принцип неприкосновенности личности не ограничивается только правом на личную свободу. Кроме того, его реализация сопровождается и другими процессуальными гарантиями, прямо не предусмотренными статьей 14 УПК РК. Таковыми являются право на необходимую оборону; право на получение квалифицированной юридической помощи; неприкосновенность жилища [7, с. 32].

Однако не взирая на свое превосходство в правовой деятельности, данные ценности, по сей день остаются ограниченными. Именно в этой сфере уголовного процесса, властной деятельности государственных органов возникают и проявляются существенные ограничения и даже нарушения конституционного права личности. Здесь возможно применение различных мер принуждения, в том числе мер пресечения, задержание и арест которые существенно ограничивают права и законные интересы личности, вовлеченной в сферу международного публичного права. Главной и основной целью вышеуказанных актов долж-

на стать защита прав человека, его законных интересов. И только потом через призму этой задачи необходимо воспринимать интерес социума и государства, состоящий в обеспечении должного правопорядка и формированию правового государства [8, с. 43].

На примере, взять такого же яркого представителя стран романо-германской правовой семьи, как Российская Федерация, где неприкосновенность личности, так же является базовым принципом уголовного судопроизводства. Свое законодательное закрепление в качестве принципа в уголовном процессе, он получил исходя из основного закона РФ, а именно из статьи 22 Конституции РФ, которая гласит «что каждый имеет право на свободу и личную неприкосновенность, что арест, заключение под стражу и содержание под стражей допускаются только по судебному решению, что до судебного решения лицо не может быть подвергнуто задержанию на срок более 48 часов» [9, с. 136].

В праве Российской Федерации содержание принципа неприкосновенности личности заключается в следующем:

1. Ограничение личной свободы возможно только по определённым основаниям;
2. Заключение под стражу возможно лишь в соответствии с процессуальным законодательством;
3. До судебного решения лицо может быть подвергнуто задержанию до 48 часов.

В Германии принцип неприкосновенности личности как и в Российской Федерации, подвергается задержанию около 48 часов, но при сложности дела может быть продлен в общей сложности до 72 часов [10, с. 51].

В Республике Казахстан принцип неприкосновенности личности закреплён в ст. 16 Конституции, согласно которой: «Каждый имеет право на личную свободу. Арест, содержание под стражей допускаются только в предусмотренных законом случаях и лишь с санкции суда, с предоставлением арестованному права судебного обжалования. Без санкции следственного судьи (суда) лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более 72 часов» [11, с.10].

Данные нормы не только гуманизируются сроками, но и субъектами, что дают на то право. Если взять ту же Конституцию Российской Федерации, то в ней говорится, что лицо не может быть задержано свыше 48 часов, без

санкции судьи, значит судья в РФ играет роль субъекта, дающего на то правовое разрешение.

Во Франции субъектом, что следит за соблюдением конституционных прав и свобод лица в сфере уголовного судопроизводства, является судья по заключениям и арестам. Без его ведома органы уголовного преследования (прокурор, следственный судья) не вправе задерживать и ограничивать права лица [12, с. 107].

В Республике Казахстан в отличие от той же Российской Федерации, роль по контролю за права и свободами в уголовном процессе, является не судья, но приравненный и имеющий на то законодательно закрепленные полномочия – следственный судья.

Правильность ограничения неприкосновенности личности достигается, если нормы принуждения применяются только при наличии веских оснований (доводов) – соразмерных по статусу с доказательствами – под которыми правоприменителем понимаются данные, отвечающие требованиям достаточности, относимости и допустимости, способные убедить разумного и осторожного человека в том, что принуждение необходимо. Для обеспечения правомерности и эффективности ограничения неприкосновенности личности не меньшую роль играет и безукоризненное соблюдение законодательно установленной процедуры. Однако сами нормы должны соответствовать не только международным стандартам в этой области, но и отвечать требованиям морали и нравственности [13, с. 124].

Исходя из мирового опыта, и вышеперечисленного, целесообразно было бы определить максимальный срок задержания в сорок восемь часов, и определить для всех ряда государств единого субъекта по контролю за правами и свободами в международном публичном праве.

Таким данное предложение будет соответствовать как международным стандартам, так и нормам правового государства, а так же исключает возможность подлога и лишней волокиты уголовного преследования, и соответствует духу проводимой в правовой модернизации, и дальнейшего формирования правовых идеологий в ряде стран.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н.А. Законопослушание и правопорядок – основа нашей стабильности // *Казахстанская правда*. – 30 марта 2002 г.
2. Матузов Н.И., Малько А.В. *Теория государства и права*. – Москва: Юрист, 2004. — 512 с.
3. Кутафин О.Е. *Избранные труды в 7 томах. Том 4. Неприкосновенность в конституционном праве Российской Федерации. Монография*. М.: Проспект, 2011.- 427 с.
4. Васильева Е.Г. *Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе*. Дисс. ... канд. юрид. наук.- Уфа: Башкирский государственный университет, 2002.- 193 с.
5. Интернет ресурс: <http://www.british-history.ac.uk/statutes-realm/vol5/pp935-938>
6. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It was signed in 1950 and entered into force on September 3, 1953* // http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
7. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями)*. – Алматы: Юрист, 2017.- 359 с.
8. Бекашев К.А., Волосов М.Е. *Международное публичное право: Практикум*. — М., 2000- 240 с.
9. Гуценко К.Ф. *Уголовный процесс* — М.: Зерцало, 2001. — 528 с.
10. Филимонов Б.А. *Основы уголовного процесса Германии*. – М.: Изд-во МГУ, 1994. — 104 с.
11. *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями)*. – Алматы: Юрист, 2017.- 70 с.
12. Блищенко И.П. *Международное и внутригосударственное право*. — М., 1960- 237 с.
13. Куналиева Г.А. *Некоторые вопросы принципа неприкосновенности личности в уголовном процессе* // *Вестник КазНУ. Серия юридическая*. – № 3 (71) 2014.- С. 124- 129.

Базилова А.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің
қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының
аға оқытушысы, bazilovaa@mail.ru

Ауезханова А. А.

Қазақ Ұлттық Университеті, 2-курс студенті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШЕТЕЛДІКТЕРДІҢ ЖЕРГЕ ҚҰҚЫҒЫ

Түйін. Бұл мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі ретінде танылатын жер мәселесі қарастырылады. Жер қазақтың асыл қазынасы, ауыстыруға болмайтын байлығы болғандықтан, шетелдіктердің қазақ жеріне деген кейбір құқықтары азаматтарымызды түршіктіруде. Аталмыш мақалада шетелдіктердің біздің жерге байланысты құқықтарын жан-жақты қарастыруға тырыстық.

Резюме. В данной статье рассматривается очень актуальная в наше время тема - земельная проблема. Земля - ценное сокровище казаха, незаменимое богатство, поэтому нас всех волнуют некоторые права иностранцев касательно наших земель. Данной статье всесторонне пытаемся раскрыть вопросы по данной тематике.

Summary. In this article we consider a very topical issue in our time - a land problem. The land is a valuable treasure of the Kazakh, an indispensable treasure, so we are all worried about some of the rights of foreigners regarding our lands. This article fully discloses all these issues.

Адамзаттың өмірінде жердің ерекше орын алатындығын тарих мәлім етті. Мемлекеттердің, ұлы державаларды қалыптасуы тікелей жермен байланысты болған. Кімде-кімнің жері көп, байтақ болса, соның билігі әлдеқайда мықты, берік болған. Қазіргі таңның өзінше бұл ұғым өз мағынасын жоғалтпаған. Мемлекетіміздің басты байлығы – оның экономикалық және әлеуметтік қолайлы негізі болып табылатын жер ресурстары. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 12-бап 14-тармағына сәйкес, жер дегеміз – Қазақстан Республикасының егемендігі белгіленетін шектегі аумақтық кеңістік, табиғи ресурс, жалпыға ортақ өндіріс құралы және кез келген еңбек процесінің аумақтық негізі.

Қазіргі таңда жердің экономикалық маңыздылығы аса жоғары, бұл жерге деген құқықтың (меншік, пайдалану және өзге де заттық құқықтардың) пайда болуымен байланысты. Қазақстанда жерге құқықтармен тек Республика азаматтары ғана емес, кейбір шектеулермен шетел азаматтары және азаматтығы жоқ адамадар да қолдана алады. Мұндағы шетелдік жер пайдаланушылар дегеніміз – шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, шет мемлекет заңдарына сәйкес құрылған заңды тұлғалар (шетелдік заңды тұлғалар), шет мемлекеттер, халықаралық бірлестіктер мен ұйымдар. «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Заңның 16-бабында Қазақстан Республикасының аумағында жүріп-тұру және тұрғылықты жер таңдау жөнінде былай делінген: «Шетелдіктер Қазақстан Республикасының шетелдіктердің болуына рұқсат етілген аумағында еркін жүріп-тұра алады және Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіпке сәйкес тұрғылықты жер таңдай алады. Жүріп-тұрудағы және тұрғылықты жер таңдаудағы шектеулер, бұл мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен адамгершілігін сақтау, Қазақстан Республикасының азаматтары мен басқа да адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болғанда Қазақстан Республикасының бұған уәкілеттік берілген органдарының актілерімен белгіленеді». Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 6-бабында: «Егер осы Кодексте немесе Қазақстан Республикасының басқа да заң актілерінде өзгеше көзделмесе, шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, сондай-ақ шетелдік заңды тұлғалар жер құқығы қатынастарында Қазақстан Республикасының азаматтарымен және заңды тұлғаларымен тең құқықтарды пайдаланады және сондай міндеттер атқарады» деп көрсетілген.

Ендігі кезекте шетелдіктердің жерге құқық түрлеріне тоқталайық. Меншік құқығы тікелей заңнан туындайтын бастапқы субъективтік құқықтың бірі болып табылады. Меншік құқығы иесіне өзіне тиесілі мүлік – жер учаскесіне экономикалық тұрғыдан билік етуді бекітіп береді. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 20-бабында жерге меншік құқығының субъектілері көрсетілген: республика аумағындағы жерге мемлекеттік меншік құқығының субъектісі - Қазақстан Республикасы; осы Кодексте белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жер учаскелеріне жеке меншік құқығының субъектісі - азаматтар және мемлекеттік емес заңды тұлғалар. Бұл ретте, егер осы Кодексте өзгеше белгіленбесе, азаматтар деп Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар ұғынылады. Үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың және шетелдік заңды (мемлекеттік емес) тұлғалардың жеке меншігінде болуы мүмкін.

Жерге байланысты даулардың туындауы тікелей шетел азаматтарына жерге берілетін құқықтармен байланысты болады. 2016 жылы наурыздың соңында сол кездегі ұлттық экономика министрі Ерболат Досаев «үкімет шілденың 1-інен бастап елде ауыл шаруашылығы жерлерін азаматтарға жеке меншікке аукцион арқылы сату және шетелдіктерге жалға беру мерзімін 10 жылдан 25 жылға дейін ұзартуды жоспарлап отырғанын» хабарлаған. Содан кейін Атырау, Ақтөбе, Семей, Қызылорда, Ақтау, Жаңаөзен, Алматы, Орал қалаларында жер туралы заңға енгізілген өзгерістерге қарсы ірілі-ұсақты наразылық акциялары өткен.

Жер мәселесіне байланысты наразылық күшейген соң Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Жер кодексіндегі даулы баптарға жыл соңына дейін мораторий жариялап, кейін оның мерзімін тағы бес жылға созған. Президенттің бұйрығымен жер реформасы бойынша комиссия құрылған. Келесідей баптарға 2021 жылдың 31 желтоқсанына дейін мараторий жарияланды:

1. 24-бап: Шетелдіктерге, азаматтығы жоқ адамдарға, шетелдік заңды тұлғаларға, сондай-ақ жарғылық капиталындағы шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың үлесі елу пайыздан асатын заңды тұлғаларға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін жалдау шарттарымен уақытша жер пайдалану құқығын иеленеді.

2. 37-бап: Шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, шетелдік заңды тұлғалар, сондай-ақ жарғылық капиталындағы шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың үлесі елу пайыздан асатын заңды тұлғалар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін жиырма бес жылға дейінгі мерзімге жалдау шарттарымен уақытша жер пайдалану құқығымен ғана иелене алады.

3. Сауда-саттықтың (конкурстардың, аукциондардың) жеңімпаздарына – шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін, орман өсіруді, қосалқы ауыл шаруашылығын жүргізу үшін жер учаскелері жиырма бес жылға дейінгі мерзіммен жалдау шарттарымен уақытша жер пайдалануға беріледі.

Аталмыш баптарда шетел азаматтары жерді пайдалану, яғни жалға алу құқығымен 10 жылға иеленеді. «1990 жылы бізде жер туралы бірінші заң шықты, кейін өзгерістер енгізіліп, сол кезде түрлі нұсқалары болды: үш жылдан он жылға дейін жалға беру, оның ішінде шетелдіктерге; сосын 99 жылға дейін; одан кейін қазақстандықтарға 49 жыл, ал шетелдіктерге 10 жыл деген шектеулер қойылды. 2003 жылы Жер кодексі қабылданды, онда жерді жалға беруге қатысты нормалар болды. 2014 жылы жалға беру мерзімін 25 жылға дейін ұзартуды көздеген өзгерістер болды. Осы жер құқықтарын реттейтін Жер кодексі 13 жыл бұрын қабылданған, осы уақыт бойы ешқандай сұрақ болған жоқ», - деп мәлімдеді Ұлттық экономика вице-министрі. Шетелдіктерге жерді жалға беру ісі аудан, қала әкімдіктерінің құзыретіне жатпайды, бұл мәселені тек облыстық атқарушы билік жер саласы бойынша орталық уәкілетті органның келісімі негізінде ғана жүзеге асырады. Жер заңы бойынша шетелдіктерге жер конкурс арқылы ғана жалға беріледі. Бұл ретте, Үкімет сонау 2003 жылы еліміздің барлық аймағы бойынша шетелдіктерге арнап бір қолға берілетін ең көп

мөлшерді бекітіп қойды. Мәселен, Ақмола облысының Целиноград ауданында шетелдіктерге – 1500 га, ал біздің азаматтарға – 7500 га. Оның өзінде, әлеуетті жалға алушы міндетті түрде жерді пайдалану жоспарын ұсынуы тиіс. Егер шетелдіктер бұл талаптарды бұзса, біздің келісімшартты бұзуға және жер телімін қайтарып алуға құқымыз бар.

Шетел азаматтарына жер пайдалану құқығында қойылатын шекеулер туралы айта-тын болсақ, ең алдымен, шетелдік жер пайдаланушыларға тұрақты жер пайдалану құқығы тиесілі болмайды. Бірақ тұрақты жер пайдалану құқығы, шындығын айтсақ, Қазақстан Республикасының азаматтарына да тиесілі емес. Бұл құқықты тек мемлекет иемденеді десек те болады. Екіншіден, 2017 жылдың 27 ақпанында Қазақстан Республикасының Жер кодексіне енгізілген өзгерістер бойынша, Қазақстан Республикасының шекаралық аймағында және шекаралық белдеуінде орналасқан жер учаскелерін шетелдіктерге, азаматтығы жоқ адамдарға және шетелдік заңды тұлғаларға жеке меншікке беруге жол берілмейді.

Елімізде билік тармақтары арасында өкілеттіктерді бөлісу жайлы реформаларға байланысты қаңтардың ортасында Конституцияның баптарына өзгерістер енгізу ұсынылғаны мәлім. Соның ішінде Конституцияның 26-бабына өзгеріс енгізу туралы ұсыныс халық арасында аса үлкен дау-дамау туғызды. Менің ойымша, мұншама ахуалдың туындауы заңды еді. Бұл жерде: "Қазақстан Республикасының азаматтары заңды жолмен иеленген қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады" деген сөйлемдегі "Қазақстан Республикасының азаматы" тіркесін "әркім" деп өзгерту ұсынылған. Халық арасында "бұл ұсыныс конституцияға енгізілсе онда шетелдіктердің Қазақстанда ауыл шаруашылығы жерлерін иеленуіне мүмкіндік береді" деген алаңдаушылық тудырып, әлеуметтік желілерде оған қарсылық білдірушілер көбейді. Парламент Сенатының төрағасы Қасымжомарт Тоқаев "Қазақстан аумағында тұратын әркімнің қай елдің азаматы немесе азаматтығы жоқ тұлға екендігіне қарамастан заңды сатып алған кез-келген мүлкіне жеке меншік құқығы кепілдігін беру" - шетелдік инвестиция тартып, азаматтардың кәсіпкерлік белсенділігін арттыру үшін президент Назарбаевтың

бастамасымен жобаға енгізілген ұсыныс деп жазды.

Қазақстандық заңгер Абзал Құспанның сөзінше, Шығыс Еуропадағы кей мемлекеттер мен бұрынғы постсоветтік елдердің көпшілігінде "шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ тұлғаларға мүлік құқығына қатысты кейбір шектеулер қойылған". «Халықаралық құқықта бұл жайтқа түсіністікпен қараушылық байқалады, олар мұны "тәуелсіздігін жаңадан алған елдердің тәуелсіздігін сақтау мақсатындағы әрекеті" деп бағалаған. Біз де осы жолдағы мемлекетпіз. Сондықтан конституцияға "шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарға жерге меншік құқығы берілмейді" деген ұғымды нақты жазып енгізген жөн», - дейді ол.

Қорытындылай келе, жерсіз ұлттық мүдде құндылықтары қалыптаспайды, қалыптасқан да емес. Өйткені жер қазақ үшін – намысы, қазынасы, ең басты байлығы. Ықылым заманнан бері ата-бабаларымыз осы жер үшін қанын төгіп, жанын берген. Қазақтың барлық мәселелері ел мен жер тағдыры төңірегінде өрбіген. Себебі ұлттың барлық өмірі, байлығы, мұрасы, күні мен түні, қасиетті соғыстары, тарихы, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі, ұрпақ болашағы, егемендігі жерді қорғаудан шығып, оны қорғауға бағытталады. Ең негізгісі – жердің мүддесін қорғау ұрпаққа қашанда міндеттеледі. Сол ұрпақ – біз, оның ішінде мен де бар, сіздер де барсыздар. Қазіргі таңда жер үшін болып жатқан даулардың барлығы да орынды. Өйткені қандай жағдай болмасын, қазақ топырағында қазақтың мүддесі өзгеден гөрі жоғары, биік болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Қазақстан Республикасының Жер Кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2017*
2. *«Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 1995ж. 19 маусымдағы Заңы*
3. *Қазақстан Республикасының Жер құқығы: Оқу құралы/ Еркінбаева Л.Қ., Айгаринова Г.Т. – Алматы: Жеті жарғы, 2010. – 312 бет.*
4. *https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/jer-sheteldkterge-jane-sheteldk-kompaniyalargashkashan-269424/*

Әбділда Д.Ә.

кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного,
международного права и таможенного дела Евразийской Юридической Академии
имени Д.А. Кунаева, a.dilyana@mail.ru

Жайлау Ж.

кандидат юридических наук, и.о. доцент кафедры международного права факультета
международных отношений Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
zhan1831@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІЛІГІ

Түйін. Берілген мақалада автор Қазақстан Республикасының қазіргі таңдағы халықаралық құқықсубъектілігін талдады. Мемлекеттік қайта құруларды тиімді іске асырудың әрі қарай жалғастыруға мүмкіндік беретін, тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның жетістіктері қарастырылды.

Түйін сөздер: халықаралық құқық, құқықсубъектілік, Қазақстан Республикасы, құқықтық жүйе.

Резюме. В данной статье автор проанализировал современное международное право Республики Казахстан. Были рассмотрены достижения Казахстана в годы независимости, что позволило продолжить эффективную реализацию общественных преобразований.

Ключевые слова: международное право, правосубъектность, Республика Казахстан, правовая система.

Summary. In this article the author analyses the issue of International legal personality of the Republic of Kazakhstan on the modern stage. The achievements of Kazakhstan during the years of independence are considered in this work that allows to continue to effectively implement state reforms.

Key words: international law, legal personality, Republic of Kazakhstan, legal system.

Проблема международной правосубъектности всегда занимала и в настоящее время занимает одно из ведущих мест в науке международного права. И это вполне естественно, поскольку международное право регулирует отношения «между субъектами международного права, круг которых, будучи связан с важнейшими политическими явлениями международной жизни различных эпох, не оставался неизменным» [1, с.46] Это касается прежде всего освещения роли государств - основных субъектов международного права в современном государствоведении. Основные элементы международной правосубъектно-

сти государств, в том числе Республики Казахстан, рассматриваемые в работе, в той или иной степени несут на себе отпечаток изменений, происшедших в государствоведении, общая линия развития которого определяется закономерностями общественного развития. «Соответствие принципов и норм международного права закономерностям общественного развития составляет», как верно заметил Г.И.Тункин «критерии их прогрессивного значения» [2, с.71].

Провозглашение государственного суверенитета в 1990 г. и независимости в 1991 г. Республики Казахстан явилось великой вехой новейшей истории нашей страны. «Демократические преобразования активизировали процесс переосмысления казахским народом своего исторического прошлого, переоценки духовных, культурных ценностей» [3,с.14] 25-летний срок независимости Республики Казахстан показал, что наша страна добилась больших успехов в своем развитии и получила признание более 180-стран мира, вступила в основные международные организации, окончательно оформили свои сухопутные государственные границы, выступили локомотивом интеграционных процессов на евразийском пространстве.

Как и в других постсоветских странах, вступивших в транзитный этап своего развития, проведение реформ в Казахстане изначально имело свою специфику. Эта специфика выражалась в том, что в начале 1990-х годов переход к демократии в Казахстане начался в сложных условиях, которые не могли не оказывать определенного влияния на либерализацию политической системы страны.

Однако, благодаря целенаправленной политике Президента Н. Назарбаева, строитель-

ство демократии в стране осуществлялось ускоренными темпами, что соответственно напрямую благоприятно влияло на ход развития гражданского общества.

Со дня восстановления Казахстанской государственности прошло 25 лет, в течение которых были осуществлены радикальные изменения во всех сферах жизнедеятельности казахстанского общества. Наиболее действенно и эффективно по сравнению с другими странами СНГ Республика Казахстан продвинулась в осуществлении социально-экономических реформ, а также в развитии демократического процесса.

Достижения республики за прошедшие годы действительно впечатляют. Казахстан воссоздал свою государственность, обеспечил территориальную целостность страны и нерушимость границ, перевел экономику на свободный рыночный путь развития и интегрировал ее в мировой рынок.

Таким образом, практика последних лет свидетельствует, что в Казахстане были проведены важные системные преобразования, которые закрепили в стране базовые основы либеральной политической системы. Таких качественных изменений в политической системе за столь короткое время Казахстан еще не знал в своей истории. Кроме того, поэтапное и планомерное проведение системных преобразований позволило решить большинство возникавших в казахстанском обществе проблем без насилия и опасных внутренних конфликтов. Самое же главное заключается в том, что сохранение внутривнутриполитической стабильности позволило Казахстану выдержать опасные перегрузки сложного этапа общественных преобразований.

Главными достижениями внешней политики Республики Казахстан является Председательство в такой универсальной международной организации как ОБСЕ, прошедшее в 2010 году и закончившееся проведением Саммита в Астане 1-2 декабря 2010 года. В 2011 году Казахстан является Председателем в Организации Исламской Конференции, которая объединяет исламские государства, расположенные почти во всех регионах Азии, Европы и Африки, отказ от ядерного оружия. В апреле 2010 года Генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун поддержал идею Президента Казахстана о создании безъядерного мира. Все это стало подтверждением признания международным

сообществом значительного вклада Казахстана в укрепление глобальной безопасности. 8 июня 2016 года в генеральной ассамблее ООН в Нью-Йорке состоялось голосование, в результате которого наша страна избрана непостоянным членом СБ ООН от азиатско-тихоокеанской группы государств на 2017-2018 годы. Государство запустило процесс регулярного проведения лидеров съезда мировых и традиционных религий, вступило в ВТО, эффективно посредничало в разрешении конфликтных ситуаций, международной провела международную выставку ЭКСПО-2017 и др.

Больших успехов достигла казахстанская дипломатия, которая за короткий промежуток времени показала свою состоятельность и зрелость, постоянно проявляя различные инициативы в многогранной международной политике. Казахстан является членом многих международных организаций, в которых принимает самое деятельное участие. Наше молодое государство постоянно ведет политику разоружения и поднимает вопросы безопасности в региональном и мировом масштабе.

Достижения Казахстана за годы независимости позволяют, в свою очередь, и дальше продолжать эффективное осуществление государственных преобразований. Кроме того, постоянные инициативы Казахстана по укреплению консенсуса и согласия способствуют поддержанию мира и в других странах.

Хотя с момента провозглашения независимости прошло не так много времени, есть достаточно оснований для подведения некоторых итогов конституционного развития нашего государства и в немалой степени это относится и к проблеме становления Республики Казахстан, как субъекта международно-правовых отношений.

31 января 2017 года, Президент Республики Казахстан обратился с посланием к народу Казахстана «Страна с честью прошла свой 25-летний этап развития. Мы гордимся своей страной. В рамках празднования 25-летия Независимости мы отметили достижения и успехи Казахстана. Они хорошо известны и высоко оцениваются мировым сообществом. С начала 2017 года Казахстан стал непостоянным членом Совета Безопасности ООН. В этом году в Астане прошла международная выставка «ЭКСПО-2017».

Мы первыми среди стран СНГ и Центральной Азии провели столь значимое мероприя-

тие мирового масштаба. Все это является результатом правильного политического пути и высокого авторитета Казахстана на международной арене. Казахстан должен войти в число 30 развитых государств мира к 2050 году. Мы уверенно идем к этой цели» [4].

Как отметил профессор Жалаири О.Ш. «В настоящее время мы все видим: самый сложный период становления нашего государства успешно завершен. За эти исторические 25 лет Республика Казахстан благодаря усилиям народа, всех казахстанцев, стала успешным, сильным и открытым государством, имеющим свое лицо, свои особенности и свою позицию в непростых отношениях» [5, с.7].

В теории государства и права важное значение имеет не только появление нового субъекта мирового сообщества, но и формы и способы его провозглашения и юридического оформления, от чего в немалой степени зависит дальнейшее его внутригосударственное и международное признание. Глава нашего государства к этим вопросам всегда относился очень скупственно. На заре независимости он одной из ключевых задач считал, чтобы процесс учреждения нового Казахстана и протекал исключительно в правовых рамках с учетом мирового опыта легитимации государственности и национальных особенностей страны. Такая цель была достигнута, сказал Председатель Конституционного Совета РК Рогов И.И. [6, с.10].

Отмеченные обстоятельства вызывают необходимость научной оценки происходящих в стране событий с точки зрения действующего права, уточнения ряда правовых понятий с учетом новых социально-политических реалий. В настоящее время уже накоплен богатый нормативно-правовой материал в Республике Казахстан, который нуждается в научной оценке.

Государство является наиболее важным институтом политической системы. Значимость государства определяется максимальной концентрацией в его руках власти и ресурсов, позволяющих ему эффективно и решающим образом влиять на социальные изменения. Государство это организация политической власти, содействующая преимущественному осуществлению конкретных интересов (классовых, общечеловеческих, религиозных) в пределах определенной территории.

Республика Казахстан являясь субъектом международного права, имеет права и обязанности, вытекающие из международно-правовых норм. Республика Казахстан как субъект международного права является коллективным образованием. Каждый такой субъект имеет элементы организации: государство-власть и аппарат управления.

Только наличие всех трех вышеуказанных элементов (обладание правами и обязанностями, вытекающими из международно-правовых норм; существование в виде коллективного образования; непосредственное участие в создании международно-правовых норм) дает основание считать то или иное образование полноценным субъектом международного права. Основные права и обязанности, характеризующие международно - правовой статус государства определяет его как субъекта права.

Внутренние изменения, происходящие в Казахстане и ряде других стран неизменно ведут к изменениям в отношениях и с внешним миром. Характер этих изменений в значительной мере предопределяется полностью сохранившимися и даже умножившимися за этот период свой потенциал западными странами.

Однако в этой категоричности, как и в самих словах, есть огромная доля правды. Жизнь во многом подтверждает высказанные автором суждения. В силу этого перед государством в сфере внутренней и внешней политики возлагаются задачи не только обеспечения динамизма в проведении экономических и социально- политических реформ и поддержания стабильности как внутри общества и государства, но и сохранение их полной самостоятельности во всех сферах жизни и обеспечения их внешней независимости.

Активизация научных исследований вопроса международной правосубъектности Республики Казахстан вызван и тем, что казахстанская юриспруденция включается в общемировой поиск идей, конструкций, способных объяснить явления сегодняшнего дня с позиции права. Сегодня мы стоим перед необходимостью переоценки вклада многих мыслителей прошлого современности, в том числе отечественного правоведения, по вопросам суверенитета, учет которых поможет преодолеть односторонность и тенденциозность в решении сложных вопросов совре-

менности. Практика показывает необходимость разработки юридических механизмов, обеспечивающих основу формирования новых международных связей, направленных на предотвращение дезинтеграции. Однако, даже тот комплексный подход к исследованию международной правосубъектности, который был предпринят в данной статье, всё же не позволил коснуться целого ряда теоретических аспектов международной правосубъектности, которые ещё ждут своего решения.

Сегодня мировое сообщество высоко ценит достижения Казахстана по построению стабильного, успешного, конкурентоспособного государства, проводимую политику укрепления национального единства.

Республика Казахстан доказала мировому сообществу свою состоятельность как независимое государство, способное осуществлять взятые на себя обязательства и как крупный инициатор разрешения международных проблем. Следует отметить, что особое место во внешнеполитической деятельности нашего государства занимает личность Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, который имел и имеет определяющее значение для формирования внешнеполитической стратегии и для укрепления государственности в целом.

Таким образом, практика последних лет свидетельствует, что в Казахстане были проведены важные системные преобразования, которые закрепили в стране базовые основы либеральной политической системы. Таких качественных изменений в политической системе за столь короткое время Казахстан еще не знал в своей истории. Кроме того, поэтапное и планомерное проведение системных преобразований позволило решить большинство возникавших в казахстанском обществе проблем без насилия и опасных внутренних конфликтов. Самое же главное заключается в том, что сохранение внутривнешней ста-

бильности позволило Казахстану выдержать опасные перегрузки сложного этапа общественных преобразований.

Список использованных источников

1. Нысанбаев А.Н. Политология. – Алматы.: «Акыл китабы», 1998 г. 135 с.
2. Тункин Г.И. Теория международного права, Международные отношения, 1970 г.-403 с.
3. Сартаев С.С., Абдукаримова З.Т. Воплощение в жизнь национальной идеи о государственной независимости Республики Казахстан. // Материалы международной научно-теоретической конференции. КИПМО. А.: 2002 г.-С.14
4. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» / Официальный сайт Президента Республики Казахстан <http://www.akorda.kz>. - Астана, Акорда, 2017 г. (Интернет ресурс)
5. Вступительное слово ректора ЕЮА имени Д.А. Кунаева профессора Жалаири О.Ш. // Материалы международной научно-теоретической конференции в рамках Сапаргалиевских чтений на тему: «Актуальные проблемы государственно-правового развития Республики Казахстан», посвященная 25-летию государственной независимости РК. Алматы 25 ноября 2016 год, С.7-9
6. Приветственное слово Председателя Конституционного Совета РК профессора И.И.Рогова // Материалы международной научно-теоретической конференции в рамках Сапаргалиевских чтений на тему: «Актуальные проблемы государственно-правового развития Республики Казахстан», посвященная 25-летию государственной независимости РК. Алматы 25 ноября 2016 год, С.10

Taukebayeva E.S.

Ph.D., acting assistant professor, South-Kazakhstan State University named after M.Auezov,
Shymkent, Alimbetov st., elmira_t1980@mail.ru

Zhailau Zh.

Candidate of Legal Sciences, acting assistant professor, Razakh National University
named after al-Farabi, zhan1831@bk.ru

THE CONCEPT OF “HUMAN RIGHTS” AND THE ISSUE OF ITS UNIVERSALITY

Түйін. Берілген мақалада «адам құқықтарының» эволюциясы мен теоретикалық негізі қарастырылады. Батыс елдердің өнімі деп санайтын елдер бұл ұғымның әмбебаптылығын сауалға қояды, осыған орай авторлар осы елдердің қандай саяси режимдерге тиесілі екенін және мұндай мәлімдемелердің себептерін атап көрсетуге едәуір көп көңіл бөледі. Авторлармен БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі негізгі құжаттары сараланып, маңызды артықшылықтары мен кемшіліктері талқыланады.

Түйін сөздер: адам құқықтары, БҰҰ қағидалары, моральді құндылықтар, әмбебаптылық, адам құқықтарының Жалпы Декларациясы.

Резюме. В данной статье рассматриваются теоретические основы и эволюция понятия «права человека». Универсальность понятия ставится под вопрос странами, которые считают их продуктом западного общества, в связи с этим авторы делают акцент на том к каким политическим режимам относятся эти страны и на мотивы подобных заявлений. Авторами проанализированы ряд основополагающих документов ООН по правам человека и выявлены их основные достоинства и недостатки.

Ключевые слова: права человека, принципы ООН, моральные ценности, универсальность, Всеобщая Декларация прав человека.

Summary. This article is devoted to the consideration of the theoretical basis and evolution of the concept of "human rights". The universality of the concept is called into question by the countries that consider them a product of Western society, in this regard, the authors emphasize the political regimes to which these countries belong and the motives of such statements. The authors analyzed a number of basic UN documents on human rights and identified their main strengths and weaknesses.

Key words: human rights, UN principles, moral values, universality, Universal Declaration.

What is now commonly called human rights goes back to the idea of natural law, which originated in the ancient world [1]. The essence of it is that a person regardless of his position in society has equal rights with others and they are

given to him by nature itself. It took thousands of years for most people to begin gradually, at first intuitively and then more and more consciously, to understand the meaning and role of human rights in their lives. But even now human rights problems continue to be relevant, manifesting themselves both on the personal level and in interpersonal relations, in the relationships between different associations, countries, communities, between a person and the community in which he lives and whose official representative is the government. They affirm the freedom and dignity of the individual, its highest value status.

A significant contribution to the development of human rights to life, freedom, safety, private property as fundamental and inalienable was made by such thinkers as H. Grotius, T. Hobbes, J. Locke, S.-L. Montesquieu, T. Jefferson and others. Higgins indicated the interconnection of Grotius' ideas with UN principles and asserts that “the UN Charter, many years after it was written, still captures a ‘Grotian moment’ ” [2, p. 267]. This means, that “to seek to turn our back on the United Nations is as wholly unrealistic as to seek to opt out of the real world in which we live” [2, p.280]. Hobbes and Locke in their works pointed on the significance of international institutions in sustaining justice, as they are “...necessary and possible – necessary, because the motive of justice has the potential to inflame rather than cure inter-group conflict; possible, because we have enough reason to perceive the resulting need for an impartial judge” [3, p.290]. As for Montesquieu, “he only sought a world in which all states and individuals would develop their particular potentialities in peaceful harmony with others” [4, p.365]. President T. Jefferson in the famous Declaration of Independence represented his vision of the place of human rights in the state: “...just governments are founded on equal rights and the consent of the governed, and “whenever any form of government becomes destructive of

these ends, it is the right of the people to alter or to abolish it, and to institute new government. . .” [5, p.71]. Under the term ‘equal rights’, he implied rights for “life, liberty, and the pursuit of happiness” [5, p.71]. For most countries, human rights are the highest value recognised by the world community. Here human rights are understood as the whole range of individual rights and freedoms that can be provided to a person in modern society and the state. Kofi Annan gives a comprehensive explanation of human rights:

"Human rights are the expression of those traditions of tolerance in all cultures that are the basis of peace and progress ... [and] ... The principles enshrined in the Universal Declaration of Human Rights are deeply rooted in the history of humankind. They can be found in the teachings of all the world's great cultural and religious traditions." [6]

Practical realization of the whole complex of human rights is a difficult, comprehensive task, the degree of solution of which directly characterizes the level of development, progressiveness and humanism of individual countries and of all human civilization. In the modern world, the observance and increasingly concrete filling of individual rights are the most important criterion of domestic and international politics, human dimension and the level of legal culture in a state. The supreme value of the personality in individual states and the world as a whole is affirmed through respect for human rights. Their observance within individual countries is a necessary condition for sound economic and social development, for triumph of common sense in policy, prevention of disastrous totalitarian and other experiments over peoples, aggressive domestic and foreign policies. As early as 1789, the preamble of the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (chronicles of the history allows us to suppose that probably in 1789 Man meant only men, excluding women, and that the addition of Citizen probably meant that non-land-owners/slaves/servants were excluded), stated the following: "the ignorance, neglect, or contempt of the rights of man are the sole cause of public calamities and of the corruption of governments" [7]. And although modern science is not so categorical, as it gives other causes of social disasters, it also considers respect for human rights as the most important condition for the well-being of society.

Not all states of the world recognize human rights. There is an opinion that human rights correspond only to the realities of Western society based on individualism and non-mimetic relations between people and dominate other moral values. A former UN High Commissioner for Human Rights Bertrand G. Ramcharan does not agree with this argument, he asserts, that “it is a misunderstanding of history to say that the Universal Declaration of Human Rights was a western product ... [and] ... it is also important to bear in mind that it is never the victims, but the violators of human rights principles and their advocates who invoke the relativist argument against the principle of universality” [8, p.423, p.429]. The experience of mankind shows that the economic and social development of countries entails both the growth of the individual's self-awareness and individuality, his desire for freedom and respect for human dignity, i.e. to observance of human rights. The latter, in its turn, contributing to the emancipation and self-realization of the individual, stimulates social progress. Therefore, complete realization of the rights of the individual, which takes into account national realities, is a common task of mankind.

The universal applicability of the concept of human rights is questioned by the least developed and most conflict-prone countries as they refer to undemocratic political regimes, and they justify their regimes by the statement: the granting of freedom of action to all social groups can allegedly have negative consequences for the society, such as instability and incitements of acute conflict situations. Consequently, the form of government that is suggested to be most effective and appropriate to represent all people by the abovementioned countries is a strong authoritarian power that grants rights to citizens only in a limited form and at their discretion. This statement is refuted by Senator Joser Diokno of the Philippines: “authoritarianism is not needed for development; what it is needed for is to maintain the status quo ... [and that] ... life cannot become better—it cannot even be good—unless people are free” [9, p.55].

An important milestone in the formation of a comprehensive system for the protection of human rights was the adoption of the final text of the Charter of a completely new universal organization - the UN in April-June 1945 in San Francisco, and its signing on June 26, 1945, as

well as the entry into force on October 24 of the same year. Since 1945 the principle of respect for human rights has been one of the fundamental principles of international law, though it is not mentioned in the list of principles of international law enshrined in Article 2 in the text of the UN Charter, and it is not singled out as a separate principle in the UN General Assembly Declaration on the principles of international law concerning friendly relations and cooperation between states in accordance with the Charter of the United Nations in 1970.

However traditionally, the international community recognizes that, according to the UN Charter one of the pursued purposes is “to achieve international co-operation in solving international problems of an economic, social, cultural, or humanitarian character, and in promoting and encouraging respect for human rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion” [10, art.1, para. 3], thereby the constituent instrument of the organization indirectly enshrined this important principle of interstate interaction. Without a doubt, this instrument of the United Nations is a result of conclusions made by mankind in the course and after the Second World War; it is confirmed by the UN Declaration of 1970, adopted in the development of the normative content of the principles of the UN Charter. Thus, in the section of the document entitled “The principle of equal rights and self-determination of peoples”, it is emphasized that “every State has the duty to promote through joint and separate action universal respect for and observance of human rights and fundamental freedoms in accordance with the Charter” [11].

According to the Soviet / Russian international lawyer A.P. Movchan, many years of UN activities since the adoption of the Charter, show that:

“The international protection of human rights is revealed in the following:

a) in the creation of recommendations addressed to all States on which rights and fundamental freedoms ... should be subject to universal respect and observance;

b) in the development of international human rights treaties (covenants, conventions, and others) that impose legal obligations on states to recognize, provide and ensure effective protection in accordance with its legislation, the rights and freedoms of the individual, which are listed in such agreements;

c) in the creation of a special international mechanism to verify the fulfillment of human rights obligations by states”. [12, p.16]

The general idea to be perceived from this conclusion is that the drafters of the Charter did not pursue the goal of providing an exhaustive list of rights and fundamental freedoms for all without distinction of race, sex, language and religion. The former member of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan Sabikenov argues that the establishment of the UN implied the elaboration of documents, and mechanisms which would give conception of globally recognized and respected human rights and freedoms, and accordingly the development of recommendations for the Member States for the introduction these rights and freedoms into national legislations [13].

In general, more than 90 international treaties have been adopted in the system of modern international law that directly affects human rights and, in particular, about 40 of them operate within the framework of International humanitarian law. The International Labour Organization (ILO), the specialized UN agency, has adopted almost 200 conventions on various aspects of social and economic rights. The aim of all these universal international legal acts is the provision of certain specific rights of the individual. “International Bill of Human Rights” is a complex of core international human rights treaties which contain imperative norms, legally binding on signatories and ratifying states. Here it is necessary to distinguish the difference between these two statuses, according to the UN sources the signing state is less bound, it is reviewing a treaty and considering the ratifying possibility, but the status of a signatory obliges the State to refrain from acts that would annihilate the treaty’s objective. The ratification entails commitment of the State to introduce provisions of a treaty into national legislation and apply them, the accession has an equal legal standing as the ratification, but it is not preceded by the procedure of signature [14].

The Universal Declaration is like a handbook for states, which are striving to the development, deepening and clarification of the content of human and civil rights and freedoms in the course of reforming their constitutional (national) legislation and in the process of concluding new international treaties. As for other documents, almost all of them oblige states after accession

or ratification to grant the rights and freedoms provided for in them to all persons under their jurisdiction. For example, the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) recognizes as legally binding for states such rights and freedoms as the right to life, freedom from torture or slavery, personal inviolability, humane treatment and respect for the inherent dignity of the human person, the right to leave any country, to equality before the courts, and before the law. As stated in the Covenant, they should be provided by each State Party to "all individuals within its territory and subject to its jurisdiction ... without distinction of any kind" [15, art 2, para.1]. Each participating state "undertakes ... in accordance with their constitutional processes... to adopt legislative or other measures as may be necessary to give effect to the rights recognized in the present Covenant" [15, art. 2, para. 2]. A state can step back from its obligations only to the extent required by the severity of public emergency on condition that the measures taken by the State's Parties "are not inconsistent with their other obligations under international law and do not involve discrimination solely on the ground of race, colour, sex, language, religion or social origin" [15, art 4, para.1].

However, analyzing the content of another document - the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), some European jurists assert that this multilateral treaty does not establish firm legal obligations for the participating States. Thus, English professor of international law Trubek believes that it takes a long time before socio-economic rights can be implemented by adopting a program of action [16, p.206]. He draw this conclusion by referring to the abovementioned Covenant, which obliges States to take measures "to the maximum of its available resources, with a view to achieving progressively the full realization of the rights recognized in the present Covenant by all appropriate means, including particularly the adoption of legislative measures" [17, art.2, para.1]. Lukasheva draws attention that this article could be used only by the less developed countries [18, p.439]. It follows that states with an average level of development, or developing countries, as well as more developed countries with a market economy, do not have a real reason to refer to the lack of necessary resources.

There is a collective opinion of the world's leading experts who examined the nature and

extent of the legal obligations of the participating States under the ICESCR. In the course of a comprehensive analysis of these obligations, they came to conclusion, developing the opinion expressed earlier, that "States parties are obligated, regardless of the level of economic development, to ensure respect for minimum subsistence rights for all" [19, p.123].

A similar position was later approved in the text of the Vienna Declaration and Programme of Action adopted by the World Conference on Human Rights (1993), which declares the following:

"The international community must treat human rights globally in a fair and equal manner, on the same footing, and with the same emphasis. While the significance of national and regional particularities and various historical, cultural and religious backgrounds must be borne in mind, it is the duty of States, regardless of their political, economic and cultural systems, to promote and protect all human rights and fundamental freedoms." [20]

The gradual globalization of the human rights system has led to the creation of a special monitoring mechanism for their protection within the UN. The UN has a ramified system of bodies engaged in the development of international standards and the implementation of international monitoring of compliance with already adopted documents under the auspices of a universal organization. But the main form of control on the part of these structures is the "reporting procedure, the establishment of facts and the consideration of disputes in special supervisory committees" [21]. The latter began to be actively created since the mid-1970s, they are the following: the Human Rights Committee; the Committee on Racial Discrimination; the Committee on the Elimination of Discrimination against Women; the Committee on Economic, Social and Cultural Rights; the Committee Against Torture and the Committee on the Rights of the Child.

According to the UN Charter, all the main bodies of the organization, including the General Assembly (GA), the Economic and Social Council (ECOSOC) and the Security Council (SC) are involved in the protection of human rights to a greater or lesser extent.

The UN uses these mechanisms of protection of human rights on a universal basis, but it cannot disregard the specificity of socio-political, economical, cultural situations in

different countries, as “due to different historic backgrounds, cultural traditions and social and economic levels of development, countries are different in implementing the principle in terms of content and forms, approaches and steps” [22].

References

1. Vizard, P. (2000) *Human Development Report: Antecedents of the idea of human rights: a survey of perspectives*. Retrieved June 15, 2017, from http://hdr.undp.org/sites/default/files/polly_vizard.pdf

2. Higgins, R. (1992). *Grotius and the Development of International Law in the United Nations Period 1*. In *Hugo Grotius and International Relations* (p. Hugo Grotius and International Relations, Chapter 10). Oxford University Press.

3. Mayerfeld, J. (2012). *No peace without injustice: Hobbes and Locke on the ethics of peacemaking*. *International Theory*, 4(2), 269-299.

4. Rosow, S. (1984). *Commerce, Power and Justice: Montesquieu on International Politics*. *The Review of Politics*, 46(3), 346-366. Retrieved June 20, 2017, from <http://www.jstor.org/stable/1407219>

5. Peterson, M. D. (1970). *Thomas Jefferson and the new nation: a biography*. Retrieved June 20, 2017, from <https://ebookcentral.proquest.com>

6. Annan, K. (1997). *Universal Declaration of Human Rights Illuminates Global Pluralism and Diversity: Statement by Secretary-General Kofi Annan on the Fiftieth Anniversary Year of the Universal Declaration of Human Rights*. All human rights for all: Fiftieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights. 10 December 1997, the University of Tehran, Iran.

7. *Declaration of the Rights of Man (1789)*. Retrieved June 20, 2017, from http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp

8. Ramcharan, B. G. (1998) *A debate about power rather than rights*. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 4(98): 423-428. Retrieved June 22, 2017, from <http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-1998-4/debate.pdf>

9. Ramcharan, B. G. (2008). *Contemporary human rights ideas*. London and New York: Routledge.

10. United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*. Retrieved July 2, 2017, from <http://www.un.org/en/sections/un-charter/preamble/index.html>

11. United Nations General Assembly (UNGA). (1970). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. Resolution No.25/2625, October 24, 1970. Retrieved August 10, 2017 from <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>

12. Movchan, A. P. (1982). *Prava cheloveka i mezhdunarodnye otnoshenija* [Human rights and international relations]. Moskva: Nauka. [In Russian]

13. Sabikenov, S.N. (2004, December). *Nekotorye metodologicheskie osnovy izuchenija obshhechelovecheskoj koncepcii prav cheloveka: vnutrigosudarstvennye i mezhdunarodnye aspekty* [Some methodological foundations for studying the universal human rights concept: domestic and international aspects]. Paper presented at Nauchno-teoreticheskaja konferencija “Prava cheloveka: mezhdunarodnyj opyt, problemy i perspektivy” [Scientific and Theoretical Conference “Human Rights: International Experience, Problems and Prospects”], Almaty, Kazakhstan. [In Russian]

14. Dag Hammarskjöld Library (DHL). (2016). *What is the difference between signing, ratification and accession of UN treaties?* Retrieved August 2, 2017 from <http://ask.un.org/faq/14594>

15. United Nations General Assembly (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Retrieved July 2, 2017 from <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>

16. Trubek, D. (1985). *Economic, Social and Cultural Rights in the Third World: Human Rights and Human Needs Programs*. In Meron, T. *Human Rights in International Law: Legal and Policy issues*, Vol.1. (pp. 206-270). Oxford: Clarendon Press.

17. United Nations General Assembly (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Retrieved July 2, 2017 from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

18. Lukashova, E.A. (1996). *Obshhaja teorija prav cheloveka* [General theory of human rights]. Moskva: Izdatel'stvo NORMA. [In Russian]

19. Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1987). *Human Rights Quarterly*, 9(2), 122-135.

20. World Conference on Human Rights (WCHR). (1993). *Vienna Declaration and Programme of Action*. Vienna, June 25, 1993. Retrieved July 5, 2017 from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>

21. Nurumov, D. I. (2000). *Stanovlenie i razvitie mezhdunarodnoj sistemy zashhity prav cheloveka* [Formation and development of the international system for the protection of human rights]. Moskva: MGIMO. [In Russian]

22. Xingtang, W. (1998). *The Universality of the Principle and the Importance of Different Contexts*. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 4(98), 430-431. Retrieved June 22, 2017, from <http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-1998-4/debate.pdf>

Шарипова Асель Бостановна

к.ю.н. кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ

Резюме. В статье рассматривается понятие и содержание уголовно-процессуальных функций. Уголовно-процессуальные функции не только взаимопредполагают, они еще взаимоограничивают друг друга. Все три указанные функции (обвинение, защита и разрешение дела судом) являются основными, они находятся в гармоничном и неразрывном единстве, любая из них неизбежно и закономерно предполагает наличие двух других, каждая процессуальная функция существует и развивается лишь постольку, поскольку существуют и развиваются две остальные.

Ключевые слова: функция, обвинение, защита, суд, прокурор, адвокат, следователь.

Түйін. Бапта қылмыстық-процестік қызметтің түсінігі мен мазмұны қарастырылған. Қылмыстық-процестік функциялар бір-бірін болуын өзара талап етіп қана қоймайды, сонымен қоса олар бір-бірін өзара шектейді. Көрсетілген осы үш қызмет (айыптау, қорғау, істің сотпен рұқсат етілуі) негізгілері болып табылады, олар өзара үйлесімді және бір-бірінен ажырағысыз тұтастықта болады, олардың кез-келген біреуі қалған екеуінің болуын сөзсіз және міндетті талап етеді, әрбір процессуалық функция қалғандардың қатысуына байланысты дамиды және жүзеге асады.

Түйінді сөздер: Қызмет, айыптау, қорғау, сот, прокурор, адвокат, тергеуші.

Summary. The article deals with the concept and content of criminal procedural functions. The criminal procedural functions are not only mutually presupposing, they still mutually restrict each other. All three of these functions (accusation, defense and resolution of the case by the court) are fundamental, they are in a harmonious and inseparable unity, either of them inevitably and naturally assumes the existence of the other two, each procedural function exists and develops only insofar as there exist and develop the other two.

Keywords: function, charge, defense, court, prosecutor, lawyer, investigator.

Долгое время термин «функция» был термином исключительно теоретическим. Исследователи неоднократно подвергали критике законодателя за нерешительность в вопросах определения уголовно-процессуальных функций на уровне нормативных актов. Впервые, данный термин «уголовно-процессуальные функции» был закреплен в Уголовно-процес-

суальном кодексе Республики Казахстан 13 декабря 1997 г. Так, в ст. 23 УПК, раскрывая принцип состязательности и равноправия сторон, законодатель указывает, что функции обвинения, защиты и разрешения уголовного дела отделены друг от друга и не могут быть возложены на один и тот же орган или одно и тоже должностное лицо.

Чаще всего под уголовно-процессуальными функциями ученые понимали основные направления процессуальной деятельности. М.С. Строгович так определял процессуальные функции: «Уголовно-процессуальные функции - это определенные стороны, определенные направления деятельности, не совпадающие друг с другом и не поглощаемые друг другом» [1, с. 301].

Сторонники такого толкования исходили из наличия в уголовном судопроизводстве трех основных уголовно-процессуальных функций: обвинения (уголовного преследования), защиты, разрешения дела. Такой подход традиционен, поскольку для выделения названных функций используется состязательная конструкция уголовного процесса.

З.З. Зинатуллин представил определение уголовно-процессуальных функций как направления процессуальной деятельности участников уголовного процесса по достижению его предназначения [2, с. 97]. Такое определение некоторым образом схоже с определением, которое ранее было представлено П.С. Элькин [3, с. 101]. По ее мнению, «функции уголовного процесса - это определяемые нормами права и выраженные в соответствующих направлениях уголовно-процессуальной деятельности специальное назначение и роль ее участников».

По мнению З.З. Зинатуллиной, уголовно-процессуальные функции имеют следующие свойства: а) функция есть урегулированная законом процессуальная деятельность; б) функция осуществляется участниками уголовного процесса - представителями либо со стороны обвинения, либо со стороны защиты от обвинения; в) это деятельность направлена

на достижение предназначения уголовного судопроизводства [2, с. 99].

Следует отметить, что ранее ученые, характеризуя уголовно-процессуальные функции, особый акцент делали на процессуальном положении должностных лиц органов государственной власти. Руководящее, а значит, и первостепенное положение всегда отдавалось должностным лицам.

На сегодняшний день законодатель назначением уголовного судопроизводства видит:

1) защиту прав и законных интересов лиц и организаций, потерпевших от преступлений;

2) защиту личности от незаконного и необоснованного обвинения, осуждения, ограничения ее прав и свобод;

3) уголовное преследование и назначение виновным справедливого наказания;

4) отказ от уголовного преследования невиновных, реабилитация каждого, кто необоснованно подвергся уголовному преследованию.

Нетрудно заметить, что, в сущности, это всего лишь две задачи: восстановление прав лиц, пострадавших от преступлений, и защита лица от незаконного и необоснованного обвинения.

Поскольку новым УПК приоритеты изменены, то, стало быть, определяющими при характеристике направлений процессуальной деятельности должны быть именно те задачи, которые закреплены в ст. 8 УПК. Именно эти задачи лежат в основе распределения уголовно-процессуальных функций.

В этой связи хотелось бы отметить, что при выделении уголовно-процессуальных функций в основе деления, скорее всего, не должна лежать цель деятельности или задачи каждого лица. Если существование уголовно-процессуальных функций будет зависеть от цели деятельности каждого участника судопроизводства, то вполне возможна ситуация, когда каждому участнику будет «выделена» только ему свойственная функция. При этом, количество процессуальных функций будет устремлено к количеству участников уголовного процесса. Это положение подтверждается, если проанализировать взгляды ученых, которые объясняют наличие уголовно-процессуальных функций через роль конкретных участников уголовного процесса. Именно им свойственно количественное увеличение уголовно-процессуальных функций. На первое место выходит в обязательном порядке закрепить за каждым

участником осуществление конкретной и только ему свойственной уголовно-процессуальной функции. Следуя подобным рассуждениям, некоторые процессуалисты к трем основным функциям присоединяют еще расследование дела, поддержание гражданского иска и защиту от гражданского иска. Кроме того, обосновывается наличие в уголовном процессе семи процессуальных функций: 1) установление и проверка данных относительно преступлений, их расследование; 2) обвинение; 3) прокурорский надзор за исполнением законности; 4) защита от предъявленного обвинения; 5) судебное рассмотрение и разрешение уголовного дела; 6) вспомогательная функция, включающая в себя действия свидетелей, экспертов, других лиц, так или иначе содействующих осуществлению следственных и судебных действий; 7) побочная функция, находящая свое выражение в деятельности гражданского истца и гражданского ответчика.

В свое время В.Г. Даев также предложил классификацию функций, вытекающую из наличия интересов лиц, участвующих в уголовном процессе. Он выделял: 1) расследование уголовного дела; 2) прокурорский надзор за соблюдением законности в ходе уголовного судопроизводства; 3) защита личных процессуальных интересов; 4) оказание содействия в ходе уголовного судопроизводства [4, с. 55].

Думается, стремление определить уголовно-процессуальные функции через роль участников процесса должно быть ограничено анализом роли и интереса некой совокупности участников, распределенных в отдельные группы. Уголовно-процессуальная функция должна представлять собой направление деятельности группы участников. Иное приведет к неоправданному расширению перечня уголовно-процессуальных функций. Косвенным подтверждением нашей мысли является мнение А.М. Ларина, который считал, что «если исходить только из наличия процессуально-правовой цели, то можно насчитать столько функций, сколько существует процессуальных актов». Действительно, совершая любое действие или вынося любое решение, участник преследует какую-либо конкретную цель. Поэтому А.М. Ларин делает вывод: «Функция - это не отдельное действие, а деятельность, т.е. совокупность действий и решений, объединенных единством цели» [5, с. 47]. При

этом, дискуссионными остаются некоторые вопросы. В скольких действиях лица должен проследиваться единый интерес, чтобы мы могли говорить о наличии самостоятельной уголовно-процессуальной функции? Насколько едина должна быть цель для различных участников?

Несомненно, различные участники уголовного судопроизводства преследуют различные цели и у них различные интересы. Однако, наверное, это не может служить основанием для классификации уголовно-процессуальных функций. С точки зрения логики, не совсем правильно, взяв за основу интерес участников, классифицировать что-то иное кроме самих участников. Классифицировать уголовно-процессуальные функции в зависимости от присутствующих у участников уголовного судопроизводства интересов, значит, совершить логическую ошибку.

В зависимости от присутствующего участников интересы возможно только разделить участников на некие не схожие между собой группы. Эти группы и принято называть сторонами. В итоге получается, что деление на группы происходит в зависимости от присутствующего у участников процесса интереса. При этом, каждая из этих обособленных групп осуществляет отдельную, только ей свойственную уголовно-процессуальную функцию.

Таким образом, мы видим, что законодатель распределил всех участников уголовного судопроизводства в зависимости от их интересов на три группы: суд, сторону обвинения (прокурор, следователь, начальник следственного отдела, дознаватель, частный обвинитель, потерпевший, его законный представитель и представитель, гражданский истец и его представитель), сторону защиты (подозреваемый, обвиняемый, их законные представители, защитник, гражданский ответчик, его законные представитель и представитель), а также иных участников уголовного судопроизводства (свидетель, эксперт, специалист, переводчик, понятой).

По-видимому, законодатель предпринял попытку поставить точку в многолетних спорах ученых о количестве и соотношении уголовно-процессуальных функций, обозначив существование всего трех основных процессуальных функций.

С этим нельзя не согласиться, поскольку единственной целью разделения уголовно-процессуальных функций и их размежевания между собой является обеспечение состязательности уголовного судопроизводства. Думается, что для осуществления уголовного судопроизводства на основе состязательных начал необходимым и одновременно достаточным является выделение трех процессуальных функций: обвинение, защита и разрешение дела.

Выделение иных уголовно-процессуальных функций не только не вписывается, но зачастую и противоречит принципу состязательности. Например, выделение в качестве самостоятельной уголовно-процессуальной функции прокурорского надзора есть, по существу, наделение стороны обвинения полномочиями, превосходящими по объему полномочия стороны защиты. Прокурор, выступая на стороне обвинения, не должен наделаться полномочиями, не свойственными стороне спора. Кроме того, в этом случае мы вынуждены будем возложить на прокурора, осуществляющего функцию обвинения (уголовного преследования), обязанность по осуществлению функции прокурорского надзора. Тот факт, что для построения уголовного судопроизводства на началах состязательности главным условием является разделение трех уголовно-процессуальных функций, на наш взгляд, еще не означает, что на лицо, осуществляющее одну из перечисленных функций, может быть возложено выполнение иной, не относимой к обвинению, защите и разрешению дела функции. Один и тот же элемент системы не может быть носителем разных функций.

Итак, уголовно-процессуальные функции - это урегулированные законом основные направления деятельности участников судопроизводства, объединенных в различные группы на основе общности интересов и стоящих перед ними целей (задач).

По нашему мнению, все уголовно-процессуальные функции взаимопредполагают друг друга, а потому придавать какой-либо одной функции особое значение, пожалуй, нельзя.

Особая значимость отдельных функций не вытекает ни из задач, стоящих перед уголовным судопроизводством, поскольку все задачи являются одинаково важными, ни из интересов всего общества, поскольку для общества

одинаково важным является как изобличение виновного лица, так и защита невиновного. Деятельность, направленная на обвинение (уголовное преследование), действительно, возникает ранее деятельности по защите и уж тем более ранее деятельности по разрешению дела. Однако, скорее всего, это не означает, что обвинение предопределяет появление функции защиты и разрешения дела. «Все три указанные функции являются основными, они находятся в гармоничном и неразрывном единстве, любая из них неизбежно и закономерно предполагает наличие двух других, каждая процессуальная функция существует и развивается лишь постольку, поскольку существуют и развиваются две остальные. Обвинение без защиты придавало бы судопроизводству односторонний, обвинительный характер. О защите без обвинения вообще нельзя говорить, ибо такая защита логически и фактически невозможна. Правильное разрешение дела достижимо только в состязательном процессе,

когда суд с участием сторон обвинения и защиты исчерпывающим образом проверит все доказательства, исследует все обстоятельства, говорящие как за, так и против подсудимого».

Список использованной литературы:

1. Строгович М.С. «Курс советского уголовного процесса». Т.1. - М. 1968г. - С.449.
2. Зинатуллин З.З, Фаткуллин Ф.Н., Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам. Учебное пособие. – Алматы, 1976г. – С. 231.
3. Элькин П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права. - Л., 1963г. – С. 429.
4. Даев В.Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в советском уголовном процессе // Правоведение. – 1974г. - № 1. – С. 134.
5. Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России: Лекции очерки. – М.: Изд-во: «Бек». 1997г. – С. 324.

Шопабаев Б.А.

Ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
 Казахского национального университета им. аль-Фараби, г. Алматы
 g-mail: shopabae.v.batyrgmail.com

ПОНЯТИЕ ДОКУМЕНТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ КАК ОБЪЕКТА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме. В данной статье рассматривается понятие документа и его значение как объекта криминалистических исследований. В криминалистике термин «документ» употребляется в более широком смысле - как текстовый или графический материал, выполненный любым способом: рукописным, типографским или машинописным способом, а также магнитные ленты, диски и другие материальные носители доказательственной информации.

Ключевые слова: документ, вещественное доказательство, материальный подлог, интеллектуальный подлог, безличные документы, судебно-техническое исследование документов.

Түйін. Бұл мақалада ұғымы құжат және оның мәні криминалистік зерттеулер объектісі ретінде қаралады. Криминалистика «құжат» термині осы негүрлым кең мағынада - кез келген тәсілмен орындалған мәтіндік ретінде немесе сызбалық материал пайдаланылады: машинкамен басу тәсілімен айғақтық ақпарат, сондай-ақ, магнитті таспалар, дискілер және басқа да материалдық жеткізгіштерін баспаханалық немесе қолмен жазу.

Түйін сөздер: құжат, заттай дәлелдеме, материалдық жалғандық жасау, интеллектуалдық жалғандық жасау, жақсыз құжаттар, құжаттарды сототехникалық зерттеу.

Summary. This article examines the concept of the document and its significance as an object of forensic research. In forensic science, the term "document" is used in a broader sense - as a text or graphic material made in any way: handwritten, typed or typed, drawn, drawn or engraved, as well as magnetic tapes, disks and other tangible media of evidentiary information.

Keywords: document, material evidence, material forgery, intellectual forgery, impersonal documents, forensic investigation of documents.

В документах посредством письменных знаков и иных графических изображений фиксируются различные факты и обстоятельства, имеющие значение для предварительного расследования преступлений и рассмотрения уголовных дел в суде.

Слово «документ» имеет иностранное происхождение. Н.В. Терзиев, исследуя это понятие, писал, что оно является производным от латинского, означавшего в древнем Риме все, что может служить свидетельством, уроком, примером [1, с.13]. Со временем понятие «документа» приобрело более узкое значение. Ими стали обозначать предметы, содержащие информацию в зафиксированном виде и специально предназначенные для ее передачи во времени и в пространстве в целях хранения и общественного использования.

Документы могут быть вещественными и письменными доказательствами. Статья 118 УПК РК признает в качестве источников вещественные доказательства предметы и документы. В соответствии со ст. 120 УПК РК документы признаются доказательствами, если сведения, изложенные или удостоверенные в них физическими, юридическими и должностными лицами, имеют значение для уголовного дела. Так, например, вещественным доказательством будет документ, имеющий признаки умышленных изменений первоначальных записей.

Так, различают два вида подлога документов: материальный и интеллектуальный. В ч.3 ст.385 УК РК «Подделка, изготовление или сбыт поддельных документов, государственных наград, штампов, печатей, бланков» используется понятие «подложный документ». Под ним подразумевается документ фальшивый, фальсифицированный, при этом, подчеркивают И. Гричанин и Ю. Щиголев, охватываются случаи как материального, так и интеллектуального подлога [2, с.38]. Первый из них принято называть полной или частичной подделкой.

Напомним, что реквизитами документа называется совокупность принадлежностей, определяющих смысловую, содержательную часть документа, которыми он снабжается в

установленном для данного вида документа порядке. К ним относятся: выполненные различными способами надписи, заголовки, записи и другие изображения, подписи, оттиски печатей и штампов, фотокарточки.

Интеллектуальным подлогом называется составление документов с ложной по содержанию информацией. Важно, что при их изготовлении используются способы и материалы, регламентированные для документов данного вида. Наличие интеллектуального подлога не может быть определено экспертным путем, так как содержащие его документы не имеют материальных признаков незаконного изготовления. Обычно этот вид подлога устанавливается по результатам следственно-оперативных мероприятий.

Анализ литературных источников, в которых отражена история происхождения документов, позволяет сделать вывод о том [3], что формирование государственных институтов управления, развитие экономических отношений приводят к росту общей численности и видов документов, из которых на рубеже 80-х гг. прошедшего столетия Л.Н. Викторова выделяла пять основных (не изменяя названия видов, мы дополним их новыми группами документов, появление которых вызвано общественно-политическими и экономическими преобразованиями, осуществляемыми в нашей стране с начала 90-х гг. прошедшего столетия):

1) денежные документы, отражающие различные банковские операции по приходу, перечислению и выплате денежных средств;

2) документы, связанные с оформлением движения материальных

ценностей - товарно-транспортные накладные, доверенности и другие сходные с ними по назначению документы;

3) личные, именные документы - паспорта, служебные и водительские удостоверения, дипломы, трудовые книжки, больничные листы и другие документы;

4) справочно-удостоверительные документы - справки и выписки, выдаваемые гражданам по их требованию;

5) иные документы - лотерейные, железнодорожные, авиационные, денежные билеты, билеты на зрелищные мероприятия, а также кассовые чеки, рецепты.

Мы полагаем, что в настоящее время назрела необходимость выделить в самостоятель-

ную группу из «иных документов» безличные документы, содержащие специальные средства защиты от подделки. В нее, например, следует включить денежные знаки Национального Банка Казахстана и иностранную валюту, ценные бумаги на предъявителя, акцизные и специальные марки для маркировки подакцизных товаров.

В отношении классификации документов Р.С. Белкин и А.И. Винберг указывали, что для нее, в зависимости от цели распределения документов, могут использоваться различные основания [4]. В процессе доказывания, по форме отражения информации, документы подразделяются на письменные, когда доказательственное значение связано с их смысловой, содержательной стороной, например, это могут быть финансовые, бухгалтерские, учетные акты, и вещественные доказательства, если документы стали предметом преступления или служат средством для обнаружения преступления, установления фактических обстоятельств дела, выявления лиц, совершивших противоправные действия, либо для опровержения обвинения или смягчения наказания обвиняемого. В этом случае доказательственное значение документа определяется его материальной природой, следами-отображениями устройств и механизмов, использовавшихся для его изготовления, а также признаками почерка и письменной речи, в которых отображаются соответственно письменно двигательный навык исполнителя и свойства письменной речи лица, составившего текст документа.

Мы считаем, что важным свойством вещественных доказательств, в том числе и документов, является их незаменимость. На практике и в юридической литературе термин «вещественное доказательство» нередко применяется по отношению ко всем приобретенным к делу предметам, хотя их доказательственное значение в ходе первоначальных следственных действий не всегда бывает, очевидно. Часто оно может быть установлено только экспертным путем.

Экспертное исследование вещественных доказательств есть одна из форм предметно-практической деятельности, содержанием и целью которой, с гносеологической точки зрения является поиск объективной истины. Успех в ее достижении определяется как методологической, так и информационной сторо-

ной познавательного процесса. В.А. Образцов, имея в виду информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений, выявляет двоякую роль криминалистически значимой информации, которая вместе с ее носителем «выступает и в качестве объекта поиска, и в качестве средства познания» [5, с. 89]. Исследуя роль криминалистики в доказывании, как деятельности, направленной на установление истины в уголовном судопроизводстве, Р.С. Белкин и А.И. Винберг убедительно обосновывают связь информации, под которой в общем случае понимаются сведения об окружающем мире и протекающих в нем процессах, воспринимаемые человеком или специальными устройствами, с понятием отражения, как наиболее общим свойством материи. Специфика данной работы предполагает рассматривать в качестве отражающего предмета вещной обстановки события преступления - документ. Его информационная роль как вещественного доказательства детерминирована свойствами, приобретаемыми им в результате своего происхождения и бытования. Под последним мы понимаем существование документа в условиях воздействий различной природы.

В.К. Лисиченко определял следующие основания для отнесения документов к вещественным доказательствам: наличие признаков, указывающих на нерегламентированное выполнение реквизитов документа или их изменение (они могут быть связаны со способом совершения преступления или его сокрытия); обстоятельства обнаружения документа: время, место и иные, имеющие значение для дела; принадлежность конкретному лицу; использование участником преступления [3, с. 42-52].

Мы полагаем, что познавательная или информационная сторона вещественного доказательства подлежит изучению в процессе расследования и доказывания по различным категориям уголовных дел. Вопросы, связанные с изучением его информационного потенциала, всегда были в поле зрения ученых-криминалистов. По существу, каждый вид судебных экспертиз связан с исследованием специфических информационных полей различных вещественных доказательств.

Основное назначение документа - содержать информацию и передавать ее во времени

и пространстве. Эти качества документа обеспечиваются его реквизитами и материалами.

В этой связи, нами была предпринята попытка дать определение понятия документа: «Документ – любые материальные объекты, на которых различными способами, в соответствии с судопроизводством Республики Казахстан, зафиксирована такая информация, которая обуславливает его доказательственное значение как документа».

Документы, как предметы материального мира, создаются человеком, при этом им используются различные аппараты, механизмы, приспособления. Технические средства, применяемые для составления, копирования и тиражирования документов, составляют технологическую группу объектов экспертизы. Эксперт, занимающийся производством судебно-технической экспертизы документов, должен иметь четкое представление о криминалистических свойствах и признаках объектов данного вида экспертизы, основах полиграфии и репрографии, изготовления красящих веществ, печатей и штампов, орудий письма и других средств, используемых для составления документов. Он должен владеть физическими и химическими методами исследования.

Однако анализ экспертной практики показал, что многие вопросы остаются нерешенными, а выводы недостаточно обоснованными. Одна из причин - незавершенность экспертных исследований как следствие некомпетентности экспертов в решении тех вопросов, которые требуют проведения комплексных исследований с привлечением экспертов разных специальностей. Так, например, исходя из фабулы дела, можно предположить, что на документе содержатся следы рук конкретного человека, однако в ходе экспертного исследования они могут быть, и не выявлены, если, имея в виду такую возможность, со стороны субъекта были заранее предприняты меры сокрытия следов рук. В целом случайный характер происхождения обозначенных объектов не умаляет их значения для расследования преступлений. Обнаружение и исследование объектов данной группы повышает познавательный потенциал документа - вещественного доказательства, тем самым создаются условия для приобретения нового знания, которое наряду с уже известным может быть положено

в основу как суждений при выдвижении следственно-розыскных версий, так и доказывания при судебном разбирательстве по различным категориям дел.

Таким образом, основное содержание документа - содержать информацию и передавать ее во времени и пространстве. Эти качества документа обеспечиваются его реквизитами и материалами. В этой связи, дополнить пунктом в ст. 7 УПК РК с разъяснением понятия «документа» и изложить в следующей редакции: «Документ – любые материальные объекты, на которых различными способами, в соответствии с судопроизводством Республики Казахстан, зафиксирована такая информация, которая обуславливает его доказательственное значение как документа».

В настоящее время назрела необходимость выделить в самостоятельную группу «из иных» документов безличные документы, содержащие специальные средства защиты от подделки. В нее, например, следует включить денежные знаки Национального Банка Казахстана и иностранную валюту, ценные бумаги, акцизные и специальные марки для маркировки подакцизных товаров.

Список использованных источников:

1. Терзиев Н.В. Введение в криминалистическое исследование документов. Ч. 1. - М., 1949, с. 13.

2. Гричанин И., Щиголов Ю. Квалификация подделки и использования подложных документов // Российская юстиция, 1997. № 11, с. 38.

3. Дулов А.В., Крылов И.Ф. Из истории криминалистической экспертизы в России: Экспертиза документов. - М., 1960; Лисиченко В.К. Юридическое понятие документа и его назначение // Криминалистика и судебная экспертиза. - Киев, 1972. Вып. 9, с. 42-52; Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): - Киев, 1974; Общие положения технико-криминалистической экспертизы документов: Учебное пособие / Под ред. В.А. Снеткова. - М., 1987, с. 8-12.

4. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание. Изд. «Юрид. Литература». - М. 1969. - 106 с.

5. Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. - М., 1997, с. 89.

Базилова А.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық,
қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы

Ауезханова А. А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің 2-курс студенті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨРНЕКІ АҚПАРАТ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАЛАРДЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ

Түйін. Аталмыш мақалада күнделікті өмірде кездесіп жүрген мәселелердің бірі - көрнекі ақпарат саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар қарастырылады. Көрнекі ақпарат құралдары қазіргі таңда барлық жерде азаматтардың көзінің жауын алатындықтан, бұл сұрақты дұрыс шешу - заңгерлердің еншісінде. Мақала, сонымен қатар, аталмыш әкімшілік құқық бұзушылық үшін қолданылатын әкімшілік жаза түрлерін, оны шешу жолдарын қамтиды.

Резюме. В данной статье рассматриваются административные правонарушения в сфере рекламы, которая очень распространена в наше время. На сегодняшний день через рекламу передают все, их все видят, и они всем доступны. Решение этого вопроса прерогатива юристов. Статья, к тому же, включает в себя виды административных наказаний за данное правонарушение, их выгодное решения.

Summary. This article deals with administrative violations in the field of advertising, which is very common in our time. Today through advertising, everything is passed on, it is visible for everyone and it is all available. The solution of this issue is the prerogative of lawyers. The article, moreover, includes the types of administrative penalties for this offense, and their advantageous solution.

Қазіргі уақытта кез келген қаланың іші толған жарнама. Әсіресе, көпшілік жиі жүретін базарлардың, сауда орындарының маңындағы көрінген жерде жөн-жосықсыз ілінген жарнамадан аяқ алып жүре алмайсың. Себебі, жарнама дегеніміз – бизнесті табысты жүргізудің, сенімді қалыптастырудың, өнім мен тауарды танытудың және беделді көтерудің бірден-бір қозғалтқыш механизмі. Сондықтан да қай елде болмасын жарнама бизнесі қаржы табудың және бедел көтерудің ең тиімді жолы болып табылады.

Әуелі, сәтті шығарылған бір ғана жарнамамен бизнесі өрге дөңгелеп, миллионер атанғандар немесе саясат сахнасына, билік басына келгендер де аз емес. Осы орайда, қала ішінде қаптаған жарнамалардың қайсы-

сы заңды, зайысы заңға қайшы, соны ажырата білеміз бе? Әрине, жок. Өйткені, рұқсатсыз жарнама тәртібін бұзған субъектілерді әкімшілік жауапкершілікке тарту барысында олардың Қазақстан Республикасының 2003 жылдың 19 желтоқсанындағы «Жарнама туралы» Заңын ғана емес, сонымен қатар «Қазақстан Республикасының Тіл туралы» Заңын мүлде білмейтіндігі анықталды. «Қателер өте көп. Өйткені, қалада жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай күнде бір нысан ашылады. Бірі дүкен, бірі дәмхана, енді бірі тігін шеберханасын ашады. Олар рұқсат қағазын алады да, атауын қоя салады. Заң жүзіндегі тәртіпті білмейді. Оның дизайнын сәулет басқармасында келісіп, қателерін біз қарауымыз керек.

Қателерді анықтау үшін күн сайын көшелерді аралап, қарап, суретке түсіреміз», - дейді Тілеуғали Қышқашбаев.

Бірінші кезекте, «Жарнама туралы» Заңды қозғайын. Аталмыш Заң Қазақстан Республикасының аумағында жарнама жасау, тарату, орналастыру және пайдалану процесінде туындайтын қатынастарды реттейтін бірден-бір нормативтік-құқықтық акт болып табылады.

Бұл Заңның негізгі мақсаты – жарнаманы жасау, тарату, орналастыру және пайдалану үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету, жарнама саласындағы жосықсыз бәсекеден қорғау, жөнсіз жарнаманы болғызбау және оларға тыйым салу. Сонымен қатар жарнама тәртібі мемлекет тарапынан реттеуге және бақылауға жатады. Мемлекеттік реттеу дегенді ұлттық мүдделерді қорғау, қоғамдық құндылықтар мен жалпыға бірдей қабылданған мораль және адамгершілік нормаларына қол сұғатын жарнаманы болғызбау және жол бермеу деп түсінуге болады [1].

Иә, сонымен жарнама дегеніміз не? Жарнама тәртібін бұзғаны үшін қандай жауапкершілікке тартылады? Жарнаманы қандай органдар қадағалайды жән рұқсат береді?

Қандай жарнамаларға тыйым салынған, соған тоқталайық.

Жарнама дегеніміз – адамдардың беймәлім тобына арналған және жеке немесе заңды тұлғаларға, тауарларға, тауар белгілеріне, жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге қызығушылықты қалыптастыруға немесе қолдауға арналған және оларды өткізуге ықпал ететін кез келген нысанда, кез келген құралдардың көмегімен таратылатын және орналастырылатын ақпарат. [1]

Жарнамаларға келесідей талаптар қойылады: Біріншіден, жарнама дәйекті әрі түсінікті болуы тиіс. Екіншіден, Қазақстан Республикасының аумағындағы (мерзімді баспасөз басылымдарын қоспағанда) жарнама мемлекеттік және орыс тілдерінде, сондай-ақ жарнама берушінің қалауы бойынша басқа да тілдерде таратылады. Ал оның мазмұны бір тілден екінші тілге аударылғанда негізгі мағынасынан ауытқымауы тиіс. Үшіншіден, сатылуына және жасалуына тыйым салынған тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) жарнамалауға жол берілмейді. Егер жарнама беруші жүзеге асыратын қызмет лицензиялауға тиіс болса, онда тиісті тауарды жарнамалау кезінде лицензияның нөмірі және лицензияны берген органның атауы көрсетілуі қажет.

Ал енді аза тұту күндерінде теле және радио арналарында жарнама беруге, тарих пен мәдениет ескерткіштері, ғибадат ету объектілері аумағында, сондай-ақ ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда сыртқы (көрнекі) жарнаманы орналастыруға тыйым салынады. Сонымен қатар этиль спирті мен алкоголь өнімдерін, ана сүтін алмастырушыларды, Қазақстанда сертификаттаудан өтпеген және міндетті түрде сертификаттауға жататын тауарларды, темекі және темекі бұйымдарын, қаржылық пирамиданың қызметін жарнамалауға жол берілмейді [1].

«Жарнама туралы» заңның 17 бабының 1,2,3 тармақтарында мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың құзыреті айқындалған. Айталық, мемлекеттік органдар жарнама туралы заңнаманы бұзушыларға жауаптылық шараларын қолданады, жеке немесе заңды тұлғалардың жарнама қызметі мәселелері бойынша өтініштерін қарайды. Ал жергілікті атқарушы органдар (республикалық маңызы бар қаланың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар

қалалардың жергілікті атқарушы органдары) елді мекендерде сыртқы (көрнекі) жарнама объектілерін орналастыруға рұқсат береді, жеке немесе заңды тұлғалардың филиалдары мен өкілдіктерінің жарнама қызметі мәселелері бойынша өтініштерін қарайды, жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Ал Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңының 21-бабында: «...Көрнекі ақпараттың барлық мәтіні мынадай ретпен: мемлекеттік тілде – сол жағына немесе жоғарғы жағына, орыс тілінде он жағына немесе төменгі жағына орналасады, бірдей өлшемдегі әріптермен жазылады. Қажеттігіне қарай көрнекі ақпараттың мәтіндері қосымша басқа да тілдерге аударылуы мүмкін. Бұл жағдайда қаріп өлшемі нормативтік құқықтық актілерде белгіленген талаптардан аспауға тиіс.

Ауызша ақпарат, хабарландыру, жарнама мемлекеттік тілде, орыс және қажет болған жағдайда, басқа да тілдерде беріледі» [2] деп көрсетілген. Заңның бұл талаптары еліміздің көшелеріндегі жарнамаларда қаншалықты сақталған? Өйткені Мұхтар Әуезов айтқандай, Қазақша жазу – қазақ сөздерінің кез-келгенін құрастыра беру емес.

Қала көшелеріндегі жарнамалардың қаншалықты заң талаптарына сәйкес орналастырылғанын анықтау мақсатында жүргізілетін бақылаулар заңсыздықтардың бетін ашатындығы үйреншікті құбылысқа айналып кетті. Анықталған кейбір қателер дер кезінде түзетілгенімен, әлі де болса заң талаптарын орындамай отырғандар бар. Тіпті ғаламтор желісінде осы мәселеге қатысты «Көшеге ілсең жарнама, өз тіліңді қорлама» тәрізді қанатты сөздер де шыққалы бірталай уақыт өтті.

Жарнама тәртібін бұзудағы жауапкершілік Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 455- бабының (тиісті тіркеусіз, рұқсатсыз, немесе хабарлама жібермей кәсіпкерлік немесе өзге де қызметпен айналысу, сондай-ақ әрекеттерді (операцияларды) жүзеге асыру) талаптары негізінде қаралады [3].

Қорыта айтқанда, көз жаһарына ілінген жарнамаларда қазақ тілінің мәртебесі көмескі көрінеді, бұл – қоғамымызда орныққан өзекті тақырыптардың бірі. Өйткені жарнама сырт көзге арналған, адамдардың сауаттылығы

соңғы кездері осы жарнама арқылы өлшенетін болды.

Абай атамыз айтқандай: «Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы, ол – ақынның білімсіз бишарасы». Әрине, заң бойынша аталмыш құқық бұзышылық жасаған тұлғалар ескерту немесе айыппұл түрінде әкімшілік жауапкершілік өтейді. Дегенмен тереңірек бойласақ, егер біздің тарапымыздан шаралар қолданылмаса, мұндай жауапсыз әрекеттер тіліміздің түбіне жетпек. Айтатын ой біреу – көшеге ілсең жарнама, өз тіліңді қорлама.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы Заңы
2. «Қазақстан Республикасының тіл туралы» Заңы, 1997 жылғы 11 шілде
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР кодексі, 2014 жылғы 12 шілде

Ережепқызы Р.

магистр юриспруденции, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,

E-mail: rose0979@mail.ru

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВА ОБЩЕСТВЕННОСТИ И ГРАЖДАН В ДОСТУПЕ К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Резюме. В данной статье автором рассмотрены правовое обеспечение судебной защиты права общественности и граждан в доступе к экологической информации. Вопросы доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию гарантированы Конституцией Республики Казахстан. Реализация конституционного права на получение, хранение и распространение экологической информации зависит от эффективности сбора и предоставления последней.

Ключевые слова: закон, суд, право, доступ к экологической информации, общественность, охрана окружающей среды.

Summary. In this paper, the author discussed the sources of environmental information. Access to information, public participation in decision-making and access to justice is guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The implementation of the constitutional right to receive, store and disseminate environmental information depends on the efficiency of collection and delivery of the latter.

Key words: laws, regulations, access to environmental information, public, and environmental protection.

Түйін. Бұл мақалада, автор ақпаратқа қол жеткізу, сот төрелігін шешім қабылдау және қолжұртшылықтың қатысуы талқылады. Ақпаратқа қол жеткізу, сот төрелігін шешім қабылдау және қолжұртшылықтың қатысуы Қазақстан Республикасының Конституциясы кепілдік береді. Бұл конституциялық құқығын тиімді жүзеге асыру, экологиялық ақпарат алу, сақтау, тарату, жинау және соңғысының жеткізу тиімділігіне байланысты.

Түйін сөздер: заңдар, сот, ережелер, экологиялық ақпаратқа қол жеткізу, жұртшылықтың, және қоршаған ортаны қорғау

Общепризнанным в литературе является положение о том, что, признавая за гражданином субъективное право, законодательство предоставляет управомоченному лицу и право на защиту, в том числе в судебном порядке. Не обеспеченное от нарушения необходимыми средствами защиты, субъективное право, является лишь «декларативным правом». В этом случае, хотя оно и провозглашено в законе, но, не будучи обеспеченно государственными пра-

воохранительными мерами, оно может быть рассчитано лишь на добровольное уважение его со стороны неуправомоченных членов общества и приобретает в силу этого лишь характер морально обеспеченного права, покоящегося лишь на сознательности членов общества и авторитете государственной власти [1].

Очевидно, что любое право нуждается в механизме защиты, особенно в том случае, если оно нарушается. Эффективность реализации любого права, в том числе и экологического, напрямую зависит от наличия двух взаимосвязанных факторов:

- осознания обществом, что судебная процедура является естественным и необходимым средством разрешения конфликта;

- понимания неотвратимости судебного рассмотрения каждого факта нарушения права.

В этой связи проблема эффективности правового обеспечения судебной защиты права общественности и граждан в доступе к экологической информации, и практики правоприменения в данной области отношений представляется весьма актуальной. Как отмечает, М.М. Бринчук «В контексте устойчивого развития в праве окружающей среды должен быть решен ряд задач, направленных на обеспечение соблюдения экологических прав граждан... Серьезнейшей задачей является создание механизмов защиты экологических прав и законных интересов физических и юридических лиц, признания экологических прав будущих поколений и создания механизмов их защиты» [2].

Отношение общества к этому институту отражается в материалах судебной практики по защите экологических прав - гражданами чаще заявляются требования именно материального характера о возмещении ущерба, причиненного экологическим правонарушением, основанием которого является нарушение конституционного права на благоприятную окружающую среду.

Обеспечение доступа к правосудию по вопросам защиты экологических прав граждан

- задача, решение которой связано не только с деятельностью национальных судебных систем, но и зависит от эффективности международных механизмов защиты прав человека. Уважение общепризнанных принципов и норм международного права является необходимым условием интеграции и членства в международном сообществе. В соответствии с этим знание принципов и норм международного права по вопросам защиты экологических прав граждан и приведение в соответствие с ними национального законодательства по вопросам защиты экологических прав граждан, включая создание новой системы процессуальных гарантий прав человека и гражданина в сфере судопроизводства по вопросам касающимся окружающей среды являются важным этапом на пути построения демократического правового государства.

Заинтересованность и потребность общественности в экологической информации, в получении свободного доступа к ней, обеспечении прав на ее получение вызвали необходимость в установлении ответственности за правонарушения в сфере обращения с экологической информацией. Право на информации в области охраны окружающей среды и его защита средствами уголовного, административного, гражданского и иного законодательства являются неотъемлемыми признаками демократического государства и гражданского общества.

«Экологические права граждан и их объединений, получив законодательное признание в Казахстане еще до обретения государственного суверенитета [3], тем не менее в отечественных публикациях зачастую рассматриваются в контексте Орхусской Конвенции. В силу этого так называемые процедурные экологические права (на доступ к экологической информации, участие в принятии экологически значимых решений, возмещение экологического вреда и др.) порой рассматриваются в отрыве от основополагающего права гражданина и человека в данной сфере - права на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду. Поэтому изначально необходимо отметить, что так называемые процедурные экологические права общественности, прежде всего, создают основу для реализации права на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду (права благоприятную среду обитания)» [4].

Основная идея Орхусской конвенции заключена в провозглашении прав граждан на полу-

чение экологической информации, на участие в процессе принятия экологически значимых решений и на доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды [4]. В соответствии со статьей 9 Конвенции «любое лицо должно иметь возможность использовать административные и судебные процедуры в случае нарушения экологических прав, а также иметь возможность в судебном порядке оспаривать действия и без действия государственных органов или должностных лиц, которые нарушают положения законодательства, относящиеся к окружающей среде» [1]. Основу доступа к правосудию в каждом государстве-участнике конвенции составляет его национальное законодательство, устанавливающее процедуры разрешения споров о праве [5, ст. 9, п.1].

Право на судебную защиту является одной из гарантий правового статуса личности и закрепляется как одно из основных прав человека и гражданина, причем защите подлежат любые права и свободы, установленные как Конституцией, отраслевыми законами, так и другими нормативными правовыми актами, поскольку именно суд способен разрешить спорные вопросы. На сегодняшний день в целом ряде казахстанских законов получило признание право граждан на благоприятную для жизни окружающую среду и определены так называемые процедурные экологические права граждан, общественных объединений и иных юридических лиц, необходимые для его реализации и защиты [6, с. 3].

Конституция Республики Казахстан в ч. 2 ст. 13 гласит: «Каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод» [7]. В соответствии со ст.75 п.2 «Судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства. В случаях, предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей», ст.76 регламентирует «Судебная власть распространяется на все дела и споры, возникающие на основе Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики. Решения, приговоры и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики» [7].

При этом суды руководствуются ст. 33 Конституции Республики Казахстан, согласно которой «граждане Республики Казахстан имеют право участвовать в управлении делами

государства непосредственно и через своих представителей, обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления» [7]. В соответствии ст. 3 п.7 Закона «Об административных процедурах» административные процедуры основываются на принципах законности, равенства всех перед законом и судом, приоритета прав и свобод граждан, недопустимости проявлений бюрократизма и волокиты при рассмотрении обращений граждан и организаций, учета общественного мнения и гласности при строгом соблюдении законодательства о государственных секретах и иной охраняемой законом тайне [8].

Конституция Республики Казахстан отвечает положениям Конвенции, более того, Орхусская конвенция не предлагает никакой новой процедуры разрешения споров в области охраны окружающей среды. В Казахстане основные нормативные правовые акты, определяющие основу для реализации положений о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды, были приняты до ратификации Орхусской Конвенции. Многие законодательные акты в полной мере отвечают задачам и принципам Конвенции.

Экологическим кодексом согласно со ст.13 п.6 гражданам предоставлено право «обращаться в государственные органы с письмами, жалобами, заявлениями и предложениями по вопросам охраны окружающей среды и требовать их рассмотрения», а общественным объединениям при осуществлении своей деятельности в области охраны окружающей среды предоставлено право в соответствии с ст.14 п.11-12 «ставить вопросы о привлечении к ответственности физических и (или) юридических лиц, предъявлять в суд иски о возмещении вреда, причиненного здоровью и (или) имуществу граждан вследствие нарушения экологического законодательства Республики Казахстан» и «требовать отмены в административном или судебном порядке решений о размещении, строительстве, реконструкции и вводе в эксплуатацию предприятий, сооружений и иных экологически опасных объектов, а также вынесения решения об ограничении, приостановлении и прекращении хозяйственной и иной деятельности физических и юридических

лиц, оказывающей отрицательное воздействие на окружающую среду и здоровье человека» [9].

Экологический кодекс устанавливает для физических и юридических лиц право обращения к судебным процедурам в отношении возмещения экологического вреда здоровью и имуществу граждан, ограничения или прекращения хозяйственной и иной деятельности, оказывающей отрицательное воздействие на окружающую среду и здоровье человека, отмены решений о размещении, строительстве, реконструкции и вводе в эксплуатацию предприятий, сооружений и иных экологически опасных объектов [6, с. 7].

Согласно ст. 8 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК) «Каждый вправе в порядке, установленном ГПК, обратиться в суд за защитой нарушенных или оспариваемых конституционных прав, свобод или охраняемых законом интересов. Государственные органы, юридические лица или граждане имеют право обратиться в суд с заявлением о защите прав и охраняемых законом интересов других лиц или неопределенного круга лиц в случаях, предусмотренных законом».

Осуществление правосудия осуществляется на принципах законности, независимости судей, гласности судебного разбирательства, состязательности и равноправия сторон, на началах равенства перед законом и судом, обеспечения прав на квалифицированную юридическую помощь, обязательности судебных актов, свободы обжалования процессуальных действий и решений и других принципах судопроизводства в соответствии со статьями 6, 13, 15, 18-19, 21-22 ГПК [10].

На основании ст.2 ГПК законодательство о гражданском судопроизводстве устанавливает порядок рассмотрения дел по спорам, возникающим из отношений по использованию природных ресурсов и охране окружающей среды и других правоотношений. Международные договорные и иные обязательства Республики Казахстан, а также нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан являются составной частью гражданского процессуального права [10].

В соответствии со ст. 13 п.4 Закона «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» в

случае выдачи государственными органами недостоверной информации или отказа в выдаче запрошенной информации, не относящейся к категории ограниченного доступа, физические и юридические лица вправе обратиться в судебные органы [11].

Уголовным кодексом Республики Казахстан предусмотрена уголовная ответственность за экологические преступления в главе 11, в соответствии со ст. 277-294 [12].

Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях предусмотрена административная ответственность за административные правонарушения в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов [13].

Содержание экологических правоотношений, а также принцип участия общественности, провозглашаемый законодательством об охране окружающей среды и Орхусской конвенцией, подводит к мысли, что процессуальную основу разрешения споров, возникающих в этой области, составляет в большей степени гражданское процессуальное законодательство [14, с. 141].

В юридической литературе к формам доступа к правосудию при решении экологических вопросов относят: обжалование в судебном порядке действий (бездействий) государственных органов и должностных лиц, нарушающих экологические права граждан и экологическое законодательство в целом; обращение в суд с иском в защиту нарушенного права на благоприятную окружающую среду и иных близких к нему прав [15, с. 27]. Е.В. Лаевская в своих работах «Доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» [15] и «Судебная защита права на благоприятную окружающую среду» [16] убеждает читателя, что «использование судебной процедуры является нормальным, цивилизованным, соответствующим основным принципам правового государства способом разрешения конфликта по вопросам, касающимся окружающей среды и защиты экологических прав граждан» [15, с. 5].

Анализ законодательства Республики Казахстан на соответствие положениям Орхусской конвенции с учетом возможности не только судебного рассмотрения экологического спора, но и разрешения его «в другом независимом и беспристрастном органе, учрежденном в соответствии с законом» [5, ст. 9, п.1] определить

существующие формы доступа к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды:

- жалобу на действия (бездействие) должностных лиц государственных органов, иных организаций или граждан в соответствии с Законом Казахстана «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц» [17];
- судебный порядок обжалования решений, действий (бездействия) органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественного объединения, организации, должностных лиц, государственных служащих регламентирован статьей 278 ГПК [10].

Кроме того, в соответствии со ст. 279 ГПК в порядке особого искового производства могут быть обжалованы коллегиальные и единоличные решения, действия (или бездействие) государственного органа, органа местного самоуправления, общественного объединения, организации, должностного лица, государственного служащего, в результате которых:

- 1) нарушены права, свободы и охраняемые законом интересы граждан и юридических лиц;
- 2) созданы препятствия к осуществлению гражданином его прав и свобод, а также юридическим лицом его прав и охраняемых законом интересов;
- 3) на гражданина или юридическое лицо незаконно наложена какая-либо обязанность, или они незаконно привлечены к ответственности [10].

Согласно ст. 17 Закона «Об административных процедурах», решение, принятое по обращению, может быть обжаловано заявителем в суд [13]. Как показывает практика, в суды с требованиями о защите экологических интересов, как правило, обращаются государственные органы.

Доступ общественности к правосудию охватывает дела, связанные с:

- нарушениями права на общественный доступ к экологической информации;
- несоблюдением установленного порядка обеспечения участия общественности в принятии решений по экологическим аспектам проектов хозяйственной деятельности;
- отменой принятых решений о размещении, строительстве, реконструкции и вводе в эксплуатацию предприятий, сооружений и иных экологически опасных объектов;
- обжалованием действий (бездействия) государственных органов и должностных лиц,

затрагивающих права и интересы граждан и юридических лиц в области охраны окружающей среды;

- возмещением в судебном порядке вреда, причиненного здоровью и имуществу граждан вследствие нарушения экологического законодательства;

- ограничением и прекращением хозяйственной и иной деятельности юридических и физических лиц, оказывающих отрицательное воздействие на окружающую среду и здоровье человека.

Суды Республики Казахстан, получив жалобу гражданина о том, что было нарушено его право на получение экологической информации, руководствуются ст.18 и 20 Конституции Республики Казахстан, согласно которой, государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации [7]. Отказ в приеме обращения запрещается. Суды достаточно редко рассматривают дела, связанные с экологическими спорами. Так, судья Верховного Суда В.М.Борисов отмечает, что нарушения законодательства об охране окружающей среды выражаются в выбросе в атмосферу вредных веществ и размещении промышленных и бытовых отходов на свалке без соответствующего разрешения, самовольном выбросе веществ в атмосферу, а также сбросе в окружающую среду очищенных стоков с повышением уровня лимита приведенного объема сброса, загрязнении окружающей среды нефтепродуктами и др. субъектами загрязнения (причинителями вреда) являются как физические, так и юридические лица, в том числе национальные и иностранные. При этом судьи при разрешении дел исходят из того, что юридически значимым является не всякое загрязнение, а лишь такое загрязнение, которое превышает установленные нормативы качества окружающей среды [4].

Права общественности в области окружающей среды, также регламентированы в Экологическом Кодексе, Земельном, Водном, Лесном Кодексе и др., также в целый ряд законов об особо охраняемых природных территориях, охране, воспроизводстве и использовании животного мира, архитектурной, градостроительной и строительной деятельности, о санитарно-э-

пидемиологическом благополучии населения, радиационной безопасности населения, чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера [6].

«Однако во всех вышеперечисленных законах исковая правоспособность физических и юридических лиц связывается с нарушениями требований законодательства и нормативов, которые зачастую могут не иметь отношения к вопросам охраны окружающей среды. Соответственно чрезвычайно затруднительно отнесение исковых требований о возмещении вреда здоровью и имуществу, предъявляемых на основе нарушений законодательства о санитарно-эпидемиологическом благополучии населения, защите прав потребителей, об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности, охране труда к категории дел, к которым должны применяться требования пункта 3 статьи 9 Орхусской Конвенции» [6, с. 36].

При этом В.М.Борисов отмечает, что иски по большинству гражданских дел, как правило, предъявляются либо природоохранными прокурорами, либо территориальными подразделениями Министерства охраны окружающей среды, иски от общественных объединений имели место лишь в судах городов Астаны, Алматы и Карагандинской области [18].

Согласно официальным статистическим данным, в производство специализированного межрайонного экономического суда города Астаны в 2010 году поступило 4 исковых заявления, связанных с охраной окружающей среды, в 2011 году - 2, в 2012 году - 14. Из них за истекший год по существу рассмотрено - 7, оставлено без рассмотрения - 3, возвращено - 1, остаток на конец отчетного периода составил - 2. За анализируемый период в производство других судов города Астаны исковые заявления, связанные с нарушением экологического законодательства не поступали.

Судья специализированного межрайонного экономического суда Ш.М. Нусупова отмечает, «К примеру, в 2010г. специализированным межрайонным экономическим судом города Астаны рассмотрены два гражданских дела.

В частности, заявление Общественного объединения «Экологическое общество «Зеленое спасение» об обжаловании бездействия государственного органа - Комитет по судебному администрированию при Верховном Суде Республик Казахстан, который, посредством нижестоящих своих органов, не принимал дей-

ственных мер по исполнению решения СМЭС г.Алматы с 2007 года о ликвидации несанкционированной мусорной свалки в районе горнолыжного курорта «Чимбулак». Состоявшимися судебными актами заявление частично удовлетворено.

И заявление Общественного объединения «Экологическое общество «Зеленое спасение» к Правительству РК, Главному государственному врачу РК А.А. Белоног, Министерству охраны окружающей среды РК, Акимату поселка Березовка, Бурлинского района, города и Западно-Казахстанской области об обжаловании бездействия по переселению жителей поселка Березовка из санитарно-защитной зоны, опасной для из здоровья и жизнедеятельности, а также по неосуществлению им контроля за деятельностью министерств, других центральных, местных исполнительных органов по выполнению законов РК и международного договора, а также невыполнения обязательств по Орхусской конвенции, о признании заключения Главного государственного санитарного врача РК недействительным, о переселении жителей поселка Березовка в безопасную, благоприятную для проживания местность и предоставления им адекватного жилья с учетом их мнения, возмещении материального и морального ущерба жителям поселка Березовка. Поводом обращения в суд с иском Общественного объединения «Зеленое спасение» к названным государственным органам и должностному лицу послужили выбросы Аджип Карачаганак Б.Г, Бритиш Газ Эксплорейшн энд Продакшн Лимитед, Тексако Интернэшнл Петролеум Компании, ОАО «Нефтяная компания ЛУКОЙЛ» в ходе добычи углеводородного сырья на нефтегазоконденсатном месторождении Карачаганак выбросов двуокиси серы, двуокиси азота, оксида углерода и сероводорода, влияющих на состояние здоровья населенного пункта, а так же ввиду размещения земельных участков жителей в границах санитарно-защитной зоны поселка Березовка.

При рассмотрении данного дела установлено, что выбросы не превышали предельно-допустимые нормы соблюдались все права жителей, в том числе на рекреацию земельных участков, однако ввиду размещения земельных участков жителей в границах санитарно-защитной зоны поселка Березовка на местные исполнительные органы возложена обязанность переселить жителей.

В последующие годы неправительственные организации по фактам нарушения прав граждан государственными органами в СМЭС г.Астаны не обращались, поэтому хотелось бы обратить внимание на низкую активность общественных организаций в этих вопросах. В частности, только за 1 квартал 2013г. судом возбуждено 8 гражданских дел по заявлениям государственных органов в области экологии о возмещении ущерба государству, о приостановлении той или иной деятельности, ввиду осуществления деятельности, связанной с выбросами загрязняющих веществ, без проведения обязательной оценки воздействия на окружающую среду, без разработки проектов нормативов эмиссий в окружающую среду на источники загрязнения атмосферы, обязательного проведения государственной экологической экспертизы проектов. А так же самовольной добычей общераспространенных полезных ископаемых [19]. То есть здесь позитивная практика удовлетворения иска.

Как видим из практики в г.Астане общественность проявляет низкую активность, причины здесь разные, как отмечает учредитель ОФ «Зеленое будущее» А.Г. Брагин «граждане обращаются в государственные органы, а не в суды с исками. Основная причина – неосведомленность граждан. У нас невозможно собрать доказательную базу для исков граждан к предприятиям, наносящим вред здоровью граждан. Не смотря на единство целей и задач, у государственных органов и общественных организаций возникают часто разногласия после проведения общественных слушаний и при принятии решений по поводу ввода в действие каких-либо хозяйственных субъектов [20].

«По информации, размещенной на <http://www.greensalvation.org> Экологического общества «Зеленое спасение» в разделе «Судебные дела»: В 2008 году Экологическим обществом «Зеленое спасение» было предъявлено в суд 8 исков, в 2009 году - 9 исков, в 2010 году 8 исков и в 2011 году 6 исков.

Вместе с тем реальность далека от теоретических выкладок, пусть даже и вполне справедливых. Наши граждане крайне редко обращаются в суд. Причин тому много, среди них: это и длительность судебных процедур в перегруженных судах, и отсутствие доверия к судам, и достаточно высокие судебные расходы, и отсутствие необходимой квалификации у судей и адвокатов, участвующих в процессах

по вопросам, касающимся окружающей среды. Однако каждое выигранное в суде дело является тем прецедентом, который позволит в другом случае добиться справедливого судебного решения проще и дешевле, а для кого-то явится четким сигналом к неотвратимому соблюдению своих обязанностей в области охраны окружающей среды и обеспечения прав граждан на получение экологической информации и на участие в процессе принятия экологически значимых решений.

Литература

1. Лаевская Е.В. Орхусская конвенция как элемент законодательства Республики Беларусь // Обзор экологического законодательства Республики Беларусь. - Санкт-Петербург, 2003. - С 46-77.
2. Права человека как фактор стратегии устойчивого развития / рук. программы и отв. ред. Е.А. Лукашева, РАН. Институт государства и права. - М.: - Норма, 2000. - 320 с.
3. Декларация по окружающей среде и развитию: Декларация Организации Объединенных Наций, 14 июня 1992 г., Рио-де-Жанейро // Действующее международное право: в 3 т. / сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. - М.: изд-во Моск. независим. ин-та междунар. права, 1997. - Т. 3. - С. 721-723.
4. Борисов В.М. О некоторых аспектах реализации права на судебную защиту (судебная практика по применению экологического законодательства) // Судебная практика применения экологического и налогового законодательства. Материалы семинара. - Алматы: Библ. Верховного Суда Республики Казахстан, 2005. - С. 15-35.
5. Орхусская Конвенция о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию от 25 июня 1998 года // Информационно-правовая система «Эділет».
6. Борисов В.М.; Ни В.П.; Сулейменова У.А. учебно-практическое пособие для судей по применению положений Орхусской Конвенции в Республике Казахстан - Алматы: Зангер, 2008. - 150с.
7. Конституция РК от 30 августа 1995 г. // Информационно-правовая система «Эділет».
8. Закон Республики Казахстан «Об административных процедурах» от 27 ноября 2000 года № 107-ІІ // Информационно-правовая система «Эділет».
9. Экологический Кодекс РК от 9 января 2007г. № 212 // Информационно-правовая система «Эділет».
10. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 411-І // Информационно-правовая система «Эділет».
11. Закон РК от 16 июля 2001 года № 242-ІІ «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» // Информационно-правовая система «Эділет».
12. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167-І // Информационно-правовая система «Эділет».
13. Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан от 30 января 2001 года № 155-ІІ. // Информационно-правовая система «Эділет».
14. Макарова Т.И. Теоретические проблемы правового положения физических лиц в экологических отношениях: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06. - М.: Белорусский государственный университет, 2008. - 276 с.
15. Лаевская Е.В. Доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды - Минск: Регион. эколог. центр для Центр. и Восточ. Европы, 2002. - 140 с.
16. Лаевская Е.В. Судебная защита права на благоприятную окружающую среду. - Минск: Тонтик, 2003. 64 с.
17. Закон Республики Казахстан «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц» от 12 января 2007 года № 221 // Информационно-правовая система «Эділет».
18. Абайдельдинов Е.М. Некоторые вопросы реализации норм международного экологического права в Республике Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции / отв. ред. Б.Ж. Әбдірайым. - Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2010, март 19. - 417 с.
19. Нусупова Ш.М. Соблюдение Орхусской конвенции и национального законодательства при разрешении споров, касающихся охраны окружающей среды // Доклад круглого стола. - Астана, 2013, апрель - 10 // [www.http://aarhus.kz](http://aarhus.kz).
20. Брагин А.Г. Соблюдение Орхусской конвенции и национального законодательства при разрешении споров, касающихся охраны окружающей среды // Доклад круглого стола. - Астана, 2013, апрель 10 // [www.http://aarhus.kz](http://aarhus.kz)

Шопабаев Б.А.

Ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Казахского национального университета им. аль-Фараби, г. Алматы
g-mail: shopabae.v.batyr@gmail.com

СУДЕБНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТОВ: СПОСОБЫ ВЫПОЛНЕНИЯ РЕКВИЗИТОВ ДОКУМЕНТОВ

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы судебной экспертизы и одного из ее направлений – судебно-техническая экспертиза документов. Данная экспертиза относится к числу криминалистических экспертиз. Она исследует реквизиты документов. Реквизитами называются тексты и изображения, которые исполняют с помощью полиграфической печати, рукописным способом или на знакопечатающих устройствах.

Ключевые слова: судебная экспертиза, судебно-техническая экспертиза документов, способы выполнения реквизитов документов, полиграфический способ, рукописный способ, репрографический способ.

Summary. In this article questions of judicial examination and one of her directions – judicial technical expertize of documents are considered. This examination is among criminalistic examinations. She investigates requisites of documents. Requisites are called texts and images which execute by means of the printing press, a hand-written way or on symbol-printing devices.

Keywords: judicial examination, judicial technical expertize of documents, ways of performance of requisites of documents, printing way, hand-written way, reprographic way.

Разработка теоретических основ судебной экспертизы к формированию самостоятельной науки о судебной экспертизе – естественный путь осмысления экспертной практики и создания общей и частных учений о предмете, целях, содержании и методологии общей теории судебной экспертизы.

В результате созданы и разработаны методики решения правовых, судебно-экспертных и других задач, реализуемых в сфере юридической деятельности на базе информационных технологий. Значимые результаты были получены и применительно к судебно-экспертной деятельности. В основе интенсивного развития информационных технологий заложено

непрерывное увеличение потока данных, поступающих к человеку.

Перед судебной экспертизой как наукой стоит целый комплекс проблем, среди которых одно из центральных мест занимает практическое развитие ее научно-технических направлений. При этом немаловажное значение придается внедрению в теорию и практику наиболее эффективных и точных методов исследования. Последнее обстоятельство подкрепляется утвержденной Указом Президента Республики Казахстан «О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 года» [1].

Наиболее перспективным направлением является судебно-техническая экспертиза документов, а также компьютеризация ее практического применения. В связи с этим на передний план выдвигается задача синтеза наук, служащих базой для развития специальных научных знаний в рамках создания общей теории и совершенствования практики судебной экспертизы. Как всякая научная теория, общая теория судебной экспертизы должна базироваться на четко выраженной методологии, однозначно воспринимаемых научных понятиях, системе методов, терминологии.

Судебно-техническая экспертиза документов – самостоятельное процессуальное действие, благодаря специфике предмета экспертизы, исследуемых объектов и решаемых задач с использованием специальных научных знаний судебного эксперта. Цель экспертного исследования – установление фактов (обстоятельств, фактических данных), которые, будучи изложенными в заключении эксперта, служат доказательствами в процессе расследования и рассмотрения уголовных дел.

В рамках судебно-технической экспертизы исследуются документы, реквизиты которых выполнены следующими способами: рукописным, полиграфическим и репрографическим. Судебно-техническая экспертиза рукописных

текстов производится в целях установления способа выполнения записей (непосредственно пишущим прибором или с применением копировально-множительной техники); вида пишущего прибора, свойств подложки, на которой находился документ при выполнении записей; факта предварительной технической подготовки при выполнении подписи, рукописных записей, факта технического копирования подписей; факта внесения изменений в рукописные записи путем дописки отдельных штрихов; факта изменения первоначальных записей путем травления (смывания); последовательности нанесения пересекающихся штрихов; идентификации пишущего прибора по штрихам.

К полиграфическим способам воспроизведения изображений относятся высокая печать, глубокая печать, плоская печать и трафаретная печать.

Исключительно большое значение для проведения криминалистических исследований полиграфической продукции имеют понятия «вид печати» и «способ печати».

Вид печати определяет печатная форма, а способ печати - совокупность материала печатной формы, способа ее изготовления и способа переноса красящего вещества на запечатываемый материал.

Из справочника технологии полиграфического производства нам известно, что:

- печатная форма - это носитель изображения, представляющий собой обычно монолитную или составную пластину плоской или цилиндрической формы, на поверхности которой находятся печатающие и пробельные элементы;

- печатающие элементы - участки формы, воспроизводящие изображение, на которые в процессе печатания наносится печатная краска, передающаяся с них на воспринимающую поверхность;

- пробельные элементы - это участки, не принимающие на себя печатную краску, в результате чего воспринимающая поверхность, соответствующая этим участкам, не будет покрыта красочным слоем [2, с. 33].

Исходя из криминалистически значимых признаков, необходимо выделить три вида печати - высокая, глубокая, плоская. Ниже будут рассмотрены процессы, наиболее часто применяемые в практике или при изготовлении подделок.

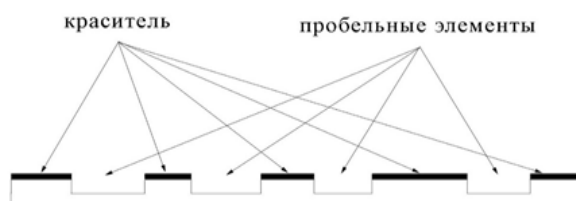
Высокая печать

Высокая или типографская печати являются, вероятно, наиболее древним видом печати. Рельефные печатающие элементы находятся в одной плоскости, а пробельные углублены. Так как все печатающие элементы расположены в одной плоскости, то в процессе печатания они покрываются равномерным по толщине слоем краски, в результате чего на всех участках оттиска толщина красочного слоя практически одинаковая.

Так как краска в процессе печати передается с формы на бумагу под давлением не менее 15 кг/см², то отсюда следуют признаки высокой печати:

- вдавленность отдельных элементов изображения;
- рельеф с оборотной стороны бумаги в местах изображений (натиск);
- красочный валик вокруг основного изображения штриха (растискивание краски);
- толщина красочного слоя во всех изображениях практически одинакова.

Вид штриха и характер его заполнения краской во многом зависит от материала печатной формы. В то же время высокая печать с эластичных печатных форм развивается необычайно бурно.

Глубокая печать

Формы глубокой печати, так же, как и формы высокой печати, имеют пространственное разделение печатающих и пробельных элементов. Но в отличие от форм высокой печати, печатающие элементы в ней углублены на различную величину. Как правило, они представляют собой одинаковые по площади ячейки малого размера, разделенные между собой тонкими перегородками - пробельными элементами.

Давление при глубокой печати выше, чем при высокой печати, от 80 до 100 кг/см², поэтому и деформация бумаги, в этом случае, несколько больше.

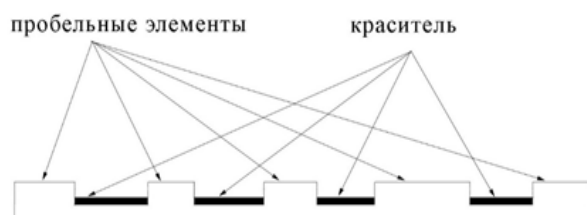
Для глубокой печати характерны следующие признаки:

- красочное изображение выпуклое, красочный слой имеет разную толщину (при использовании густых красок);

- края тонких штрихов неровные, все изображения, в том числе и текст, растриваны;

- возможно растекание краски вдоль волокон бумаги за контуры изображения;

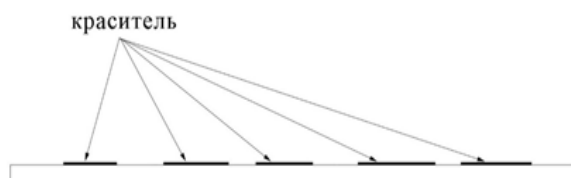
- возможно появление тонких линий через весь лист бумаги за счет механических изменений ракеля (попадание песчинок, выщербливания кромки ракеля и т.д.).

Плоская печать

В отличие от высокой или глубокой печати формы плоской печати не имеют (или практически не имеют) пространственного разделения печатающих и пробельных элементов, а разделяются за счет различных физико-химических свойств.

Пробельные элементы хорошо воспринимают влагу, а печатающие элементы - воспринимают жир.

Репрография – это факсимильное (не полиграфическое) копирование документальной информации прямой или косвенной репродукцией на светочувствительном или другом воспринимающем материале [3, с. 48].

Репрографические методы позволяют получить копию практически любого изображения, соответствующее оригиналу по виду, форме и содержанию. Выбор средств размножения документов (типографические процессы, спиртовая печать, офсетная печать и т. д.) определяется тем, какого качества необходимо получить копию, величиной тиража, типом оригинала и другими факторами.

Согласно ГОСТ 13.0.002-84, репрография - область науки и техники, охватывающая совокупность способов, процессов и средств воспроизведения изображений оригиналов с целью получения копий без использования наборных печатных форм и основанная на применении носителей, изменяющих физико-химические свойства под действием излучения [4, с. 3].

К репрографии относят фотографирование, светокопирование, микрофильмирование, термокопирование, электрофотографию и другие.

Выделяют следующие способы репрографии:

- 1) электрофотография - способ репрографии с использованием носителей, электрические свойства которых изменяются под действием излучения;

- 2) диазография - способ репрографии с использованием диазочувствительных к излучению ультрафиолетовой области спектра;

- 3) термография - способ репрографии, использующий носители, которые изменяют свойства под действием теплового излучения;

- 4) фотографическое копирование - способ репрографии, использующий галогенидосеребряные носители, чувствительные к излучению видимой области спектра;

- 5) гектографическая печать - способ репрографии, использующий печатную форму с целью передачи красителя на воспринимающую поверхность, увлажненную жидкостью, растворяющей краситель;

- 6) трафаретная печать - способ репрографии, использующий печатную форму с целью нанесения красителя на воспринимающую поверхность сквозь отверстия в этой форме.

В наше время репрография получила широкое применение в виде ксерокопии. Репрографию применяют для решения научно-технических задач, в частности для хранения, поиска, и распространения информационных документов.

Таким образом, благодаря современным цифровым технологиям печати открываются широкие возможности осуществить техническую подделку рукописных реквизитов в документе, в частности подписи. На сегодняшний день можно выполнить вместо рукописного реквизита внешне неотличимый от него циф-

ровое изображение, при этом используются красящие вещество одного цвета, с имитацией нажима пишущего прибора.

Такие цифровые технологии дали возможность изготавливать документацию с помощью монтажа. При этом используют фрагменты других документов, которые содержат как правило, подписи или оттиски печатей. Монтаж производится в электронном виде, производится соединение текста и цифровых подписей, которые отсканированы с других документов. После данных махинаций электронная версия распечатывается, делается ее копия, которая выдается за копию настоящего документа.

Список использованных источников:

1. Указ Президента Республики Казахстан «О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» // *Казахстанская правда*. - 2009. - 27 августа.
2. Касимова С.Ш., Чередниченко Л.А. *Исследование бланков документов и другой акцидентной продукции: Методич. пособ.* - М., 1966, с. 33.
3. *Словарь по кибернетике* / Под редакцией академика В.С. Михалевича. - 2-е. - Киев: 1989. - 751 с.
4. ГОСТ 13.0.002-84, *Репрография. Термины и определения. Reprography. Terms and definitions.* – М. 1985.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 — 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 — 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 6 (50) 2017 жыл**

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 20.11. 2017 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 30 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №105.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru